VRE MEA

FID

FAPTE, IDEI, DOCUMENTE

editura Vremea

memoriile
unui fost săgetător

VINTILĂ HORIA

Cine doreşte să înţeleagă *sine ira et studio* ce s-a întâmplat, pe plan politic, cultural şi spiritual, în interbelicul românesc, cine doreşte să cunoască, la sursă, un capitol din epopeea dramatică a exilului românesc, cine doreşte să intre în fondul sufletesc al unuia dintre cei mai rafinaţi „spadasini intelectuali" ai secolului XX, cine, în sfârşit, tânjeşte după o baie sănătoasă de luciditate nu are decât să parcurgă *Memoriile* lui Vintilă Horia.

Cristian Bădiliţă

FAPTE, IDEI, DOCUMENTE

Coperta: Silvia Colfescu
fotografie din colecția familiei autorului

Redactori: Cristian Bădiliță, Silvia Colfescu, Miruna Lepuş
Tehnoredactori: Cristina Cantacuzino, Dan Amza

I.S.B.N. 978-973-645-732-6

Notă asupra ediției

Cartea reproduce textul păstrat de fiica scriitorului, Cristina Horia Teohari, dactilografiat de Vintilă Horia și asupra căruia autorul a intervenit cu modificări manuscrise. S-a adus la zi ortografia; pentru înlesnirea lecturii, cuvintelor prezente în forme învechite (cetit, trimes etc.) li s-a preferat forma lor modernă. Pentru a nu altera expresivitatea textului, au fost păstrate cuvinte în forma aleasă de scriitor (cum ar fi „personagiu/personagii" sau „vițiu/viții") și cuvinte inventate (de ex. „pretutindenească", „uverturabil" etc.) și s-a lăsat unor cuvinte internațional folosite grafia limbii din care au fost împrumutate („ski" de pildă).

S-au completat tacit în text mici scăpări; unele cuvinte de legătură care lipseau s-au completat și s-au marcat cu paranteze drepte.

Notele sunt ale editorilor; notele lui Cristian Bădiliță sunt identificate prin (n. C.B.).

VINTILĂ HORIA

memoriile unui fost Săgetător

Ediție îngrijită de
Cristian Bădiliță și Silvia Colfescu
Prefață de Cristian Bădiliță

EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2015

Născut la Segarcea, ***Vintilă Horia*** (18/31 decembrie 1915 – 4 aprilie 1992, pe numele său real Vintilă Caftangioglu) şi-a petrecut copilăria în Moldova şi Basarabia. Absolvent al Colegiului Naţional „Sfântul Sava", a urmat cursuri la facultăţile de Drept, Filosofie şi Litere, dar a obţinut licenţa numai în Drept.

Sprijinit de Nichifor Crainic, este numit ataşat de presă la Roma în iunie 1940; va fi însă rechemat în ţară în luna octombrie de guvernul legionar. În 1941 obţine o bursă Humbold şi pleacă în Austria, unde, cu ajutorul lui Alexandru Marcu, este numit ataşat de presă la Viena în 1942. Între august 1944 şi mai 1945 este închis, împreună cu soţia, în lagăre din Silezia, Austria, Italia.

În februarie 1946, un „Tribunal al Poporului" din România îl condamnă la muncă silnică pe viaţă pentru „crima de dezastrul ţării, prin săvârşire de crime de război constând în faptul de a se fi pus în slujba hitlerismului şi fascismului, contribuind prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice".

Din Italia emigrează în Argentina, unde va sta între 1948 şi 1953, an în care se stabileşte în Spania, ţară unde va trăi până la sfârşitul vieţii, cu excepţia perioadei 1960-1964, când a locuit la Paris.

Licenţiat al Facultăţii de Litere din cadrul Universităţii Catolice din Paris, doctor în Drept al Universităţii din Valladolid, a avut o bogată activitate de publicist, profesor, conferenţiar.

A debutat în 1932, cu versuri, în *Revista Colegiului Naţional Sfântul Sava* şi editorial în 1937, cu volumul de versuri *Procesiuni.*

Începând cu anul 1933, face parte din cercul *Gândirii.* A colaborat, printre altele, la *Porunca Vremii, Sfarmă Piatră.* A înfiinţat revista *Meşterul Manole* (1939-1942), pe care o dorea o continuare a direcţiei *Gândirii*, dar cu deschidere europeană, proiect publicistic căruia i-a rămas fidel.

Distins cu Premiul Goncourt în 1960 pentru romanul *Dieu est né en exil*, scris direct în limba franceză. Festivitatea de decernare nu are însă loc din cauza campaniei de denigrare întreprinse de oficiali români, intens sprijinite de *L'Humanité* şi de stânga franceză.

Autor a numeroase romane, volume de versuri, eseuri, istorii literare etc.

Memoriile unui foarte actual Săgetător

Destinul lui Vintilă Horia (18/31 decembrie 1915 – 4 aprilie 1992) nu este un roman, ci o adevărată epopee. Iar *Memoriile unui fost Săgetător* reconstituie primele „cânturi" ale acestei epopei. Născut la Segarcea (Dolj), unde tatăl său, inginerul agronom Caftangioglu, lucra pe Domeniile regale, viitorul premiat Goncourt a luat calea exilului când nu avea decât un an, din cauza izbucnirii Primului Război Mondial. Familia dinspre mamă se trăgea din sudul Moldovei, judeţul Vaslui, iar bună parte din copilărie şi majoritatea vacanţelor de mai târziu Vintilă Horia şi le-a petrecut fie la Aldeşti, lângă Roman, fie la Bălţaţi, actualmente Valea Râmnicului, de lângă Râmnicu Sărat. Cu o paranteză semnificativă în Basarabia, unde s-a şi născut fratele său mai mic, Alexandru. Memoriile descriu anii de încolţire şi de coacere intelectuală a unui gentleman valah. Familia joacă un rol esenţial, printr-o serie de personalităţi din mediul militar, administrativ, cultural, dar şi stilul de viaţă interbelic, *european-interbelic*, înlocuit, după Al Doilea Război, în Est, cu barbaria sovietizantă, în Vest, cu inodorul, însă comodul, *American way of life.* Lectura acestei cărţi ar trebui să producă un dublu efect: anamnestic şi terapeutic. Generaţiile născute în Europa după al Doilea Război consideră ca un *datum* lipsa unei identităţi europene. Ei bine, cartea lui Vintilă Horia ne reaminteşte ce suntem: europeni. Şi nu de ieri, de alaltăieri, nu de la Yalta sau din 1989, ci din vremea Papilor şi a Împăraţilor romani sau bizantini.

Vintilă Horia a fost un cavaler în cel mai autentic şi medieval sens al cuvântului. Respecta şi preţuia valorile militare (unul dintre unchii săi, Alexandru Caftangioglu, dându-şi eroic viaţa în bătălia de la Turtucaia), dar în acelaşi timp detesta violenţa. Cel mai bine l-aş defini prin sintagma, aparent contradictorie, „anarhist creştin de dreapta". Există în acest sens o pagină revelatorie, din care citez un fragment: „Îmi

dau seama că lucrul cel mai greu de ajuns în secolul al XX-lea este să poţi rămâne liber, să fii un om liber, desfăcut de orice grupare, de orice partid, de orice fel de mafie mai mult sau mai puţin secretă. Mi-am dat seama de această dificultate de când eram foarte tânăr, însă pot spune că, în afară de grupări literare şi artistice, de Academii de acelaşi fel ţinând de mai multe ţări, am izbutit să rămân în afara oricărui fel de înregimentare, deci în afara oricărui fel de sprijin partinic. Tot ce am reuşit să realizez, în mai mic sau în mai mare, a fost opera teribilei mele înfruntări solitare cu viaţa şi cu societatea. Îmi dau seama cât e de greu pentru cei mai mulţi din contemporanii mei să creadă că o astfel de poziţie e posibilă. Zilele trecute, de 10 mai, sărbătorind la o biserică din Madrid, cineva m-a luat de o parte şi mi-a spus: – Sunt convins că dumneata faci parte din... (şi a spus numele unei puternice organizaţii internaţionale), pentru că te descurci prin viaţă mai bine decât alţii. I-am spus că sunt un om liber şi că nu am fost niciodată susţinut de nimeni, în afară de alţi oameni liberi. – Nu, nu, mi-a răspuns, m-am gândit bine, de multă vreme încerc să-ţi aflu o definiţie şi să-ţi descopăr secretul şi sunt convins, orice mi-ai spune, că faci parte... Nu i-am mai oferit niciun fel de argument în favoarea libertăţii mele pentru că mi-am dat seama că discuţia era inutilă. (...) Era un om incapabil să conceapă o existenţă ca a mea, pentru că era fasonat, fără ştirea lui de altfel, de făgaşul secolului care nu mai admite excepţii. L-am lăsat în plata Domnului – şi niciodată această expresie, care repune în evidenţă justiţia ultimă, nu mi s-a părut mai justă –, şi am plecat."

Fidel structurii sale sufleteşti, ADN-ului său „metapolitic", cum îi plăcea să spună, Vintilă Horia n-a fost afiliat unei ideologii politice, contrar insinuărilor şi acuzelor care încă se perpetuează, cu o indecenţă revoltătoare. Între 20 şi 24 de ani a avut un episod naţionalist, concretizat în colaborări literare şi jurnalistice la *Gândirea*, *Sfarmă Piatră*, *Meşterul Manole*, *Ţara* etc. Da, Vintilă Horia a fost un anticomunist visceral, un om de dreapta, în sensul autentic al termenului, a fost un creştin practicant, a fost un elitist, iar aceste

crezuri nu se iartă într-o Europă dominată, dar încă nu răpusă, de „intelectuali" filocomunişti, atei şi demagogi. „Procurorii" fără operă şi fără bun-simţ de astăzi, care ar face bine să-şi numere caprele foarte râioase din propriile familii înainte de a-i condamna pe alţii, vor găsi, dacă vor deschide acest volum extraordinar, o mărturie despre interbelicul românesc şi despre postbelicul european cum rar ne-a fost dat să întâlnim. Episoadele din Bucureştiul anilor 1930, fermentul revistei *Gândirea*, grupul de la *Meşterul Manole*, revistă întemeiată de Vintilă Horia împreună cu Axente Sever, Ion Mirea, Ion Frunzetti, Alecu Gregorian *et comp.*, încercările junelui diplomat de a ţine piept, în timpul scurtei sale misiuni la Viena, umilinţelor venite din partea Germaniei naziste, convertirea la idealul estetico-religios al sfântului Francisc din Assisi, anii de sărăcie, dar şi de entuziasm cărturăresc din Italia şi Argentina, apoi din Spania alcătuiesc una dintre cele mai palpitante „povestiri iniţiatice" din literatura secolului XX.

E trist să constat că un scriitor de talie internaţională, cunoscut şi apreciat în toate culturile mari de pe planetă, câştigător al faimosului Premiu Goncourt (1960) pentru romanul *Dieu est né en exil*, prieten cu Fellini, Heisenberg, Georges Matthieu, Gonseth, Toynbee (doar câteva din personajele volumului *Viaje a los centros de la tierra*, *Călătorie la centrele pământului*, Barcelona, 1971), a rămas un cvasinecunoscut în propria lui ţară. Recuperarea întregii sale opere şi redactarea unei biografii se impun de urgenţă ca un act de patriotism elementar. Vintilă Horia întruchipează cele mai banale (dar uitate), vetuste (dar veşnic actuale), dispreţuite (dar necesare) valori umane: cinstea intelectuală, curajul, patriotismul, politeţea, hărnicia, talentul. Modelul său, pe planul carierei, a fost Duiliu Zamfirescu, scriitorul vrâncean, autorul celebrului roman idilic *Viaţa la ţară*, ambasador rafinat, cu diferite însărcinări diplomatice la Roma, Istanbul, Atena sau Bruxelles. Dar, la nici 30 de ani, visul lui Vintilă Horia, de a deveni un al doilea Duiliu Zamfirescu al culturii române, s-a spulberat. Internat în două lagăre de către nazişti, după ocupaţia sovietică

de la 23 august 1944, el alege calea exilului: în Italia, Argentina, Spania, Franţa şi din nou Spania până la moartea survenită în aprilie 1992.

L-am cunoscut la Villalba (în casa unde locuieşte astăzi fiica sa, Cristina), la începutul anului 1992, cu puţin înainte de a ne părăsi. Îi adusesem o scrisoare de la Pan Vizirescu, pe care-l cunoscusem prin 1987 şi pe care îl frecventam aproape săptămânal în locuinţa situată *vis-à-vis* de Facultatea de Limbi străine de pe strada Pitar Moş. Alături, pe aceeaşi stradă, aveam să aflu în 1992, se afla casa părintească a soţiei lui Vintilă Horia, devenită sub comunişti sediul unei ambasade. Pentru autorul romanului *Dumnezeu s-a născut în exil*, întâlnirea cu revista *Gândirea*, condusă de Nichifor Crainic, cel mai aerisit, competent şi inteligent teolog pe care l-a avut ortodoxia în secolul trecut (şi nu vorbesc în calitate de critic literar de pe malul Dâmboviţei), a reprezentat o revelaţie. Chiar şi după ce şi-a creat propria revistă, *Meşterul Manole*, tânărul poet şi publicist a continuat să preţuiască şi să publice în *Gândirea*. În clipa în care i-am înmânat, la începutul anului 1992, scrisoarea de la Pan Vizirescu, glasul i s-a înecat pur şi simplu în lacrimi. Scrisoarea aceea trezise un noian de amintiri şi nostalgii. Peste câteva săptămâni aveam să aflu de boala neaşteptată ale cărei simptome (afectarea memoriei, afazie) apăruseră cumva peste noapte. Am refuzat să-mi iau rămas bun de la el. Împreună cu „tizii” mei madrileni, Cristian Langa şi Cristian Arieşanu, am mers la clinica privată din Madrid, unde fusese internat, dar n-am avut puterea să intru în salon. Am rămas pe hol şi m-am rugat pe fondul unui horcăit continuu, venit deja de pe lumea cealaltă. Peste câteva zile l-am privegheat, cei trei Cristian, alături de soţia, de fiicele sale, de prieteni şi admiratori, în capela aceleiaşi clinici private. Slujba a fost săvârşită de preoţi catolici, aşa cum şi-a dorit, iar pe sicriu i s-a desfăşurat un drapel tricolor. Îmi amintesc de faptul că toate emisiunile de ştiri de la televiziunile şi radiourile spaniole i-au consacrat o atenţie deosebită. Iar profesorii de la Teologie ne prezentau nouă, celor trei români, condoleanţe, ca şi cum am fi pierdut o rudă apropiată.

Datorită lui Vintilă Horia m-am simţit în Spania ca într-o Românie civilizată.

Cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la naştere, i-am transmis doamnei Cristina Horia, fiica mai mică a scriitorului, prin intermediul doamnei Marilena Rotaru, un mesaj ale cărui urmări nu le bănuiam niciunul dintre noi. O rugam să caute cu atenţie în biroul tatălui ei un *Jurnal* inedit în franceză, despre existenţa căruia ştiam de multă vreme, dar fără să îndrăznesc forţarea publicării. Nu mică mi-a fost uimirea când, o săptămână mai târziu, am aflat că se descoperise un dosar conţinând 248 pagini inedite, dactilografiate (Vintilă Horia scria direct la maşină) cu numeroase inserturi manuscrise şi corecturi, pe coperta căruia scrie, de mână, *Memoriile unui fost Săgetător*. Aşadar un text în româneşte, cu atât mai preţios cu cât, până în 1989, Vintilă Horia nu scrisese proză decât în franceză, spaniolă şi italiană. Conţinutul acestui dosar apare, acum, pentru prima dată în România, la Editura Vremea, sub îngrijirea mea şi a Silviei Colfescu, prin intercesiunea doamnei Marilena Rotaru, autoarea unui film-interviu admirabil despre/cu autorul *Scrisorii a şaptea*, al *Unei femei pentru Apocalips* şi al *Jurnalului unui ţăran de la Dunăre*. Redactarea *Memoriilor* a fost întreruptă de moarte, dar şi aşa ele au o valoare excepţională constituind încă o izbândă a culturii noastre interbelice. Limitele acestei Prefeţe mă constrâng la esenţial. Începute în 1985, într-o staţiune din Elveţia, continuate în 1986 şi reluate în 1991, *Memoriile unui fost Săgetător* (aflăm din primele pagini de ce se intitulează aşa) merg din copilăria petrecută în Oltenia, Basarabia, sudul Moldovei şi Bucureşti, până în 1957, când scriitorul se instalează în Spania şi când încolţeşte ideea scrierii, în franceză, a romanului *Dieu est né en exil*. Cine doreşte să înţeleagă *sine ira et studio* ce s-a întâmplat, pe plan politic, cultural şi spiritual, în interbelicul românesc, cine doreşte să cunoască, la sursă, un capitol din epopeea dramatică a exilului românesc, cine doreşte să intre în fondul sufletesc al unuia dintre cei mai rafinaţi „spadasini intelectuali” ai secolului XX, cine, în sfârşit, tânjeşte după o baie sănătoasă de luciditate nu are

decât să parcurgă *Memoriile* lui Vintilă Horia. Alături de *Jurnalul fericirii*, de *Memoriile* lui Mircea Eliade, de convorbirile cu Theodor Cazaban din *Captiv în lumea liberă*, ele ne lămuresc asupra unei epoci pline de contraste şi paradoxuri, dar situată la cel puţin un nivel deasupra celei actuale.

Cristian Bădiliţă
România, în exil, 8 nov. 2015

MEMORIILE UNUI FOST SĂGETĂTOR

Din păcate nu poţi să te aşezi pe marginea timpului aşa cum te aşezi pe malul unui râu.

I. *De la Săgetător la Capricorn*

Într-o după-amiază pariziană a lunii noiembrie 1960 mă aflam la prietenul meu Raymond Abellio şi discutam despre vâlva pe care presa franceză o stârnise în jurul romanului *Dumnezeu s-a născut în exil* şi care, în cursa către Premiul Goncourt, rămăsese printre cele două sau trei cărţi cu mai multe posibilităţi de reuşită. A doua zi lucrurile aveau să se lămurească, însă dedicat nu numai literaturii dar şi astrologiei, studiilor tradiţionale, interpretării matematice a Bibliei şi ingineriei (deoarece Abellio este inginer şi matematician şi nu numai romancier şi filosof), prietenul meu începu să-mi facă horoscopul, ca să-mi prezică dacă aveam sau nu să fiu premiat. A trebuit deci să-i spun, în primul rând, ora şi ziua naşterii: 18 Decembrie 1915, într-o vineri la orele opt şi jumătate seara. După lungi calcule, după alte întrebări, răspunsul a fost clar: – Nu-ţi face iluzii, dezvaţă-te de idee, dacă ai avut-o. Premiul Goncourt nu va fi al dumitale. I-am mărturisit că asta era şi convingerea mea şi că tot bâlciul literaro-comercial care fusese organizat în jurul cărţii mele nu avea alt scop decât să pună în evidenţă pe adevăratul candidat, care trebuia să fie un francez.

Am plecat foarte calm de la Abellio, pentru că niciodată nu-mi trecuse prin minte că aş fi putut lua Premiul Goncourt, fiind un străin, un exilat, cineva care nici măcar nu locuise în Franţa până în octombrie din acelaşi an, editat fiind, în acelaşi timp, de o editură care fusese mare pe vremuri dar care trecuse pe al doilea plan şi nu avea, deci, nici în marele public,

nici printre membrii Academiei Goncourt, prestigiul şi posibilităţile materiale de a ajunge prima la potou, cum se spunea în jargonul jurnalistic de atunci. Un premiu literar era, în primul rând, o cursă de cai. E adevărat că văzusem, în drum către Abellio, în vitrina de la librăria Gallimard, pe Bulevardul Raspail, cartea mea suită pe un cal pe care stătea scris: *Premier Prix*, în timp ce romanele rivalilor mei ocupau locul doi şi trei. E adevărat că cititorii librăriei din Clichy, care votau cu o zi înainte de Premiu şi alegeau pe câştigător după voia şi gustul lor, votaseră pentru *Dumnezeu s-a născut în exil*. Toate aceste prevestiri aveau pentru mine o valoare imensă, însă pur şi simplu sentimentală. Era ca un fel de consacrare destinată să mă consoleze pentru pierderea de a doua zi. Eram nespus de fericit pentru că romanul meu ajunsese în finală. Restul nu mai avea niciun fel de importanţă şi profeţia astrologică a lui Abellio nu venea decât să-mi confirme logicele mele certitudini.

A doua zi însă, în ciuda prezicerii şi a propriilor mele îndoieli, premiul mi-a fost acordat, aşa cum vom vedea în alt capitol. Concluzia era deci: Abellio se înşelase, aşa cum se putea înşela orice astrolog. Evenimentele, din clipa aceea, au luat un ritm atât de pasionant şi de neaşteptat pentru mine, încât prezicerea prietenului mi-a ieşit din minte şi abia după câtva timp, luni sau chiar ani după aceea, mi-am reamintit de ea şi, ca pe un tablou care aştepta o completare, am iscălit-o cu un zâmbet şi am repus-o la locul de odihnă din fundul memoriei, de unde am readus-o la lumină în 1972, când din Săgetător, aşa cum mă ştiam, am redevenit ceea ce de drept trebuia să mă consider de la început: un Capricorn. Într-adevăr, trebuind să prezint la Ministerul de Justiţie de la Madrid un act de naştere, printre altele, ca să pot căpăta cetăţenia spaniolă, am cerut să mi se trimită de acasă un astfel de document şi, cu surpriză, am constatat că pe acel act de naştere se afla scrisă, adeverită de ştampila primăriei din Segarcea, data naşterii mele *pe stil vechiu*. Eu fusesem convins până atunci că acel 18 decembrie cu care mă obişnuisem atâta amar de timp răspundea unui adevăr calendaristic şi că,

deci, părinţii mei făcuseră după război cuvenita corectare. Sosirea actului de naştere de la Segarcea mă deplasa în timp cu treisprezece zile mai târziu. Mă născusem, nu la 18, ci la 31 decembrie şi nu mai eram un Săgetător, ci devenisem, fără să ştiu, ceea ce întotdeauna fusesem, un muritor din zodia Capricornului, nu înainte de Crăciun deci, ci după, născut sub alte influenţe stelare. Iată de ce aceste Memorii se numesc ale unui fost Săgetător, pentru că fusesem cândva, timp de o viaţă întreagă, ceea ce încetasem de a mai fi. Greu a fost, trebuie să recunosc, deoarece, din copilărie, de la primele căderi ale zăpezii peste colinele de la Aldeşti, de la gheţuşurile şi anunţurile de sărbătoare de la Bucureşti şi până în ajunurile de Sărbători de pe meleagurile exilului, în zăpuşeala de la Buenos Aires, în limpedele frig însorit din Madridul propriei mele redescoperiri, de la ploile reci ale Parisului, însorite de vitrinele mai mult comerciale decât religioase, însă la fel de bucuroase, la fel de râzătoare şi binecuvântate de parfumul copilăriei, cea a fetelor mele şi a amintirilor, mă învăţasem cu ziua mea aşezată într-un calendar pentru mine definitiv, brusc schimbat de o corectură administrativă. Nici acuma nu-mi sărbătoresc ziua de naştere la 31 decembrie.

Am înţeles de ce Abellio dăduse greş în profeţia lui; data pe care i-o comunicasem era falsă.

M-am născut deci la 31 decembrie 1915 – o zi în plus, numai, ţineam de altă zodie şi eram cu un an mai tânăr. Tatăl meu era inginer agronom şi lucra pe Domeniile Coroanei de la Segarcea, în Dolj. Era muntean, născut în judeţul Buzău, mama moldoveancă din Vaslui, deci legătura mea cu Oltenia natală era numai întâmplătoare, legată de o zi de naştere. Expusă şi ea, după cum văzurăm, capriciilor calendaristice. Şi totuşi, încă de copil, m-am simţit oltean, după cum fratele meu, născut câţiva ani după mine, la Cahul, s-a simţit moldovean basarabean. Rivalitatea dintre noi, încă de mici, de când învăţam cu pasiune istoria, se proiecta asupra lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazu. – Cine a fost mai viteaz, Mircea cel Bătrân sau Alexandru cel Bun, Mihai sau Ştefan? Era ca şi

cum am fi întrebat: Cine e mai tare: leul sau tigrul? Întrebări de copii crescuţi, de la primele clipe de conştiinţă şi memorie, pe linia domniilor, a strămoşilor, a bătăliilor pentru apărarea libertăţilor elementare, a lecturilor cu Făt-Frumos şi Ileana Cosânzeana. Cartea cea mare a copilăriei mele, pe care am recitit-o de nenumărate ori de la zece la şaisprezece ani, era *Păunaşul codrilor* de Radu Rosetti. Vreau să spun că faptul de a mă fi născut în Dolj era pentru mine extrem de important, istoria Românilor trebuia într-un fel să coincidă cu aceea a Munteniei şi a gloriilor ei. Până târziu, în serile din strada Cometa sau din Costache Negri, când continuam discuţiile sub un cort închegat între două scaune şi un fotoliu cu spetează înaltă, continua polemica dintre fraţi: Muntenia era mai mare, sau mai tare. Ba nu, Moldova. Noroc că Eminescu a apărut mai târziu în viaţa noastră de adolescenţi, când depăşisem acest fel de întrecere, pentru că m-aş fi simţit teribil de micşorat de faptul că romanticul genial nu se născuse la Craiova sau cel puţin la Râmnicu Sărat.

N-am nicio amintire legată de Segarcea, pentru că, nu multe luni după ce am venit pe lume, în august 1916, izbucnea pentru români Primul Război Mondial, cu itinerariul lui de durere, dezamăgire iniţială şi satisfacţie finală, pe care toată lumea îl cunoaşte. Prima fază a acestei confruntări între armatele române şi cele germane, austriece şi bulgare, eu am înregistrat-o fără să-mi mai aduc aminte de ea, în propria mea carne de copil. Tata a plecat pe front, iar mama, într-o zi, probabil de toamnă, şi-a încărcat avutul şi pe primul născut într-o trăsură, apoi într-un tren, şi nu s-a mai oprit până la Vasluiul ei originar, unde am găsit adăpost în casa mamei actorului Tănase, „mămuţa" cum am numit-o în acei ani în care am început să umblu, să vorbesc şi să adun amintiri. Bunicii mei din partea mamei (cei din partea tatii muriseră înainte de război) îşi părăsiseră casa unde li se născuseră cei opt copii şi se mutaseră mai de mult la Bucureşti, aşa încât acel refugiu vasluian, acea întoarcere a familiei la surse, şi-a desfăşurat evenimentele prin alte case, aflate în pripa impusă de catastrofă. Moldova, şi în special fosta Ţară de Sus, a devenit

astfel, în acei ani de înfruntare ultimă, un fel de bastion de concentrare românească, străbătut de fiorii de spaimă, de bucurie, de deznădejde sau de speranţă, după cum îi dictau victoriile sau înfrângerile. Mărăştii şi Mărăşeştii nu erau departe, iar la Iaşi se refugiaseră guvernul şi Familia regală. Deci foarte aproape, într-un ţinut sugrumat între Prut, de unde ar fi trebuit să ne vină ajutorul rusesc, care n-a venit niciodată, şi o bucată de Carpaţi apărată cu sacrificii uşor de justificat în faţa istoriei.

În casa lui Tănase şi adesea sub privirile „mămuţei" am înregistrat primele mele amintiri. Din când în când veneau de pe front tata sau unchii mei, care mă luau pe genunchi şi-mi povesteau probabil de vitejiile lor, apoi plecau, iar se întorceau, şi acel du-te vino făcea parte din stilul de viaţă al acelor ani, care n-aveau alt sens pentru mine. Îmi aduc clar aminte de bunicul cu care într-o zi, pe strada mare din Vaslui, am intrat într-o cofetărie şi cineva, cofetarul sau bunicul, m-a luat de mână şi m-a dus în faţa unui butoi cu caramele de toate culorile. Poate era numai un borcan, însă mie mi se păru uriaş şi ademenitor, un fel de cavernă strălucitoare, parfumată şi dulce, de la care nici acuma nu-mi pot lua ochii. Apoi, de o seară de toamnă, sau poate de iarnă (probabil sfârşit de 1917) când, de pe marginea unui trotuar sau a unui drum, mă uitam după trupele ruseşti care se retrăgeau către Prut, după revoluţie. Erau oameni, cai, căruţe, tunuri, într-o plecare tristă, pe o şosea cu noroaie. Nechezături, umeri aplecaţi, gulere ridicate, bocanci strivind băltoace, cai nefericiţi, o retragere ca toate retragerile, poate mai inutilă şi mai elocventă decât altele, pagină de istorie, prag de evenimente. Ruşii se retrăgeau de pe un front pe care nu luptaseră niciodată şi se îndreptau spre ceva de care le era teamă. Eu nu înţelegeam nimic, nici nu-mi puneam la doi ani probleme de niciun fel, însă păstrez şi acum în minte, şi mi-e uşor să o scot la iveală, scena de toamnă care reprezenta pentru mine ceea ce lumea din jurul meu numea „războiul". Îmi dau seama cât de greu îmi este să potrivesc în cuvinte acea imagine, una din primele din viaţa mea, pentru că niciodată n-am scris-o şi aş vrea să coincidă cu realitatea de atunci şi cu prelungirea ei în mine. Aşa a fost

într-adevăr. Da şi nu, pe marginea puterii noastre de a scrie despre ceea ce a fost viaţa vie. Imposibilitatea de a face să coincidă ceea ce e înăuntru şi ceea ce trebuie să reconstituie din bucăţi, să devină acelaşi lucru pentru ceilalţi. Drama scriitorului în faţa neputinţei de a face din literatură ceea ce Husserl numea o „ştiinţă riguroasă”. Nimic, în fond, nu e ştiinţă riguroasă, după cum vom vedea mai târziu. Totul e pură ipoteză, cu atât mai mult acest elan al meu către ceea ce e atât de departe şi din fundul căruia încerc să extrag fragmente de adevăr, în speranţa de a ajunge, la capătul acestor pagini, la o reîntregire tot atât de ipotetică, cu tot efortul de a fi siguranţă absolută, ca şi reîntregirea unei ţări, de pildă. În acel timp tulbure şi sângeros, murea la Turtucaia fratele tatei, căpitanul Alexandru. Murea ca un erou, trăgând cu tunul în bulgari. A fost găsit după bătălie, cu trupul culcat pe tun, strângând în braţe, într-un efort inutil, arma ultimă, drumul lui către moarte. La Râmnicu Sărat era o stradă care-i purta numele, sub care stătea scris: „Erou al războiului pentru reîntregirea Neamului”. Şi România a încercat o reîntregire. Cât a ţinut? Cât placa de pe strada care purta numele unchiului meu. Însă, ca şi un om, o ţară există, perfect întregită, în ideea ei de ţară. România e întreagă, „rondă ca un scut” cum spunea poetul V. Voiculescu, în mintea tuturor românilor, împotriva schingiuirilor, a deformărilor politico-geografice, a nedreptăţilor istorice. Ideea de România e aşa cum trebuie să fie. Tot aşa şi eu, cu toate amintirile mele, în pofida uitărilor, a falsurilor impuse de trecerea timpului, a îndepărtărilor tot mai mari şi mai nedrepte. Un erou al războiului pentru reîntregirea fiecăruia din noi suntem fiecare, pe măsură ce lupta noastră ne duce către ceea ce trebuie să fim. Există o dreptate reîntregitoare la capătul drumului.

Mă văd, vreo doi ani după Vaslui, deci prin 1918 sau 19, la Cahul, unde tata fusese numit director al Camerei de Agricultură în acel ţinut proaspăt recuperat. Îmi aduc mai puţin aminte de casă, cât de un fel de magazie, aşezată lângă un grajd, unde mă duceam în fiecare zi să mă joc într-o trăsură părăsită. Făceam când pe vizitiul, când pe călătorul, alungând

găinile care se ouau când pe capră, când pe canapeaua din spate. Mă fascina frâna din dreapta care mă ajuta probabil să mă închipui alergând pe margini de prăpastie, pe drumuri periculoase, prin păduri pline de primejdii. Atât m-a scos din minţi trăsura părăsită, însă plină de viteze şi de riscuri, încât într-o zi am fugit de acasă, probabil mânând caii închipuiţi ai trăsurii mele, mai tare pe gând decât pe o realitate, pe care mintea mea de copil de patru ani nu o recunoştea nici pe departe. Mă văd umblând pe marginea unor râpi galbene şi dezolate, într-o dimineaţă însorită, ducându-mă cine ştie către unde, căci nu-mi aduc deloc aminte de ce se întâmpla în mintea mea. Unde voiam să ajung? Ieşisem din oraş pe un drum prăfos şi cald, probabil o luasem fără să ştiu către Bucureşti, Roma, Buenos Aires, cu decenii înainte. Luasem calea exilului şi a depărtărilor, împins de ceea ce mai târziu avea să fie precis elan vital. Un prieten de-al părinţilor mei mi-a ieşit în cale, a oprit un fel de brişcă cu un cal, m-a întrebat ce căutam acolo, m-a suit lângă el şi m-a adus acasă. Fratele meu s-a născut câtva timp după această întâmplare, care e ultima amintire din Cahul.

Mă gândesc, scriind după atâta timp aceste rânduri, la semnificaţia acelor prime contacte cu viaţa, deci cu mine însumi, cu drumul către propriul meu destin. Din ce fel de material au fost făcute? Din ce material a fost făcută viaţa mea de până acuma? Nu există un fel de asemănare, un fel de a rima între acele întâmplări, aparent anodine, dacă privite prin ochelarii istoriei generale, în fond încărcate de simbol, odată contemplate prin microscopul istoriei mele personale? Război, încă înainte de a împlini un an, fugă prin ţara înspăimântată, refugiu, exod, revoluţie în Rusia vecină, tragedie umană înscrisă dintru începuturi în destinul unui copil a cărui viaţă de mai târziu, trecută de la microcosmosul primei copilării la macrocosmosul conştient al vieţii lui de om conştient altoit pe lume, n-a fost altceva decât reproducerea fidelă, în imagini mărite, a acelei uverturi semnificative, trasând vizibil iniţialele cu care trebuiau să înceapă cuvintele întregi de mai târziu. În acest fel fiecare viaţă devine ceea ce se cheamă *un destin*.

La Chişinău am împlinit cred cinci ani, prima aniversare de care-mi aduc aminte. Era, deci, în 1920, când tata ajunsese să fie numit director al Casei Noastre, instituţie *ad hoc*, creată pentru nevoile unei Basarabii de curând alipite, un fel de Minister al Agriculturii. Locuiam într-o casă mare, cu o grădină în spate, care mi se părea o pădure plină de tentaţii şi de posibilităţi de aventură, unde am făcut multe şi uluitoare descoperiri. A fost primul contact cu lumea vegetală, cu liliecii care înfloreau, evident, pentru mine şi cu stânjeneii din faţa scării care cobora din salon în grădină. De Sfinţii Constantin şi Elena, deci de ziua mamei, au înflorit, cred, şi unii şi alţii, în orice caz am în amintire această contemporaneitate în violet, cu parfumurile ei caracteristice, care şi acuma mă fascinează. De câte ori întâlnesc pe drumuri, atât de îndepărtate de drumurile de atunci, lilieci în floare sau stânjenei, mă opresc şi mă aplec, sau mă înalţ, peste garduri străine, ca să le simt parfumul şi delicata atingere vegetală, ridicate ca nişte cupe pline în sănătatea zilelor de atunci. Odată, în drum spre Lausanne, într-o primăvară încărcată de mirosuri şi de viaţă nouă, în vacanţa de Paşte a lui 1961, conducând prima mea maşină de după război, instalat într-un fel de ciudat de satisfăcătoare senzaţie de burghezie îndestulată, după mulţi ani de strânsoare, am oprit pe marginea şoselei, undeva între Dijon şi Dole, în faţa unei case cu grădină. De o parte şi de alta a gardului, liliecii şi stânjeneii înfloriseră într-un fel de cascade sincronice. Verdele vegetaţiei se lăsa dominat de violetul florilor care urcau dinspre pământ şi coborau din cer, în acelaşi timp, în elanul aceleiaşi intenţii, aşa cum e primăvara în general, omagiu celui care le-a creat pe toate din frumuseţe şi din adevăr. Eu respiram petalele, când pe unele când pe altele, prins de ritmul elocvent şi, ca întotdeauna, aveam în minte grădina de la Chişinău de ziua mamei, o vedeam pe mama coborând scările, apoi musafirii umplând casa şi grădina, într-o atmosferă de plenitudine pe care, de atunci, rareori am mai trăit-o. Totul era întreg, satisfăcător, îmbelşugat, perfect în culoare, formă şi intenţie, lumea oamenilor şi lumea întinsă, *res cogitans* şi *res extensa* cum ar fi spus Descartes în eretica lui împărţire.

Oamenii se înmulţeau vertiginos în jurul meu. Luau fiinţă prietenii tatei, colegi agronomi, legendarul pentru noi Domn Theodorescu (Jean Tehaş cum îi spunea tata), mai târziu director general al viticulturii în Ministerul Agriculturii şi al Domeniilor de la Bucureşti şi autor al unui faimos tratat de viticultură, doctorul Hortolomei, care era pe atunci medic pe lângă spitalul de nebuni de la Chişinău, domnul Platon, personagiu care ne-a însoţit până târziu în viaţă, ca să dispară înaintea celorlalţi, într-un post obscur de administrator de moşie, dar mai ales cei din familie, deveniţi din ce în ce mai apropiaţi şi mai bine definiţi pentru mine. În primul rând Tanti Zinica, sora mai mare a mamei, care venise de la Paris şi-mi adusese un tren cu locomotivă şi vagoane de lemn pe care-l trăgeam pe aleile grădinii, femeie inteligentă şi activă care a fost primul meu maestru literar şi care a jucat un rol important în viaţa mea până când am plecat din Bucureşti, aşa cum voi povesti mai departe; nenea Ionel, fratele mai mic al mamei, locotenent de grăniceri, care se afla pe atunci în garnizoană la Târgu Mureş şi care, în Al Doilea Război Mondial, avea să fie decorat cu Mihai Viteazul, modelul meu viril, unchiul pe care l-am iubit mai mult decât pe toţi ceilalţi, deşi am avut mulţi unchi demni de a fi iubiţi, însă nimeni ca fratele mamei nu întruchipa pentru mine, în acelaşi timp, vitejia, onestitatea, inteligenţa, cultura şi frumuseţea fizică, ofiţerul model din a cărui bibliotecă şi din al cărui fel de a fi am tras mai mult de o învăţătură. Vreau să spun că am făcut şi fac parte dintr-o familie plină de oameni însemnaţi, în sensul de „purtători de semne". Erau bărbaţi fundatori, nu ştiu cum să le spun mai bine fără să le trădez în niciun fel destinul şi destinaţia, oameni prin activitatea cărora o ţară există şi merge mai departe. Militari mulţi dintre ei (fratele tatei, Alexandru, în primul rând, personagiu mitic în familie, celebru pentru spiritul şi felul drept cu care ştiuse să stea în viaţă până şi în ultima lui clipă de erou de la Turtucaia, apoi fratele bunicii mele dinspre mamă, generalul Constantin Iacob, din Vaslui şi el, neam de răzeşi, apoi generalul Tătăranu, văr al tatii, maiorul medic Gh. Tătăranu, ajuns mai târziu conferenţiar la

Facultatea de Medicină de la Bucureşti, şi alţii, mai puţin cunoscuţi mie dar prezenţi pe undeva prin haturile familiei), dar şi avocaţi, ingineri, moşieri, unii din sângele celor două familii, alţii aduşi în familie de cele cinci surori ale mamei. Au fost cu toţii, au fost pentru că cea mai mare parte din ei au murit între timp, o seminţie românească din care-mi trag cu siguranţă încăpăţânarea de a fi, în faţa unor renunţări, a unor trădări şi a unor minciuni în primul rând autodistrugătoare, care n-au fost niciodată ale mele, vreau să spun că n-au ţinut niciodată şi în niciun fel de familia mea, în sensul cel mai larg şi mai etic al cuvântului. Pe astfel de filoane morale un neam e posibil în istorie. Aceste filoane nu sunt numeroase, nici la noi nici la alte neamuri, însă nu din masele indiferente şi disponibile la orice sunt făcute destinele istorice, ci din aleasa cremene genetică, susţinătoare de măreţii proprii dar şi anulatoare a slăbiciunilor celorlalţi.

Cuvântul Stat era destul de des întrebuinţat în conversaţiile la care asistam la masa de prânz îndeosebi. Statul are nevoie de asta sau de cealaltă, Statul e favorizat sau nu de un eveniment sau de altul, Statul are grijă, sau nu are, de agricultură sau de spitale. Un adevărat personagiu. Într-o după-masă a sunat cineva la uşă şi m-am repezit să deschid. Am rămas împietrit în faţa unui om înalt, în întregime acoperit de o pelerină prinsă la gât cu o cataramă aurită, sau chiar de aur. Când m-am dezmeticit, sigur pe descoperirea mea, m-am repezit să-l anunţ pe tata. – Cine a sunat? m-a întrebat el. La care am răspuns fără ezitare: – Domnul Statul. Pentru mine nu era nicio îndoială, mă aflam în faţa personagiului de care se vorbea în fiecare zi în casă.

Din vara de atunci păstrez în mine primele contacte cu natura liberă. Şi tot din acel an spaima de oameni. Călătoream în trei sau patru trăsuri, cele două familii plecate în vacanţă, noi şi Hortolomeii. Poate că era prin iunie. Poate că nu era decât un drum în primăvară, la sfârşitul lui mai, înainte de vacanţă. Două locuri îmi fac cu mâna din depărtarea trecutului, două mânăstiri: Condriţa şi Căpriana. Oricum, amintirea e prezentă. În faţa ochilor, un deal roşu, roşu închis, ca de

sânge, sclipitor în bătaia soarelui, un deal acoperit de cireşe coapte. Când ne-am apropiat le-am văzut mai bine şi le-am desluşit taina. Erau arbori imenşi, din trunchiul cărora, îmi spunea tata, Ştefan cel Mare făcea tunuri, plini de cireşe grase, bucălate şi lucioase ca nişte funduri de pipă, din care m-am înfruptat atunci pentru totdeauna, vreau să spun că ori de câte ori m-am suit într-un cireş, ani mai târziu, de-a lungul întregii copilării şi, mult mai târziu, pe malul lacului Léman, într-o livadă parcă agăţată deasupra apelor, în cel mai frumos peisaj din lume, am avut sub ochii lăuntrici cireşele de la Căpriana (sau de lângă Condriţa), dealul înroşit de bogăţia luxuriantă a verii, parcă împins pe dinăuntru ca să devină un tablou sau un fel de *memento* pentru toţi cei care-i treceau pe aproape, o invitaţie la meditaţii metafizice de la Platon cetire, un reflex pământean al ideii de colină românească şi de cireşe.

Condriţa a însemnat, probabil o lună sau două mai târziu, intrarea nu numai în misterele livezii, mistere care şi acuma mă tulbură, ca tot ce e vegetal, dar şi, de mână cu toaca, în misterul bisericii. Toate, după cum ştim cu toţii, încep în copilărie şi niciodată nu mai ies de acolo. În copilul Iisus stătea, ca în icoane şi fresce, tot ce avea să se întâmple mai târziu, dar şi ceea ce copilul lăsase în urmă, înainte de exilul din carne. Astfel ne desfăşurăm metafizic pe toate dimensiunile aparent temporale şi fizice ale vieţii pe care o numim *de toate zilele* şi care e a unei singure zile, confundată cu timpul fiecăruia, după cum noaptea e şi ea una singură, legată de alte mistere. Din acest antagonism între lumina şi întunericul fiecăruia e făcută complementaritatea care ne defineşte în dublul sens unic de care fizica dă seama în tulburătorul principiu al complementarităţii. Ceva din aceste culori mirositoare şi din aceste contacte şi descoperiri a poposit în versurile din *Jurnal de copilărie*. („Ora de aur suna/ În clopotul cerului", din poemul X) şi în pagini de proză risipite prin romanele mele, ale căror personagii trec întotdeauna prin proba copilăriei, prin „punerea la încercare" cum spune Toynbee vorbind de popoare. Căci şi popoarele au o copilărie a lor de care totul depinde în desfăşurarea propriei lor călătorii către împlinire.

Natura, astfel, îmi intra în conştiinţă odată cu fiorul religios, care-mi e, şi el, înfibrat în spirala genetică din care nimeni nu are ieşire, pentru că contactul cu biserica mănăstirii de la Condriţa n-a fost de fapt decât o luare la cunoştinţă, o iluminare a unui fragment ascuns în mine cu scop de a fi dezvăluit într-o zi şi acea zi a început în mijlocul unui peisaj în care mistica se amesteca cu sevele din cireşe, cu apele de la poalele colinelor, cu apusurile de soare, cu gustul cireşelor, mai târziu al caiselor din august şi cu toaca măiastră care cânta pretutindeni şi pe toate le acoperea cu sunetul ei de ornic mistic din care parcă toate se năşteau şi în sunetul căreia toate se coborau ca să renască. Era un timp separat de timpul din ceasuri, un timp pe care, poate, îl făcuseră să se manifeste în conştiinţa oamenilor medievali orologiile puse în turnurile catedralelor occidentale de papa Silvestru, care băteau, pe de o parte, orele laice sau profane, măsurate exterior, şi orele interioare, ale meditaţiilor şi ale zborurilor către nevăzutul inefabil din care, în realitate, suntem făcuţi şi de care nu ştiu să dea socoteală decât poeţii. Ne vom mai întâlni cu el de-a lungul acestor pagini.

Întâlnirea cu Dumnezeu s-a petrecut atunci, însă altfel decât poate fi concepută de imaginaţia unui om matur, sau chiar şi numai tânăr, o astfel de întâlnire. Nu ştiam ce se petrece Duminica în biserică, în timpul slujbei care, şi ea, avea un parfum, asemănător cu acela al stânjeneilor, parfumul din cădelniţi, clopotele şi toaca erau tot ce puteam aduna din jur ca să-mi ridic o primă treaptă. Mai erau şi călugării care mă duceau pretutindeni, în chilii, în livadă, în vie, în pivniţele de sub deal, în hambare. Miroseau şi ei a ceva deosebit, vag a tămâie, rămasă agăţată de straiele lor negre, a singurătate, a rugăciune, a bucătărie vegetariană, a existenţă închinată exclusiv celorlalţi sau Celui de Sus. Am regăsit la Assisi acest parfum de singurătate, pe mâna părintelui Bonaventura Morariu, franciscan din Moldova, şi a tuturor călugărilor pe care i-am cunoscut după război. Problema mea nu era o încercare de a defini, ci o permanentă cale către descoperire, nu o poposire pe marginea conştientă a lucrurilor, ci o itinerare cu scop de mărire şi chiar de spargere a hotarelor, lucru de care

se îngrijea propriul meu trup care, crescând în fiecare zi cu câte ceva, împlinea astfel scopul meu epistemologic. Creşteam ca să cunosc. Faptul de a putea vedea tot mai bine în vizibil îmi permitea să cuprind şi puţin din partea cealaltă, în mod inconştient, fără îndoială, deoarece problema existenţei-pentru-cunoaştere mi-am pus-o mult mai târziu, când treptele crescuseră la număr şi calitate, însă faptul era acolo, ascuns în mine şi dezvăluirea avea loc în fiecare zi, fără ştirea mea. Oricum, ştiu că lumea din jur, făcută din colinele Basarabiei ştefanitice (din aceste două nume iese la iveală întregirea fundamentală a României: *Basarabia*, de la Basarabii munteni, şi *ştefaniticul*, de la marele principe care ducea la îndeplinire misiunea creştină gotică a Evului Mediu românesc), şi din acele voci interioare care rimau cu mânăstirea şi cu livada, a constituit o dualitate trup-suflet din care sunt şi acuma făcut. Începea atunci ceea ce scriitorii germani, din secolul al XVIII-lea încoace, numesc *ein Bildungsroman*, un roman al formaţiei, care e, de fapt, viaţa fiecărui om în parte, demnă de a deveni o carte, adică un manual educativ, la fel cu un copac, vreau să spun o existenţă cu rădăcinile în pământ şi cu frunzele în cer. Numai că eu veneam tocmai din Dolj ca să aflu lângă codrii Tigheciului, ceva mai la sud de Cetatea Hotinului şi ceva mai la nord de Cetatea Albă, locuri valaho-moldovene, o esenţă care avea, de la început, să mă definească. Mai târziu, în cadrul aceleiaşi sinteze, Aldeştii şi Râmnicul aveau să joace acelaşi rol.

Întâlnirea cu spaima a fost contemporană şi plină de tot atâtea consecinţe. Călătoream cu maşina de la Chişinău la Bucureşti, unde tata avea treabă la Minister. La dus ne-am oprit la Râmnic. Cred că era toamnă şi destul de frig, când am intrat în casa lui Moş Costică, fratele mai mare al tatei, director al prefecturii din Râmnicu Sărat. Am intrat cu toţii în salonul din fund, ale cărui ferestre dădeau către acareturi. Era multă lume, o petrecere, probabil o onomastică. Eu aveam cinci ani, fratele meu aproape doi şi veneam de la drum lung, aveam obrajii roşii de frig şi părul izbucnit de sub vreo căciulă, căci o fetiţă a exclamat de undeva, din fundul petrecerii,

probabil speriată de apariţia noastră neaşteptată şi oarecum violentă: – Cine sunt ciufuliţii ăştia? Acea veche imagine, legată de o casă care a însemnat multe pentru mine de-a lungul copilăriei şi a primei tinereţi, am transplantat-o într-o scenă de Crăciun din *Marthe ou la seconde guerre*, roman a cărui acţiune se desfăşoară, cel puţin în parte, într-o copilărie râmniceană. Casa şi grădina sunt acolo, neschimbate, ca şi strada Elisabeta şi alte câteva locuri din oraş.

Despre Bucureştii din acel fund de memorie nu-mi aduc aminte decât de casa cu parter şi subsol (unde se afla sufrageria) a mătuşii mele Zinica, cei câţiva oţetari desfrunziţi din curte, imaginea fugară a unui tramvai cu cai şi nimic altceva. Bucureştii aveau să devină mai precişi şi mai stabili în memorie doi sau trei ani mai târziu. Din drumul de la întoarcere, către Chişinău, mi-a rămas foarte tare imprimat în pasta din ce în ce mai fidelă a memoriei un popas nevoit, undeva dincolo de Prut, unde maşina în care călătoream, un *Pierce-Arrow*, ale cărei faruri, când le aprindea şoferul, înainte de amurg, miroseau a carbid, a avut o pană de motor. Noaptea începuse să cadă peste nişte dealuri parcă pustii de case şi de vegetaţie, poate că numai pustiite de toamnă, în mijlocul unui peisaj ostil, înfrigurat şi ameninţător. Cred că am petrecut noaptea în maşină, căci cineva se dusese cine ştie unde, la primul sat, ca să ceară ajutor sau să telefoneze la Chişinău, în orice caz ne era frică în acea pustietate unde puteam fi atacaţi de bandiţi, pe un drum de pământ, cum erau drumurile pe atunci şi nu numai în Basarabia, când călătoria cu automobilul era un fel de întreprindere eroică. Îngrijorarea mamei mi se transmitea prin haine şi prin pori, atât de bine precizată şi simţită încât cred că o pot numi prima mea revelaţie a spaimei. Spaima de noapte şi de oameni. În curând aveam să ştiu mai bine despre ce e vorba, căci [era] acel sentiment, până atunci necunoscut, însă atât de clar legat de ceea ce începuse a schiţa peste lume un teribil pas de dans macabru şi care, de la 1917 încoace, avea să se numească revoluţie, cuvânt grăitor mai mult decât îmi puteam închipui atunci şi decât îmi pot închipui despre el mulţi dintre contemporanii acelui dezastru.

Revoluţie, adică întoarcere în timp, revenire antiprogresivă către evuri barbare, în întunericul cărora omul uită că e om. În acea noapte de spaimă înfundată, neexprimată de nimeni cu voce tare, sau poate numai în cuvinte al căror sens nu-l putea prinde, am simţit ceva îngrozitor plutind peste lume, ceva care e încă aici, deasupra noastră, tot atât de intens ca atunci, poate că mai sinistru în această ultimă încercare de a distruge viaţa.

Într-adevăr de atunci încolo n-am mai avut linişte şi a trebuit să părăsim pacea de la Chişinău. Uneori, noaptea, obloanele răsunau sub bubuituri de pietre sau de gloanţe de revolver. Casele autorităţilor erau atacate de agenţi sovietici, deci şi a noastră. Mama s-a îmbolnăvit de nervi şi a trebuit să plecăm. Tata îşi întrerupea astfel o carieră strălucită, exilată dintr-o dată într-un sat din Moldova, unde, în graba panicii provocate de boala mamei, a trebuit să ne aflăm refugiu. Un nou refugiu. Am tras la moşia unor rude, la Izvoare, în judeţul Bacău, unde o casă solitară domina până departe valea Siretului. O casă neprietenoasă, nu ştiu exact de ce, poate pentru că în iarna care a urmat n-a fost în stare să ne adăpostească cum trebuie şi, înghesuiţi şi încă o dată loviţi de soartă, a trebuit să plecăm cu sania la Bacău, în casa unor rude ale lui Jean Theodorescu, familia Broşteanu, unde am făcut prima mea gripă sau răceală de la care am rămas până acuma cu gustul dulceag şi uleios al unor infuzii de seminţe de in. A fost, de asemenea, primul Crăciun spectaculos al copilăriei, cu flăcăi care arau noaptea zăpada şi cântau „Cu pluguşorul”, citând numele lui Bădia Traian, de care, puţin timp după aceea, începui să am veşti mai concrete, ca şi despre regele Decebal, care a fost una din primele mele pasiuni istorice. Când a căzut frigul ne-am întors la Izvoare, unde am mai rămas câteva luni, probabil până în toamnă.

Din acele timpuri scurte culeg, ca dintr-un lan imens de pe întinderea căruia, monotonă şi plină, însă de nereţinut în multe detalii, amintirea năprasnică a unui motan sălbăticit, ucigaş de gâşte şi găini, încolţit într-o zi de oamenii de la curte

şi refugiat în pripă în camera de sus a casei, un fel de turn cu o fereastră deschisă atunci către o neînchipuită salvare. Într-adevăr motanul, urmărit de oameni, s-a năpustit pe uşă, apoi pe scară, în sus şi, neavând încotro, a sărit, din înălţimea pentru mine egală cu aceea a unui munte, în golul de sub el. Îl văd planând în aerul senin şi parfumat al primăverii, parcă zburând, superb de vioiciune şi curaj, un resort sălbatic şi liber, şi căzând pe cele patru labe pe pământul din faţa uşii principale, iar apoi, ca şi cum nimic nu se întâmplase, dispărând ca o săgeată în bălării, dincolo de pericol. Spre deziluzia oamenilor care coborau scările înjurând, dar şi poate plini de admiraţie pentru acel salt vitejesc. Într-o seară, venise de curând întunericul peste vale, m-a trimis tata la grajd să comunic ceva administratorului, când, prin bezna proaspătă însă compactă, m-am împiedicat şi am căzut peste colţii unei grape lăsată cu burta în sus. Am şi acum un semn în dreptul unui genunchi. Însă nu mi s-a întâmplat nimic. Aş fi putut să rămân fără un ochi sau să-mi fi intrat unul din colţi în pântece. Însă îngerul era pe aproape.

Într-o după-amiază, singur, în timp ce mă întorceam de pe malul Siretului, unde făceam o gaură în mal ca să ţâşnească imediat un izvor, sau plantam o ramură de salcie, care, două sau trei zile după aceea, dădea muguri şi începea pe loc un destin întreg de salcie, m-am oprit în dreptul unei tufe de măcieş. Am clar în minte toate culorile, silueta tufişului, orizontul imens dincolo de frunze şi de ghimpi, valea domoală care curgea către depărtări necunoscute. Un şarpe stătea încolăcit pe multipla tulpină. De ce m-am repezit către casă cu inima bătând de dorinţa de a intra în acţiune? Ce mă împingea, ce sentiment ancestral, către acea acţiune? De unde ştiam de şerpi şi de duşmănia care-i separă atât de dramatic de oameni? Am căutat o bucată de scândură, am modelat-o în aşa fel încât să fie mai îngustă acolo unde aveam să o prind în mână şi mai lată la celălalt capăt, unde bătui cu un ciocan câteva cuie care ieşeau pe partea cealaltă şi formau un fel de armă ucigătoare, un fel de lungă perie de cuie. De unde îmi ieşise în minte acel fel de armă? De ce nu un ciomag sau

alianţa cu tata şi cu puşca lui de vânătoare? M-am repezit cu arma în mână către tufiş ca să mă lupt cu şarpele, însă între timp, speriat de proiectele mele războinice, luase hotărârea să schimbe tufişul.

Anul acela, poate 1921, ne-am mutat din nou, de astă dată către nord, ca să ne stabilim, până în decembrie 1922, la conacul familiei Cristoveanu, din Aldeşti. Casa era primitoare, albă, cu un cerdac lung în faţă şi într-o parte, cu arbori înalţi în spate, care o separau de deal, un autentic spaţiu mioritic în care am învăţat să fiu om, adică să iau contact, pentru prima oară, cu anumite obligaţii care mă scoteau din faza larvară a copilăriei, ca să trec în faza primară a conştiinţei, plină de îndatoriri şi de iluminări. Cred că acolo s-a făcut legătura personală cu pământul, cu armonia deal şi vale de care vorbeşte Blaga. M-am adaptat acelui ritm din care n-am mai ieşit niciodată, cu toate adeziunile pe care, mai târziu, a trebuit să le dau altor spaţii prieteneşti, tot atât de armonioase şi poate că profund asemănătoare. Intrarea pe acele locuri avea ceva de pătrundere în mister, de iniţiere, şi aşa am rămas cu ea în vise, de pildă, şi nu numai în amintire. Când mă visez la Aldeşti, am limpede în mintea nocturnă complexul natură-om din care era făcut conacul şi tot ce-l înconjura. Intrai din şoseaua Bacău-Roman, cotind la stânga, traversai calea ferată în dreptul unui canton, apoi te întâlneai pe mâna dreaptă cu grajdurile şi cu locuinţa administratorului, în timp ce, pe mâna stângă, începea grădina casei. Ceva mai sus deci, tot pe stânga, era un iaz, plin de broaşte, alimentat de o serie de budaie, sau mici fântâni cu apa la suprafaţa pământului, care-şi trăgeau la rândul lor izvoarele din colina din spate. (*Budaie* ar veni, după Şăineanu, de la moldovenescul *budacă* şi acesta de la *budur*, care înseamnă scorbură de copac, şi aşa era, pentru că acele fântâni, cu apa la îndemâna omului şi a vitelor când veneau seara la adăpat, erau făcute din scorburi de copac care constituiau un puţ găurit într-o parte aşa încât apa să se poată scurge către iaz şi animalele să se poată apleca şi să bea din ea). Peste drum – drumul care urca spre sat – era poarta pe care, intrând, te întâlneai cu casa iar, continuând

prin fața ei, treceai peste un pod întins deasupra unui pârâu și, în dreapta, mergeai către magazii iar în stânga înspre moară. Pârâul era mărginit de un șir de sălcii pletoase iar în fața casei, peste un gard scund, începea un fel de grădină cu un mălin uriaș și un grup de copaci și tufărișuri mai mărunte, continuând grădina, fără flori și fără copaci, un adevărat câmp cu iarbă, până departe, unde, în fund, curgea același Siret pe care-l cunoscusem la Izvoare. Dacă mergeai în sus pe drum, în vârful dealului erau coșarele de porumb și o livadă de pomi fructiferi, iar mai departe, la vreo doi kilometri, începeau Aldeștii, cu școala primară unde am fost dat pe mâna domnului Mazăre, învățătorul satului care mi-a scris pe degete literele alfabetului în ordine de bătaie poetică. Era un personagiu timid și politicos care cobora iarna până la noi, în fiecare după-masă și lua loc cu mine la masa din salon, unde mă învăța să citesc și să socotesc. Fratele meu se băga sub masă și din când în când făcea comentarii cu voce tare, ca, de pildă, nedumerit în fața numelui care-i aducea aminte de vreun fel de mâncare, suflé sau supă de mazăre: – Mai bine te chema harbuz! La sfârșitul anului școlar, prin iunie deci, am recitat la școală, în cadrul serbării și al înmânării premiilor, „Sunt soldat și călăreț / Uite am un cal isteț...".

Evenimentele care dau buzna către foaia de hârtie sunt așa de multe încât nu știu cum să le așez în ordine, vreau să spun în ordinea care însemna atunci pentru mine situarea în ordinea superioară a vieții și a societății căreia îi aparțineam. Învățam geografie, redusă însă numai la limitele județului Roman, cu râurile, satele, munții, clima și bogățiile ei naturale. Istoria începea să fie istoria Moldovei și apoi a României. Într-un perete, parcă în sufragerie, ca să avem mereu în fața ochilor chipurile și datele, era un tablou cu toți domnitorii din cele două principate. Știam pe din afară numele domnilor cu anii în care fuseseră înscăunați și anii în care muriseră sau pierduseră tronul. De la Traian și Decebal până la Regele Ferdinand. Aveam memorie foarte bună, numai cu cifrele mă împăcam mai puțin. Bunica din partea mamei, mamalea (de la mama mare) cum îi spuneam de când eram mic, și care

fusese profesoară înainte de a se mărita, mă lua în fiecare zi în primire și mă punea să fac socoteli, spre disperarea mea, o disperare care și acum îmi frământă inima. Cu ea m-am dus într-o după-amiază de septembrie la Roman, cu trăsura, să-mi cumpere un ghiozdan pe care îl dusei apoi în spate de-a lungul claselor primare, la București, o călimară, un toc, penițe, creioane, cărți și caiete, plus o tăbliță care își avea locul ei în ghiozdan, însă al cărei burete, mereu ud, atârna pe dinafară, ca să nu strice cărțile și flutura în vânt când alergam, ca un panaș războinic și semeț. Intrarea în Roman trecea printr-un crâng în ai cărui copaci locuia un neam întreg de ciori care croncăneau asurzitor în amurg, apoi șoseaua traversa un pod, tot peste Siret și intrai în orașul care mi se părea enorm, față de Aldeștii de unde veneam. Îl visez și acuma, însă cu totul altfel, un oraș splendid, cu străzi drepte, cu case boierești înconjurate de grădini, cu clădiri înalte în centru, constituind o armonie care e, de fapt, armonia de care am nevoie în somn ca să o transmit zilnic vieții de la lumină. Inconștientul aranjează în așa fel lucrurile ca noaptea să echilibreze zguduiturile zilei. Cred că Adler[1] vorbește undeva de visul-compensație. Însă voi reveni mai târziu asupra treburilor onirice din care e atât de bine construită viața mea și, totuși, atât de misterios, pentru că nici până acuma, după atâtea lecturi și atâtea traversări pasionante ale mărilor inconștientului, de mână cu Jung, n-am reușit încă să dau de urma izvoarelor amazonice ale visului.

De fapt, bine îmi aduc aminte numai de o stradă principală care semăna oarecum cu strada Mare de la Râmnicu Sărat, de librăria unde mi-a cumpărat bunica primele cărți și de casa baronului Capri, unde m-a dus tata într-o dimineață. Am intrat, conduși de un servitor, pentru că nu mai locuia nimeni acolo și în dormitorul spațios ne-a arătat pe parchet o pată sumbră, tot ce mai rămăsese din existența pământească a baronului, care fusese asasinat acolo cu câțiva ani, sau poate

[1] Alfred Adler (1870-1837), medic și psihoterapeut vienez, fondatorul școlii *psihologiei individuale* .

numai luni, înainte. O crimă celebră pe vremea aceea. Am coborât atât de impresionat pe scara casei, am reintrat pe uliţa pe care venisem, atât de cutremurat de ideea morţii, încât am şi acuma în amintirea cea mai imediată şi mecanică mirosul de cartofi arşi, care ieşea pe fereastra vreunei bucătării şi care mi-a rămas atât de tare prins în memorie, parcă marcat cu un sigiliu, încât de câte ori simt în nări mirosul de cartofi uitaţi pe foc, în mod automat mă situez pe strada din Roman pe care treceam din casa baronului asasinat către teribilele ascunzişuri ale existenţei. Câteva luni mai târziu s-a întâmplat o crimă la budaie. Un om din sat a fost descoperit asasinat, cu capul căzut în apă. Au venit jandarmii, a fost prins un ţăran vinovat de crimă, a fost bătut ca să mărturisească. Mama încerca să mă ţină departe, însă eu auzeam sau poate chiar şi reuşeam să văd acele scene îngrozitoare, omul între doi jandarmi, cu faţa plină de sânge, ţipând, cu lume împrejur, la capătul unei crime al cărei deznodământ a fugit între timp către uitare. Însă crima de la budaie şi scenele care au urmat, durerea ţăranului prins şi schingiuit, probabil vinovat, strâns legată pentru mine de pata de sânge din casa baronului Capri, s-au făcut una cu pământul memoriei. Nori de furtună începeau să se întindă între[2] paradisul primei copilării, poate întunecată numai de nopţile dramatice, însă abia schiţate, de la Chişinău, anunţând celălalt chip al vieţii, pătat de sângele vizibil, cel care dă semn de moarte.

Nici în vacanţa mare bunica nu mi-a dat pace. Mă instalam cu ea pe cerdac şi făceam socoteli, cu ochii către verdele din faţă, cu mintea către livada de pe deal. Când terminam cu îndatoririle către conştiinţă, mă repezeam ca din puşcă, cum spunea bunica, îl luam de-o aripă pe fratele meu şi, urmaţi de Miss, spărgeam limitele plictisului şi intram în viaţa autentică. Erau tare multe de făcut. Prezenţa lui Miss era pretutindenească. Ne urma peste tot, gata să ne apere sau numai pentru că între câini şi copii se creează un fel de necesitate de convieţuire de care am şi acum nevoie. Câinii sunt pentru

[2] O inadvertenţă în text. Probabil „peste".

mine mai mult decât nişte animale, un acompaniament *sine qua non*. Mâna pe capul mătăsos, ochii în privirea recunoscătoare, parcă doritoare de a te face să înţelegi câtă posibilitate de iubire e în sufletul unui câine, bucuria revederii, datul din coadă, salturile peste gardul din faţa casei, lupta vitejească cu un şobolan pe care Miss l-a urmărit până în apele pârâului din care a ieşit până la urmă cu el în colţi... Miss a fost umbra luminoasă a acelui fragment de copilărie, a făcut parte din primul capitol al romanului de formaţie (*Bildungsroman*) de care vorbeam mai sus.

Miss fusese adusă la Aldeşti de Nenea Ionel şi crescută odată cu noi. Era o căţea de vânătoare, albă cu pete negre, un prepelicar de rasă. Însă ocupaţia ei nu era vânătoarea, ci noi doi. Într-o fotografie trimisă acum câţiva ani de N. Cristoveanu, împreună cu o foarte frumoasă carte cinegetică, apare Miss trântită pe iarbă, în primul plan, în timp ce în fund se vede clar casa cu dealul din spate, o Miss îmbătrânită, cu botul albit, cu privirea melancolică dar şi stăpânitoare, parcă fericită că nimeni n-a smuls-o din spaţiul ei adevărat. Câinii n-au memorie, se spune, deci te uită, însă numai pentru că amintirile se duc toate în inconştient, de unde ies imediat la suprafaţă dacă cine le-a format le iese din nou înainte. Poate că nu e adevărat, pentru că unii câini îşi urmează stăpânul până la mormânt şi mor de durere. Poate că Miss, deci, nu m-a uitat niciodată. Când a trebuit să ne mutăm la Bucureşti, am lăsat-o la Aldeşti şi n-am mai ştiut de ea, până când, prin 1965 sau 66, am aflat că trecuse în stăpânirea tinerilor Cristoveanu şi în special a lui Niculae, vânătorul, cu care a bătut toate câmpurile şi pădurile, revenită la vocaţia ei adevărată, şi a murit la conacul unde ne fusese dăruită. Am avut viaţa plină de o permanentă remuşcare, după plecarea de la Aldeşti, şi abia târziu, la Madrid, după atâţia ani de gânduri vinovate, am primit veşti liniştitoare despre câinele care mi-a fost probabil prima prietenie. Ce s-o fi întâmplat în capul lui după plecarea noastră? Cum poate fi durerea unui câine? Vreau să spun a unei fiinţe care exprimă atât de clar în ochi sentimente care sunt şi ale omului... Cred că pozitiviştii

susţineau că animalele nu au suflet. Anne-Marie Dinckel mi-a comunicat, la Basel, în 1976, că nu numai animalele au suflet, dar şi plantele, *davas* cred că spunea că li se numesc sufletele pe care ea le vedea zburând pe deasupra grădinilor şi a pajiştilor. E mai aproape de adevăr această teză probabil indiană, decât pustiul animic al pozitiviştilor, bazat de altfel pe o viziune cu totul falsă a vieţii şi a tuturor alcătuirilor ei, cea mai falsă probabil dintre toate, aşa cum iese încetul cu încetul la iveală în acest secol, scuturat din rădăcini de revelaţiile fizicii cuantice. Instinctiv m-am situat de la început pe tărâmul spiritualist şi am negat orice fel de atingere a materialismelor cu realitatea.

Vara şi iarna domneau atunci peste anotimpuri. Vara cu livada, cu iazul, cu malurile pârâului, cu jocurile de tot felul, cu prima libertate a vacanţei mari, iarna cu zilele încărcate de zăpadă şi de interioritate, cu nopţile nesfârşite cutremurate până în temelii de întuneric, de vuietul viforniţei şi de urletele lupilor care veneau până în faţa casei, atât de aproape încât le vedeam licărind luminile ochilor când dădeam perdeaua la o parte, poate că după miezul nopţii, şi tremuram de frig, cu nasul lipit de geam, uluit de acei licurici glăsuitori care nu se urneau din loc decât când ieşea tata în cerdac şi trăgea cu puşca, spărgând noaptea şi spaimele. Ninsoarea refăcea liniştea, a doua zi, parcă adusă din cer şi coborâtă pe pământ pentru ca oamenii să ştie din nou ce e pacea. Am avut întotdeauna pentru zăpadă un fel de cult infantil. Era o recuperare a unei stări pierdute, o aducere aminte a omului etern, din cerul fără de moarte al ideilor, aşa cum, după Platon, orice *ştiinţă* e aducere aminte.

Vara în pomi
Printre frunze şi fructe coapte
Ca-ntr-o navă
Foşnitor străbăteam apele cerului...

Aceste versuri din *Jurnal de Copilărie* mă repun dintr-o dată în miracolul verii. În primul rând în cireşii din livadă, unde mă suiam, din ce în ce mai sus, ca să mănânc, deci ca să

cunosc (aşa cum crede şi Dante) şi ca să văd departe. Ultimele crengi susţinătoare implicau, în acelaşi timp, multe cireşe coapte şi orizonturi tot mai îndepărtate, la capătul cărora, aproape întotdeauna, se târa un tren de-a lungul firului de apă argintie al Siretului. Lumea începea dincolo. Nu puteam bănui atunci că aveam să o bat în lung şi în lat, însă poate că îi luam măsura, fără să ştiu. Străbăteam apele cerului ca într-o navă şi vântul răcoros mă ajuta să mă cred năier, un copil de azi ar fi spus astronaut, una şi alta fiind acelaşi lucru, o înfruntare cu spaţiul şi cu timpul, cu spaţiul-timp cum e corect să se spună. Livada, când mă întorceam acasă prin iarba grasă dintre pomi, mirosea a căpşune sălbatice şi, după zile de ploaie, a ciuperci. Când, acum trei sau patru ani, am petrecut o după-amiază în livada lui Dilvo Lotti, cu silueta medievală de la San Miniato în faţă, între Florenţa şi Siena, culegând smochine şi îmbătându-mă de aceeaşi mâncare-cunoaştere, îmi aminteam de zilele de la Aldeşti şi de cireşii de la cealaltă frontieră a vieţii. Singur, în liniştea absolută a după-amiezii toscane, căutând cu mâna printre frunzele aspre fructul cel mai copt, înlăcrămat la un capăt de muşcătura vreunei şopârle sau a unei vrăbii, privind către turle şi acoperişuri, cu picioarele înfipte solid în pământul pieziş, ca să nu alunec, mi se părea că m-am întors peste ani la aceeaşi cuminecare care e o mâncare comunicantă, în dublul ei înţeles etimologic.

Iarna era o vară pe dos. Totul se închidea, în toate părţile. Ziua strângea din umeri şi din porţi, îşi strâmtora hotarele, dând nopţii voie de curgere către toate misterele devenite astfel mai stăpânitoare, de la lupii sticloşi până la poveştile cu strigoi din noaptea Sfântului Andrei şi de la uşile unse cu usturoi, până la Ajunul cu cântece şi cu parfum de religie. Dealurile, copacii, casele, câmpia, Siretul însuşi, deveneau albe. Din loc în loc siluete negre, pete de greşeală pe imaculata întindere, dădeau semn de o existenţă stinsă, care însă avea să fie din nou, în ritmul exact şi miraculos al trecerii anotimpurilor, care mi-a propus probabil primele mistere şi primele explicaţii în legătură cu drama cronologică a lumii, tot atât de precisă ca şi aceea a contrastului invariabil şi

repetitor dintre zi şi noapte. Toate celelalte măsuri ale timpului mi s-au părut întotdeauna scorniri omeneşti, ca săptămâna, luna sau chiar şi orele şi anii. Uneori ieşeam cu tata, încotoşmănat din cap până în picioare, şi mă aşezam lângă el în sania cu doi cai cu care ne aventuram până-n sat sau până mai departe uneori, către o pădure care mi se părea de dincolo de lume. Între noi stătea puşca de vânătoare cu două ţevi încărcate, gata pregătită pentru o eventuală întâlnire cu lupii. Urmele de pe zăpadă, în preajma pădurii, urme de ciori, paşi de vulpi, de iepuri şi poate chiar şi de lupi sau numai de câini, mă fascinau. Mi se păreau destinaţi unei citiri secrete, hieroglife care încercau să-mi comunice itinerarii esoterice, căi către cine ştie ce tărâm fermecat. Începusem să aflu despre tărâmul de dincolo, unde se petrec atâtea întâmplări în basmele româneşti, tărâm de care pământul era legat printr-o trecere vizibilă, aşezată undeva, prin apropiere îmi închipuiam eu, şi pe care într-o zi aveam să o descopăr fără doar şi poate. Acele semne tipărite pe albul zăpezii trebuiau să fie nişte indicaţii pe care aliaţii mei, animalele pădurii, lupii cei buni, ciorile curate la suflet, vulpile leale, încercau să mi le aducă la cunoştinţă, ca să mă întâlnesc cu ele undeva pe aproape, într-o poiană la care n-am ajuns niciodată şi care, probabil, nici nu există. Însă mi-a rămas în suflet, de atunci, o umbră de îndoială, aşa încât şi acuma, prin pădurile albe de zăpadă ale exilului, în Sierra de Guadarrama sau pe Valea Ronului, parcă ceva mă îndeamnă către aceeaşi întâlnire, a cărei cheie n-am găsit-o încă.

Din depărtările pictate în verde sau în alb, după cum bătea vântul anotimpurilor, ia formă din ce în ce mai stăruitoare berbecul duşmănos care-mi ieşea înainte atunci când mă aşteptam mai puţin, umbră-simbol al duşmăniilor de mai târziu. Nu-i făcusem niciodată nimica, însă de la prima întâlnire a izbucnit între noi focul antipatiei reciproce. Când mă vedea, se dădea doi paşi înapoi, băga capul în pământ, ca un taur, şi se pornea către mine ca o aripă de furtună. Uneori îl feream, alteori mă lovea şi mă trântea în praful din faţa casei, alteori

izbuteam să-l apuc de coarne şi ne luptam până când cineva venea să ne despartă. Simt şi acuma în palmă contactul scorţos al coarnelor încovoiate, parcă lipsite de viaţă, parcă aparţinând altei lumi care nu era a berbecului, ci a unui diavol reprezentat. În felul acesta, ca în alte multe împrejurări şi situaţii, un aer rău venea să însoţească binele din peisagii sau din oameni şi mă obliga să iau atitudine. N-am avut, astfel, nicio clipă de răgaz şi nici de pace perfectă, în această permanentă ciclicitate, din încleştarea căreia am ieşit întotdeauna rănit şi învăţat. Cu obraz văzut şi cu coarne contondente, sau ascuns în nevăzutul din care se repede în noi răul din lume, înfruntarea a fost fără odihnă.

Oricum, Aldeştii au fost poarta reală prin care am intrat în viaţa copilăriei conştiente, când formele, bucuriile şi necazurile mi-au devenit conţinuturi, vreau să spun când orizontul se transforma încetul cu încetul în stil. Abia după aceea, Bucureştii, literatura, limba franceză, ceilalţi copii, profesorii de la Sfântu' Sava, apoi Universitatea, limba italiană şi cercurile literare m-au dus din ce în ce mai repede către mine însumi, către omul care sunt acuma şi care nu a terminat de a se desăvârşi. Întocmai unei catedrale gotice, un om nu se termină niciodată, rămâne întotdeauna câte ceva de făcut, pe care probabil numai ieşirea din istorie reuşeşte să-l ducă la capăt.

Nu ştiu din ce motive, în legătură, cu siguranţă, cu complicaţia mutatului de la ţară la Bucureşti, am fost daţi pe mâna domnului Theodorescu, cu care ne-am suit în tren, la Roman, şi cu care am făcut o călătorie de neuitat. Cât a ţinut lungul drum, probabil o zi întreagă, prietenul cel mai bun al tatei ne-a istorisit peripeţiile lui din războiul de la 1913, cu bulgarii şi cele din 1916-1918, la care luase parte şi din care rămăsese cu o pierdere ciudată a gustului şi a mirosului, aşa încât mânca orice fără să ştie dacă e bun sau prost, şi cu o inepuizabilă putere de reconstituire a unor evenimente eroice, dramatice, exaltate, cu care a ştiut să ne hipnotizeze până în Gara de Nord. Cu luni înainte, ştiind de plecare, încercam să-mi adaptez limbajul la cel bucureştean. Nu mai puteam

spune harbuz, ci trebuia să spun pepene verde, şi nici zămos, ci pepene galben, sau cantalup, şi nici *pi dos* ci *pe dos*, şi nici oghial ci cearceaf, şi aşa mai departe, foarte preocupat de a mă face înţeles, nu ştiam exact cu cine, însă dominat de felul în care o limbă sau modalitatea de a o spune deveneau un contact corect şi eficace cu viaţa. Nu ştiam că aveam să devin scriitor. Asta s-a întâmplat abia pe la zece ani.

În Bucureşti am locuit din decembrie şi până la începutul primăverii în strada Popa Rusu, la Mătuşa Zinica, măritată cu un doctor militar, nenea Doctoru', om sever, închis, pe care n-am reuşit niciodată să mi-l apropii. Era o casă mare, cu etaj şi două intrări, una prin stradă şi alta prin curte. Camera în care dormeam cu fratele meu dădea pe colţ, către strada care se pierdea către biserică şi, peste gard, către un loc curios, unde poposeau din când în când căruţe şi le ieşeau înainte călugăriţe înveşmântate în negru. Era ceea ce se numea pe atunci un metoc, un fel de ambasadă a mânăstirilor în Bucureşti, unde trăgeau oameni şi lucruri, în contactul pe care trebuiau să-l stabilească cu Patriarhia. Ceva din alte timpuri, care acuma bănuiesc că nu mai există. Mătuşa mea, venită nu demult de la Paris, împreună cu o soră mai mică, tanti Nataliţa, deschisese un atelier de mode şi avea foarte mare succes la lumea bună de la Bucureşti. În atelierul ei lucrau toată ziua o mulţime de fete şi femei, şi cucoane coborând în foşnete de rochii din Forduri cu mustăţi[3] descindeau dimineaţa şi după-masa în faţa casei. Uneori asistam la probe şi mă miram cum mătuşile mele puteau să vorbească cu atâtea ace de gămălie între buze. A fost epoca în care am intrat în luptă deschisă cu contemporanii, ca să zic aşa. Şcoala cea mai apropiată fiind cea de la Popa Rusu, din curtea bisericii, am fost înscris în registrele ei, în clasa a doua primară. Era o şcoală de fete, însă care primea şi băieţi, vreo cinci-şase faţă de peste treizeci de fete. Vedeta clasei era o fată isteaţă,

[3] Celebrul Ford Model T, produs în SUA între 1909-1927, în peste 15.000.000 de exemplare. I se spunea astfel pentru că, la câţiva cm sub volan, avea doua leviere mici orizontale, mustăţile: una comanda acceleraţia, cealaltă avansul la aprindere .

brună, chemată Wassermann, care a devenit rivala mea din primele zile şi pe care am întrecut-o la note fără niciun fel de efort. Scopul meu nu era să iau premiul întâi şi nici notele bune. Învăţam bine pentru că ţineam minte ceea ce citeam, deşi mintea mea zbura după căruţele care trăgeau în curtea de alături, sau către noile aventuri pe care mi le promiteau strada, cartierul, drezina pe care o primisem cadou de la mătuşa Zinica şi cu care, în prima primăvară bucureşteană, mă avântam pe trotuare, din ce în ce mai departe, pe strada Spătarului, sau către strada Toamnei. Berbecul îşi avu imediat replica neaşteptată, însă previzibilă, în cadrul unui destin de înfruntări. Un băiat mai mare decât mine (proporţia era aceeaşi între mine şi berbecul de la Aldeşti) îmi ieşea înainte dintr-o curte şi încerca să mă dea jos de pe drezină ca să-mi ia locul sau numai ca să o răstoarne la marginea trotuarului. Bătăile erau aproape zilnice, cu rezultate incerte, pentru că nici el nu renunţa la atacuri, nici eu la expediţiile mele atât de periclitate. Duşmăniile, ca şi prieteniile, se nasc în mod fulgerător, din prima clipă, când o parte din electronii esenţiali, cum ar spune Jean Charon, se ridică, într-un fel sau într-altul, împotriva electronilor din faţă, electronii animici, sau, dimpotrivă, li se alipesc substanţial. Mi te-ai lipit de suflet, zic cântecele populare situate pe o linie de adevăr pe care nu o dată am putea-o verifica. Iubirea faţă de o femeie nu implică, în caz că nu se produce, duşmănia ca o consecinţă imediată. Prietenia e, în schimb, antagonică. Întâlnirile cu bărbaţii sunt viitoare prietenii sau viitoare duşmănii mai mult sau mai puţin voalate. Cineva, în mod brusc, îţi sare în ajutor, sau, în acelaşi fel, încearcă să te scufunde la momentul potrivit, să te prindă-n săgeată, cum spun cred într-un poem scris pe la începutul exilului. Sau în coarne, dacă e berbecul uverturabil[4] al copilăriei.

Deci m-am luptat fără voie cu eleva Wassermann şi, tot fără voie, am învins-o, adică am ieşit primul, şi ea a doua. Profesoara, o tânără doamnă foarte drăguţă la chip, de care am fost probabil îndrăgostit în cel mai secret dintre moduri, a

[4] *Sic.*

venit într-o zi, înainte de sărbătoarea premiilor, ca să mărturisească părinţilor că nu avusese niciodată un elev ca mine şi ca să-mi proorocească un viitor strălucit. Era cam devreme pentru asta, însă gestul ei a fost spontan şi, pentru mine, exaltant, nu numai pentru că învăţam cel mai bine din toată şcoala, aşa cum spunea ea, dar şi pentru că nu mă aşteptam la un premiu, pentru că eram, în acelaşi timp, şi elevul cel mai neliniştit, n-aş zice neascultător, pentru că am avut întotdeauna un respect înnăscut pentru ordine, disciplină şi ierarhie, ci neastâmpărat, îmbrâncit înainte de tot felul de iniţiative, dispus la ciocniri violente, pentru motive care mi se păreau atunci foarte importante. După două-trei bătăi în curtea şcolii, la umbra bisericii, cu băieţii dintr-a treia şi a patra, socotiţi drept stăpânii turmei, am fost recunoscut drept cel mai tare, la studii şi la trânteli, şi am dispus cum voiam de restul muritorilor. Fetele mă urmau pretutindeni şi mă însoţeau până acasă în alai admirativ. Preferata mea era colega de bancă, Elena Cristescu, cea mai frumoasă bineînţeles, în compania căreia visam să cuceresc lumea, în ritmul şi sub influenţa imaginativă a lecturilor de atunci, în special Făt-Frumos şi Harap Alb, la care se adăugau poveştile pe care mătuşa Zinica ni le istorisea în salonul din Popa Rusu, pe un divan pe care continua să se odihnească după ce pictorul Ştefan Popescu o punea să şadă, în timp ce-i făcea portretul. Poveşti inventate de acea femeie zvăpăiată, angoasată, energică, dominantă, plină de imaginaţii de tot felul, care crea povestiri fără sfârşit cu urmarea mâine, născocind în fiecare zi personagii şi întâmplări care-mi obligau imaginaţia să mă urce la nivelul lor şi să-mi fac din copilărie, ca şi din învăţătură, un fel de dorinţă de împlinire, de plenitudine cum avea să-mi spună la Lucerna Ferdinand Gonseth, unul din oamenii cei mai învăţaţi şi mai încărcaţi de iubire-cunoaştere pe care i-am întâlnit vreodată, lângă imaginea edificantă a căruia adăugam, prin 1969-70, acelaşi fel de a învăţa, privind şi ascultând, pe care mi l-au dăruit Werner Heisenberg sau Arnold Toynbee, în întâlnirile de la München şi Londra. Au fost, toţi trei, transformatorii mei, înainte de a fi împlinit şaizeci de

ani. Nici acuma n-am încetat de a mă transforma, în sens linear, pe aceeaşi linie vreau să spun, însă dispus mereu să devin, dacă nu mai încăpător, sau mai înţelept, cel puţin mai bun, adică mai plin de lumină şi de posibilităţi de iertare, sau de înţelegere, ceea ce e supraponibil[5] sau substituibil până la punctul în care, evident, înţelegerea însoţeşte iertarea, pentru a continua după aceea pe propriul ei drum către alt ţel, dincolo de etic, în plin domeniu religios. Copilăria, astfel, începea să coincidă, aşa cum era logic, sau aşa cum era scris, cu efortul către autodefinire.

Au urmat doi ani de înscăunare în Bucureşti. Ne-am mutat în strada Viitorului, dincolo de încrucişarea cu Romană, într-un apartament, iar un an după aceea în strada Cometa 30, peste drum de biserica veche de la Visarion, unde am legat primele prietenii. De la Popa Rusu ne mutaseră la şcoala din Clemenţa, pentru că, într-o dimineaţă, în timpul clasei, s-a prăbuşit tavanul peste noi, din fericire numai tencuiala, însă a trebuit să părăsim localul şi să facem cursurile după-masă. Clasa a treia, cu Doamna David, apoi, la Visarion, cu domnul Florescu, directorul şcolii, om în vârstă şi foarte sensibil la darurile părinţilor. Când am ieşit din şcoala primară, deci când am terminat a patra, n-am mai fost decât al treilea, pentru că tatăl meu nu era dispus să cumpere premii. Postul lui de la Bucureşti a fost acela de director al unei mici Bănci, create după război, Banca Agronomilor, pe care a dus-o la înflorire de-a lungul anilor în care s-a ocupat de ea, până când a instalat-o într-un imobil cu trei etaje, în Piaţa Rosetti. Însă bani mulţi tata n-a avut niciodată, deşi se mişca în umbra lor şi-i făcea să prospere pentru alţii. Am dus întotdeauna o viaţă nici strâmtorată nici îmbelşugată, la limita dintre extreme. O cinste căreia i-a consacrat, de la început, esenţa lui cea mai subtilă, l-a împiedicat să trăiască din rostogoliri, şi cea a banilor câştigaţi la umbră cred că i-a fost cea mai departe de suflet. Nu era un om prea credincios, ca să pun asta pe socoteala unei morale creştine, deşi mergeam cu el la biserică, nu

[5] *Sic.*

chiar în fiecare duminică, ci din cinstirea unei etici burgheze, cu profunde înrădăcinări patriotice, ieşită din lecturi bine alese şi din convingerea că lichelismul şi necinstea erau păcatele cele mai grele şi mai hotărâtoare în calea progresului unui popor. Din acelaşi motiv cred că n-a intrat niciodată în politică, într-o vreme în care toţi neajutoraţii din naştere să căţărau în sus pe Ţară ca nişte plante otrăvitoare, curmând elanurile trunchiului şi înecând sub frunze bolnave mugurii tuturor speranţelor. Din aceste trepăduşiri profanatoare s-a ridicat, între 1920 şi 1940, o Ţară vlăguită, stoarsă, umilită, jefuită de partida minimizată de falşi profeţi democratici, împiedicată ca un cal cu picioarele din faţă legate în lanţurile unei pseudo-elite care-şi vedea de propriile ei îmbogăţiri şi tăia, astfel, cu fiecare hoţie şi minciună, crengi esenţiale sub propriile ei şezuturi. Prăbuşirea a fost unanimă, când s-a terminat de tăiat tot ce mai rămăsese viu, în cadrul unei ghiduşe, inconştiente, mediocre democraţii, care n-a fost în stare să ne pregătească nici de pace nici de război. Vina care zace în spinarea acelui trecut, început cu atâta entuziasm la Alba Iulia şi sfârşit în umilirile paranoice ale lui Carol al II-lea, este încă de nesocotit în toată teribila ei grandoare, pentru că, între posibilitatea noastră de a o descrie şi evenimentele din care a fost făcută, s-a ridicat între timp perdeaua izolantă a catastrofei comuniste, cea mai mare catastrofă a istoriei noastre şi a popoarelor care au avut nefericirea să şi-o înscrie în trecut.

Trăiam modest, deci, dincolo de mascarada acelei epoci, în cadrul căreia burghezia românească a dat dovada propriei ei impotenţe de a se adapta la situaţia numită oficial „România Mare" şi care n-a fost, din punct de vedere politic, social şi economic decât o sinistră farsă, impusă unui popor întreg de un regim cu care, esenţial, nu avea nimic de-a face. Criza a fost atât de profundă încât, în acea avalanşă de corupţie şi de imoralitate, nimeni nu o putea vedea, era ca o ameninţare prezentă şi, în acelaşi timp, voalată până la invizibil. Numai unii intelectuali români, unii poeţi, unele mişcări literare, cum a fost cea de la *Gândirea*, şi unele grupuri politice marginalizate au fost în stare să o privească şi să se înspăimânte.

Restul juca Hora Unirii pe dos, fără muzică şi fără popor, într-un fel de sarabandă homerică alunecând din ce în ce mai iute către fundăturile unui infern din care n-am ieşit încă. Franţa şi democraţiile occidentale au avut, în acest joc sinistru, un rol demn de propria lor cădere de la 1940. Acea mare minoritate – nu ştiu cum să-i spun altfel – care conducea, exploata şi se bucura de bunurile materiale ale vieţii, semăna întrucâtva cu infima minoritate care azi stoarce din biata Ţară ce a mai rămas comestibil din ea. Este evident că situaţia de atunci era mult mai acceptabilă decât cea de acum, şi putea duce chiar la o schimbare fundamentală, deşi armele democraţiei au fost la noi tot atât de ucigătoare ca şi cele ale tiraniei (mă gândesc la felul în care Carol al II-lea a ucis atâta tineret care cerea schimbarea şi căruia i s-au dat gloanţe şi închisori), însă acea bunăstare, mai mult decât bună comparată cu mizeria de acum, n-a fost, din nefericire, decât un drum către prăpastie, o inevitabilă prăbuşire cu aspect de urcuş.

În curtea de la Visarion înflorea în mai un salcâm roz, nu prea înalt, însă bătut în flori şi parfum, aşezat la mijloc, în curtea dintre cele două biserici, cea veche, în ruină, şi cea nouă, una pe Cometa, cealaltă pe Visarion, ale cărei mistere, făcute din tufişuri, ruine, copaci, edificii ciudate, case locuite parcă de oameni-fantomă, le-am descifrat ani mai târziu, când ne-am mutat din nou în apropiere, pe Bulevardul Lascăr Catargiu. În felul acesta desmitificam timpul de la Visarion, pentru a scoate din mine şi a le pune pe faţa lucrurilor, în altă nouă lumină, alte mituri. Marile mituri ale adolescenţei, poate că mai prezente în mine decât toate celelalte.

În vara care m-a separat de intrarea în liceu, părinţii mei au început, lângă Râmnicu Sărat, să întemeieze un conac pe un fel de nucleu de moşie, pentru că tata fusese împroprietărit după război, ca inginer agronom şi părtaş la marea încercare, soldată cu atâtea victime dar şi cu acea rotunjire de ţară atât de bine înţeleasă de popor şi atât de prost continuată de partidele politice. Un lot numit *demonstrativ*, pentru că datoria noului proprietar era să facă din acel pământ un exemplu şi un îndemn pentru ţărani, proprietari proaspeţi şi ei de pământuri

noi după împroprietărirea din 1920. Am început deci, în vara anului 1924, dacă socotesc bine, prin a petrece o vacanţă într-o casă din Dărâmaţi, a unui ţăran mai chiabur pe nume Radu Horhocea. Ne închiriase pentru vară camerele din faţă, în timp ce Radu şi familia lui se refugiaseră în încăperile din spate. De din zori şi până când cădea seara dinspre dealuri, tata gospodărea la noul conac, unde, cu timpul, au ieşit ca din pământ, dominând valea Râmnicului şi oraşul de pe malul stâng, o casă, un hambar, grajduri şi locuinţă pentru cel ce avea să locuiască acolo tot anul şi să aibă în grijă şi în pază conacul şi pământul, un porumbar sau pătul, o gheţărie şi o livadă în care, cu încetul, au crescut ca din pustiu pomi fructiferi de toate speciile şi de toate roadele şi, mai târziu, când tata a putut cumpăra locuri vecine, o mică vie şi o arie pentru treierat. Uitam de fântâna din mijlocul curţii, adâncă de cincizeci de metri, apa aflându-se departe pe acea culme de deal. Din cerdacul asemănător celui de la Aldeşti, se vedeau dimineaţa munţii Măcinului de peste Dunăre, satul de la Bălţaţi, înspre vale, dealurile din spatele casei, dacă te aplecai către asfinţit şi, peste gardul care ne separa de şoseaua Râmnic-Brăila, casele şi turlele bisericilor din oraş. Prin acel deal, cu tot ce casa, grădina şi peisajul însemnau pentru noi, am intrat fără veste în paradis şi l-am ţinut pentru noi timp de vreo cincisprezece ani, care, în măsura, econoamă de timp, a copilăriei, mi se par acum mai lungi decât tot restul vieţii de mai târziu. Casa acoperită cu şindrilă avea un aspect ţărănesc, era o locuinţă mai încăpătoare decât aceea a lui Radu Horhocea, însă făcută după un model arhetipic bine desenat de oameni şi de natură de-a lungul secolelor. Avea trei camere mari în faţă şi trei mai scunde în spate, cu bucătărie, pivniţă şi tot ce-i trebuia unei case ca să fie comodă şi solidă, bine aşezată între vânturi şi soare. Camera mea era una din cele din spate, unde, noaptea, scriam şi gândeam, visam cu ochii deschişi şi fumam primele ţigări cu fereastra deschisă. În spatele casei ne instalaserăm nişte paralele, un joc de inele şi o groapă cu nisip cu bara mobilă aşezată între doi stâlpi, peste care făceam salturi în înălţime şi băteam recorduri mai mult sau mai puţin

mondiale. Dincolo de aceste instalaţii sportive ne separa de drum un gard de sârmă ghimpată şi un gard de glădice pline de ţepi, care înconjura tot conacul cu grădină cu tot. Dimineaţa în zori, auzeam carele care mergeau la câmp şi trebuiau să treacă din şosea în drumul cu praf sau cu noroi care ducea spre lanuri, şi ţăranii care strigau la boi: – Cea, cea, cea! Şi apoi: – Hăis, boală, hăis, boală, mânca-te-ar lupchii! La întoarcere, vara, scârţâiau carele sub povara snopilor sau a sacilor plini de grâu. Însă toate astea s-au întâmplat mai târziu, când, pe măsură ce acel conac cu parfum de paradis se ridica spre apele cerului, ne îndreptam şi noi către anii de limpeziri ai primei tinereţi. În casă, în livadă, sub merii de lângă fântână, între butucii de viţă, în miriştile de toamnă de la câmp, cu Râmnicul în faţa ochilor, sau cu lanurile legănate în spice, am legat de acel loc râmnicean şi de cerul lui de deasupra prietenia fără cusur cu sufletul pământului din care mă născusem şi din sevele căruia am fost atât de puternic adăpat şi nutrit, ca de o altă mamă, fără chip, însă plină de suflet, de iubire şi de îndemnuri de a creşte drept.

În vara, deci, care m-a separat de liceu a trebuit să încep a mă gândi la viitor. Ziua cea mai tristă a copilăriei a fost aceea în care mama, în piaţă la Roman, mi-a spus că în toamnă aveam să încep şcoala. Vestea m-a înspăimântat. Am fost sigur că ceva avea să se termine pentru mine, şi aşa a fost. Intrarea în liceu mi-a pus şi ea problemele ei, însoţite toate de umbra unei noi răspunderi. La sfârşitul lui august am abandonat paradisul şi strugurii copţi şi am plecat la Bucureşti, unde tata m-a lăsat în grija mătuşii Zinica, în timp ce el se întorcea la ţară, unde rămăseseră mama şi fratele meu. Timp de câteva săptămâni mă duceam, în fiecare după-masă, din strada Salcâmilor, unde se mutase mătuşa mea între timp, la Visarion, unde, în şcoala pustie, domnul Florescu ne pregătea pentru examenul de intrare în liceu. A fost un sfârşit de multe lucruri venite laolaltă peste mine. Se sfârşea vacanţa în felul cel mai dramatic, deoarece lăsasem la ţară toate poamele pe crengi, toate umbrele sub meri, toate chemările neîmplinite undeva la capătul orizonturilor de unde trenul venea să mă

ispitească cu şuierături diabolice; şi simţeam cum, odată cu acea plecare dintre ale mele, plecam şi din mine însumi către o altă vârstă, adică spre alte îndatoriri, din ce în ce mai grave.

Am dat examenul de intrare, la Sfântu' Sava, în aceeaşi bancă cu Mircea Arsenescu, coleg de la Visarion. Am intrat printre primii, spre satisfacţia familiei, însă învăţătura oficială trecuse pe al doilea plan. Cred că pe primul, de altfel, nu se stabilise niciodată. Tot ce venea de la şcoală era întâmplător şi aleatoriu, altceva începea să se nască în mine, tot mai clar şi mai tentant. Citeam cu pasiune. Trecusem la primul volum din *La Medeleni*, după ce mă scăldasem în entuziasmele războinice din *Gruia lui Novac* şi lăsasem în urmă, în dormitorul părinţilor din strada Cometa, sub o masă, ca să nu mă vadă nimeni, disperarea cu lacrimi şi neînţeleasa durere a lecturii lui *Don Quijote de la Mancha*, într-o ediţie pentru copii pe care mi-o împrumutase, „ca să râd", colegul Potoceanu, un băieţel scund şi firav, care citea şi el ce putea şi-mi făcea parte de descoperirile lui. Însă Cavalerul Tristei Figuri nu m-a făcut să râd. Citeam şi plângeam, ascuns, strâns legat de personagiul rătăcit şi rătăcitor care încerca să îndrepte soarta oamenilor apărând pe cei slabi, în cel mai corect stil medieval, de care nu ştiam nimic pe atunci dar care, într-un fel, a fost stilul predilect al vieţii mele din totdeauna. A venit apoi *Păunaşul codrilor*, carte pe care am recitit-o de multe ori, cuprinzând aventurile istorice ale lui Mihu Copilul, de pe vremea descălecării în Moldova, când cavalerii băştinaşi, Toma Alimoş, Mihu Copilul şi alţii, împreună cu cavalerii teutoni de la Cetatea Neamţului, îşi uneau eforturile ca să apere Europa de năvălirile tătărăşti. Luptele eroice, cavalcadele în noapte, în cel mai bun stil Walter Scott şi Sienkiewicz, idilele amoroase, ascunzişurile romantice dincolo de porţi deschise în stâncă şi puse în mişcare de mecanisme secrete şi salvatoare, codrii nesfârşiţi ai Hotinului şi ai Tigheciului, paloşele care tăiau nu numai capete ci mai ales nedreptăţi, mă împingeau către un trecut în care mi-ar fi plăcut să fi trăit. De atunci, în toate bătăliile pe care timpul meu (*tempora pessima* cum îl numea Sfântul Bernard, iniţiatorul celei de a doua Cruciade)

m-a obligat să le duc, am purtat în frunte pecetea acelei povestiri istorice în trei volume, din care am extras substanţe esenţiale şi lecţii pentru ceea ce, dintru acele pagini, aveam să fiu, ca intenţie şi uneori ca realizare cotidiană. Însă tot pe vremea aceea a ultimei clase primare, am început să citesc cărţi în limba franceză. Joaca noastră de după-amiază, în strada Cometa, era brusc întreruptă de apariţia unei bătrânele pe care imediat am botezat-o Madame Chitic şi care ne striga din capul scării sau de pe vreo fereastră: – *Mes enfants, venez à la leçon*! Nu ne era simpatică nu ştiu de ce, poate că îşi lua prea în serios rolul de profesoară, în orice caz cu ea de mână am intrat în primul imperiu exterior, cel al limbii franceze. Sunt oameni care iubesc copiii şi oameni care nu-i iubesc. Madame Chitic făcea probabil parte din prima categorie, copiii ştiau imediat să le deosebească. De altfel mirosea puţin a mucegai. Ţi-aduci aminte? *Toto et Pirouette* cred că se numea prima carte scrisă în noua limbă, apoi altele, istorii pentru copii la care s-au adăugat imediat poveştile ilustrate ale unei *Bécassine sur les Alpes* şi altele, cu muşchetari, pe care ni le dăruia nenea Ionel şi pe care le scotea dintr-o ladă, tot atât de misterioasă şi atrăgătoare ca lada cu bomboane de la Vaslui, şi din adâncurile căreia apăreau cărţi, reviste, creioane, gume de şters, sau radiere cum li se spunea pe atunci, cutii, bricege, parcă adunate de pretutindeni să le dăruiască nepoţilor. – Nepoţii, salba dracului, spunea ori de câte ori ne umplea de cadouri, schimbând aceste daruri inocente în bani grei, ani după aceea, cu care mergeam la cinematograf sau ne cumpăram alte cărţi sau reviste. Lectura revistelor a început să fie altă problemă. *Lumea Copiilor, Universul Copiilor* şi *Dimineaţa Copiilor* înghiţeau toate subţirile noastre rezerve monetare. Tudorică şi Andrei, care ajungeau până în fundul infernului, Haplea, cu familia lui de neghiobi amuzanţi şi toate istoriile foarte bine desenate şi reproduse în culori ne consumau aproape tot timpul liber, odată terminate lecţiile pe a doua zi. Ani după aceea a trebuit să recurg la tot felul de invenţii ca să îngroş punga, destul de săracă întotdeauna, pentru că tata era de părere să nu cheltuim, să ne învăţăm

strângători şi chibzuiţi. Dimineaţa ne dădea câte cinci lei din care nu puteam cumpăra mare lucru la faimosul „bufet” din curtea de la Sfântu' Sava. Cu atât mai puţin cărţile la care jinduiam din ce în ce mai aprig.

Altele multe s-au întâmplat atunci, fiecare întâmplare cu sensul şi scopul ei, şi cărora, referindu-mă la acel timp din strada Cometa, le-am redat viaţă în *Journal d'un paysan du Danube* (Paris 1966, Barcelona 1967, Milano 1967), carte pe care sper să o văd apărută într-o zi în româneşte şi în paginile căreia am dat socoteală de multe fragmente din copilărie, pe care n-am să le repet aici. Printre care, necesitatea de a constitui o armată şi de a avea un sediu, o casă numai pentru mine şi „oamenii mei”, o baracă părăsită în fundul unei curţi sau a unei grădini, unde visam împreună aventurile cele mai fantastice şi în atmosfera cărora, pe fundal războinic şi sentimental, începeau să se proiecteze primele figuri feminine, fete din cartier în general. Dulcineele primelor mele întâlniri cu misterul din care a pornit şi s-a hrănit şi neînţeleasa pentru atâţia aventură a tizului meu întru păţanie, Don Quijote de la Mancha.

Cred că intrarea mea în liceu, deci într-un nou ritm de timp, a fost până la un punct marcată de această scenă limpede păstrată pe marginea acelui hotar: ne mutasem din Cometa în Costache Negri 29 şi, ca să mergem în centru, pe Bulevardul Elisabeta, trebuia să luăm tramvaiul 14. La prima mea întâlnire cu acest tramvai, de curând modernizat, am rămas uluit în faţa porţilor automate pe care watmanul le deschidea şi închidea mânuind de la stânga la dreapta şi invers o manetă simplă şi inofensivă, însă care avea acest efect traumatizant pentru mine: cele două uşi, din faţă şi din spatele vagonului de clasa întâi, ascultau de indicaţia abia schiţată a mecanicului setebist (de la STB, Societatea Tramvaielor Bucureşti). Contactul cu tehnica şi cu progresul, apoi cu viteza halucinantă pe care o atingea tramvaiul pe lungimea rectilinie a bulevardului, în special între Podul Elefterie şi Piaţa Kogălniceanu, mi-au împărţit de la început predilecţiile între progresul material şi cel spiritual, de care atunci n-aveam habar,

însă care îşi deschidea ferestre în mine dinspre ascunzişurile subconştientului. Şi acuma am rămas cu pasiunea pentru automobile, pentru viteză, pentru avioane şi alte aspecte exoterice ale tendinţei umane de a umple zgomotos imense goluri de tăcere interioară.

II. În plin Ev Mediu

O biografie bine scrisă, ca şi o viaţă bine trăită, sunt un adevărat itinerar iniţiatic. Cu atât mai mult cu cât perioada de timp pe care am să încerc să o cuprind în acest capitol am numit-o Ev Mediu, vreau să spun epoca de mijloc, sau dintre două epoci, cea a copilăriei şi cea a adolescenţei. Între şcoala primară şi Universitate omul trece printr-o *selva oscura*[6] pe care o străbate, împiedicat de fiare sălbatice şi de piedici de tot felul, cu scopul precis de a ieşi la lumină, cândva şi undeva. Fiecare pas are valoarea unei iniţieri. Valoarea de bază a sarcinii genetice va fi supusă unei permanente încercări, de înfrângerea cărora va depinde chipul definitiv al încercatului, aşa cum pe vremuri, în Grecia antică, tinerii treceau prin procese de iniţiere ca să fie supuşi altui fel de probe, a căror finalitate, însă, era mai mult sau mai puţin aceeaşi: ieşirea din copilărie şi aşezarea fiecăruia în faţa temelor serioase ale vieţii, teme terestre şi prozaice şi teme eterne şi nemuritoare. Timpurile de cădere, în care am căzut după umanism şi în special după secolul al XVIII-lea, ne-au îndepărtat de temele esenţiale şi ne-au coborât din religios în laic, din poezie în proză, din esenţial în existenţial, cu urmările pe care astăzi le putem observa cu atâta uşurinţă, pentru că din ele facem parte, în tristele sudori ale secolului al XX-lea. N-am fost deci iniţiat la nimica în timpul celor şapte ani petrecuţi pe băncile de la Sfântu' Sava, însă iniţierea era acolo prezentă pentru că indestructibilă pentru cine ştia sau numai era predispus să o

[6] Pădure întunecată (în limba italiană în text) – citat din cântul 1 al poemului *Infernul* de Dante .

trăiască. Iată cum Evul Mediu coincide din nou cu felul lui autentic de a fi, pe deasupra sau pe dedesubtul deşerturilor moderne şi contemporane din care era făcută în fond educaţia la noi, ca şi în restul lumii occidentale. Învăţătura nu mai era decât o siluire a minţii, o răsplată sau o pedeapsă trimestrială, un act obligatoriu executat în silă de profesori ca şi de elevi, într-o atmosferă de permanentă ameninţare şi de pierdere a privilegiului [de] a băga în cap superficialele atingeri cu ştiinţa ale celorlalţi, crescuţi şi ei în aceeaşi alunecare tangenţială faţă de adevăr. Erorile optimiste ale secolului al XIX-lea, introducerile la un progresism fără cap nici coadă, falimentar şi desuet, binefacerile Revoluţiei franceze şi ale liberalismului, independenţa şi fericirea României Mari ca şi a celei mai mici de dinainte de război, vagi noţiuni de fizică şi de chimie care nu ţineau socoteală de revoluţia cuantică întâmplată la începutul secolului, o istorie a culturii bazată pe exaltarea Renaşterii şi a umanismului, şi pe ignorarea Evului Mediu, european şi românesc, ţinând seama de teoriile istoricilor francezi în această privinţă, în special Michelet şi Edgar Quinet, în sfârşit, un fel de imagine colonialistă a lumii, pictată după felul francez materialist şi pozitivist de a vedea lucrurile, în cultură ca şi în politică, poziţie extrem de arierantă şi periculoasă, ne-au ţinut împiedicaţi ca pe nişte catâri spirituali, fascinaţi de o lumină care era un crepuscul fără glorie al unei întregi civilizaţii. Din fericire, repet din fericire, toate aceste calabalâcuri culturale erau tangenţiale esenţei noastre care ne-a ţinut treji, vreau să spun neadormiţi în faţa realităţii fundamentale, numai datorită literaturii şi în special lui Eminescu. De la poezie şi de la basme până la articolele politice, trecând prin toată gama de apropieri şi de adânciri pe care acest geniu autentic, unul din geniile cele mai profund înrădăcinate în omenesc şi în ceresc pe care l-a dat vreodată omenirea, Eminescu ne-a ţinut departe de eroare. Cultul lui pentru Evul Mediu românesc, pentru Maica Domnului, pentru voievozii şi sensurile intime ale *goticului românesc* cu tot ceea ce acest cult reprezenta din punct de vedere chiar şi al vieţii de toate zilele, ne-au păstrat neatinsă legătura cu trecutul făuritor de

viitor. Ne-au permis să trăim *separaţi*, în stare de disidenţă (de la *dissidere* care înseamnă a trăi separat, îndepărtat), faţă de interludiul democratic, falsificator de valori româneşti şi de orice fel de valori naţionale sau tradiţionale, fără de care nu se poate. Eminescu a fost o sursă de lumină din care s-au hrănit, adică au fost ajutaţi să nu cadă în întuneric, alţi scriitori şi alte grupări literare, după moartea poetului. Mă refer la *Semănătorul* şi la *Gândirea* ca şi la scurta încercare soteriologică de la *Meşterul Manole*, între 1939 şi 1941. Voi reveni asupra acestei duble şi paralele încercări de distrugere şi de salvare.

Sistemele educative sunt pretutindeni falimentare şi împotriva lor s-a ridicat Nietzsche la sfârşitul secolului trecut, acuzând Universitatea germană, socotită drept cea mai evoluată pe vremea aceea, de a se fi transformat într-o instituţie contrară geniilor şi de a se opune astfel oricărui fel de progres. De asemenea acuza pe colegii lui de a fi făcut din Universitate o fabrică de diplome. Ceea ce era şi la noi după Primul Război Mondial. În timp ce liceele încercau să trimită o învăţătură care, repet, se salva şi ne salva numai în măsura în care profesorii de literatură ştiau să capteze şi apoi să transmită mesajul fundamental, vreau să spun învăţătura poeţilor. Noi am redevenit un neam şi nimeni, niciodată, nu va trebui să uite acest lucru – pentru că am avut nişte poeţi demni de trecutul şi probabil şi de viitorul nostru. Au fost Văcăreştii, Eliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, marele Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Costache Negri, Kogălniceanu, Alecsandri, Ion Ghica, Bolintineanu şi inegalabilul Eminescu cei care au refăcut istoria Românilor şi au transformat-o în lecţie vie. Întoarcerea la surse a fost la noi, datorită scriitorilor, o luare-aminte, o reintrare în ceea ce realmente eram şi de care fuseserăm separaţi timp de secole de mistificările slavone sau de fanfaronadele fanariote. Românii, împreună cu irlandezii, au fost probabil poporul cel mai tare al Europei, supus celor mai inumane, brutale sau subtile atacuri de tip religios, războinic, social, economic şi politic cu gând clar de a fi distruşi, sau cel puţin eliminaţi din orice fel de posibilitate

de a reacţiona şi de a deveni un popor. Toate neamurile din jur, afară poate de polonezi, s-au năpustit într-un fel sau într-altul asupra noastră şi au încercat să ne anihileze. Şi în special turcii, ruşii şi ungurii. Reintrarea noastră în ciclul occidental, în care ne-am situat de la început în secolele pe care îmi place să le numesc „goticul românesc", am făcut-o împotriva tuturor, sau cu ajutoare neesenţiale, minime, marginante dintru început. Forţa poporului român şi dorinţa lui evidentă de a fi, de a se restructura în jurul unei „fiinţe româneşti" au fost hotărâtoare în secolul romantic, când şi alte popoare, datorită intervenţiei ultime a scriitorilor (mă gândesc la italieni, la polonezi, la germani, la irlandezi, la greci) au izbutit să reia dialogul cu trecutul şi să se autoînţeleagă, realizând din nou unitatea, uneori pierdută, ca a italienilor, cu cincisprezece secole în urmă, în momentul în care Roma cădea sub barbari şi se desfăcea ultima urmă a unităţii. Românii fac parte din acea epopee romantică. La 1859, la 1878, la 1913, la 1918, România a revenit la suprafaţă, graţie forţei originare pe care oamenii ei au păstrat-o în străfundurile sufletelor şi pe deasupra prigonirilor de tot felul, şi graţie mesajului de reînviere pe care scriitorii au ştiut să-l lanseze la momentul potrivit. Iată de ce am citat aici pe Eminescu. Şi iată de ce, cu aceeaşi intenţie voi încerca să pun problema literaturii deşteptătoare, ca şi aceea a literaturii adormitoare în paginile ce vor urma, ca leit-motiv al acestor memorii care nu sunt numai ale mele.

Liceul m-a pus în faţa unei tragice posibilităţi de alegere. Erau multe materii şi din toate nu-mi plăceau decât câteva: literatura, istoria, limbile. Restul mă lăsa indiferent şi, fără să-mi dau seama, am alunecat cu încetul către disciplinele care-mi rimau pe dinăuntru şi mă îndepărtam astfel de celelalte. Nu umblam după premii şi deci nici premiile după mine. Munceam din greu ca să fac la timp problemele la matematică sau ca să înţeleg cum trebuie fizica şi chimia. Citeam cât puteam, pe delături. Intrai din prima adolescenţă în teatrul comic al lui Alecsandri, în schiţele şi amintirile lui Caragiale, în paginile istorice ale lui Vlahuţă (tot pe marginea lor, însă

într-alt fel, pe la şase ani mă gândeam să mă fac soldat roman şi mare mi-a fost deziluzia când am aflat că nu mai era posibil), apoi în Jules Verne, care m-a însoţit cred până pe la paisprezece ani, când am început să public primele versuri şi să stau alături numai de Eminescu, Verlaine, Schopenhauer şi tot ceea ce putea fi în stare să-mi lărgească orizontul de tristeţe şi melancolie în care mă mişcam cu paşi de halucinat post-romantic.

La unsprezece ani, nenea Ionel mi-a dăruit un ceas de buzunar, găsit în lada lui miraculoasă, cu care m-am fălit o după-amiază întreagă la Şosea, scoţându-l şi băgându-l în buzunarul de la pantaloni, pentru ca a doua zi, în prima recreaţie, să sar peste un gard viu, la liceu, şi să cad cu şoldul pe ceas, în aşa hal încât nimeni nu l-a mai putut repara niciodată. Era turtit de parcă îl călcase o maşină. La treisprezece ani, la Poiana Ţapului, am primit de la părinţi o minge de fotbal cu bentiţe, cadou tot atât de exaltant pentru mine ca şi ceasul pierdut. Am aşezat mingea în fundul curţii, ca la un corner, i-am tras un şut din fundul inimii, mingea a zburat departe, peste poartă şi a căzut drept într-un automobil decapotat care în acel moment trecea spre Sinaia pe şoseaua din faţa casei. Şi dusă a fost pentru totdeauna. Acestea au fost marile dureri ale primei mele copilării, indicaţii poate de a nu mă lăsa convertit la frumuseţea fără viitor a bunurilor pământeşti. Era prima învăţătură în perspectiva exilului, profund creştină în fond, a cărei morală abia mai târziu am sesizat-o.

Timp de şase ani m-am sculat la şase şi jumătate dimineaţa; mă uitam în fugă peste lecţiile învăţate în ajun, îmi luam micul dejun şi plecam pe Costache Negri, cu fratele meu alături, traversam podul de la Elefterie, mergeam îndelung printre maidanele care separau pe atunci Dâmboviţa de sfârşitul străzii Ştirbei Vodă, apoi de-a lungul acesteia, până lângă Strada Berzei, unde, la şcoala Cuibul cu Barză, îl lăsam pe cel mic, şi mă îndreptam, singur, către strada General Berthelot. Treceam în fiecare zi prin faţa Marelui Stat Major, cu un bust de general în grădina din faţă. De multe ori mă întâlneam cu nenea Ionel care devenise maior între timp şi

lucra în acel loc. Îmi surâdea sau mă mângâia pe faţă şi astfel eram gata să înfrunt ziua, plin de forţa nouă pe care mi-o dădea de câte ori îl vedeam şi mai ales de câte ori îşi manifesta faţă de mine sentimente de prietenie sau îmi spunea un cuvânt sau îmi povestea o glumă. Făceam aproape o oră până la liceu. Drum lung pe care paşii mei, din ce în ce mai lungi, l-au scurtat în timpul anilor. Uneori, foarte arare, când era prea frig şi viscolul ameninţa să ne dea jos sau să ne treacă peste marginile podului, tata ne dădea bani să luăm un taxi. Foarte adesea ne întâlneam cu grupul de elevi interni care veneau din fundul aleii Regnault, unde se afla internatul de la Sfântu' Sava, grup lung şi milităresc care se înşira ca o companie zgribulită pe strada înzăpezită, condus de unul din meditatori. La colţ, după chioşcul de ziare de la pod, se desprindea uneori pe furiş un elev înalt şi slab şi îşi desfăcea numărul de pe braţ, apoi o întindea agale pe chei, către centru, destinat aventurilor lui de adolescent literat. Era Horia Roman. Alteori îl surprindeam pe Şerban Tasian, la colţul cel mai apropiat de liceu, aproape de intrare, lipindu-şi cu grijă numărul, pe care şi-l scosese probabil în noaptea dinainte, la vreun chef. Erau elevi dintr-a opta, pe care nu aveam nici măcar îndrăzneala de a-i saluta. Printre ei, Constantin Fântâneru şi Constantin Lucreţia Vâlceanu, care începuseră să scoată pe atunci o revistă de avangardă intitulată, dacă nu mă înşel, *X, Y, Z*[7], unde, sub influenţa suprarealismului, publicau tot felul de năzbâtii, din care, din nefericire sau din fericire, n-a mai rămas nimic. Despre rolul avangardelor am spus tot ce era de spus în cartea mea *Introducere la literatura secolului al XX-lea*, însă voi reveni, mai pe scurt, într-unul din capitolele viitoare ale acestor memorii.

În acei primi ani din Costache Negri, strâns legaţi de intrarea în liceu, s-au produs în mine lămuriri şi ancorări definitive. Am început să ştiu cine sunt. Această luare de contact cu propria fiinţă se face prin două feluri, sau mai bine zis, utilizând două tehnici: una izolantă, deci singuratecă şi care

[7] Revista se numea *XY*.

înseamnă, mai înainte de orice, o introvertită cunoaştere prin delimitare; eu sunt eu, echipat cu arme ofensive şi defensive proprii, strict destinate mie însumi; voi fi cine voi fi pe o linie ofensivă, care începe să se schiţeze din adolescenţă, şi chiar din ultima fază a copilăriei, sau pe o linie apărare, la care aderau dintru începuturi, de pildă, viitorii funcţionari de stat, securiştii existenţei, vreau să spun lumea care tinde să se apere de viaţă, refugiindu-se în primul port care le iese înainte, şi în cel mai comod şi mai sigur. Linia ofensivă implică, evident, numai riscuri, însă tinde să preia asupra ei ceea ce defensivii abandonează fără *arrière-pensées*-uri: posibilitatea de sacrificiu, sub flamuri de risc permanent, care face posibil progresul fără de care nu se poate. E vorba de un sfârşit de călătorie, imediat dorit şi realizat, sau de un permanent început de călătorie, fără prea multe şanse de a găsi vreodată un port prielnic, adică o încetare de a fi. Portul acesta eu nu l-am găsit niciodată, probabil pentru că, sub semnul călătoriei fără oprire, nici nu l-am căutat.

Iată-mă deci, destinat, pe de-o parte, ofensivei către un punct cardinal făcut din toate celelalte patru, ceea ce ar vrea să fie, în fond, cunoaştere fără frontieră specializantă, în primul rând lectura fără sfârşit, nebună ca pofta de a şti totul despre toate, dramă teribilă, de care mi-a dat seama mai târziu Papini, dar în care am găsit implicaţi, după intrarea la *Gândirea*, pe aproape toţi reprezentanţii ei de frunte. În al doilea rând, pre-conştiinţa că a scrie înseamnă a dori o schimbare, în tine însuţi şi în ceilalţi, un salt către mai bine, în sensul etic şi religios al cuvântului. Aceste două trepte către superior implicau la mine o posibilitate de plecare din estetic, pentru a folosi aici sistematizarea acestei tehnici pe trei trepte pe care o face Kierkegaard. Primul roman l-am scris la unsprezece ani şi se chema *Aventurile căpitanului Rémy*, roman de vreo douăzeci de pagini scrise la maşină (copiate de Tanti Amelita, soţia lui nenea Gheorghe, pe atunci funcţionară la Teatrul Naţional), în care era vorba de un grup de copii, condus de Rémy, care furau un vapor într-un port pe Pacific, ajungeau într-o insulă, se luptau cu băştinaşii şi eliberau,

cred, pe alţi copii gata să fie devoraţi. Era Jules Verne pus în cheie de un poet cu spadă. Foarte târziu, odată, la douăzeci şi patru de ani, am înţeles dintr-o dată cine eram, când Giuseppe Scottese mi-a făcut la Roma un portret în care apăream sub chip de cruciat, cu o spadă în formă de cruce, pe al cărei mâner îmi sprijineam mâinile, ca un cavaler medieval. Iar apoi, în vara lui 1978, când Frithjof Schuon, la sfârşitul unei lungi conversaţii, mi-a spus: – *Vous combattez l'épée à la main*. La sfârşitul lui 1960, un grafolog de la Bruxelles, care-mi ceruse o pagină manuscrisă ca să-mi analizeze felul de a fi, îmi spunea printre altele: – *Vous combattez à visage découvert*. Iată două feluri foarte clare de a defini pe cineva, înscris în linia ofensivă de care vorbeam mai sus. Întreaga mea viaţă a fost făcută din această participare, din ce în ce mai limpede, la o bătălie, probabil fără sfârşit.

Bătălia a început, deci, în Costache Negri, unde am organizat o armată proprie cu care nu ştiam contra cui voi avea de luptat, însă inamicii stau întotdeauna la pândă. E de ajuns să ridici mâna, cu spada sau cu pana la capăt, ca să afli imediat dinainte inamicul inconştient dorit. Iată de ce, în astfel de situaţii vitale, starea pe loc este imposibilă, posibilă fiind numai aventura permanentă din care mi-a fost ţesută viaţa de până acum.

În al treilea rând, începutul bătăliei a fost marcat de două prezenţe substanţial definitorii pentru mine şi din firele animice ale cărora sunt încă întreţesut. Lulu şi Dodo. Fratele şi vara primară. Alexandru îşi spusese de mic Lulu şi aşa i-a rămas porecla schimbată în renume până acuma. Dodo este Dora Adela, însă pasiunea autodefiniţiei i-a pecetluit şi ei de la început numirea, atât de muzicală şi întemeietoare (de două ori *Do*, prima notă din solfegiu, dublu bătută pe propria ei viaţă ca şi pe a noastră, Do pentru mine şi Do pentru Lulu), atât de legată de tot ceea ce am fost de atunci încoace, peste spaţiu şi timp. Literatura şi ofensiva erau auto-delimitări, însingurări în personalitate, din ce în ce mai puternic situate în omul care eram pe punctul de a deveni prin fiecare an şi leghe, mersuri unite înainte, – şi împreunări sufleteşti adică

concesiune la social, la ceea ce şi ceilalţi trebuiau să fie într-o permanentă acţiune de alăturare în antagonic şi complementar. Deveneam destin molecular, ca o rază de soare, de pildă, care e corpusculară, adică individualizantă, şi ondulatorie, adică societală (ca să nu zic socializantă, care ar însemna aici cu totul altceva, într-un sens inacceptabil astăzi pentru niciun fel de efort iluminant). Singur şi împreună, însă alegându-mi încă de atunci împreunarea, vreau să spun starea alături de cineva care îmi semăna şi mă completa.

Lulu a fost fiecare zi în parte şi toate împreună, până când ne-a separat războiul şi exilul. Dodo a fost imaginea sărbătorii şi a vacanţelor. Mersul la teatru şi la cinematograf, vacanţa mare la Eforie, sau la Sinaia, ieşirea din comun, Crăciunul în familie, cu mulţi invitaţi, cu jocurile secrete pe scări ascunse, pe după perdele, pe sub mese, prin cămară, pe oriunde simţul misterului care ne lega ne lua cu el într-o sarabandă infinită şi ameţitoare care a fost fără întrerupere viaţa noastră împreună, viaţa noastră de veri primari, o fată şi un băiat, într-o parte şi într-alta, ca într-o fotografie pentru eternitate, în care niciodată nu ne-am clintit, deşi suprafaţa absurdă şi neînţelegătoare a vieţii ne-a obligat uneori să fim aproape fiind în acelaşi timp foarte departe în sensul vulgar al cuvântului. În sensul în care existenţa se bucură din tristeţile oamenilor pe care în van încearcă să-i chinuiască. Pe noi trei s-a străduit să ne separe, să ne tortureze despărţindu-ne superficial, calendaristic şi geografic, aşezându-ne până la urmă în trei ţări deosebite, însă ce au fost altceva aceste ţări decât locuri în care fiecare dintre noi şi-a adus aminte de ceilalţi doi într-o magică şi fermecătoare *restitutio in integrum*?

Când Dodo a intrat în viaţa noastră, eu aveam nouă ani, ea deci patru. Era o fetiţă brună şi ochioasă, purtând încă de atunci, în ochi şi în felul ei de a fi, întregimea de mai târziu. Prima oară când am întâlnit-o la ea acasă, am fost fascinat şi aşa am rămas până acuma, cu toţi anii de deprindere care n-au făcut decât să ne unească şi mai mult, să ne facă mai dornici de a ne cunoaşte şi mai mult, de a şti într-adevăr unul

despre celălalt, şi cu toţi anii de desprindere care au încercat în van să ne rupă, să destrame ceea ce anii de adunare împreună făcuseră pentru totdeauna din noi, o unitate în care nu încăpea niciun fel de posibilitate de fisură, pentru că, cum se spune, fuseserăm făcuţi unii pentru alţii şi acţiunea de alipire începuse de mult, de cine ştie câte zeci de milenii, când nişte strămoşi începuseră să lucreze spiritual şi genetic la viitoarea noastră întâlnire. Ceva deosebit, vreau să spun ceva deosebit de omenesc, ceva lucrat ca să fie de folos tuturor oamenilor, un fel de val protector, făcut din frumuseţe, înţelegere, poezie, întrepătrundere, armonie, joc, echilibru rimând cu echilibrul cosmic, bunăvoie în numele unei bunăstări sufleteşti din care poate va fi făcută cândva această ciudată suferinţă în neînţelegere care e omul şi lumea, însă care, din fundul ei de disperare, tinde către ceea ce noi am închipuit şi întruchipat la Bucureşti între două războaie în semn de profeţie şi deci de speranţă. Cred că acest nucleu profetic pe care noi atunci îl făuream între noi fără să ne dăm seama şi de care abia acum încep să am o cunoaştere din ce în ce mai clară, în special scriind aceste rânduri, face parte din promisiunea secretă, din acea sământă de speranţă pe care omenirea a păstrat-o întotdeauna în suflet cu gând de întruchipare, în momentele ei cele mai umile şi mai dureroase. În alte colţuri de lume, sau de suflete, oamenii au adunat, paralel cu noi, tot felul de sâmburi de speranţă. Pacea universală, cucerirea spaţiului exterior, înţelegerea absolută între oameni şi între aceştia şi restul realităţii vizibile şi invizibile, trecerea dincolo de foame şi de violenţă, tot ce contrasta cu prezenturi contrarii, în străfundul cărora omul s-ar fi pierdut dacă n-ar fi păstrat undeva o lumină care-l ajută să vadă în întuneric şi în sclipirea căreia mereu să-şi întrevadă viitorul, îndepărtat dar promiţător. Noi trei am fost acolo, dintotdeauna. Cred că acesta e sensul unităţii care s-a ivit între noi şi care a fost întotdeauna la fel, fără căderi, nici apusuri. Un suflet făcut din trei, un fel de fruct rar, pus pe creanga de dincolo de cronici. Mai târziu lucrurile s-au complicat, fiecare s-a unit altei ramuri, însă înmulţirea, creşterea şi mersul către ceva n-au făcut decât să

întărească nuanţele. Unui anumit fel de amor i-a fost adăugat altul, aşa cum vom vedea mai departe.

Iată-ne deci în Costache Negri, în centrul unor lucruri grăitoare ca toate întâmplările din viaţă, sortite întotdeauna unei posibile interpretări de care nu toţi sunt capabili. Vreau să spun că toate evenimentele din care suntem făcuţi oglindesc în acelaşi timp trecutul care le determină şi viitorul din care se desfac într-un singur fel, în acord perfect cu trecutul. Fiecare eveniment în parte oglindeşte fără cusur tot ceea ce vom fi, după cum microcosmosul e o imagine perfectă a universului cel mare. E de ajuns o corectă citire. La capătul lui Costache Negri, începea, către stânga, strada Carol Davila. Drept înainte, deşi în unghi drept, se chema la fel şi curgea în curbă neregulată, pe lângă Tenis Club până în Izvor şi intrarea la stadionul ONEF. La stânga, din aceeaşi încrucişare şi aproape paralel, pornea strada Kogălniceanu, care se termina în cheiul Dâmboviţei, mai jos de Elefterie, aproape de Facultatea de Medicină Veterinară. Un univers întreg, o lume aproape fără frontiere, atât de vastă ni se părea, în micimea noastră de copii însetaţi de descoperiri. Pe unde ne duceam încercam să descoperim, să trecem dincolo, la ţară sau la oraş. Pe Carol Davila era un maidan, în colţul făcut de cele trei străzi se afla băcănia lui Caralulis, cu portretul lui Costache Negri deasupra intrării. Peste drum se întindea, între stradă şi Tenis Club, fabrica de ciocolată Alexe Popovici, de pe ferestrele căreia, în special primăvara şi vara, parfumul de ciocolată invada cartierul într-un fel ameţitor care şi acum mă îmbată. Cred că fiecare bucată de ciocolată pe care o mestec peste atâţia ani îmi aduce aminte fabrica de pe Carol Davila şi acel parfum nu ştiu dacă legat în special de aşa-zisele „napolitane", fragmente minuscule de ciocolată îmbrăcate în hârtie roşie, pe care, când o desfaci, te prindea de nas acel miros exotic şi tropical din care era făcută şi fiinţa nevăzută a lui Dodo. Din depărtările dintotdeauna, în Bucureştii de atunci, sau din cele, inaccesibile...[8] amintirea acelei a treia părţi din mine a mirosit

[8] Cuvânt indescifrabil în text .

întotdeauna a ciocolată, a „napolitană” misterioasă, dulce, puţin amară, făcută din vanilie, cacao, zahăr şi miracol. Tot ce a fost mai târziu pentru mine femeie, amor, mister şi farmec legat de justificarea cea mai trainică de a fi şi de a nu dispera, a avut acest gust, s-a învârtit în jurul aceluiaşi parfum, rămas credincios primei lui revelaţii.

Mai departe, pe mâna dreaptă se afla maidanul de care vorbeam mai sus. Imensul viran, cucerit de bălării din aprilie până-n septembrie sau octombrie, separat de stradă de un gard de scânduri prin care treceam fără greutate ca să ajungem, în fund, la o căsuţă fără uşi nici ferestre, un fost coteţ probabil, sau chiar şi un loc în care poate că trăise cineva, cine ştie când, şi unde am creat centrul nostru de acţiune. Armata fiind pusă pe picioare, căsuţa din fundul maidanului, dincolo de bălăriile uriaşe, peste vârful cărora nu trecea capul nostru, a devenit sediul şi cazarma. Acolo puneam la cale stratageme, bătălii, planuri de luptă, făceam arme din scânduri şi crengi de tot felul, în timp ce Dodo, consacrată acţiunii noastre salvatoare – toate acţiunile organizate de copii sunt salvatoare – ne făcea de mâncare. Armata era compusă din căpitanul ei, care eram eu, Lulu, Dodo, Păsărel şi Cărăbuş Ionescu, Bebe Nicolau şi Titi zis Lumânărarul, vom vedea apoi de ce. Toţi purtam săbii, praştii în buzunare, câte o suliţă, câte un pumnal. Şi eram gata de orice. Una din teribilele bătălii pe care le-am dat pe acea vreme într-o seară de iunie probabil, la un început de vacanţă, când am umplut cartierul de zgomot de arme copilăreşti şi mi-am urmărit duşmanul prin curţi, maidane, străzi de tot felul şi, când am dat de el, l-am iertat (ce era să-i fac?), le-am descris cu destule amănunte în *Journal d'un paysan du Danube*, carte deja epuizată în toate cele trei limbi în care a fost publicată prin 1966. Vreau să spun că frumuseţea acelor bătălii, care după aceea s-au transformat în meciuri de fotbal, stătea în bătălia însăşi, nu în sfârşitul care-i urma după victorie. Era pură artă pentru artă, acţiune pentru acţiune. Pacea nu avea niciun sens pentru noi. Pacea e o minciună a celor mari, de care noi n-aveam nici gând nici nevoie.

De ce ne băteam? Din simpla nevoie de a ne bate, de a întreprinde ceva de valabilitate universală, având în vedere că acel maidan, acele uliţi cu câte un salcâm sau cu câte un dud pe margini, cu case scunde, cu parfumul geopolitic al ciocolatei la capăt, constituiau într-adevăr un simulacru ecumenic. Acele crâncene bătălii fără scop, gratuite acte de prezenţă în *polemos*-ul omenesc, continuau şi în timpul vacanţelor. Cea mai demnă de amintit din aceste veri războinice a fost cea de prin 1927, când am fost la Călimăneşti. La hotelul unde locuiam – era de altfel prima dată când mergeam la un hotel – l-am întâlnit pe Vladimir Ionescu, băiatul unui colonel, cu care am legat imediat o trainică prietenie, făcută parcă pentru toată viaţa şi care s-a stins odată cu ultima căldură a verii. Era un băiat drept şi viteaz cu care am organizat imediat o armată ad-hoc. Străbăteam pădurea din spatele hotelului, construiam întărituri, adunam în ascunzişuri bine pitite conuri de brad şi pietre, astfel încât nimeni n-ar fi putut veni dinspre vale fără să dea peste aceste redute şi fără să piară sub tirul artileriei noastre, ale cărei unghiuri erau foarte abil calculate. Şi podul atârnat, care se clătina în spaţiu ca un leagăn uriaş, punte numai pentru pietoni, făcea parte din planurile noastre tactice, aşa încât apărarea lui intra în proiectele noastre de defensivă. Contra cui? Speram să se ivească de undeva duşmanul dorit, însă până la urmă, cu toate încercările noastre de a organiza o oaste duşmană pe care să o putem învinge cu toată gloria şi cinstea, această oaste nu s-a încumetat să ia fiinţă. Fragmentar am avut câteva întâlniri neînsemnate, însă care nu corespundeau nici pregătirilor, nici speranţelor noastre. Într-o după-masă – după-masa mi-a fost întotdeauna prielnică, la vise, aventuri, rătăciri înnebunite de soare şi căldură, timp singuratic de adolescent, când toată lumea dormea după perdele, iar eu şi Lulu rătăceam pe cărările Ostrovului, fugind de obicei de la hotel, aşa cum, la Bucureşti sau la ţară, fugeam de acasă, atraşi de marea linişte a lui Pan, cocoţat în culmea amiezii, pândind pe cei care, de vârsta mea, tindeau către el, cel puţin în parte, însă acea parte era pe atunci mai arzătoare decât amiaza, într-o după-masă, zic, în timp ce vagabondam

prin pădure, o piatră izbi trunchiul unui brad, chiar lângă mine, o piatră azvârlită de cineva cu gând să mă nimerească. A doua m-a izbit drept în tâmplă. O clipă mă clătinai pe loc, însă avui timp să văd, ascuns după un trunchi, silueta unui băiat, unul din inamicii *in spe*, care se pregătea să-mi arunce altă piatră. Mă aruncai către el, dintr-un pumn îl trântii la pământ, el se ridică, îl izbii încă o dată, în timp ce îi puneam şi o piedică, astfel încât contactul cu pământul să fie cât mai contondent, îl auzii icnind. Rămase nemişcat, îndurerat de pumni şi de căzătură. Era la voia mea. Tâmpla mă durea destul de tare. Ştiam, din cultura mea războinică, cât de periculoasă putea fi o astfel de lovitură, însă rămăsei şi eu neclintit, privindu-mi victima, care se văita încet, devenit dintr-o dată un copil, ca şi mine, înfrăţiţi în durere. I-am dat mâna şi l-am ajutat să se ridice. Nu ştiu ce ne-am spus. Nu l-am mai întâlnit niciodată. Când ploua, ne jucam sub un fel de acoperiş, în curte, construit anume pentru astfel de ghinioane meteorologice. Uneori mergeam la prânz către Căciulata unde, în parc, mâncam la un restaurant care mă atrăgea pentru faimoasele lui plăcinte cu cremă.

Poate că la Cozia am avut, în acea vară, un fel de revelaţie a goticului valah. Cu câţiva ani în urmă văzusem, la Naţional, *Vlaicu Vodă*, unul din primele contacte cu teatrul. Când se stingea lumina, bătea gongul şi se ridica cortina dezvăluind cu încetul misterul de dincolo, pădurea care căpăta cu încetul formă şi culoare, cavalerii şi oştenii nemişcaţi, gata să înceapă dialogul sau bătălia, toată acea atmosferă de poveste necitită, ci văzută, mă înfiora din cap până-n picioare. Trăiam agăţat de momentul unei profunde revelaţii care trebuia să fie piesa, drama sau comedia, din care vocile actorilor făceau o altă viaţă, mult mai puternică şi mai sugestivă decât cea aşa-zis reală. Şi la cinematograf, unde mă duceam cât mai des, tremuram timp de câteva minute şi cu greutate mă calmam pe un scaun. Lulu îmi dădea câte un ghiont ca să-mi aducă aminte *unde* şi *când* eram. Vreau să spun că Vlaicu Vodă a fost o introducere vizibilă la problemele pe care mi le puneam pe atunci. Desigur că organizam armate şi bătălii ca

să imit într-un fel istoria Românilor. Lucrul ăsta abia acum îl înţeleg, pentru că atunci toate se perindau dincolo de critica raţiunii pure, în adâncimile rostuite ale inconştientului. Mircea cel Bătrân, căruia întotdeauna i-am spus „cel Mare", a fost modelul meu de Domn din trecut, aşa cum nenea Ionel, alt cavaler, era modelul meu prezent şi palpabil, cavalerul de la Odesa şi din alte locuri, tot atât de importante, în fond, ca şi Rovine sau Posada pentru istoria pe care eu mi-o povesteam după felul meu de a fi, o istorie ideală pe care şi acuma o scriu, înainte de a adormi uneori, alteori în plină zi răsfoind pe Iorga sau pe Giurescu, pe Xenopol sau cine ştie ce altă istorie sau monografie. Nimic nu m-a îmbătat mai tare, nimic nu m-a îndurerat mai mult, după cum se întorcea soarta armelor, decât istoria Românilor, de la Decebal încoace. La Cozia, deci, am putut pipăi chipul Domnului şi urma săgeţilor turceşti rămase pe frescă. Poemul lui Grigore Alexandrescu, ani după aceea, m-a ajutat să scriu undeva, pe memoria care nu se duce la fund, un adevărat roman istoric la care, bineînţeles, am luat parte, clipă cu clipă, săgeată cu săgeată, până când, la Madrid, în 1959, am scris realmente despre eroii mei şi despre acel eu însumi de la Cozia, în *Le Chevalier de la Résignation*, cartea cea mai profund dătătoare de seamă de isprăvile mele închipuite, însă venite din aceeaşi permanentă grijă de trecut, pe care-l corectam cum puteam mai bine. Asta e probabil una din îndatoririle cele mai etic-valabile ale unui scriitor. Ale unui scriitor de felul meu.

Undeva, aproape de malul drept al Râmnicului, între pod şi râpile de la Dărâmata, se aflau ruinele unei biserici, clădită de Ştefan cel Mare, după cum se spunea în sat. De fapt, marele voievod a ridicat o biserică în oraş, lângă primărie. Însă mie îmi plăcea să cred că şi acele ruine aveau acelaşi autor. Îmi era mai comod să visez lângă ele decât dacă le-ar fi clădit un credincios oarecare. Ştefan a fost şi el omul meu, ca să zic aşa. Şi de acolo au răsărit mult mai târziu scene de roman. Ba chiar, pe vremea studenţiei, cred că am scris o nuvelă a cărei acţiune se petrecea pe lângă ruinele bisericii ştefanitice. Uitam să spun că peisajul spaţiului mioritic eu l-am cuprins în

mine întâi pe valea Siretului, în special la Aldeşti, dar apoi a fost pe valea Râmnicului unde legătura a devenit fără cusur, făcătoare de om şi de literatură. Mai înainte chiar de a ne stabili penaţii vărateci la Bălţaţi, am petrecut o vară la Buda, mai încoace de Dumitreşti, la vreo douăzeci de kilometri de oraş, către munte, între pruni cât vedeai cu ochii, case albe şi prisăci. Împreună cu Costică, băiatul primarului, a cărui curte era plină de stupi de toate mărimile, măsuram în lung şi-n lat văile, livezile, fâneţurile; ba chiar, înghesuiţi într-o căruţă de un cal, cu stănoagele trase peste cap şi mânuite întâi de Costică, apoi de mine, ne lăsam pe drumul plin de curbe care, într-o viteză ameţitoare, ne ducea până la podul din vale. Conduceam căruţa ca pe o maşină şi ţipam toţi trei de entuziasm la cotiturile primejdioase şi ameţitoare. Mâncam prune cu gât, adunam raci de pe fundul unui eleşteu, trăgeam cu arcul – un arc ca o puşcă, pe care mi-l făcuse un ţăran, a cărui unică săgeată purta în vârf capătul unui glonţ, astfel încât uşurinţa săgeţii, crestată dintr-o trestie, ducea proiectilul la înălţimi neatinse de arcurile primitive pe care le fabricasem eu până atunci. A fost arma cea mai sofisticată pe care am avut-o vreodată, împreună cu un baston, cadou de la bunic, pe care un fierar îl tăiase la capătul de sus, ca să-i pună în loc un baltag nichelat, care mie mi se părea de argint, şi pe care mi l-a furat cineva un an mai târziu. Şi soarta arcului a fost tragică, pentru că într-o zi am pierdut săgeata, dusă în cer sau rătăcită într-un nuc. Arma a devenit de atunci inutilă. Am regăsit la Paris acel fel de armă de pe vremea francilor, care se numeşte „francisque". Ca o secure într-o parte, ca un cui mai gros în cealaltă. Şi-acuma râvnesc să mai găsesc una pe undeva, la vreun anticar, însă n-am avut noroc să dau de ea. După cum n-am găsit încă acea piesă de cristal ovală, cu un peisaj pictat pe fund, şi pe care, dacă o mişcai într-o parte şi-ntr-alta, începea să ningă peste copaci şi acoperiş. O ninsoare liniştită şi foarte romantică, dintr-o dată purtătoare către iernile copilăriei şi către poveştile de mine închipuite în faţa unui foc sau numai alături de focul care bubuia în soba de teracotă albastră din camera noastră din Costache Negri, unde

am invocat într-o noapte, lipit de căldura ei, spiritul lui Mircea cel Mare şi mi s-a părut că soba începuse să se clatine.

La est de Râmnic, pe şoseaua Focşanilor deci, la vreo cincisprezece kilometri de noi, se afla schitul Rogoz, clădit pe la 1636 de Matei Basarab, la scurtă distanţă de satul Slobozia, de unde erau ai mei, din partea tatei. La Rogoz am petrecut altă vacanţă, poate că un an după Căciulata.

La Olăneşti am fost un an după Călimăneşti şi am locuit o lună într-o vilă, la primul etaj, în timp ce la parter locuia profesorul Ramiro Ortiz, şeful catedrei de italiană de la Facultatea de Litere de la Bucureşti, post pe care avea să-l ocupe câţiva ani după aceea profesorul Alexandru Marcu, de la *Gândirea* şi el şi de care m-a legat un fel de prietenie ca de la maestru la discipol, aceeaşi pe care am întreţinut-o cu Nichifor Crainic, Lucian Blaga, V. Voiculescu, Ion Pillat, Tudor Vianu şi alţii din aceeaşi generaţie. Ortiz avea obiceiul să petreacă lungi ore sub un pom, în faţa vilei, în special dimineaţa, când noi ieşeam din casă ca o trombă şi ne începeam cercetările prin pădurile din jur. Odată m-am oprit în preajma lui şi, deşi nu aveam decât treisprezece ani, a binevoit să stea de vorbă cu mine. Era un om jovial, ca bun italian, vorbăreţ şi simpatic, plin de umanitate şi înţelepciune. M-a întrebat despre războiul dintre Daci şi Romani, nu ştiu [cum] a venit vorba despre el, poate că îl interesa în mod special reacţiunea unui adolescent ca mine, pentru că m-a întrebat: – Tu cu cine ţineai în acel război, cu Dacii sau cu Romanii? La care am răspuns fără un moment de şovăire: – Cu Dacii! El a surâs uşor, cu mâinile parcă rezemat în mânerul curb al unui baston. Cred că i-a plăcut răspunsul. Oricum, în toamna lui 1940, fiind eu încă ataşat de presă la Roma, m-am dus să-l vizitez la Padova, în casa lui, unde se retrăsese şi unde a murit câţiva ani după aceea. Mi-a dat o carte tradusă în româneşte, cu autograf şi am evocat acel moment îndepărtat, de care mă legau şi mă leagă atâtea suferinţi, privind problema din punctul de vedere pe care l-am schiţat mai sus.

După-amiază închiriam doi cai de la ţăranii care-şi duceau roibii în centru ca să-i încalece copiii vilegiaturiştilor.

Porneam la trap, apoi la galop nebunesc pe drumurile şi cărările pline de soare, de umbre, de ape şi de parfumuri ale pădurilor. Era o adevărată beţie, unul din sentimentele cele mai întregi şi mai satisfăcătoare pe care le-am încercat în viaţă, comparabil numai cu rătăcirile pe skiuri, doi sau trei ani după aceea, în Bucegi, însă în altă pădure, calmată, uniformizată, convertită la misticismul alb şi inodor al iernii. Viteza îmi era de pe atunci înfrigurată apropiere de ceva situat dincolo, într-un loc pe care calul, skiurile sau automobilul mă ajutau să-l caut sau să mi-l apropii într-un fel. Nu ştiam exact ce căutam, însă cred că pasiunea pentru viteză, sau pasiunea pentru orice, pentru femeie, de pildă, sau pentru băutură şi drog, are acelaşi sens de căutare metafizică. Orice fiinţă umană, chiar cea mai decăzută şi chiar cea mai dispreţuitoare faţă de orice fel de problematică, este în fond victima unui sens metafizic. Facem metafizică fără să ştim, întocmai personagiului din Molière care era autor de proză şi nu-şi dădea seama.

Trecând peste o punte, în cursul aceluiaşi galop exasperat care ne împingea în fiecare zi tot mai departe, calul s-a împiedicat, a căzut cu botul înainte şi m-a proiectat peste capul lui, cu mâinile şi cu bărbia într-o baltă. N-am avut nimic, nici eu nici el, însă a trebuit să cobor la pârâu şi să mă spăl până-n fundul ochilor. Noroiul intrase până şi prin geamul de la ceasul de mână. Unde drumul era drept, ne aruncam în întreceri nebuneşti, aşa încât seara, când aduceam caii în centrul Olăneştilor şi îi dădeam pe mâna stăpânilor, erau acoperiţi de spumă. Şi noi doi cu ochii scoşi de alergătură şi entuziasm. Femei din împrejurimi vindeau dulceţuri şi şerbeturi, de mure, de prune, de zmeură în special, pe marginea drumului principal, printre vilele şi hotelurile de pe strada principală. Şerbetul mirosea a zmeură zdrobită în palmă. La un moment dat a sosit nenea Ionel, încă necăsătorit pe vremea aceea şi ne-a scos dintr-o mare încurcătură. N-aveam bani să plătim caii în fiecare zi, pentru că tata era foarte măsurat cu banii, însă tot speram să aranjăm într-un fel lucrurile şi să ne plătim datoria. Într-o zi, către seară, am văzut patru, cinci ţărani, cu

caii lor de frâu, urcând către vila unde locuiam. Eram cu toţii pe terasă şi jucam table. Când am dat cu ochii de ei, am înţeles imediat că se apropie o tragedie. Veneau după bani. Cine ne-a salvat a fost nenea Ionel, care a plătit imediat datoria, însă cavalcadele noastre n-au mai urmat acelaşi ritm ca înainte. Nici noi nu mai îndrăzneam să cerem bani, nici ţăranii nu mai aveau încredere probabil şi nici prin cap nu ne mai trecea, după spaima trăită, să le cerem caii pe veresie.

La schitul Rogoz, în vara lui 1929, dacă nu mă înşel în socoteli, ne-am petrecut vacanţa următoare. Era o aşezare mănăstirească de maici, cu case scunde care înconjurau biserica, clădită pe la 1636 sau 37 de Matei Basarab, în mijlocul pădurilor subcarpatice ale Râmnicului, şi se afla la vreo cincisprezece kilometri de noi, la Est de oraş şi, ca să ajungi cu trăsura, o luai pe şoseaua Focşanilor de unde se făcea un drum la stânga, înspre dealuri, către Slobozia, de unde se trăgeau ai mei din partea tatei. Am locuit în casa unei maici, în două odăi, separate una de alta de un fel de salonaş sau de *hall*, iar sufrageria era afară, sub un nuc, ca şi bucătăria. În fund, în spatele arhondaricului, se întindea livada de meri, peri şi pruni, păzită de vânturi de un şir de nuci uriaşi, unde pălăvrăgeam în după-mesele de căldură, când părinţii îşi făceau siesta în camera lor, la umbră şi răcoare. Frunzele de nuc foşneau uscat şi lucios deasupra noastră, lăsând să cadă peste noi parfumul greu, îmbibat de esenţa puternică, vrăjitorească, magică din toată fiinţa atât de ciudată a acestui pom deosebit de toţi ceilalţi. O nucă în sine, atât de perfect construită, atât de bine apărată de două haine, una pentru vară şi alta pentru iarnă, una umedă şi parcă otrăvitoare, plină de tot felul de calităţi medicale, adică vrăjitoreşti, cealaltă tare şi lustruită ca o cetate, m-a făcut întotdeauna să meditez, ca toate fructele de altfel, miracole pentru mine mai demne de a fi studiate şi înţelese decât cele animale. Când am înţeles fotosinteza, mi-am dat [seama] de rolul intermediar, între lumină şi alimentaţie, între esenţă şi existenţă, pe care-l are verdele în lume.

Ocupaţia principală la Rogoz a fost construirea unei colibe, într-o poieniţă ascunsă în pădurea de stejari, unde am

descoperit pe atunci cărările înalte, drumurile secrete ale păsărilor printre crengile şi frunzele copacilor. Erau la fel ca ale oamenilor, numai că puse mai sus. Veveriţele aveau şi ele drumurile lor, însă mai modeste şi mai limitate. Le urmăream zborul, în special în amurg, când se întorceau acasă. Păsările zburau la sigur, cu aceeaşi viteză ca în plin cer, ştiind pe dinafară, după repere mai certe decât stâlpii de telegraf şi pietrele kilometrice, calea fiecăreia către cuib. Iar veveriţele săreau din cracă în cracă, întocmai unor acrobaţi, în salturi adesea atât de spectaculoase încât exclamam de entuziasm ca în faţa unui film sau a unui foc de artificii, în calea către scorbura lor, plină de alune pentru iarnă. Târziu, am regăsit în pădurea elveţiană, în special la Gryon sau deasupra Montreux-ului, parfumul pădurilor de la noi, codrul de la Rogoz sau pădurea de la Sinaia sau de la Buşteni, cu ciupercile sclipind roşu printre tufe de zmeură, lângă fragii îmbătaţi de propriul lor parfum, printre tufănicile înnegrite la gură de zeama din afine. Carpaţii sunt o prelungire a Alpilor, locuiţi de aceeaşi vegetaţie, îmbibaţi de aceleaşi esenţe.

Construcţia unei colibe a fost, timp de ani în şir, una din ocupaţiile noastre predilecte. Era poate un fel de presimţire. Nevoia de a ne şti legaţi de un pământ pe care aveam să-l pierdem, mai întâi eu, fratele meu mult mai târziu, însă distanţa în timp, faţă de zidul exilului, nu mai are acum niciun fel de importanţă. Lucrul în sine mă loveşte peste timp, ca o revelaţie. Construiam colibe ca să facem case adânc înfipte într-un pământ pe care aveam să-l părăsim şi care încerca şi el să ne reţină cum putea mai bine. Oricum, senzaţia de a sta de vorbă în faţa intrării la colibă, mestecatul ritual al ştiuleţilor de porumb pe care-i prăjeam la focul de lângă noi, aprins cu artă şi ştiinţă din vreascuri şi frunze uscate adunate cu grijă sub poalele pădurii, fumul care se ridica printre crengile înalte ale stejarilor care formau deasupra poienii un fel de boltă, o întâlnire de coloane gotice cum ar fi spus Chateaubriand, liniştea caldă, zumzetul frunzelor, ideea care ne cuprindea fără voie că acel loc şi acea hrană erau opera ştiinţei noastre de a fi, mă fac şi acuma să socotesc acele clipe drept

darul cel mai preţuit pe care mi l-a făcut pădurea înainte, mult înainte de a nu mă mai întoarce. Poiana cu coliba, cu foc şi cu fum, cu porumb copt, cu zgomotul şi liniştea alcătuite din mişcarea ei fără preget, mi-au rămas, alături de rudenii şi prietenii, amintirea cea mai pură a acelor ani de aşezare din care aveau să-şi ia zborul, ca o pasăre dintr-un ou fermecat, *die Wanderjahre* care au urmat, nebănuiţi, deveniţi profetizabili abia acum, în lumina trecutului care, fără ştire şi fără voia noastră, ne îndruma către ei.

Uneori îmi puneam o toporişcă la brâu, pe sub curea, îmi luam puşca *Flaubert* în spinare, cu câteva gloanţe minime în buzunar, şi plecam peste dealuri într-un fel de încercare de a învinge spaima pe care mi-o inspira acea imensă singurătate, dar şi mânat de dorul de a da peste ceva de nedescris, ştiu eu, peste un castel necunoscut locuit de cine ştie ce fată care mă aştepta, legată de un farmec pe care numai eu eram în stare să-l dezleg, sau poate, chiar, dus de dorinţa nemărturisită de a înfrunta o primejdie, de a mă întâlni cu un hoţ sau poate cu un posibil aliat care ar fi putut fi Iancu Jianu sau Tarzan. Cred că, în fond, umblam după propria mea singurătate şi făceam astfel poezie fără să ştiu. Dealul cel mai ridicat se numea Cetăţuia şi lui i-am dedicat primul meu poem, pe care tata, întors într-o sâmbătă de la Bucureşti, l-a citit cu o admiraţie pe care nu şi-o putea ascunde. A fost prima întâlnire cu publicul. Verile următoare, aproape toate, una după alta, le-am petrecut la Bălţaţi, în casa şi în grădina care deveneau din ce în ce mai bine puse la punct şi mai primitoare, în timp ce livada cocea, la adăpostul frunzelor, fructele cele mai prielnice viselor şi amintirilor.

Nu, nu mă înţelegeam deloc cu învăţătura. Nu eram un elev prost şi aveam note foarte mari la materiile preferate, însă la altele mă împiedicam ca un cal legat de picioarele de dinainte şi care încerca în zadar să sară peste un zăplaz. Săream totuşi, însă cu ce efort! Matematica şi chimia mă scoteau din sărite. Abia într-a şaptea, când am dat de astronomie, m-am simţit într-ale mele şi am căpătat câte un şapte şi câte un opt în fiecare trimestru. Cărţile didactice mă deprimau.

Nici istoria şi nici literatura nu le învăţam din lectura lor, ci din lecturi paralele şi heterodoxe. Sau din ceea ce profesori ca Scarlat Demetrescu, de geografie, pasionat de spiritism, Mihai Popescu de istorie, G. Lefteriu şi mai târziu Ştefan Pop şi în special Raul Teodorescu, de literatură, sau Flavian de germană şi Fotino de franceză, ne spuneau pe marginea lecţiilor, în momente de uitare sau de nevoie de a împărtăşi idei dincolo de datoria lor profesorală, atât de încurcat înţeleasă de programele analitice de pe vremuri. Adevărate canoane pentru mediocrizarea celor inteligenţi şi pentru dărâmarea celor mediocri. Toţi elevii trebuiau, în mod egal, adică democratic, să sugă învăţătura în acelaşi fel, de la aceleaşi surse, utilizând aceeaşi metodă pentru a deveni acelaşi lucru, un instrument mijlociu al unei societăţi mijlociu structurate după un model mijlociu şi el, cu scopul evident de a demonstra în mod permanent principiul fundamental al egalităţii, cea mai mare asuprire şi sistemul cel mai sigur de eliminare a unui popor din competiţia universală.

Alături de profesorii citaţi mai sus, cred [că] a fost Madame Comte, care a urmat lui Madame Chitic, persoana care m-a smuls din negura egalităţii. Mai târziu, Mademoiselle Pradier a dus la capăt drumul către liberare. Limba franceză devenea astfel, alături de lecturile româneşti extra-şcolare, un fel special de a ieşi din rutină. Citeam clasici şi romantici de-a valma, iar banii adunaţi cu mare greutate într-o puşculiţă de pământ, legată la gură cu o hârtie albastră găurită ca să facă loc monedelor agonisite, îi cheltuiam pe cărţi. Biblioteca pentru Toţi, pe româneşte şi tot felul de colecţii ieftine pe franţuzeşte mă scoteau din lume şi mă odihneau de orele petrecute, pe băncile de la Sfântu' Sava şi acasă, în jurul cărţilor de şcoală şi a caietelor. După-amiezi întregi, în special în lungile seri de iarnă, le dedicam învăţăturii. Scriam, făceam socoteli, ajutat de Domnul Antonescu, meditator de la internat, care venea de două ori pe săptămână ca să mă scape de teroarea matematicii şi încerca în van să mă convertească la limbajul cifrelor, apoi învăţam lecţiile şi o căutam pe mama prin casă ca „să-i spun lecţia". Libertatea începea sâmbătă

după-masă, când mergeam cu săniuţa la dealul de la Cotroceni sau ne puneam patinele şi ne dădeam la vale în căutarea vitezei şi a beţiei de aer şi de spaţiu înfrânt. Sau mergeam la cinematograf sau la teatru, în timp ce, duminica dimineaţa, tata ne ducea fie la biserică, la Sfântu' Elefterie, fie în vizită prin oraş, ca să ne arate muzeele sau câte o clădire importantă, ca Ministerul de Externe, fostul palat Sturza[9], pentru care avea o neînţeleasă pentru mine predilecţie, şi să ne povestească despre rege şi regină, despre Take Ionescu, despre generalul Averescu, despre bătălia de la Mărăşeşti sau despre cărţi pe care el le citise în timpul săptămânii sau cine ştie în ce îndepărtare tinerească. Alteori ne ducea la Parcul Carol şi ne arăta, în palatul construit în spatele flăcării nestinse din faţa mormântului eroului necunoscut, numele fratelui Alexandru mort la Turtucaia, printre alte nume de eroi, lucru care mă umplea de o ciudată mândrie care mă mişca până la lacrimi. Acel unchi necunoscut mie lua proporţii de Ştefan cel Mare şi de Decebal şi mi-l închipuiam, cum mi-l închipui şi acuma, trăgând cu tunul în bulgari şi apoi prăbuşindu-se peste ţeava fierbinte, ciuruit de gloanţe, însă neînvins. Cum va fi fost acea moarte, la ce se va fi gândit în acea clipă în care îşi dădea seama că nu mai are nicio şansă de a supravieţui? Îmi plăcea să cred că se gândea la mine şi că, deci, se formase de-atunci un fel de trăsătură de unire între acel ofiţer tânăr şi copilul care abia se născuse la Segarcea. Alteori, când am mai crescut, tata ne-a iniţiat în taina conferinţelor la Fundaţia Carol, unde l-am ascultat într-o zi pe profesorul Ion Petrovici despre care tata îmi spunea că era continuatorul lui Maiorescu, alt model pe care eu nu-l acceptam aşa cum se cuvenea, pentru că susţineam că nu l-a ajutat îndeajuns pe Eminescu. În vacanţele de Crăciun ascultam corul „Carmen" la Ateneu, sau de Paşte şi adesea, duminica dimineaţa, mergeam la Teatrul Naţional, unde, după o conferinţă literară, asistam la reprezentarea câte unei comedii

[9] Palat construit între anii 1899-1902, demolat în 1946; se afla în Piaţa Victoriei, alături de Palatul Victoria, actualul sediu al Guvernului.

într-un act, interpretată de Ion Sârbu, sau la recitaluri de poezie, încheindu-se șezătoarea cu cântece interpretate de Folescu, a cărui voce de bas îl entuziasma pe tata, care cumpărase un gramofon și cumpăra discuri cântate de Amelita Galli-Curci, Caruso, Miguel Fleta, John McCormack sau de cântăreți români de la Opera din București, unde vedeam pe atunci operele preferate ale părinților mei și în special *Traviata, Balul mascat, Seara cea mare* (cred că de Brediceanu) sau *Carmen* și *Pagliaccio*. Ariile cele mai celebre din aceste opere le ascultam seara înainte de a adormi, când, în cămașă de noapte, ne prezentam în fața mamei și-i spuneam: „Noapte bună și dă-mi te rog ceva dulce". În timp ce ne luptam cu somnul, tata învârtea gramofonul, auzeam acul căzând pe disc și apoi vocea lui Caruso: „Vesti la giubba...", care mi se părea tot ce se scrisese mai frumos în muzica universală. Beethoven, Mozart și muzica simfonică în general au urmat în mod logic acestei prime inițieri care și-a avut rostul și valoarea ei, ca și tot ce părinții au încercat să facă pentru noi, încercând să ne dea o educație cât se putea mai completă și mai asimilabilă, fără să bănuiască pe atunci că poetul din mine avea să scoată din acele arii, din acele cântece și conferințe, acele vizite la palate și muzee tot ce-i trebuia ca să poată continua drumurile atât de precare și totuși atât de sigur indicate de acea educație care nu avea drept scop decât o formație de cetățean corect și mai bine pregătit decât alții. Această iluzie de diferențiere cred că făcea parte din sistemul, nu știu cum să-i zic altfel, al tatei, în biblioteca căruia se aflau și câteva cărți scrise de marii pedagogi de pe atunci, de unde se vedea preocuparea pe care o avusese de la început de a ne crește cum trebuie.

În orice caz, cu sau fără muzică, în vacanță și în timpul școlii, lumea în care mă mișcam părea destinată eternității. În timp ce trecutul apărea, prin prisma însăși prin care ne învățau să-l vedem profesorii de istorie, tot mai supus unor variante insuportabile din punctul de vedere al culturii în care eram învățați să ne facem oameni. România Mare, cu regii care apăreau la 10 Mai pe Calea Victoriei, ca un simbol al

unui vis împlinit pentru totdeauna după două mii de ani de încordată și tragică așteptare, cu orașele și cu satele ei, cu sălile de conferințe, cu bibliotecile, teatrele, muzeele și cinematografele, cu magazinele de pe Lipscani, cu tomurile de noutăți de la „Cartea Românească", cu colegii mei de la Sfântu' Sava, lua aspecte de bloc de granit, atât de bine așezat pe bazele monarhiei parlamentare, încât singurul pericol care eventual o păștea era sclerozarea în propria ei eternitate. Până pe la șaisprezece ani am fost convins că mă născusem într-o lume de neclintit. Când, pe la douăzeci de ani, am înțeles că nu era așa, m-am ridicat contra ei.

Cred că unul din meritele cele mai demne de semnalat în sistemul educativ al părinților mei era acela de a nu deosebi pe oameni după clasa socială și după rang, ci după inteligență, utilitate socială și onestitate. N-am auzit niciodată în casă critici despre ardeleni, sau vorbe de ocară despre țărani sau lucrători. Însăși atitudinea mamei, ca și a tatei, față de servitori, la București sau la țară, omenia cu care-i tratau, sfaturile pe care tata, ca inginer agronom, le dădea țăranilor, respectul aproape religios pe care-l avea față de cei mari, cum erau generalul Averescu și soția lui (legați în special de mătușile mele, surori ale mamei, Adela Dimitriu și Finica Papacostea), Ionescu-Sisești, dar mai ales fostul profesor al tatei Ion Sandu-Aldea, specialist în grâu și scriitor sămănătorist (totul se leagă, întocmai ca în poemul „Correspondances" al lui Baudelaire), la care mergeam în vizită de Paște, ne insufla și nouă un fel de teamă liturgică în fața acestor personagii care uneori ne mângâiau pe obraji sau ne făceau cadouri. Cărțile de nuvele ale lui Sandu-Aldea au constituit unul din primele materiale literare de care am dispus pe la doisprezece ani și povestea celor doi călărași care se înfruntau într-o iarnă cu o haită de lupi pe care o învingeau mânuind după regulament săbiile, spate în spate, dându-și unul altuia ordine așa cum învățaseră la cazarmă, mi se părea culmea subtilității literare, o capodoperă de cauze și efecte. Chiar și oamenii politici deveneau respectabili în conversațiile de la masă, Brătienii, Mihalache, Ion Duca, Maniu, în special Brătienii (aveam un disc cu un

discurs al lui Ionel Brătianu), adevărate coloane vii ale acelei realități indestructibile care era Țara, o alcătuire de eroi, martiri, genii și uși de biserică. Tata nu făcea politică, deci își permitea să admire personagii diverse, înfruntate în viața lor parlamentară, de ale cărei secrete am dat mai târziu și care m-au pus, în mod logic, pe o altă linie. Însă mi-au trebuit mulți ani ca să-mi șterg din suflet aureola care înconjura niște biete capete, unele din ele geniale într-adevăr, cum au fost ale Brătienilor, altele mult mai șterse sau direct suspecte din punctul de vedere al desfășurării de mai târziu a evenimentelor. Așa cum s-a terminat etapa atât de strălucit începută la Alba Iulia, dădea dreptate revoltei mele, iar felul cum oamenii politici de la 1944 au rezolvat problema într-un moment de încercare pentru Țară dar și pentru știința lor politică, m-a îndepărtat definitiv de orice fel de complex de admirație, dimpotrivă, sunt din ce în ce mai convins că omul politic al viitorului românesc va trebui să fie altfel, deci să iasă cu totul din tradiția recentă care a scos în evidență o teribilă inactualitate amestecată cu apetituri moștenite mai mult de la Dinu Păturică și Tănase Scatiu decât de la frații Buzești sau de la Kogălniceanu. Istoria noastră între 1920 și 1944 s-a desfășurat exact pe dos decât trebuia să se desfășoare tocmai pentru că a fost ruptă de tradiție și înglodată în circul democratic apusean, din care nu puteam ieși decât cum am ieșit, ca să intrăm în infernul de după 23 August. Nici regii și nici miniștrii n-au fost demni de ceea ce dusese România la actele de la 1877, 1913 și 1916. Iar de grandoarea lui Eminescu (mă refer nu numai la geniul poetic, dar și la limpezimea gândirii politice al acelui cap privilegiat) nu s-a apropiat nimeni din toți cei care, cu voie sau fără voie, ne-au dus la dezastrele care au curs peste noi de prin 1928 încoace. E foarte posibil ca apariția lui Maniu în viața politică activă, sau guvernamentală a României Mari să fi marcat începutul unei sinistre greșeli de perspectivă. Antonescu a venit prea târziu și căsăpirea legionarilor a fost și ea un semn și a cântat începutul unui amarnic prohod.

Cred, abia acum după atâția ani și după atâta meditație în jurul nucleului formativ de care m-am îndepărtat așa cum sfoara se îndepărtează de centrul ghemului pe măsură ce

acesta câștigă în extensiune, fără să-l părăsească niciodată căci îi e axa indispensabilă *sine qua non*, cred că literatura și științele naturale mi-au fost centre, axe reunite în jurul cărora și acum învârtesc ființa mea destinată cunoașterii. Cunoașterii cu scop de perfecționare: în chip de scriitor, deci îndreptat către ceilalți, și în chip de ființă umană dornică de a tinde către un mai bine care înseamnă în fond un [mod] mai demn de a trece către și mai bine, din punct de vedere etic bineînțeles. Profesorul Raul Teodorescu a fost centrul formației mele literare. Îl ascultam hipnotizat de tot ceea ce ne spunea. Își făcuse studiile la Paris și era asistent al lui Mihail Dragomirescu. Știa să ne explice pe Eminescu, ceea ce pentru mine însemna totul, însă tot el m-a învățat să-i iubesc pe Odobescu și pe Duiliu Zamfirescu. Îmi notam într-un caiețel cu coperți cenușii tot ceea ce mi se părea demn de a fi memorat pentru totdeauna. Date, gânduri, nume, titluri. Când scriam câte o poezie, i-o duceam, el o citea, dădea din cap și-mi punea un zece, în așa fel încât niciodată nu mă mai asculta din timpul trimestrului respectiv. Și în fiecare trimestru îi duceam câte o poezie sau două. Trebuie să spun că am început să scriu poezii la vârsta de treisprezece ani, când, bolnav de scarlatină, îngrijit de vărul tatei, doctorul Gh. Tătăranu, nenea Gogu, ajuns mai târziu asistent la Facultatea de Medicină, am început să versific propria mea izolare. Numai mama trecea peste pragul camerei mele, ștergându-și tălpile pe un preș îmbibat de dezinfectante. Și nenea Gogu, bineînțeles, care venea să mă vadă aproape în fiecare zi. Am citit atunci *Cei trei muschetari, După douăzeci de ani, Vicontele de Bragelonne*, tot teatrul lui Alecsandri, teatrul și schițele lui Caragiale și alte cărți (citeam cam una pe zi) și, în clipele în care lectura altora nu-mi spunea destul despre mine, scriam poezii despre starea mea de condamnat la izolare și regim alimentar. Abia în clasa a șasea, la șaisprezece ani, am publicat în *Revista Colegiului Național Sfântul Sava* primul meu poem. Apoi altul, într-o revistă condusă de fiul cel mare al lui Alexandru Macedonski.

Cu ştiinţele naturale m-am împăcat de la început, nu ştiu dacă dintr-o înclinaţie înnăscută către natură şi explicaţia ei ştiinţifică, sau pentru [că] profesorul C. Demetrescu (supranumit „Basul") îmi trezea în conştiinţă ecouri aşteptate. Plantele, animalele, pietrele, tot ce constituia lumea obiectivă, cosmosul palpabil şi vecin, mi se părea extrem de apropiat şi de misterios şi eram sigur că poezia adevărată nu putea fi decât cunoaşterea şi versificarea naturii. Unele plante, cum erau feriga sau stejarii, unele flori cum erau ghioceii şi toporaşii înfipţi în zăpadă, sau misterul cel mare al fructei cu sâmburi capabili să dea naştere, după putrezirea cărnii gustoase dar înşelătoare, parfumate dar pieritoare, pomului cu crengi în cer şi cu rădăcini în centrul pământului, mi se păreau lucrul cel puternic şi complet pe care cineva îl pusese în miezul lucrurilor ca o dovadă sau ca o lecţie demnă de a fi imitată. În schimb, animalele, afară de câini, pentru care am avut întotdeauna o slăbiciune din ce în ce mai copleşitoare, mă interesau periferic, mai puţin chiar decât rocile, munţii, stelele şi metalele. Totul mi se părea, de pe atunci, animat de forţe pe care niciun om de ştiinţă nu fusese capabil să le descifreze. Cu vocea lui profundă şi ritmată, „Basul" povestea tainele naturii. Eram trei sau patru în clasă, denumiţi „oameni cumsecade" care trebuiam să-i completăm gândirea. „– Ia spune, cutare, dumneata, care eşti un om cumsecade, ce crezi despre crinul din pădure? " „Haidadé", comenta între hazliu şi decepţionat, când omul cumsecade dădea greş sau amuţea subit în faţa întrebării. L-am întâlnit în vara de la Călimăneşti şi mi-a promis o excursie cu el prin munţi, ca să adunăm plante pentru ierbar, însă, nu mai ştiu de ce, acea promenadă ştiinţifică cu unul din maeştrii mei cei mai iubiţi şi admiraţi n-a putut avea loc. Mi-a părut rău toată viaţa. Fratele meu îl vedea din când în când, după dezastrul de la 1944, plimbându-se singur – era holtei şi locuia la căminul profesorilor din spatele Ministerului Lucrărilor Publice, pe lângă Monitorul Oficial, cu mâinile la spate, cu o gambetă solemnă în cap, măsurând în lung şi în lat străzile unui Bucureşti unde cunoştinţele lui nu aveau trecere, un oraş fiind contrariul naturii

studiate de un profesor de ştiinţe naturale, o masă de ziduri şi de plante îngrădite şi limitate, denaturalizate de mâna omului.

Cu religia n-am avut întâlniri esenţiale nici la Curtea de Argeş, nici la Snagov, nici la Putna, unde elementul religios era pus în minoritate de factorul istoric şi literar. Când am văzut, în curtea de la Putna, bustul lui Eminescu, m-am repezit şi l-am atins cu mâna, apoi l-am îmbrăţişat. Eram emoţionat până dincolo de lacrimi de prezenţe cutremurătoare, însă care nu aveau aproape nimic de a face cu religia: Putna era o cetate, un loc întărit, deci războinic, unde fusese înmormântat Ştefan cel Mare, iar Eminescu transforma locul şi-l ducea către orizonturi puţin mânăstireşti. Bucovina cu mânăstirile ei, vizitate în vara lui 1937, mi s-a părut atunci peisajul cel mai frumos pe care-l văzusem vreodată şi numai Toscana, un an după aceea, mi-a pus pe umeri aripi asemănătoare, însă nu egal de zburătoare. Impresia a rămas neatinsă peste decenii şi senzaţia de plenitudine şi întrepătrundere între mine şi peisaj (Teilhard de Chardin a explicat odată această corespondenţă, care este, evident, reciprocă, peisajul fiind tot atât de receptiv şi „răspunzător" ca şi cel care-l priveşte) mă ademeneşte cu aceeaşi forţă ori de câte ori simt slăbind în mine hamurile tradiţiei din care n-am vrut niciodată să mă smulg.

Profesorii de religie, preoţi uneori cu carte, alteori cu evidente chemări laice, n-au ştiut să-mi spună nimic. Lecţiile de religie, materie secundară, erau plicticoase şi rutinare. N-aveau nimic de a face cu misterul şi nici nu ne ajutau să ne dezvoltăm, nici măcar pe plan etic. Vieţile private ale profesorilor de religie nu erau întotdeauna uşi de biserică, aşa cum ar fi trebuit să fie şi nici sistemul în sine – vreau să spun sistemul general, sau filosofia educaţiei la noi – nu tindeau către o formaţie de acest fel. Poate că dimpotrivă, aşezaţi cum eram, din punct de vedere democratic, pe un picior de egalitate cu nimicul egalitar şi cu o concepţie, deci, superficial antireligioasă, fiind România Mare un Stat născut din falsificările despre om pe care le-a băgat pe gâtul lumii Revoluţia franceză. Nu era nevoie de a adera la Revoluţia sovietică şi nici la filosofiile ei detergente de uman ca să devii indiferent

în fața misterelor fundamentale, fără de care un om nu e decât o entitate zoologică, strâns în chimirul unei societăți în care guvernul semăna cu un fel de societate pentru protecția sau pentru asuprirea animalelor. Depindea de punct de vedere și de perspectivă istorico-geografică. Nu, religia nu făcea parte, în mod evident, din scopurile didactice și formative ale miniștrilor de pe atunci ai Educației. Abia după 1934, deci după întâlnirile cu *Gândirea* și după 1938, după întâlnirea senzațională cu Italia și cu Assisi, am început să descifrez ceea ce îmi ascunseseră cu atât grijă orele de religie din liceu. Cred că și contactele cu uniții, în căminul din Știrbei Vodă și apoi prietenia cu Ion Șiugariu[10] au contribuit la o luare de poziție care-mi e și acum structurală și definitorie. Dacă ceea ce a fost nu mai are leac, cu siguranță ceea ce va fi poate fi de pe acum bine gândit cu scopul de a fi îndreptat, în așa fel încât viitoarele trecuturi românești să fie mult mai sus decât lăsate în urmă.

Anii din liceu, „ca nouri lungi pe șesuri", treceau greu, anii cei mai lungi ai vieții, întunecați de amenințări, de boli inevitabile (pojar, scarlatină, răceli de tot felul, *crescerelli* cum le spunea prietenul meu italian Goffredo Pistoni când îmi vorbea de bolile de creștere ale copiilor lui), luminați de aventurile noastre militare, de vacanțele mari, din ce în ce mai cuprinzătoare și interesante în cadrul formației mele de adolescent, de prezența lui Lulu și a lui Dodo, de cărțile din ce în ce mai convingătoare și mai disidente, adică mai separatoare față de învățătura oficială. Știu că am să las nescrise lucruri care au avut greutatea lor în acea perioadă de viață, însă altfel, dacă aș scrie aici tot ce a făcut din mine un om și dacă aș înșira aici măștile agățate pe toate chipurile pe care le-am cunoscut atunci, cartea aceasta ar deveni o a doua viață și cititorului i-ar trebui tot atâta timp să o citească cât mi-a trebuit mie ca s-o trăiesc. Așa încât încerc din nou să mă apropii de sensul autentic al lucrurilor și să adun sub același titlu – deci să fac să încapă în aceeași carte – *memoria* și *monumentum*, ceea ce menționează și amintește, *monumenta rerum gestarum*, ceea ce dă mărturie despre niște evenimente și deci le face loc într-o singură formă de expresie, așa cum un templu amintește, mărturisește și sintetizează – o mulțime de fragmente de viață, alegând totuși pe cele mai grăitoare.

Pasiunea pentru fotbal a fost și ea o pasiune militară sau militantă. În momentul în care armata din Costache Negri mi-a devenit prea copilărească și săbiile de lemn prea desuete, am întemeiat o echipă de fotbal, cu care înfruntam aceiași adversari, crescuți și ei între timp. Locul preferat era o bucată din parcul chemat Sistad, numit astfel, așa cum am aflat mai târziu, pentru că în fund, printre copaci, fusese construit mai de mult un teren de tir al coloniei germane din București, *Schiesstadt*. Într-o parte a fostului parc se aflau terenurile Tennis Club, la capătul unei alei foarte îngrijite, mărginite de arțari foarte înalți, se afla Clubul de Tir german, care avea un tun în față, în semn de simbol și pe care l-am descoperit într-o zi cu mare mirare, așa cum descopeream, rând pe rând, toate misterele copilăriei. Intrasem acolo pe o poartă larg deschisă, atrași de arborii uriași, înaintaserăm, strecurându-ne printre trunchiuri și tufișuri, imaginând dușmani gata să ne sară în spate și ajunseserăm până la marginea unei poiene, de unde puteam contempla fascinați o casă veche străjuită de un tun. Mister absolut, deci nedescifrabil, pe care am preferat să-l lăsăm neatins la locul lui pentru ca aventura să fie și mai intensă. Am găsit un teren favorabil, între arțari, și ne-am instalat acolo. La o distanță favorabilă, cele două porți mărgineau un fel de pământ al făgăduinței, unde odată am convins să joace cu noi o echipă de la Bragadiru, adică din cartierul de mai sus de noi, situat oarecum deasupra ONEF-ului, și am bătut-o cu trei la zero, fiind și Dodo de față. A fost un fel de campionat mondial, sau cel puțin închipuit astfel, pe

---

[10] Ion Șiugariu (1914-1945), poet, a murit foarte tânăr, în război, pe frontul din Cehia. Există o Casă memorială Ion Șiugariu în Băița (Baia Mare), localitatea unde s-a născut. Greco-catolic, a influențat deschiderea lui Vintilă Horia, foarte devreme, către spiritualitatea creștină occidentală (n. C.B.).

care, dacă l-am fi pierdut, probabil că i-am fi purtat semnul ruşinii pe faţă până la adânci bătrâneţe. Jucam după-mesele pe toate maidanele din împrejurimi. Unde vedeam o minge, acolo mă împingea un fel de demon al competiţiei care-mi punea aripi la picioare şi mă îmbăta de entuziasm când reuşeam dintr-un şut să marchez un gol. La fel urmăream, strâns legat de mişcările jucătorilor, întâlnirile la care lua parte echipa României. Urlam cu atâta putere încât mă întorceam acasă cu vocea ruptă. Înserările de la ONEF, echipele care evoluau pe gazonul impecabil, mulţimea care se ridica în tribune ca un singur om când un jucător român marca golurile victoriei, durerea indescriptibilă când echipa României era învinsă, soarele care se ducea după tribunele din fund, vesel sau trist, după cum se termina războiul, cum să le uit vreodată? Ţineam cu echipa de la Venus, în cursul campionatului din divizia întâi, însă nimic nu se putea compara cu un *match* internaţional la ONEF şi nici cu o seară de victorie. Era un vis compensatoriu, cum spunea Adler, însă aveam să aflu despre el mult mai târziu, când înfrângerile României se compensau în mine, una după alta, cu victoriile de atunci. Mi-ar fi plăcut să fie altfel, însă aşa a fost scris undeva. Când cercetam istoria României şi mă opream mut de admiraţie la capitolele despre Mircea şi Ştefan, la Madrid, în 1960, trăiam ca într-un fel de vis scena în care Mircea şi cavalerii lui intrau cu caii în mare ca să o ia în stăpânire. Cred că e scena cea mai frumoasă din toată istoria noastră, cea mai nobilă, mai tradiţională, mai medievală, mai grandioasă şi mai mitică. Într-adevăr aş fi dat orice ca să fi fost acolo. Sau măcar să fi asistat la sărbătoarea de la Alba Iulia, contemporană mie însă şi ea prea timpurie faţă de anii mei, ca să iau parte la un act românesc de victorie. Pentru că 1944 m-a rănit mortal şi n-am să scot niciodată din carnea cea mai sensibilă a sufletului glonţul care m-a ajuns atunci şi mi-a făcut mai rău decât orice în viaţă. Din 1940, când, la Roma, am aflat de cedarea unei părţi din Transilvania şi până în 1944, când s-a întâmplat ce s-a întâmplat, deşi s-ar fi putut întâmpla altfel dacă românii de la guvern ar fi fost mai aproape de Mircea decât

[de] Papură Vodă, n-am luat parte decât la înfrângeri. Ca un trup de om, trupul României zace de atunci pentru mine în poalele unei mame îndurerate (*Stabat mater dolorosa*), ca în *Pietatea* lui Michelangelo şi aşteaptă ca cineva să vină şi să-l învie. Cine? Când? Iată de ce îmi fac prezentul din trecut şi din viitor, acolo unde a fost şi va fi altfel.

Cred că am păşit în alt ciclu vital pe la şaisprezece ani, când s-a terminat cu universul din Costache Negri. Timpul şi spaţiul nu sunt două concepte separate ci înglobează, aşa cum a demonstrat Einstein, un spaţiu-timp, cu consecinţele logice unei asemenea întregiri, la care, dacă adăugăm sugestiile din principiul de sincronicitate al lui C.G. Jung, ajungem la concluzii, vrând nevrând, [ce] formulează structura unei biografii, care nu e decât o sincronicitate spaţiu-timp, aşa cum se degajă din orice viaţă trăită în jurul unui scop, ceea ce implică un finalism greu de sesizat în anii tinereţii, însă care devine din ce în ce mai justificabil şi mai clar pe măsură ce anii se adeverează a fi nu numai fragmente matematice de timp, ci şi altceva, un fel de pătrundere tot mai evidentă şi mai bine desenată într-o armonie din care facem parte şi care ne cheamă către ea ca spre un fel de necesară împlinire.

Şaisprezece ani coincid deci cu plecarea din Costache Negri şi cu trecerea pe un alt tărâm. Sportul preferat a devenit skiul, ca mijloc de însingurare, iar toate pasiunile anterioare, atât de fericit copilăreşti, s-au schimbat în pasiuni literare. Eminescu din nou, însă cu totul altfel, însoţit de Schopenhauer şi de Baudelaire. Începeam să gândesc despre lume, despre mine şi despre tot ce înseamnă contactul dintre aceste două entităţi aparent antagonice, în fond mai mult decât complementare deoarece făcând parte din aceeaşi viaţă aş zice cosmică, însă mi-e teamă să nu fiu prost înţeles. Lucrurile sper să devină mai limpezi pe măsură ce aceste pagini se vor îndrepta către centru. Noţiunea de centru are un înţeles foarte bine legat de partea mea cea mai definibilă.

Iată însă o scenă care-mi vine în minte înainte de a părăsi uliţa copilăriei: ne jucam într-o dimineaţă, poate pe la douăsprezece, la capătul străzii Costache Negri şi ne tot

îmbrânceam lângă gardul care despărțea strada de ultima ei casă de pe mâna stângă a cărei curte se termina în formă de triunghi, latura cealaltă chemându-se Kogălniceanu. Ne aflam angajați într-un fel de bătălie mai mult în glumă, mai mult de râs, când trecu pe lângă noi un ofițer tânăr și mă întrebă: – Voi cine sunteți? La care răspunsei: – Românii.

– Și cine sunt dușmanii voștri?

– Ungurii.

– Ascultă bine ce-ți spun, băiatule! Dușmanii adevărați ai românilor nu sunt ungurii, ci rușii. Nu-i de glumă!

Și-și continuă drumul către Carol Davila, lăsându-ne pe gânduri, în soarele prânzului, nedumeriți, tăcuți, parcă împinși de o mână venită la timp către o altă explicație a lumii. Cu noțiunea de dușman am avut mult de furcă după șaisprezece ani. Mulți ani mai târziu, la Fatima, în vacanța de Paște din 1965, m-am rugat pentru ruși, în ton cu locul unde Maica Domnului anunțase celor trei copii rolul pe care întoarcerea rușilor la creștinism ar putea să-l joace în istoria unei omeniri profund amenințate de propria ei răutate, însă pe atunci, în clipa aceea, era o primă revelație politică. Am încercat cu timpul să elimin din mine orice fel de dușmănie, legată de individual ca și de național sau colectiv, și cu mare greutate m-am desfăcut de porniri sentimentale, moștenite sau achiziționate în timpul propriei mele înfruntări cu existența. Rușii, ca ruși reprezentând o veche amenințare (pe marginea unei uși, la intrarea în salon, în casa din Costache Negri 29, scriam mereu, pe măsură ce mama o ștergea, data de 1793, dacă nu mă înșel, așezată sub paranteza sinistră a unei păsări de pradă. Cineva spusese la radio, poate că Iorga sau Mehedinți, că la acea dată românii intraseră pentru prima oară în contact cu rușii). Prima cedare a Basarabiei, cu consimțirea lui Napoleon, după cum a doua a fost făcută cu încuviințarea lui Hitler, în 1940, a venit curând după acea dată fatidică. Cum să te dezbari de obiceiuri atât de bine așezate de istorie în calea fiecăruia? Totuși la Fatima m-am rugat pentru ruși, vreau să spun pentru însănătoșirea spirituală a poporului rusesc. În ceea ce privește rușii ca servind drept continent conținutului comunist,

iată altă tentație de a crede în dușmani. Aceste mai mult decât prejudecăți, atât de strâns înlănțuite în imagini personale și colective, cum spuneam mai sus, nu au altă posibilitate de rezolvare decât pe plan creștin. Ca și drepturile omului, de care atâta se vorbește în gol, în golul infinit pe care-l creează în noi ideologiile care se îndepărtează de creștinism. Omul nu poate fi om decât pe plan religios. Asta e poate învățătura cea mai mare pe care mi-a adus-o viața înainte și de care voi avea ocazia să vorbesc și în paginile viitoare ale acestor memorii, pentru că dacă o viață e armonie, ceea ce o definește muzical e *Leit-motivul* din fiecare. Va fi acesta unicul? Poate că fiecare etapă se adună în jurul unui *Leit-motiv*. Poate că din cele patru-cinci care cântă în noi de-a lungul unei vieți, se înfiripează unul singur către mai la urmă...

Ceea ce a determinat mutarea noastră din Costache Negri în Bulevardul Lascăr Catargi, a fost alegerea tatei ca deputat de Bălți, la alegerile din 1930, sub guvernul Iorga-Argetoianu[11]. Candidatura lui fusese propusă de Ionescu-Sisești, ministru al Agriculturii. Un guvern de tehnicieni. Unul din cele mai de pomină în istoria așa-zisei democrații românești, pentru că lipsit de simț și de tact politic. Pâinea se vindea cu un timbru pe ea, lefurile și pensiile nu au fost plătite timp de nu știu câte luni, dezorganizarea a atins culmi de perfecțiune într-o țară în care ordinea era un cuvânt și libertatea un slogan electoral, sau nici măcar atât. Alegerile se făceau la umbra jandarmilor, politica la umbra puterilor creditoare din Occident, cultura la umbra unor concepte întoarse pe dos și stoarse de orice fel de semnificație. Esența românească a fost salvată în acele două decade dintre cele două războaie mondiale de câteva centre de putere spirituală care au fost Nichifor Crainic, Lucian Blaga și Nae Ionescu. *Gândirea, Trilogia culturii* (ca și *Lauda somnului* sau *La cumpăna apelor*) și *Cuvântul* au constituit cele trei centre soteriologice, de fapt inconștient structurate

[11] O confuzie: Nicolae Iorga a fost prim-ministru în perioada aprilie 1931 – mai 1932.

într-un singur centru de cunoaştere, care ne-au ţinut deasupra degradării politice. Această operă de degradare a început, pe de o parte, cu intrarea partidului naţional-ţărănist în scena politică a Ţării, iar pe de alta cu întoarcerea lui Carol, devenit în 1930 Carol al II-lea. Domnia acestui personagiu, situat între Machiavelli şi marchizul de Sade, a fost un fel de cursă în care a căzut poporul român şi în care a fost fărâmiţat şi zdrobit după cele mai moderne sisteme de distrugere. Cu ajutorul partidelor politice, având în opoziţie numai Garda de Fier, care nu a fost niciodată un partid în sensul democratic al cuvântului, Carol a sfărâmat orice posibilitate istorică de progres, dar şi de conservare. Nu numai că a omorât zeci de mii de tineri, printre care intelectuali de primă mână, dar a descompus prin exemplul moral pe care-l oferea Ţării dinspre palat către margini. Eliminarea reginei Elena din viaţa oficială, înlocuirea ei prin Doamna Lupescu, transformarea palatului regal într-un fel de club nocturn de depravare, intervenţia în afacerile cele mai murdare, înşelarea permanentă a poporului afirmând o întărire a armatei şi a sistemelor efective pe Nistru şi către Tisa, care nu au fost niciodată înfăptuite, sau numai în mod superficial şi inutil, au făcut din domnia acelui personagiu una din cele mai sinistre din istoria noastră, îndreptându-ne încet şi calculat către o imposibilitate de apărare care urma să culmineze cu cedarea totală a României, integrată, după planurile de pe atunci, Uniunii sovietice, aşa cum vom vedea mai departe. Pe de altă parte, afacerismul, care a înlocuit pe atunci politica, a dat un fel de strălucire vieţii citadine. Bucureştiul se transforma văzând cu ochii, viaţa materială în general se îmbunătăţea, cel puţin la oraş, şi Ţara părea că se îndreaptă către un ciclu de renaştere, sub oblăduirea unui suveran dedicat culturii. Însă totul era o farsă. Cine cunoştea viaţa intimă a regelui şi jocul subtil pe care-l ducea, rupând partidele (aşa a rupt partidul liberal în cele două fragmente, sau chiar trei, care nu mai reprezentau o adevărată opoziţie) cu scopul evident de a domni singur, împotriva spiritului însuşi al Constituţiei, putea să vadă clar în viitor. Majoritatea

politicienilor, tentaţi de putere sau cel puţin de promisiunea puterii, şi mai ales de afacerile pe care le puteau înjgheba în umbra acelei puteri despotice şi corupte, au trecut de partea descompunerii. Dacă prăbuşirea monarhiei s-ar fi produs în 1939, şi dacă generalul Antonescu ar fi venit la putere cu trei ani înainte de data la care a preluat puterea, alta ar fi fost soarta nu numai a României, dar şi a celui de Al Doilea Război Mondial. În orice caz, o Românie puternică şi bine curăţată de murdăria care a infectat-o sub domnia lui Carol, ar fi reuşit să-şi obţină o situaţie asemănătoare celei finlandeze, ceea ce ar fi evitat tragedia de după 1944. Zic poate, pentru că destinul de azi al României, ca şi acela al Poloniei şi al celorlalte ţări din Europa centrală fusese hotărât cu ani înainte, Yalta nefiind decât o recunoaştere oficială a unor proiecte pe care Utopia le concepuse de mai multă vreme.

No hay mal que por bien no venga, zic spaniolii, sau cum s-ar zice pe româneşte: „orice rău spre bine", ar fi un fel de tristă consolare după toate cele ce s-au întâmplat, în sensul că ruptura din 1944 şi tot ce i-a urmat a însemnat nu numai pierderea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord şi introducerea României în spaţiul de experimentare al Utopiei materialiste sau marxiste sau cum vrem să-i spunem, dar şi dispariţia castei de proastă calitate, dispariţie care va trebui să fie definitivă pentru ca România ce se poate vreodată reconstitui politic sub alte semne decât cele care stau la baza celor zece ani care, între 1930 şi 1940, ne-au scos din istorie. Iată de ce opoziţia celor care înţeleseseră despre ce era vorba, sub falsele străluciri ale domniei lui Carol al II-lea, a fost atât de înverşunată şi de ce răspunsul regelui a fost totdeauna atât de dur. Critica acestor evenimente a fost făcută prin prisma exilului, singura posibilă astăzi, aşa încât nu e nevoie nici de detalii evenimenţiale, nici de nume – nomina odiosa – bănuitoare de superfluitate în cartea de memorii a unui nepolitician. Oricum, trebuia să spun ceea ce avem de spus, pentru ca, în perspectiva de mâine a lucrurilor, punctul de vedere al unui scriitor să rămână mărturie.

Apartamentul în care am locuit pe Lascăr Catargi, la numărul 14, făcea parte dintr-un bloc nou[12] de două sau trei etaje, construit în acel an de un arhitect care locuia la parter. De strada Visarion ne despărţea casa, albă cu zorzoane roz, în care locuia familia Lipatti. Cu Dinu m-am împrietenit pe atunci. Ne întâlneam în preajma bisericii, stăteam de vorbă, glumeam, vorbeam de ale noastre, nu de multe ori, însă o dată, după ce terminasem de scris o poezie, l-am strigat pe fereastră (camera noastră dădea către camera lui, unde exersa la pian ore întregi), el a lăsat pianul, a apărut în geam, i-am aruncat poemul mototolit în chip de ghem, el l-a luat, a urmat o lungă tăcere, apoi am auzit la pian poemul meu pus pe muzică. Prietenia noastră n-a avut timp să se dezvolte, pentru că n-am locuit mai mult de un an în acel apartament. Nu ne-am mai întâlnit de atunci şi nici nu mai ştiu ce s-a întâmplat cu poemul meu şi cu muzica lui.

Mi se părea ciudat să mă întorc cu şase ani în urmă. De casa din Cometa mă despărţeau numai cele două biserici, una nouă, alta în ruină şi clădirea şcolii unde-mi făcusem clasa a patra primară. Spaţiul continuă să fie încărcat de mister, n-aş putea să-l definesc în vreun fel. Ceva dincolo de cuprinderea simţurilor se degaja din curtea şcolii, din casele din jur, din acea contradicţie arhitectonică şi sacră dintre cele două biserici, una sclipitoare de prospeţime, cealaltă ameninţând să se dărâme, cu uşile închise, plină deci pe dinăuntru de tot felul de închipuiri. Ruinele de biserici mi-au produs totdeauna senzaţii de abandon nemeritat. Mâna omului nu mai fusese în stare, la un moment dat, să ţină potirul şi sfintele haruri în general şi zidurile se prăbuşiseră nu din cauza anilor sau a deteriorării materiale, ci din cauza unei părăsiri a divinităţii din partea omului, lucru care trebuia într-un fel pedepsit sau cel puţin situat într-o stare de vinovăţie, pe linia păcatului originar într-un fel. Salcâmul cu flori roze se află încă în

[12] Este vorba de imobilul construit de arhitecta Virginia Haret Andreescu, nepoata pictorului Ion Andreescu, căsătorită cu nepotul lui Spiru Haret. Familia Haret Andreescu a locuit la parter .

mijlocul curţii, în faţa intrării de la biserica părăsită. Ca un fel de cheie a continuităţii în timp.

Uneori părinţii plecau seara la vreun spectacol sau la prieteni şi ne lăsau în grija vărului Gheorghiţă, băiatul mai mic al lui Moş Costică, de la Râmnicu Sărat, cu şase sau şapte ani mai mare decât mine. Ce urma după plecarea părinţilor era de nedescris. Ori întindeam masa din sufragerie şi jucam ping-pong pe disperatele, ori transformam casa în câmp de bătălie şi ne luptam toţi trei ca în filmele americane, trântindu-ne pe jos, aruncând unii într-alţii cu pernele de pe canapele, ascunzându-ne pe sub mobile, sărind în spatele inamicului de după o uşă, terminând tortul din răcitor. Când ne potoleam, morţi de râs şi extenuaţi de atâta luptă, deschideam ferestrele ca să iasă praful din casa întoarsă pe dos în care plutea în aer praful de pe urmele bătăliei şi încercam să-i redăm aspectul ei de toate zilele. Gheorghiţă a fost, astfel, maestrul nostru de joacă şi de năzbâtii de tot felul, cel care intervenea uneori şi ne scotea din încurcături când depăşeam unele limite şi trebuiam să fim pedepsiţi, cel care fără să ne dăm seama ne iniţia în misterele cele mai subtile ale vieţii bărbăteşti, pentru că, în fond, în societăţile civilizate, ca şi în celelalte, trecerea de la o epocă din viaţă la alta, dar în special acea trecere dificilă de la copilărie la adolescenţă şi de la aceasta la cea dintâi tinereţe, se făcea printr-un intermediar, un preot, un învăţător, o rudă, care îndulcea brusca depăşire şi amortiza căzătura în partea cealaltă. În tovărăşia lui Gheorghiţă, la Bucureşti, la Râmnic, la Rogoz, în timpul verilor de la Bălţaţi, în duminicile de la Dodo, în lunile de sfârşit de liceu când nu ştiam prea bine ce carieră aveam să urmez, Gheorghiţă a fost sfetnicul fără ştirea noastră şi poate fără ştirea lui, instrumentul pus lângă noi de soartă, sau de îngerul păzitor, ca să ne îndrume către lumina care sclipea nevăzută în fiecare din noi înşine. Când misiunea a fost împlinită, tot viaţa, sau soarta, sau îngerul păzitor, ne-a pus fiecăruia în mână bastonul pentru călătoria personală şi despărţirea s-a făcut aşa cum începuse şi întâlnirea şi colaborarea, fără ştirea noastră, fără durere. Urmele au rămas în urmă, aşa cum trebuie să

fie. Şi poate că numele acestei despărţiri a fost mai politic, ca tot ce e rău.

Altă persoană care, în acei ani de deşteptare ne-a fost aproape şi ne-a însoţit aproape fără ştire, din mijlocul timidităţii ei încărcate de sensibilitate, a fost Florica, fata vitregă a lui tanti Zinica. Locuia în strada Cortului, în casa frumoasă a mătuşii mele, într-o cameră din fund, împreună cu mama mare, care, mai târziu, s-a mutat pe Caragea Vodă, la Tanti Finica. Ne vedeam duminicile când mergeam la masă la ei. După ce mâncam, ne retrăgeam la ea în odaie şi stăteam de vorbă ore întregi. Era studentă la Educaţia Fizică şi la Litere. A fost, după licenţă, profesoară de gimnastică la un liceu de fete din Bucureşti, s-a măritat cu un bărbat mult mai în vârstă decât ea şi a locuit undeva, în spatele Velodromului, pe Oltea Doamna, unde mă duceam uneori să o vizitez, o dată însoţit de Dodo. Ne aşezam în mijlocul bibliotecii – avea o bibliotecă foarte bogată – punea între noi o sticlă de vişinată şi două păhărele, şi discutam despre cărţi şi despre lucruri din familie până cădea seara. Se făcea întuneric şi noi continuam să pălăvrăgim. Îmi aduc aminte de orele de calm şi de prietenie de atunci şi de inteligenţa Floricăi, care citea mult, în special romane franţuzeşti sau englezeşti traduse în limba franceză – îşi făcuse liceul la Notre Dame de Sion, la Iaşi – şi cred că prin intermediul ei am ajuns să citesc *Sparkenbroke* de Charles Morgan, carte care m-a smuls într-un fel din ultimul rest al copilăriei. Vorbea cu un puternic accent moldovenesc, pe care nu l-a pierdut niciodată, ceea ce o ajuta să pară mai romanţioasă, mai apropiată, pentru mine, de romanele lui Ionel Teodoreanu şi de peisagiile propriei mele copilării. Familia mea, în special cea din partea mamei, din cauza multor fete care-mi deveniseră mătuşi, avea o istorie plină de tot felul de mistere, pe care încercam să le dezvelim în acele ore de conversaţie, după cum şi cu Dodo de foarte multe ori prindeam fire, reconstituiam ţesuturi arse sau despuiate de timp, însă ne pierdeam întotdeauna într-o vastă istorie, de unde ieşeau la suprafaţă numai fragmentele povestite de tanti Zinica sau de nenea Ionel. De pildă:

– se pare că la Vaslui, familia mamei avea o casă mare cu grădină, care se învecina cu altă casă gospodărească, aparţinând familiei Lupaşcu (acum câţiva ani, la Paris, i-am adus aminte lui Ştefan Lupaşcu de această scenă) care, pe undeva, prin fundul curţii avea un grajd, iar din grajd scăpa uneori la lumină un armăsar, care sărea peste gard şi intra în curtea bunicului meu. Se pare că era o problemă greu de rezolvat, pentru că mătuşile mele povesteau deseori de spaima prin care treceau atunci când armăsarul lui Lupaşcu îşi făcea apariţia, ca o fiară apocaliptică, în curtea care nu era a lui; „armăsarul lui Lupaşcu" rămăsese ca un fel de vorbă de familie, făcând parte din vocabularul şi comoara lingvistică şi legendară a familiei;

– cum pe la începutul secolului mai circulau încă sacale prin Vaslui, în fiecare dimineaţă trecea prin faţa casei un sacagiu evreu, al cărui nume nu-l mai ştia nimeni, însă căruia, din cauza unui nas nemăsurat, i se spunea „Pătlăjeles nas umflat"; împins fiind într-o zi de o nevoie urgentă, Pătlăjeles şi-a abandonat sacaua şi calul în mijlocul uliţei, a sărit peste gard într-o grădină şi s-a uşurat; însă mătuşile mele îl văzuseră de pe fereastră, astfel încât, când a ieşit dintre tufişuri şi s-a îndreptat spre saca, i-au strigat în versuri, versuri rămase de atunci celebre printre noi:

Pătlăjeles nas umflat
În grădină ce-ai cătat?

– tot în legătură cu sacaua, instituţie respectabilă, altă mătuşă, tanti Nataliţa, se îngrăşase atât de mult, probabil când ieşise din adolescenţă, încât i se spunea „dop de saca îngheţată".

Timpurile şi locurile unde se situau acele scene ne păreau atât de îndepărtate încât ţineau, pentru noi, de altă lume, legendară şi inaccesibilă, la fel cu lumea pe care o crea tanti Zinica în poveştile ei fără sfârşit.

Şi la liceu apăruse personagiul predispus să apară şi fără de care nu s-ar fi putut fi. Se numea Sandu Căpşuneanu şi a fost colegul meu de bancă timp de patru ani în şir, până la bacalaureat, când s-a terminat totul: şcoala, profesorii, materiile,

caietele, notele, prieteniile. Eu am intrat la Filosofie şi la Drept, Căpşuneanu la Şcoala Militară de Infanterie, aşa încât nu ne-am mai revăzut niciodată, deşi am trăit încă ani de zile în acelaşi oraş. Abia prin 1972 am primit de la München o scrisoare de la Sandu Căpşuneanu, care alesese libertatea, fusese rănit în război, se însurase, avea un băiat. Ne-am revăzut de atunci aproape în fiecare an. Însă, evident, nu ştiu de ce, nu mai suntem aceiaşi, deşi nu ne-am schimbat prea mult. Era, lângă mine în fiecare zi, o sursă permanentă de glume şi şotii de tot felul. Avea un fel special de a comenta în bătaie de joc fiecare eveniment, fiecare profesor, fiecare coleg. Am stat în banca a doua din rândul întâi de lângă uşă, timp de patru ani, cu Georgescu şi Radu Petrescu în faţă, cu Anghelescu şi Cantacuzino în spate. Cu Cantacuzino am mai fost coleg câtva timp pe la Drept, apoi i-am pierdut definitiv urma. La matematică îmi sufla uneori Căpşuneanu, după cum eu îi suflam la franceză. Uneori venea pe la noi, când stăteam în Costache Negri. Era mare fotbalist şi avea şi bicicletă. Locuia pe undeva, nu departe de stadion, pe strada Puţul cu Plopi. Cocoţat pe gardul lui, am asistat odată la un meci de fotbal, nu mai ştiu între ce echipe.

Prin clasa a şaptea, când am început să mă prepar, încă din primul trimestru, pentru bacalaureat, prieteniile au început să capete, în clasă, o nuanţă mai fină şi mai distantă, după cum începeau să se clarifice şi să se definească gusturile, preferinţele şi înclinaţiile fiecăruia. Formasem un fel de grup de intelectuali, format din Dan Seceleanu, Emil Ionescu, D. Anastasiu şi Gh. Dumitrescu şi puneam bani împreună ca să cumpărăm reviste străine, *Revue des Deux Mondes* şi *Les Nouvelles Littéraires*, uneori şi altele, pe care le citeam şi le treceam de la unul la altul. Dumitrescu scria romane, cu o caligrafie puricească şi colabora la revista *Crizantema*. Primul roman pe care mi l-a dat să-l citesc se intitula *Talbot-ul verde*. Mi se părea extraordinar să poţi scrie atâtea pagini, pe vremea în care eu nu scriam decât versuri şi încercam în van să duc la capăt câte un roman care se împotmolea la pagina patru sau cinci. Uneori, sub cei doi meri din spatele grajdului

de la Bălţaţi, unde-mi făcusem o masă şi o banchetă cu picioarele solid înfipte în pământ, începeam un roman, în fiecare vară câte unul, însă când venea septembrie şi cădeau mere pe masă, ca nişte mesaje de nedescifrat, îmi dădeam seama că treaba era peste puterile mele. Unul din acele romane neterminate trebuia să se desfăşoare, nu mai ştiu cum şi de ce, pe malul Vâltavei, în Boemia, altul pe malul Mării Negre, pe o plajă pustie, alt roman i l-am povestit odată lui Lulu, coborând într-o seară de la via lui Moş Costică, printre livezi, pe drumuri pline de praf care curgeau lin printre maldăre de ...[13], un roman întreg. Înserarea părea fără sfârşit, soarele nu mai înceta să se ascundă după dealurile de la ...[14], mirosea a fân cosit, a praf răscolit de care, noi păşeam prin gloria înserării şi, fără să ne dăm seama, ne lăsam impregnaţi de măreţia orei, de culorile crepusculului, de parfumul câmpului în timp ce eu povesteam fără încetare o carte pe care n-am scris-o niciodată şi care, timp de mai bine de o oră, l-a ţinut pe Lulu cu sufletul la gură. A fost primul meu succes de scriitor, sau poate că numai de conferenţiar.

Eram încă într-a şaptea şi ne mutasem în Ecaterina Teodoroiu, între General Manu şi Sfinţii Voievozi, într-o casă, tot la etajul întâi, clădită de arhitectul Cerchez, o casă misterioasă, cu un lung coridor care ducea în unghi drept de la salon şi dormitoare la baie şi la sufragerie, dând ocol unei curţi interioare unde veneau să miorlăie pisicile şi să mă scoale din somn. Culoarul era separat de încăperi, la un capăt şi la celălalt, de două uşi batante, ca de biserică, pe care, dacă le împingeai ca să treci, se întorceau singure înapoi. În acea casă am petrecut un an pregătind bacalaureatul. Scăpasem de teroarea matematicii pentru că mă destinasem grupului de ştiinţe naturale, şi nu-mi mai era frică de nimic, însă bacalaureatul în sine devenise o teroare. Nu trăiam, nu dormeam, nu mâncam, nu citeam, nu respiram decât în numele lui. Parcă o zână rea îmi scornise de prin fundurile inconştientului o vocaţie neaşteptată şi mă dedicam ei trup şi suflet, ca un

[13] Spaţiu lăsat liber, necompletat în text .
[14] Spaţiu lăsat liber, necompletat în text .

îndemoniat. Acest cult al datoriei, moştenit de la amândoi părinţii, m-a urmărit toată viaţa. A-mi face datoria, concept auzit de mii de ori în casă, a fost o lozincă de care nu m-am putut desface niciodată. Era înscrisă de secole probabil în armoariile familiei. Ba mai învăţam şi englezeşte, cu domnişoara Negreanu, care n-a reuşit să-mi insufle amor pentru limba unui poet pe care-l iubeam din fundul inimii, Shakespeare, însă cred că Mademoiselle Pradier, care luase locul doamnei Comte, ocupase întreg orizontul interior care era sortit limbilor şi literaturilor străine.

Bineînţeles, încă din clasa a şasea, mă despărţisem de fotbal, care nu [mă] mai interesa nici măcar ca spectacol, pentru că devenisem scriitor şi trăiam exclusiv închinat literaturii ca unui steag. Publicasem câteva poeme prin diverse reviste, poeme tragice, caracteristice acelei perioade din viaţă, rudă cu toamna. Când veneau prieteni să ne viziteze, tata le arăta foarte mândru producţiile mele şi unul din ei m-a luat odată la o parte, în salonul din Ecaterina Teodoroiu, poate că împins de tata, şi mi-a spus: – Ce e cu tine? Nu-ţi lipseşte nimica. De ce eşti aşa de trist?

Nu înţelegea ce se petrece cu mine. Era clar. Mi s-a părut atât de comică întrebarea lui, încât nu i-am răspuns. A fi neînţeles făcea parte din misiunea mea. Ce puteam pretinde mai mult? Când puneam mâna pe un ban, lucru greu, mă duceam să-mi cumpăr cărţi, sau fugeam cu Lulu la munte, în excursie obişnuită, dacă era toamnă, colindând munţii Bucegi, prin cabane, poiene, piscuri, păduri fără sfârşit, printre ceţuri misterioase care ne măreau singurătatea, peste ape crescânde, peste pericole pe care le imaginam şi mai mari decât erau; sau iarna peste zăpezile fără seamăn ale aceloraşi munţi, cu un rucsac în spate în care aveam întotdeauna o cutie de conservă de peşte, un pachet de ciocolată şi o sticluţă de vişinată de la Florica. Ne opream să vedem cum cad aripi de zăpadă însufleţită de pe vârfurile brazilor sau o căprioară dispărând ca o săgeată printre trunchiuri. Liniştea era atât de copleşitoare încât ne opream ca să o ascultăm, înfioraţi de misterul naturii sălbatice, care ne ţintuia pe loc, iarna ca şi vara.

Poezia creştea în mine din acea linişte încărcată de cuvinte pe care le scoteam la iveală din contactul pe care-l stabileam pe loc, din momentul în care mă opream ca să ascult, ca să mă ascult.

Evident, exista o legătură intimă şi indisolubilă între poezie şi dragoste, între dragoste şi cunoaştere. Sfârşitul adolescenţei, anul bacalaureatului, excursiile prin Bucegi, lecturile din ce în ce mai profunde şi mai întregitoare au însemnat un timp decisiv, ultima etapă a unei formaţii. Când am dat de Dante, în anul doi, şi am înţeles că trebuie să învăţ italieneşte ca să-l citesc în limba lui, am început să înţeleg ceva foarte precis care-mi e şi acuma sistem, învăţătură, filosofie şi religie.

Alteori rătăceam singur pe străzi, între Buzeşti şi Sfinţii Voievozi, pe lângă biserică, prin întunericul de după primul amurg, când e încă ziuă pe zidurile mai înalte şi noapte proaspătă pe fundul străzii, şi mă întristam fără motiv recunoscut. Eram, într-adevăr, foarte îndrăgostit, însă cred că chinul care mă ardea ca un foc lent venea din setea mea de amor-cunoaştere. Nu eram mulţumit de mine însumi, nu vedeam clar înainte, lecturile mele nu erau suficient de lămuritoare şi nu izbuteam să pun în versuri sau în proză zbuciumul din mine. Lumea devenise un fel de purgatoriu la care nu mai aflam ieşire şi nici întoarcere. Confundam, ca un bun discipol al lui Dante, amorul cu a şti despre toate. Unul mă împingea către celălalt într-un joc care şi acum mă scoate din fire. Cred că începutul unei existenţe metafizice ia întotdeauna o astfel de înfăţişare şi că sufletul unui adolescent e arena cea mai potrivită unde vine să moară şi să reînvie fără soluţie de continuitate taurul magic care ne aleargă în sânge.

Cea mai aprigă tensiune din viaţa mea a luat sfârşit în iunie 1933, când, după lungi probe scrise şi orale, ducându-mă într-o după-masă la Sfântu' Sava să mă uit pe tabelele de la intrare, m-am văzut al doilea de pe listă. Avusesem note foarte bune la română, franceză şi filosofie. Comisia fusese prezidată de Ion Petrovici, profesorul de la Iaşi. Nu-mi venea să cred. În noiembrie 1960, când aşteptam verdictul Academiei Goncourt în subsolul unui restaurant, am trecut prin clipe

asemănătoare celor care au precedat acel îndepărtat rezultat şi ceea ce i-a urmat a fost asemănător până la un punct, până la punctul în care tinereţea din 1933 nu-mi arunca nicio complicaţie între picioare şi nici nu mă transforma, ca premiul din 1960, în obiect de ură şi de invidie. A fost o bucurie limpede, care-mi sună clar în memorie şi mă odihneşte şi acum de urcuşurile teribile de mai târziu. E foarte important să începi să înţelegi că duşmanii şi duşmănia sunt drumuri cu plopi, cum spunea Cezar Petrescu referindu-se la alte peisagii, mai puţin animice, însă îmi vine în minte titlul lui în acest moment în care vreau să spun că duşmănia e ceva care ne însoţeşte pretutindeni, compensată de prietenie şi de amor, însă nu toată lumea e capabilă să aibă iubite sau prieteni, de duşmani în schimb nu-i nimeni iertat. *Es war einmal ein Musikus*... era pe atunci melodia la modă, cântată, dacă nu mă înşel, de Jean Moscopol. Trecea pe toate străzile, ieşea de pe toate ferestrele şi mă însoţea pe drumul de întoarcere acasă, în lumina acelei înserări de vară bucureşteană prin care păşeam ca un erou. Trecusem peste încercarea bacalaureatului. Nu-mi venea să cred. Ieşisem din liceu aşa cum intrasem, cu o notă foarte bună, după şapte ani de studii nu prea strălucite, răzbunate acum de acea neaşteptată victorie. Zile de-a rândul am trăit ca într-un vis. Mergeam la cinematograf, cumpăram cărţi, mă aşezam să le citesc în grădina din faţa Ministerului de Comerţ de pe Calea Victoriei, îmi lăsam noaptea capul pe pernă şi, înainte de a dormi, retrăiam bucuria. Începeam să simt că sunt ca un secret pe care eu însumi eram destinat să-l dezleg şi că aveam poate oarecare şanse de a ajunge la o descifrare. Mă visez şi acuma dând examene de bacalaureat, de matematică bineînţeles, aceste vise sunt adevărate coşmaruri, şi nu ştiu să răspund, totul se scufundă în jurul meu, mă întreb de ce trebuie din nou să dau acest examen, în clasa, aşa cum era pe vremuri, în care am petrecut ultimul an de liceu şi din care lipseşte Sandu Căpşuneanu ca să alunge cu o glumă acea sinistră şi penibilă adunare de umbre. Atât de profund îmi intraseră în sânge spaima şi emoţiile prin care am trecut în lunile care mă despărţeau de examen. Şocul a fost traumatic.

În iulie, ca recompensă, am fost invitaţi de Dodo la Eforie, unde am dormit aproape o lună, cu Lulu, într-un cort, aparţinând coloniei PTT, la care nenea Petre fusese director general sub guvernul Averescu. Mergeam dimineaţa la plajă, iar după-amiaza o dedicam jocurilor de tot felul, în special voleibolului, pentru care aveam o specială înclinaţie. Seara dansam pe terasa căminului PTT sau, când era lună plină, ne duceam din nou pe plajă şi înotam pe cărarea argintie care ducea către mijlocul apelor sau, ca într-o poveste romantică, pe celălalt tărâm. Când ne îndepărtam de ţărm, apăreau în spate luminile de pe maluri ca spaţiul altei poveşti, complementare. Simţeam, în tot acel timp de vacanţă mare, cea mai mare din viaţa mea, cum îmi creşteau aripi. Aveam să scriu, aveam să fiu un scriitor. Aveam să trec prin Universitate ca o mare pasăre de pradă, aveam să aflu tot despre tot, aveam să trăiesc o iubire fără asemănare, aveam să văd oraşe şi ţări străine pe un pământ devenit dintr-odată prea mic pentru mine. Acea exaltare, acea fericire fără pată m-au împiedicat să scriu. Am învăţat atunci că un om fericit nu poate fi scriitor. Însă nu aveam timp să mă încurc în concluzii pesimiste. Proiectele de viitor erau şi ele o literatură.

În august, de la Bălţaţi, împreună cu Lulu, nenea Gogu, judecătorul Flechtenmacher, nepotul sau băiatul compozitorului, Gheorghiţă şi ordonanţa lui nenea Gogu, faimos de atunci în familie, am plecat în excursie pe valea Râmnicului, până la Dumitreşti cu un autobuz, apoi pe jos, până la Poiana Mărului şi la Necule. Toate acele locuri m-au ajutat, mai târziu, să trăiesc şi să alcătuiesc din ele peisajul major al romanelor mele. Eram la vârsta impresiilor pentru totdeauna. Urcam prin pădurea fără vârstă, prezentă acolo de pe vremea când, prin acelaşi peisaj, avea să urce Ovidiu în *Dumnezeu s-a născut în exil*, mă trânteam la pământ pe muşchiul parfumat şi răcoros, pe o culme de pe care se vedea Muntenia într-o parte şi Moldova în cealaltă, către Vrancea, şi respiram tăria vegetală, căzută parcă din cer odată cu roua, îmi umpleam plămânii de sucul pământului, de miresmele din care şi eu eram făcut, în fond, realizam un fel de întrepătrundere şi

simţeam cum aveam să rămân acolo pentru totdeauna aşa cum acel miros şi acel contact au rămas pentru totdeauna în mine. A fost ca o nuntă. Nu mă mai înduram să mă ridic. Pipăiam cu palmele larg deschise muşchiul aspru şi catifelat în acelaşi timp, umed şi uscat după cum era mai mult sau mai puţin bătut de soare, mă uneam cu ceva, ceva ce se unea cu mine, aerul devenise o cupolă, albastrul bătea în închis, verdele în prea curat, eu însumi stăteam între culori şi mă prefăceam în esenţa din ele. Atunci, în acea îmbrăţişare, am pus capăt, probabil, procesului care se pusese pe picioare în mine la începutul verii. Când m-am ridicat, devenisem stană de piatră vie. Făcut aşa fără nicio posibilitate de a mai fi modificat de nicio nouă ademenire, de nicio arătare sau ademenire. Poate că înţelegeam, deşi n-aş fi fost în stare să exprim în cuvinte acea stare, că locul acela mi se făcuse centru, sau capitală. Eram un ţinut neorganizat până atunci, şi dintr-odată o putere nevăzută îmi dăruise o axă în jurul căreia aveam să mă învârtesc de atunci înainte. Jung i-ar fi spus o *mandală*. Toţi ne dezvoltăm în jurul unui astfel de centru, care poate fi un loc, un om, o idee. Darul pe care-l am de a mă descurca în spaţiu mai bine decât în timp mi-a dat veste de prezenţa lui în mine în acea dimineaţă carpatină, nu departe de Necule şi de Poiana Mărului.

Neculele erau un sat minuscul, pe un vârf de deal mare, cu o bisericuţă de lemn în mijloc, un fel de model românesc, de unde se trăgeau părinţii şi strămoşii dinspre mamă ai soţiei mele. Neculeştii sunt din Necule. Pe crucile din cimitir m-a impresionat frecvenţa cu care apăreau cei din familia Noapteş, nume grozav de frumos, romantic prin esenţă, turburător, evocator de istorie şi de poezie. Câteva luni după acea excursie am scris o nuvelă care a apărut în *Gândirea*, „Moartea lui Vladimir Noapteş”. Era încă dimineaţă timpurie, totuşi nu departe de vremea prânzului, când am început să coborâm în goană dinspre Necule către drumul de Dumitreşti, printr-o fâneaţă înaltă cât omul, umedă încă de udeala nopţii. Alergam prin fânul înalt şi râdeam de fericire, ameţit de parfum, de răcoreala din flori, de culorile îmbătătoare, de cântecul

înalt al păsărilor. Când am ajuns la drum eram cu toţii uzi din cap până-n picioare. Fără să ne dăm seama, exaltaţi de goana prin fân, adunasem pe noi toată apa de pe pajişte. În urma noastră, toate culorile lumii, galbene, albastre, albe, violete, transformau masa de verde într-o paletă de Grigorescu amestecat cu Andreescu. De fapt, părăsisem, şi de astă dată, un ţinut de timp, ca să cobor către altul. Se terminase Evul Mediu şi alaiul de flori însemna de fapt o despărţire. Însă cum să înţeleg atunci? Azi, în perspectivă esenţializantă, totul mi se pare clar şi lesne de priceput. Mintea din urmă, cum grăieşte proverbul, îşi are un rost fenomenologic, de „înclinare către”, pentru o mai bună cunoaştere.

III. *Sturm und Drang*

Timpul semănatului şi timpul culesului, atât de bine separate în ciclurile naturii, aproape că se confundă unul cu altul, în cadrul strădaniei intelectuale. Semeni în clasele primare ca să culegi în liceu, semeni în liceu ca să culegi în Universitate, însă culesul aproape că se confundă cu semănatul, şi *vice versa*, într-o cursă permanentă către mai mult cules, care, la rândul lui, îşi mută mereu culmile către mai sus şi mereu mai bine. Poate că adevăratul cules să fie moartea, pentru împlinirea rotundă a căreia nu încetăm nicio clipă de a semăna. Din punct de vedere creştin nu poate fi altfel. Culesul invizibil devine dintr-o dată, pe un astfel de nivel, un scop ultim, de o copleşitoare frumuseţe.

La toate astea mă gândesc acuma, în timp ce scriu aplecat deasupra maşinii, cu valea Ronului la picioare, într-un început de vacanţă. M-am întors, acum câteva clipe, dintr-o plimbare prin munţi, am respirat parfumul teilor de la sfârşitul satului, cu ultimele flori nescuturate pe ramurile inferioare, mai puţin bătute de soare, m-am îmbătat de mirosul pajiştii pline de flori şi de plante de tot felul, exact aceleaşi ca în Bucegi, am ascultat de pe un mal apa unui pârâu care-mi aduce aminte de Prahova, la capătul Buştenilor, în drum spre

Diham. E o apă mai tulbure decât cea de la noi, pentru că se trage direct din inima gheţarilor, însă curge peste aceleaşi pietre, trece pe sub aceleaşi poduri de lemn, duce în urmă către aceleaşi amintiri. Îmi place, vara, să mă pun pe drumuri de munte, să caut printre frunze cu mâini tremurătoare fragii care nu se schimbă. Am adorat Elveţia de la prima întâlnire, pentru că m-a călătorit imediat către Carpaţi, o prelungire a Alpilor în fond, ultima fortăreaţă a Europei de vest, care începe în Pirinei, continuă prin sudul Franţei, nordul Italiei, sudul Germaniei şi merge să marcheze o frontieră de civilizaţie lângă gurile Dunării. Din Alpi, Carpaţi şi Dunăre e făcută substanţa fizică a Europei. Restul nu sunt decât împrejurimi sau contraste. E teribil cum mă pot melancoliza aici, de câte ori vin, pentru că o simplă frunză de ferigă, un pisc, o adiere de vânt impregnat de parfumul fânului cosit, mă rup din loc şi mă mută în timp. Cutreierând pădurile elveţiene, an de an, mi-am putut duce copiii către misterele româneşti, făurind arcuri şi săgeţi, căutând fragi şi zmeură, afine, mure şi alune. Veveriţele m-au ajutat şi ele, săltând din brad în brad, în arcuri aproape curcubeice, să repar şi să împlinesc rupta legătură.

Într-adevăr nu mă puteam gândi la toate astea în acea superbă vacanţă din 1933, când, odată trecut peste hopul bacalaureatului, îmi puneam problema viitorului şi mă hotăram să mă înscriu, în toamna următoare, la Drept şi la Filosofie. La Drept ca să fac plăcere părinţilor, la Filosofie ca să compensez slăbiciunea mea în faţa exigenţelor familiare. A fost o vară lungă, începută între luminile de glorie ale succesului şcolar (ieşisem printre primii, chiar al doilea din serie, dacă îmi aduc bine aminte), cumpăram cărţi cu duiumul ca să recuperez timpul pierdut cu studiile de-a lungul unui an întreg dedicat preparării pentru bacalaureat, examen care mă teroriza şi, ca să scap de teroare, învăţam cât puteam mai mult, mă înfundam în lecturi didactice, mă căzneam să înţeleg şi mai ales să reţin acele cunoştinţe îngrămădite în manuale adesea fără sens, scăpasem de groaza matematicilor pentru că se crease posibilitatea de a alege ştiinţele naturii, pentru care aveam o înclinaţie aproape tot atât de puternică şi tentantă ca

aceea care mă ducea către literatură şi filosofie. Nu-mi venea să cred că scăpasem. Mă instalam, cu *Le roman de la momie* de Théophile Gautier în mână, pe o bancă în grădina Ministerului de Comerţ, dacă nu mă înşel, pe Calea Victoriei, aproape de Institutul Italian, al cărui elev aveam să fiu doi ani mai târziu, şi mă lăsam dus pe firul optimismului. Mi se părea miraculos succesul, fusesem în tot decursul liceului un elev mediocru, cu medii finale care nu atingeau mai niciodată un şapte bine despărţitor şi abia în ultimul an de liceu îmi luasem dintr-o dată zborul către primele locuri din clasă. Nu aveam note bune numai la română, franceză, istorie, geografie sau botanică, dar şi la astronomie. Iar bacalaureatul mă săltase dintr-o dată în propria mea judecată despre mine însumi. Făuream planuri fără sfârşit. Publicasem două poezii, una în *Revista Colegiului Naţional Sfântul Sava*, a doua o trimisesem la o revistă condusă de Paul Macedonski, unde apăruse, spre mirarea mea, lăsându-mă să înţeleg că toate drumurile literare îmi erau deschise. În aceeaşi vară, către sfârşitul lui august, la Bălţaţi aveam să încep un roman. În fiecare vară, la umbra unor meri, în spatele grajdului, începeam un roman, pe care nu-l duceam niciodată la bun sfârşit, nici măcar la rău sfârşit, pentru că aventura se termina pe la pagina zece, fără remediu, în plină soluţie de continuitate.

Totul era de o linişte măgulitoare, în lume şi în mine. Nu aveam decât să întind mâna. Mama mă vedea profesor la Drept şi apoi ministru. Nu aveam altă scăpare. Tata îmi cumpărase un tratat oratoric, editat de Payot, pe care nu l-am citit niciodată. Singura mea obligaţie era aceea de a continua la Facultate drumul început în liceu. Din nefericire, întâlnirea cu Universitatea a constituit o adevărată dezamăgire. Dreptul nu-mi plăcea, iar Filosofia o găseam inutilă, un fel de sofistică fără cap şi fără coadă, aşa cum am definit-o de altfel într-o lucrare-examen care ne-a fost propusă în anul preparator, nu mai ştiu de care dintre profesori. Poate de Bagdasar, la Logică, sau de profesorul de Psihologie, pasionat de teste. Testul cu mine a fost teribil de anti-filosofic. Ascultasem poate zece ore de curs şi nu-mi găsisem locul. Singura materie care mă

interesa era un fel de introducere la cultură, făcută de Tudor Vianu.

Alergam de la o Facultate la alta. Dreptul era în Piaţa Universităţii, chiar în faţa statuii lui Eliade Rădulescu, Filosofia era în spate, pe o stradă care dădea în Academiei, cu aule purtând nume celebre: Odobescu, Titu Maiorescu, Pârvan, cu Madam Eva tronând peste un bufet unde, între ore, se înfiripau primele idile studenţeşti. Frecventam cu asiduitate toate cursurile, luam note, citeam tratate străine de istoria filosofiei, înclinam, vrând nevrând, către estetică şi istoria culturii, în timp ce la Drept nu-mi găseam locul în nicio materie, deşi încercam să mă conving de întâietatea Dreptului internaţional asupra Dreptului roman sau asupra celui civil sau administrativ. Din contactele pe care le avusesem cu judecătoriile şi tribunalele, graţie ajutorului iniţiatic pe care mi-l dăduse vărul Gheorghiţă, înţelesesem repede că viaţa de avocat nu era pentru mine, rămăsesem chiar cu un fel de dezgust şi antipatie în faţa cazurilor de furt, de delimitări de terenuri, de agresiuni de tot felul pe care avocatul trebuia să le rezolve totdeauna în favoarea clientului, încercând să alunece pe lângă lege, încercând chiar, în cazuri mai grave, să scape de pedeapsă pe un criminal de rând. Ăsta era Dreptul? mă întrebam. În timp ce judecătorul încerca să aplice legea şi să pedepsească pe delincvent, avocatul făcea tot ce-i era în putinţă, utilizând trucurile juridice cele mai ieftine sau cele mai subtile, ca să evite aplicarea pedepsei. Era un fel de situare dincolo de lege, o negare a Dreptului. Cel puţin aşa îmi apărea pe atunci, la şaptesprezece ani, lumea în care se învârteau apărătorii legii şi inamicii ei. Optasem pentru diplomaţie, pentru că nici cariera de profesor de filosofie nu mă atrăgea. Am avut chiar, timp de mulţi ani, un fel de repulsie pentru învăţământ, al cărui secret l-am descoperit abia târziu, pe la cincizeci de ani, când, din conferinţă în conferinţă, am ajuns la Universitate, pe căile secrete ale exilului. Mă pregăteam deci să urmez exemplul lui Duiliu Zamfirescu, scriitorul diplomat.

Îmi petreceam toată dimineaţa între un curs şi altul, bucurându-mă de acea libertate fără cusur pe care mi-o dădea

viaţa de student, ieşit dintr-o dată de sub controlul la care era supus liceanul. Mă aflam timp de câteva ore în centrul Bucureştiului, puteam asista sau nu la un curs, puteam merge la „Cartea Românească" să văd ce noutăţi apăruseră, sau să trec peste drum, la „Herdan", şi să mănânc un crenvurşt cu cartofi şi muştar, puteam vagabonda pe aleile Cişmigiului sau intra la un cinematograf, pe Elisabeta, puteam merge la biblioteca Fundaţiei Carol, unde, într-adevăr, mi-am petrecut multe ore încercându-mi dinţii în paginile lui Joyce sau ale lui Rimbaud. După-masa ascultam conferinţe, la Fundaţie sau la Academia Comercială, mai târziu la Dalles, unde se organizau cicluri întregi dedicate temelor filosofice sau literare şi unde vorbeau intelectualii cei mai faimoşi de atunci: Iorga, Crainic, Nae Ionescu, Ion Petrovici, Tudor Vianu, N.I. Herescu, Ion Marin Sadoveanu, D. Caracostea, Oprescu şi alţii de care nu-mi mai aduc aminte. Nu înţelegeam cum cineva putea să ia loc în faţa a trei sau patru sute de persoane şi să vorbească timp de o oră despre Kant sau Dostoievski fără să consulte o notă, fără să ezite o singură clipă, citând fraze întregi, date, nume proprii, alcătuind încetul cu încetul un portret literar sau filosofic, scos ca de sub tipar sau pictat, în aerul încremenit de emoţie şi curiozitate, în culori nevăzute, însă puternice şi evocatoare. Nu înţelegeam cum cineva era capabil să rostească o conferinţă.

Îmi plăcea să intru în muzee, la Simu, la Pinacoteca de la Ateneu, la Calinderu şi să stau neclintit în faţa unui tablou de Grigorescu sau de Andreescu, preferaţii mei de atunci. În anul II de Facultate m-am înscris la Institutul de Cultură Italiană, condus de Bruno Manzone, şi am început să iubesc Renaşterea şi pictorii italieni, în timp ce învăţam cu pasiune italiana ca să-l pot citi pe Dante în original. N-am fost în stare decât mult mai târziu să ajung la un asemenea record, însă, prin cursurile de la Institut, pătrundeam în misterele Italiei, îi descopeream pe Papini şi pe Bontempelli, primii scriitori italieni contemporani pe care începeam să-i buchisesc în limba lor. Iar prin cursul de Drept constituţional aflam de Machiavelli şi de Cezar Borgia, un alt fel de a intra în Renaştere.

Aparţineam mai multor echipe de studiu, cu care mă întâlneam, la mine acasă sau la alţii, şi studiam împreună teme juridice sau filosofice, împrumutându-ne unii altora cărţi obţinute cu greu. Bucureştiul era ca o grădină ospitalieră care ne adăpostea elanurile şi ne încuraja la cunoaştere. Ţara întreagă ne înconjura cu toate instituţiile ei, cu istoria, cu munţii şi cu apele, cu oamenii politici, cu tot ce se făcuse pe pământul ei de-a lungul secolelor cu scopul precis şi sigur ca noi, studenţii, să ne putem transforma în oameni demni de a duce mai departe un trecut care, prin noi, avea să devină viitor. Eram foarte conştient de misiunea pe care o primisem, nu ştiam prea bine de la cine, dar prezentă în mine încă din copilărie. Luptele politice, partidele, monarhia, criza economică, situaţia internaţională, mă lăsau oarecum indiferent. Tata citea în fiecare zi *Universul* şi *Curentul*, din paginile cărora aflam despre Liga Naţiunilor, despre succesele lui Titulescu la Geneva, despre Mussolini şi raidul lui Italo Balbo[15] peste ocean, despre naţional-socialismul care se pregătea să pună mâna pe putere, despre democraţie şi totalitarism, despre mizeria din Rusia. Tata nu făcea politică deşi fusese senator de Bălţi, în 1930-1931, în guvernul Iorga[16], însă cred că vota cu liberalii sau cu averescanii. Generalul Averescu făcea parte într-un fel din familie. În timp ce Bucureştiul era bombardat de un Zeppelin german, prin 1916, fusesem dus în braţe de doamna Averescu şi adăpostit în subsolurile unde se instalase mai târziu căminul de fete „Spiru Haret", condus de o mătuşă de a mea, sora mamei cea mai mare, Tanti Adela, care avea să transforme modestul cămin de pe strada Dionisie într-o instituţie model. Iar Petre Papacostea, însurat cu altă mătuşă, Tanti Finica, era secretar al generalului, fusese director general al poştelor şi milita în cadrul unui partid care, după 1925, n-a mai venit niciodată la putere. Însă în casa lui Nenea Petre se respira politic, era ca un fel de loc permanent de întâlnire, unde veneau atât generalul Averescu, cât şi persoane de frunte ale politicii de atunci, pe care le-am cunoscut acolo, cum erau Mihail Manoilescu, George Brătianu, Octavian Goga, sau cei doi fraţi celebri ai lui Nenea Petre, Cezar şi Victor Papacostea. Câţiva ani mai târziu, în cadrul acestei atmosfere averescane, fratele mamei, pe atunci locotenent-colonel, devenise aghiotantul generalului Averescu, făcut Mareşal de Carol al II-lea, şi îl ajuta să-şi redacteze memoriile.

[15] Italo Balbo (1896-1940), om politic fascist, militar şi aviator italian, ministru al Aviaţiei şi guvernator al Libiei italiene. Raidul despre care vorbeşte Vintilă Horia este o traversare dus-întors a Atlanticului în 1933, cu o grupare de avioane, zbor în urma căruia Mussolini l-a numit pe Balbo Mareşal al Aerului.

[16] Vezi nota 11 pag. 81.

Abia prin anul II am început să citesc reviste politice de tot felul şi să iau parte chiar la manifestaţiile studenţeşti. Fusese suprimat de curând ziarul *Calendarul*, condus de Nichifor Crainic, din cauza unor atacuri împotriva regelui şi a doamnei Lupescu şi, într-o dimineaţă, studenţimea din Bucureşti a organizat o enormă manifestaţie pe Bulevardul Elisabeta, cerând reapariţia ziarului. O masă imensă de tineri defila pe bulevard, oprindu-se în faţa redacţiei *Calendarului*, într-o clădire aflată pe bulevard, colţ cu strada Brezoianu, unde Crainic şi redactorii lui ieşiseră în balcon şi răspundeau la strigătele mulţimii. „Vrem s-apară *Calendarul*", răcneam din fundul plămânilor, până când interveni poliţia, producând panică şi rezistenţă în acelaşi timp, apoi apăru prefectul în persoană, Gavrilă Marinescu, dând ordine de pe scara unui hotel aflat chiar sub redacţia ziarului. Coşurile cu mere şi pere ale unei fructării de peste drum se răsturnară pe trotuar, eu apucai un măr şi, cu dibăcia pe care o avusesem de copil de a nimeri la ţintă, cu piatra sau cu orice îmi cădea sub mână, fără prea mare efort îl nimerii drept în cap pe domnul prefect. Poliţia deveni mai furioasă, strada se umplu de ţipete, ieşiră ca din pământ jandarmii, panica cuprinse mulţimea, începui să alerg pe o stradă laterală, cred că Domniţa Anastasia, urmărit de poliţişti; goana dură câteva lungi minute, alergam cu disperare ca să nu termin în beciurile poliţiei, care nu erau departe, izbutii să mă pierd printre copacii Cişmigiului şi, cu sufletul la gură, să mă îndrept spre casă. A fost prima mea aventură politică.

Distanţarea de sistem, ca să-i spun într-un fel, a început să se producă prin 1934. (Vorbesc ca şi cum m-aş fi dedicat vreodată activităţilor politice, ca şi cum aş fi făcut parte vreodată din vreun partid. Trăim, din păcate, într-un timp de obligaţii politice *sine qua non*. Comunismul i-a silit, chiar şi pe cei mai refractari la fenomenologia politică, să ia atitudine. Pentru scriitori, această suire pe poziţie, aşa cum vom vedea mai departe, a fost o adevărată catastrofă, atât din punctul de vedere al creaţiei în sine, cât şi din acela al riscului personal.) Universitatea de la Bucureşti era dominată de legionari. Mai mult la Drept decât la Litere. Îmi dădeam seama – fenomenul devenea progresiv, cu anii – că lumea era nemulţumită, că în special tineretul nu mai accepta vechile forme de viaţă politică şi că demagogia care pusese stăpânire pe sistem, în special după suirea pe tron a regelui Carol al II-lea, avea să provoace o catastrofă. Miniştrii căutau drumul către putere numai ca să se îmbogăţească, urmând în acest sens exemplul regal. Totul ajunsese un fel de enormă afacere de Stat. Rasa dregătorilor de odinioară, conservatorii şi liberalii de pe 1900, dispăruse fără urmă, dacă existau vreodată aşa cum mi-o descris tata. Nici „sfinxul de la Bădăcin"[17], nici învăţătorul cu cămaşa pe dinafară[18], nu reuşiseră să dea României un echilibru intern şi un prestigiu în exterior de care avea nevoie din ce în ce mai mult, în acei ani în care renăştea revizionismul maghiar şi în care, datorită regelui şi guvernelor din 1930 şi 1939, atât Italia cât şi Germania se arătau puţin dispuse să ne sprijine, în timp ce Anglia şi Franţa, aliatele noastre de la război încoace, dădeau sistematic înapoi în faţa tacticii tot mai agresive a puterilor din Europa centrală. Era ca şi cum democraţiile ar fi renunţat la orice fel de proiect vital. Păreau ţări din care dispăruse tineretul, teritorii pline de bătrâni vulpoi politici, în timp ce Italia şi Germania erau conduse de oameni tineri şi dădeau tineretului o importanţă

[17] Poreclă a omului politic ţărănist Iuliu Maniu .
[18] Autorul se referă la omul politic ţărănist Ion Mihalache, iniţial învăţător.

seducătoare pentru noi. Era ca şi cum o parte din Europa s-ar fi aflat în descompunere, iar cealaltă în plină creştere. Tensiunea, la noi, devenise vizibilă, în cadrul acestei noi înfruntări europene. Lumea veche continua să fie filofranceză, în timp ce generaţia mea tindea către o nouă acceptare politică, ieşită din vechile făgaşe, destinată a vindeca România de vicii şi de răni de tot felul. Cum avea să fie posibilă schimbarea la faţă, aşa cum o numea un tânăr eseist, era greu de ştiut, însă fenomenul reînnoirii plutea în aer ca un vultur promiţător.

Eu nu mă decideam să iau parte. Nici nu-mi puneam problema unei astfel de participări. Ne mutaserăm în strada General Broşteanu, fostă Precupeţii Noi, peste drum de biserică şi aveam, pentru prima oară în viaţa mea de poet, o cameră de studii, mică, lipită de bucătărie, cu fereastra către curte, deci cu vreo trei copaci în faţă, mobilată foarte simplu, cu o bibliotecă dăruită de Nenea Ionel, un fotoliu foarte somptuos împrumutat de altcineva care nu avea unde să-l ţină, un covor de lână mare, roşu şi negru, primit şi el nu mai ştiu de la cine, iar pe jos, de-a lungul pereţilor, cărţi şi reviste care, cu încetul, tindeau să ocupe tot spaţiul minusculului meu studio. Uneori mă visez în „camera poetului" cum o numea un alt unchi care, de câte ori venea în vizită la noi, îşi arunca o privire între ironică şi plină de admiraţie înspre cărţile mele. Pe masa de scris abia mai aveam loc, între hârtii şi hârţoage de tot felul. Păstram cu sfinţenie toate revistele pe care le cumpăram şi pe care le citeam cu pasiune, în special criticile literare dar şi, fără să vreau, comentariile politice. Cărţile de Drept zăceau ascunse cine ştie pe unde. Căci ajunsesem la un adevărat conflict cu Facultatea de Iure, cum îi spuneau Ardelenii.

În anul I mă comportasem ca un student normal, mergeam la cursuri şi învăţam aş putea spune pe rupte, pentru că aşa îmi pusesem în gând. Nu-mi plăcea materia, însă un bun diplomat era obligat să aibă la bază studii juridice şi în special de Drept internaţional. Primul examen, în iunie 1934, a fost cel de Drept roman, cu profesorul Stoicescu. Cartea de curs era împărţită în trei mari capitole, al doilea nefiind obligatoriu.

Întrebările începeau deci în legătură cu materia din prima parte, cea mai voluminoasă. Am răspuns la ele, pentru că învăţasem cum trebuie, deşi nu mă interesau nici legile Romanilor nici principiile care le stăteau la bază. Ba citisem chiar cartea lui Fustel de Coulanges, *La cité antique* şi mă consideram destul de învăţat. N-am ştiut să răspund însă la o întrebare în legătură cu partea a doua a cursului. Stoicescu s-a făcut roşu la faţă şi mi-a spus indignat:

– Dumneata ai încercat să mă înşeli. Bilă neagră cu fraudă.

– Domnule profesor…

– Domnule student…

Orice rezistenţă a fost inutilă. Nedreptatea mi se părea strigătoare la cer. Ce altă soluţie îmi mai rămânea în faţa acestui dezastru, primul meu examen universitar, decât sinuciderea? Am luat-o pe jos, pe bulevarde, am trecut de Precupeţii Noi, am continuat înspre lacuri, de-a lungul liniei de tramvai numărul 5. Eram revoltat şi furios. Fusesem insultat şi pedepsit pe nedrept în pragul vieţii mele studenţeşti. Totul se dărâmase în mine în câteva clipe. Nu mai credeam în nimic. Deci, la ce bun să mai trăiesc? Prin Piaţa Confederaţiei Balcanice mi-am adus aminte, ostenit de atâta cale, de prietenul meu Radu Poroineanu, fiul unui avocat de la Turnu Severin. I-am bătut la uşă. Era acasă. I-am povestit întâmplarea. Era consternat, ca şi mine, însă i se păru exagerată hotărârea mea. Aveam să mă prezint din nou, în toamnă, şi totul avea să reintre în matca ideală a lucrurilor. M-a convins, însă numai pe jumătate. Am luat tramvaiul 5 şi m-am întors acasă, însă pe drum am luat o hotărâre de care nu m-am despărţit până la ultimul examen de la Drept. Aveam să-mi iau licenţa fără să învăţ nimica, aveam să mă răzbun în felul ăsta pe un profesor inconştient şi brutal şi aveam să arăt lumii că sunt mai tare decât un sistem de studii şi o echipă întreagă de profesori universitari. Cândva, îmi ziceam, am să dau în vileag tehnica mea, poate că avea să schimbe lucrurile, să scoată pe bieţii studenţi din situaţia de sacrificaţi în care se aflau. Nu-mi pusesem capăt zilelor numai din întâmplare, din întâmplarea care-mi scosese în cale pe Radu Poroineanu.

Şi aşa s-a întâmplat precum cucul a cântat. Luam cu mine în vacanţă două-trei cursuri de Drept şi le dedicam în fiecare zi câteva ore, după-masă, când, întins pe un şezlong, la umbra casei de la Bălţaţi, în mijlocul amiezii fierbinţi şi a unei tăceri uluitoare, auzeam cum se coc boabele de struguri sub frunze şi cum foşnesc în aerul imobil aripile uliului care dădea târcoale peste case şi câmpuri. Însă nu învăţam. Nici măcar nu citeam. Îmi aruncam ochii pe pagini, încercam să mă leg de o idee şi mă îndepărtam repede de carte. Nu era nimic de făcut, nimic de reţinut. Nişte îngrădeli făcute pe măsura răutăţii oamenilor. Asta mi se părea Dreptul. Abia târziu, în Spania, când îmi pregăteam teza de doctorat în Filosofia Dreptului, am început, vag, să-mi îndrept părerile de atunci. Mă prezentam la examen fără să fi învăţat nimic. Răspundeam sau nu răspundeam. Imaginam teorii personale. Unde ai cetit dumneata aceste lucruri? mă întreba câte un profesor. Mi-am permis, răspundeam, să elaborez o teorie personală, având în vedere pasiunea pentru acest capitol. Unii mă credeau şi-mi dădeau bilă roşie, limita de trecere, alţii nu mă credeau şi-mi dăruiau o bilă neagră. În felul acesta am străbătut marea neagră a Facultăţii de Drept timp de şapte ani în şir. Mi-am făcut serviciul militar, am colaborat la reviste, am publicat mai multe cărţi de versuri, am fost în Italia, am fundat *Meşterul Manole* cu un grup de prieteni, am dat cu succes examene la Litere şi la Filosofie, însă mi-am ţinut cuvântul dat mie însumi. Într-o dimineaţă de iunie, în 1940, mi-am luat licenţa în Drept fără să fi studiat niciodată Dreptul. Şi chiar cu bilă roşie-albă, cu profesorul Taşcă, de Economia Politică, om în vârstă, care tocmai se pregătea să iasă la pensie şi era deci mai îngăduitor cu studenţii ca altădată. Unde ai citit dumneata acest lucru? mă întrebă şi el, ca şi alţii în lungul meu trecut de student întârziat. Mi-am permis să elaborez o teorie personală, având în vedere pasiunea pe care a trezit-o în mine problema aceasta. A fost o ciudată întâmplare acest examen de Licenţă, pentru că fusesem numit de curând ataşat de presă la Roma şi fără titlul de licenţiat eram destinat să rămân ataşat tot restul vieţii, cum era cazul cu Aron Cotruş,

dacă îmi aduc bine aminte. Îngăduinţa lui Taşcă mă situa dintr-o dată pe o altă linie de destin, la capătul căreia puteam deveni ambasador sau chiar şi ministru de Externe. Părinţii mei puteau privi cu linişte în viitor.

Însă, după această incursiune în tragedia mea universitară, îmi reiau firul politic întrerupt. Nu mă atrăgea nicio ideologie şi niciun şef. Asistasem într-o după-amiază la Parlament la o bătălie între un deputat cuzist şi un naţional ţărănist şi mă alesesem cu un fel de alergie faţă de democraţie, cel puţin cea practicată la noi. Doi părinţi ai patriei se încăieraseră pe însuşi altarul democraţiei, în timp ce publicul din sala Adunării aplauda, ţipa, dădea din picioare, într-un cadru lipsit de solemnitate în care făcătorii de lege deveniseră un public oarecare, ca într-o sală de teatru unde doi actori proşti reprezentau o piesă lipsită de gust şi de actualitate. N-am putut uita niciodată scena. Cred că mi-a făcut, în adâncuri, mai mult rău decât am vrut să o recunosc vreodată. Am povestit-o prietenilor de nenumărate ori, am râs împreună pe marginea ei, din ce în ce mai îndepărtată în timp, însă undeva, în faldurile memoriei, acolo unde amintirile se însoară cu raţiunea şi formează împreună făgaşe pentru viitor, elanuri prospective şi concluzii precare însă nu mai puţin pregătitoare de situaţii şi de hotărâri, ceva se structurase pentru totdeauna şi mă îndepărtase de o iluzie. Nu mai puteam lua în serios, în cadrul serios în care se alcătuieşte atât viaţa cotidiană cât şi eternitatea personală a omului tânăr, nu mai puteam lua în serios partidele politice, care, de altfel, deveniseră jucării stricate, ca în poemul lui Minulescu, în mâna regelui antidemocrat care a fost Carol al II-lea. Un om extrem de inteligent, însă îndepărtat de propria lui esenţă de o existenţă cotropită de vicii inferiorizante, care se abăteau apoi asupra Ţării întregi, ca nişte molime. Cu toate reformele pe care le-a făcut, cu toate construcţiile pe care le-a realizat, în special în capitală, a distrus ultima şansă a democraţiei de a prinde la noi şi s-a prezentat în faţa istoriei, în anii teribili dintre 1939 şi 1941, când toată Europa era în flăcări, cu o Românie slăbită, degradată şi descompusă, şi cu o armată ca vai de lume. Brânză bună în

burduf de câine, cum spunea Moş Costică, la Râmnicu Sărat. Cum viţiile trag după ele abuzuri şi prădăciune, cum setea de a domina devenise tiranie, cum aceasta trăgea după ea rezistenţe şi luări de poziţie din ce în ce mai radicale, din partea tineretului în special, regimul se transforma într-o permanentă vărsare de sânge, cu scene oribile, nedemne de trecutul României. Dincolo de noul palat regal, de uniforme, de organizaţii lipsite de sens, imitaţii puerile şi costisitoare, dincolo de discursuri şi de promisiuni, lua fiinţă o Ţară vlăguită, stoarsă de foamea regală, ca pe vremea Fanarioţilor, în atmosfera de corupţie a căreia tot ce părea bun se transforma în rău, ca vrăjit de o baghetă magică, pe care o ţinea în mână un suveran fără regină, trăind în palat cu o ţiitoare de proastă calitate, tot atât de viţioasă ca şi el, singuri şi beţi, jucând cărţi pe sume fabuloase până în zorii zilei, cu ceilalţi singuratici, cu puţinii care îndrăzneau să-i însoţească în orgiile lor ieşite din timp, ca într-o Renaştere italiană înviată numai ca să facă rău şi să producă spaimă şi secetă sufletească. Un fel de Caligula fantasmal, un fel de Nero care se îmbrăca în odăjdii în catedrala din Craiova şi lua parte la slujbă, ca şi cum ar fi fost în intenţia lui să zdrobească nu numai trupul, dar şi sufletul creştin al României. Cred că a fost ultimul rege înjosit de el însuşi în istoria Europei.

A doua mea întâlnire studenţească cu politica n-a fost mai norocoasă decât prima. Începusem să asist la adunările nocturne ale Ligii Apărării Naţionale a lui A.C. Cuza, unde, la sediul de pe Ştirbei Vodă, vorbea avocatul I.V. Emilian şi unde mă atrăgea în mod inconştient modestia acestei grupări, foarte limitată la număr, şi atitudinea ei de rezistenţă în faţa mişcării din ce în ce mai multitudinare a Gărzii de Fier, cu ale cărei atitudini nu mă împăcam deloc. Am luat parte chiar, într-o seară, la o acţiune. Guvernul autorizase reprezentaţia la cinematograful Odeon, de pe Bulevardul Elisabeta, a filmului sovietic „Locotenentul invizibil”. Trebuia împiedicată această reprezentaţie cu orice chip. Când bulevardul era înţesat de lume, am atacat, unii înăuntru, unde au rupt ecranul, alţii afară, printre care şi eu, am spart vitrinele care protejau fotografiile

cu scene din film. Am şi acum la capătul degetelor senzaţia ameţitoare a vitrinelor de cristal pe care le împingeam cu mâna acoperită de o groasă mănuşă de iarnă şi aud zornăitul geamurilor sparte. Se oprise circulaţia, magazinele îşi lăsau în grabă persienele de fier, un pluton de soldaţi, comandat de un sublocotenent, ocupase poziţii în faţa cinematografului. Când mi-am dat seama, m-am oprit din elanul meu vandalic şi răzbunător şi mi-am încrucişat privirea cu a ofiţerului, aproape tot atât de tânăr ca şi mine. Mi-a strigat, enervat că mă oprisem din activitate: – Dă-i înainte, băiete! Apoi a ordonat o salvă în aer, noi ne-am împrăştiat printre spectatori şi aşa a luat sfârşit manifestaţia antisovietică. Totuşi nu-mi găseam locul nici liniştea. Scena a avut o urmare.

Era duminică, dimineaţa, în faţa sediului cuzist de pe Ştirbei Vodă. Nu mai ştiu ce căutam acolo. Mă aflam în mijlocul unui grup de vreo douăzeci de persoane, în majoritate studenţi, când, pe trotuarul din faţă, apăru o siluetă de necrezut, înaintând pe stradă, aruncând un ochi speriat către noi. Un evreu în vârstă, îmbrăcat în negru, cu perciuni înşurubaţi atârnându-i de o parte şi de alta a figurii. Câţiva din grup au trecut strada şi au început să-l bată. Omul se apăra, ducând mâinile la cap, de teamă probabil să nu fie înhăţat de perciuni, însă nu spunea nimic, accepta bătaia ca pe un fel de ritual cu care era de mult învăţat. Totul a durat câteva clipe. Nu s-a întâmplat nimic. Cineva pe stradă, poate vreun trecător, a protestat. Evreul şi-a putut continua drumul în pace, însă spaima de pe chipul lui, tăcerea, nerezistenţa în faţa unui destin implacabil, aspectul de victimă (pe care l-am citit câţiva ani mai târziu pe chipul altui evreu, pe o stradă din Bratislava) m-au smuls pentru totdeauna de pe locul provizoriu pe care începusem să-l ocup, într-un prim elan de adeziune politică. Scriu aceste rânduri fără niciun fel de intenţie. Nu vreau să rănesc pe nimeni, nici să adulez pe cineva, sau să iau, prin această istorisire, vreo atitudine specifică. Ţin numai să dau socoteală, mai întâi de toate în faţa propriei mele conştiinţe, de o scenă care a fost tot atât de grea de consecinţe pentru mine ca şi încăierarea dintre cei doi deputaţi. Tot ce e violenţă m-a

rănit profund, şi scene de acest fel, de orice culoare ar fi călăii sau victimele, mi-au făcut rău, m-au obligat să mă întreb despre oameni şi să mă socotesc cu mine însumi. Într-o noapte, cu vreo doi ani în urmă, ne întorceam de la vreo rudă, pe strada General Manu (locuiam pe Ecaterina Teodoroiu) când, în lumina unui felinar, am văzut doi oameni bătându-se. Poate erau beţi, poate că cel care dădea avea dreptate, ca şi cel care încasa, însă spectacolul uman al violenţei, un chip de om umflat şi însângerat de pumni, mi s-a părut întotdeauna mai înjositor decât orice. Tata s-a repezit la ei şi a reuşit să-i despartă. Îi tremura vocea când a revenit lângă noi. Cred că simţea acelaşi lucru ca şi mine şi că am moştenit de la el deplorabilul şi inactualul sentiment de urî violenţa. Deci şi injustiţia.

Prin octombrie sau noiembrie 1934 a avut loc întâlnirea cu Nichifor Crainic. Dintre oamenii de seamă pe care i-am cunoscut, cu care am avut relaţii mai mult sau mai puţin prelungite, de care mă mai simt încă profund legat? Care dintre ei m-a însemnat cu un sigiliu mai durabil? Primul a fost, fără îndoială, directorul *Gândirii*. Ion Pillat, Oscar Walter Cisek, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Giovanni Papini, Eugenio d'Ors, Werner Heisenberg, Ferdinand Gonseth, Raymond Abellio, Ernst Jünger... Toţi, afară de ultimii doi, au murit. Niciunul nu mi-a fost ceea ce se numeşte un maestru. Fiecare m-a perfecţionat într-un fel sau într-altul, cu mai multă sau cu mai puţină statornicie, cu mai densă sau cu mai firavă lumină. Tuturora le datoresc o bună parte din mine însumi, o nuanţă de a fi. Cu unii aproape că nu mai am nimic de a face, în ritmul înspăimântător de rapid în care un suflet se schimbă, se perfecţionează sau se pierde. Niciunul din ei nu m-a împins spre pierzanie. Când intru în biserici, mă rog întotdeauna pentru ei. Îmi aduc aminte de unul sau de altul în fiecare zi. Au fost ca nişte părinţi, dătători de viaţă spirituală şi din întrevederile cu ei, la Bucureşti, la Viena, la Madrid, la Florenţa, la Paris, la Lausanne, la München sau în Pădurea Neagră, sau din lectura cărţilor lor, sunt făcut într-un mod tot atât de trainic ca şi modul din care îmi e alcătuit corpul sau sufletul.

Spiritul, ceea ce, după învăţătura esoterică, constituie eternitatea din noi, mi-a fost modelat de prezenţa acestor oameni pe itinerariul început acasă şi continuat peste mări şi ţări, în lunga, tot mai lunga mea îndărătnicie de exilat.

Întâlnirea cu Crainic a fost prilejuită de Alexandru Gregorian, pe atunci redactorul unei publicaţii studenţeşti. Crainic era directorul revistei *Gândirea*, deţinea o catedră la Facultatea de Teologie din Bucureşti, publicase *Ţara de peste veac* şi alte volume de versuri, condusese *Calendarul*. M-am prezentat deci la redacţia revistei din strada Domniţa Anastasia, unde am fost luat în primire de domnul Buşe, administratorul revistei, am fost rugat să aştept într-un *hall* întunecos, încărcat de miros greu de tutun, apoi a fost deschisă o uşă şi am intrat. Crainic stătea în spatele unui birou şi scria. Timp de câteva minute nu mi-a remarcat prezenţa, ca şi cum nu ar fi luat cunoştinţă de apariţia mea, scria şi trăgea dintr-o ţigară de foi care umplea de fum încăperea. Într-un târziu – eu eram mai nemişcat decât o statuie – a ridicat ochii mici şi pătrunzători de pe hârtie şi mi-a adresat cuvântul. Nu mai ştiu ce mi-a spus. Cred că m-a îmbiat să-i aduc ceva din producţiile mele poetice, despre care îi vorbise probabil Gregorian. Răspundeam prin monosilabe. Câteva zile după aceea, i-am lăsat la redacţie câteva poezii, copiate cu grijă, cu mâna. După câtva timp m-a anunţat să mă prezint din nou. Cu inima în dinţi i-am bătut la uşă.

– Tu eşti un poet, mi-a spus.

Aşa am început să colaborez la *Gândirea*. Şi să-l însoţesc uneori în drumul pe care-l făcea pe jos, din Domniţa Anastasia până în Polonă, unde locuia, foarte aproape de casa noastră. I-am cerut odată bibliografie pentru o lucrare la Litere sau la Filosofie, pe o temă religioasă pe care aveam intenţia să o dezvolt în contra părerilor profesorului care avea tendinţe atee şi mi se părea deci situat dincolo de adevăr. Din conversaţiile cu Crainic, căruia îi spuneam „Domnule Profesor", din lectura *Gândirii*, din cărţi, începusem să capăt un aspect spiritual destul de bine definit. Vizita la mânăstirile din Bucovina, în vara lui 1937 şi călătoria în Italia, în 1938,

mi-au întărit conturul, mi-au descoperit statuia pe care o purtam înăuntru şi de forma căreia nu aveam habar, sau aveam un habar aproximativ şi adolescent. *Alétheia*. Adevărul despre mine era o dezvăluire a statuii înfăşurată în multe văluri, aşa cum mai târziu avea să mi-o reveleze Heidegger, alt maestru relativ, însă pe care nu l-am întâlnit niciodată, decât în gând şi în cărţi. Acea lucrare, în legătură, cred, cu William James şi cu suspectele lui principii religioase, admirate de profesorul meu de la Filosofie, a fost, într-un fel, hotărâtoare pentru mine. Începusem să apăr poziţii şi să atac teze care făceau din intelectul meu o citadelă bine definită. A venit apoi, la începutul lui 1935, alt val peste mine, tot atât de desfăşurător ca şi cel precedent: valul prieteniei cu colegii mei de generaţie: Ovid Caledoniu, Horia Niţulescu, Ştefan Baciu, Axente Sever Popovici, Ion Şiugariu, născuţi toţi între 1913 şi 1917, elevi ai lui Crainic la Teologie, sau studenţi la Filosofie sau la Litere. După un an de polemică frecventare a Facultăţii de Filosofie, m-am înscris la Română, unde asistam la cursurile ţinute de Caracostea şi Cartojan, însă mergeam adesea şi la cursurile de italiană ale lui Alexandru Marcu, la istoria artei unde îmi plăcea să-l ascult pe Alexandru Busuioceanu, sau, uneori, la Nae Ionescu sau la Gusti şi la Herseni. Însă Universitatea în sine continua să nu mă atragă, să nu-mi propună, în bloc, niciun fel de soluţii. Totuşi, despre ce soluţii era vorba? Care erau soluţiile pe care le căutam? Cred că asistam la cursurile ţinute de profesorii menţionaţi mai sus numai în căutare de bibliografie vitală; nu ştiu cum să numesc altfel setea mea neţărmurită pentru lectură. Descopeream pe Rilke, pe care-l citeau sau traduceau cu pasiune toţi gândiriştii de pe atunci, mă regăseam în *Scrisorile către un tânăr poet* sau în *Caietele lui Malte Laurids Brigge*, dar intram şi în universul fantastic al lui E.T.A. Hoffmann şi al lui Edgar Allan Poe, de care mă apropiasem prin traducerile lui Baudelaire. Mă fascinau romantismul târziu, realismul magic, Eminescu în proză, Evul Mediu românesc, figura lui Mircea cel Bătrân, începeam să scriu nuvele care-mi apăreau, rând pe rând, în *Gândirea*. În ziua în care trebuia să-mi apară

un poem sau o nuvelă, mă îndreptam spre redacţie ca un hipnotizat, domnul Buşe îmi dăruia un exemplar, căutam grăbit pe copertă colaborarea mea, apoi ieşeam pe stradă şi mă miram că nu se întâmpla nimic, că proza sau poezia mea nu dezlănţuiseră o revoluţie, o schimbare fundamentală, o întoarcere soteriologică sau un salt fenomenologic. Şi azi, când stă să-mi iasă o carte, un roman sau un eseu, la Madrid sau la Paris, mă cuprinde aceeaşi nelinişte, aştept aceeaşi prefacere în adâncul sufletesc al oamenilor. Şi nu se întâmplă nimic. Însă sper că romanul viitor, fără doar şi poate, va aduce aşteptata renaştere. Cu o carte, probabil, nu se face primăvară. Oricum, am considerat întotdeauna *Gândirea* drept revista cea mai frumoasă apărută vreodată în România şi în Europa. Era foarte arătoasă, elegantă, tipărită pe o hârtie gălbuie, ilustrată cu desene de Tonitza şi se publica sub direcţia lui Crainic şi a unei grupări din care făceau parte scriitorii cei mai de seamă dintre cele două războaie. Afară de Arghezi şi de Bacovia, de Minulescu, Ion Barbu şi Ionel Teodoreanu, figurau în grupare toţi poeţii şi prozatorii din care îmi trăgeam sevele cele mai entuziaste. Matei Caragiale, Gib Mihăescu, Lucian Blaga, V. Voiculescu, Ion Pillat, Victor Ion Popa, Victor Papilian, Adrian Maniu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, D. Ciurezu, apoi eseiştii, Vasile Băncilă, Basil Munteanu, O.W. Cisek, Al. Busuioceanu, Ovidiu Papadima, cât şi teologii ataşaţi de ideologia revistei care tindea către o explicaţie a fenomenului românesc prin ortodoxie.

Toate tezele expuse de Crainic şi de grupul pe care reuşise să-l adune în paginile *Gândirii* le acceptam fără niciun fel de încercare de protest sau de critică, cel puţin în primii ani. Mai târziu lucrurile s-au schimbat şi mă gândesc că despărţirea, cel puţin parţială, a avut loc în urma călătoriei mele în Italia, în primul rând, şi, în al doilea, ca o consecinţă de la sine întâmplătoare, a formării unui spirit de generaţie între tinerii care se integrau în spiritul revistei însă cu gândul de a o depăşi sau de a trece peste, o tendinţă normală a oricărei drame generaţionale.

Dramă a fost, într-adevăr, ruptura care s-a produs între mine şi Crainic în toamna lui 1939. Înainte de a trece, însă, la descrierea ei, mai am multe de spus despre acea perioadă din viaţa mea, în care studenţia se confunda cu începuturile literare şi cu intrarea mea în republica literelor. Timpul dintre 1935 şi 1936 a marcat şi o altă despărţire. Mă desfăceam de prieteniile moştenite din liceu şi continuate în Universitate, de acei foşti colegi de la Sfântu' Sava care urmaseră drumul Dreptului şi al Literelor, pentru a începe alt fel de legături, bazate nu pe o comunitate pedagogică, aflarea pe băncile aceleiaşi instituţii, ci pe afinităţi elective, mult mai puternice. Aproape un an de zile am format un trio nedespărţit cu Ovid Caledoniu şi cu Ştefan Baciu. Ovid studia Teologia şi era elev al lui Crainic, Baciu venea de la Braşov, luase un premiu literar la Editura Fundaţiei, colabora nu numai la *Gândirea*, se înscrisese la Drept, era un băiat extrem de simpatic şi de comunicativ, locuia într-o cameră mobilată, într-un bloc nou din Piaţa Lahovari, studia şi scria cu un fel de frenezie tinerească pe care ne-o comunica tuturor. Tatăl lui era profesor la liceul Şaguna din Braşov, unde l-am vizitat de mai multe ori în timpul vacanţelor, când, prin el, i-am cunoscut pe Octav Şuluţiu şi pe soţii Gherghinescu Vania, cuplu original, unic în felul lui, locuind o casă undeva pe un deal, el ocupându-se de meseria lui de judecător, iar Domniţa de artă, de propria ei frumuseţe şi de pasiunile fără număr pe care le provoca în special în lumea literară. Cred că cei mai iluştri reprezentanţi ai spiritului gândirist au fost îndrăgostiţi de ea. Poezia lui Blaga e plină de aluzii la Domniţa. Astfel în poemele „Încântare" şi „Domniţele" din volumul cu titlu grăitor, *La curţile dorului*: „Domniţă din ţara bârsană / lumină sunt, inimă, rană..." sau „Domniţa din basmul acelei cetăţi..." în care muza îl întreabă pe poet despre Uta, regina sculptată în piatră şi aşezată într-o nişă a catedralei din Naumburg, poate cea mai frumoasă femeie din istoria sculpturii şi care, odată readusă la lumină de Domniţa prin poemele lui Blaga, devenise un fel de model sau de ideal pentru noi cei tineri de atunci. Am şi acuma o fotografie a Utei printre puţinele care fac parte din

viaţa mea de toate zilele, pusă la vedere pe un raft al bibliotecii. A fost o lungă obsesie literară care rima cu medievalismul poetic al lui Blaga şi cu un fel de ideal gotic, situat lângă Rilke şi Wagner, din care încercam să ne tragem rădăcini paralele cu cele pe care le simţeam urcând din Mircea cel Bătrân şi Rovinele eminescian. A fost un fel de muză romantică a uneia din grupările cele mai închegate din istoria literară a României. Era, într-adevăr, o femeie foarte frumoasă şi interesantă, cultă, subtilă, melancolizată de amintirea unei boli care o ţinuse mai multă vreme izolată într-un sanatoriu, a inspirat pasiuni, nu ştiu până la ce punct împărtăşite sau consumate, geniilor tutelare ale tinereţii mele. Un motiv în plus ca să o admir şi să-i aduc, peste ani, un omagiu pe care în viaţă n-am avut niciodată curajul să i-l comunic. Poate că nu împlinise treizeci de ani când am cunoscut-o la Braşov, însă mi se părea o femeie de dincolo de timpul meu, demnă de o admiraţie care nu putea avea nimic de a face cu amorul. Parcă descindea din istorie.

Ne întâlneam în fiecare zi, fie la redacţie, fie la „Cartea Românească" şi, de multe ori, terminam ziua, alteori chiar şi noaptea, în vreo cârciumă, unde, cu bani puţini, lângă o sticlă de vin şi una de sifon, între câţiva mititei şi câţiva patricieni, puneam la cale proza şi poezia lumii. Atât Ovid cât şi Ştefan erau de cultură germană, citeau cărţi tipărite cu litere gotice, ştiau pe dinafară poeţi ca Rilke, pe care îl adora Ovid, sau ca Trakl din care traducea Ştefan. Am călcat într-o noapte pragul cenaclului de la Lovinescu, unde era atât de multă lume înghesuită prin toate colţurile, încât nu ne-am mai dus pe acolo, altă dată am ajuns, nu ştiu cum, la un cenaclu în casa profesorului G. Murnu care, printre alte bunătăţi, ne-a oferit câte o ţigară de foi. A doua zi m-am întâlnit cu Ovid la „Cartea Românească". Era palid şi abia se ţinea pe picioare. Îi făcuse rău trabucul, spunea. Îi simţea încă în nas mirosul greu din care nu mai putea ieşi. M-am apropiat de el şi, cu două degete ca de vraci, i-am scos din buzunarul de la piept al hainei restul de ţigară pe care-l uitase acolo în timpul nopţii, cu gând să-l reaprindă mai târziu sau a doua zi. Mai des eram

invitaţi la Ion Pillat acasă, pe strada Pia Brătianu[19]. Venea multă lume, aproape toţi gândiriştii. Avea o bibliotecă de poezie probabil unică în România şi poseda ediţii numeroase din *Divina Comedie*, din *Don Quijote* şi din alţi clasici. Cunoştea multe limbi, studiase şi locuise un timp la Paris, se plimbase prin toată Europa, avea mobile din Italia şi din Spania şi ducea o viaţă dedicată exclusiv poeziei. Reuniunile începeau cu lecturi de versuri şi se terminau cu un pahar de vin. Soţia lui, Maria Brateş, cobora uneori din studioul ei de pictoriţă ca să ne salute sau să ne poftească la ceai sau la o gustare. Deşi rudă cu Brătienii, casa lui Pillat respira numai literatură şi artă, şi în conversaţiile pe care le aveam la el nu era vorba niciodată de politică. Pe Dinu Pillat l-am cunoscut mai târziu. Era prin liceu pe atunci şi nu apărea decât foarte rar la întrunirile noastre. Scriitorii străini pe care-i citeau gândiriştii erau, în afară de Rilke: Valery, Papini, Berdiaev, Maritain, Duhamel, Romain Rolland, Chesterton iar, din punctul de vedere al comunităţii de idei sau de ideologie, înclinau mai toţi către Maurras, Léon Daudet, Jacques Bainville, Henri Massis şi întreaga dreaptă franceză. Nici ideologii fascişti, nici cei naţional socialişti, nu avea prea mare căutare printre ei. Existau totuşi două tendinţe în grupare: una de nuanţă franceză, reprezentată de Pillat, Voiculescu, Basil Munteanu şi alţii, şi una de influenţă germană, reprezentată în special de Crainic, Blaga, Cisek şi Vianu. Eu tindeam să apar ca o noutate în cadrul acestui duet antagonic şi complementar, pentru că mă îndreptam din ce în ce mai mult către cunoaşterea culturii italiene, nu cea politică, bineînţeles.

În vara lui 1936 sau 37, Ovid şi Ştefan au petrecut împreună câteva săptămâni la casa de odihnă a scriitorilor de la Buşteni şi s-au certat. Deci, în lunile următoare, m-am văzut numai în doi, când cu unul, când cu celălalt. Îmi dădeam seama că ruptura era definitivă, pentru motive de nepotrivire de caracter, cum se spunea la divorţuri. Unul era un introvertit, un timid, un fel de mistic profan, avea o privire de o puritate

[19] Azi str. Prof. Al. Philippide.

şi de o bunătate parcă scoase din meditaţiile lui Jacob Boehme, nu ieşea cu fete, deşi era foarte încrezut de propria lui frumuseţe masculină, avea ochii albaştri şi faţa albă, scria cu greu proză şi chiar poemele lui erau fructul unui lung efort, al unei concentrări de zile sau de luni, nu era uşor de ajuns la ceea ce voia să spună şi, abia acum, reluând lectura poemelor lui, îmi dau seama cât de departe era de mulţi dintre noi şi mai ales de poeţii preferaţi de studenţime şi de publicul de cucoane care umplea sălile când o editură sau o revistă prezentau recitaluri de poezie. Avea mai degrabă ceva din ermetismul lui Dan Botta, sau al lui Emil, sau din poezia, atât de nouă şi de promiţătoare, a lui Horia Stamatu. Nu aparţinea stilului *Gândirii* decât prin fond, religios şi rilkean, forma versurilor lui, foarte personală şi adesea nu uşor de asimilat, imperfectă şi chiar voit creatoare de oprelişti, îl ţinea separat de adulaţii şi popularitate. În schimb, Ştefan era un extravertit plin de haz, legat de multe prietenii dintr-o dată, bun student la Drept, prezent la toate şezătorile, aplaudat de tineri şi bătrâni, curios amestec de tradiţionalism, în ceea ce scria, şi de avangardism în ceea ce spunea sau în ceea ce afirma în proză. Atunci, ca şi acuma. Atât pe Ştefan Baciu, cât şi pe Ion Frunzetti i-am prezentat lui Victor Popescu, care începuse să scoată *Universul Literar* şi mă chema să colaborez, şi au devenit apoi atât amici ai directorului cât şi colaboratori asidui ai revistei, cu care eu am întrerupt repede legăturile, pentru că am ironizat nu mai ştiu unde, poate că în primul număr din *Meşterul Manole*, felul serios, doct şi prezumţios în care Victor Popescu dădea sfaturi scriitorilor români. Peste mulţi ani şi drame, ne-am regăsit într-o vară la Polop de la Marina, pe coasta spaniolă a Mediteranei, el venind de la Paris, eu de la Madrid, şi am reluat cu mare bucurie o prietenie întreruptă atât de absurd în primul prag al tinereţii.

Din vechile amiciţii de la liceu păstrasem una singură. În anul în care mă înscrisesem la Română, mă reîntâlnisem cu Gh. Dumitrescu, care făcuse parte din grupul din clasa a şaptea înclinat spre cultură – cei patru sau cinci care cumpăram reviste franţuzeşti şi ni le treceam de la unul la altul – şi mă

reapropiasem de el, stând în fiecare dimineaţă în acelaşi pupitru, plimbându-ne prin Cişmigiu când ieşeam de la Facultate, proiectând chiar o revistă literară, *Noi*, finanţată de tatăl prietenului meu şi din care au apărut câteva numere, fără glorie nici succes. Plănuiam apoi şi editarea unei cărţi de nuvele, făcută din două părţi, una compusă din textul unuia din noi, cu o copertă exclusivă, ca şi cum ar fi fost vorba de un singur autor, însă întorcând volumul pe partea cealaltă, exact pe dos, ar fi apărut a doua copertă dedicată celuilalt. Până la jumătate era vorba de nuvela lui, dincolo începea a mea, însă cu textul inversat. Nu ştiu dacă tehnic invenţia ar fi fost posibilă, însă timp de săptămâni am visat la ea, am fost să vizităm un tipograf pe Calea Moşilor, într-o misterioasă curte interioară pe care, mult mai târziu, am descris-o în romanul *Omul din neguri*. Prietenia cu Gh. Dumitrescu a fost şi ea ciudată, pentru că, în timp ce eu evoluam către dreapta, el devenise foarte de stânga, aşa încât dialogurile noastre se transformau adesea în ciocniri violente. Discutam aprig, de la mine de acasă până la el, între Precupeţii Noi şi Precupeţii Vechi, dincolo de statuia lui Tudor Vladimirescu, unde locuia ciudatul meu amic. Zic ciudat cu admiraţia pe care o port şi acum tânărului de atunci, autor de nenumărate romane inedite şi de montaje fotografice extrem de originale. Avea tot felul de pasiuni neobişnuite, era şi el un introvertit, ca şi Ovid, însă mereu luat de câte o devastatoare şi secretă pasiune amoroasă, trăită în singurătatea sihastrică a cuplului. Dispărea luni de zile. Apărea ca să-mi spună că fugise de acasă, că petrecuse noaptea pe Arcul de Triumf de la Şosea, apoi mă suna la telefon ca să-mi spună că vine să mă ia cu maşina ca să mă ducă la plimbare până către Băneasa. Tatăl lui era funcţionar la Banca Naţională şi avea o situaţie materială foarte bună, însă Gică, cum i se spunea, era comunist, poate că numai din dorinţa de a nu fi ca ceilalţi, într-o epocă în care tot tineretul României era naţionalist. Fie-i asta cea mai justă scuză. Până la urmă, deşi continuam să ne vedem din când în când, amiciţia noastră s-a răcit, apoi am dispărut, luat fiecare de apele lui.

*

Ceva se pregătea între noi, însă dacă cineva ne-ar fi întrebat ce vrem sau ce avem de gând, greu am fi reuşit a-i răspunde. Bineînţeles, ceea ce visam era o revistă literară, însă cred că a trecut mai bine de un an înainte de a-i da de urmă înlăuntrul nostru. A fost într-o noapte la Restaurantul Presei, pe Academiei, unde Horia Niţulescu i-a lansat titlul în aer: *Meşterul Manole*. Apăruse, cred, printre noi un alt viitor imortal: Axente Sever Popovici, fiul unui preot din Arad, student la Filosofie, elev al lui Nae Ionescu, mai târziu asistent al celebrului profesor şi gazetar, director al ziarului *Cuvântul*, rival al lui Crainic, de când acesta se rupsese de Garda de Fier. Era o rivalitate între ziarele mai intelectuale ale acelei perioade, care nu pornea numai din simple duşmănii politice dar, îmi închipui, şi dintr-un fel de sfidare şi de gelozie care se năşteau pe aceleaşi culmi. Iorga la *Neamul Românesc*, ziar puţin citit, apărând pe o singură foaie şi demn de a fi urmărit pentru că în fiecare zi profesorul de istorie scria câte un scurt articol de antologie. Eu îl urmăream regulat, pentru că tata aducea seara ziarul acasă; Crainic la *Calendarul*, care dispăruse, e adevărat, însă continua să scrie în fiecare săptămână la *Sfarmă Piatră*, fundat şi condus de Alecu Gregorian, cu un succes care făcea din revistă (subvenţionată, cum am aflat mai târziu, de Titulescu, cu ţeluri evident antilegionare) un fel de tribună a naţionalismului ortodox; şi Nae Ionescu la *Cuvântul*, unde colabora şi Axente, ziar limitat şi el la o lume intelectual-politică legată de elitele Gărzii de Fier. *Universul* continua să fie ziarul burgheziei româneşti şi al antirevizionismului, cu o pagină literară în fiecare duminică, destul de anostă şi mediocră, iar *Curentul*, al lui Pamfil Şeicaru, foarte polemic, foarte dibaci, foarte productiv pentru directorul lui, devenise repede o imagine a ceea ce putea fi presa în anii treizeci ai secolului. Duşmănia între cei trei directori era „la roşu viu" cum spun spaniolii. Crainic, rămas fără tribună, se sprijinea pe *Universul*, unde începuse să colaboreze, împreună cu Gregorian; Nae Ionescu era susţinut de Garda de Fier, iar Şeicaru de politicienii zilei pe care-i specula cu ironie şi cu talent, ca un Aretino bucureştean ce era

în fond. Iorga, în schimb, trăia din prestigiu şi, îmi închipui, din sprijinul pe care-l dădea, din păcate, regimului dictatorial al lui Carol al II-lea. Greu de trăit a fost întotdeauna la noi, popor supus devastărilor din afară, românii s-au descurcat cum au putut, nu ca să saboteze istoria, cum s-a spus, ci ca să se menţină în ea cu orice chip. Între 1930 şi 1940, greutatea venea de sus, de la conducere, iar năvălirile istorice fuseseră înlocuite cu presiuni invizibile pentru cei mulţi, însă foarte clar reperate de elitele intelectuale. Eram supuşi altor Porţi cărora le plăteam tributuri sub formă de societăţi anonime, dar şi de stil politic. Speranţa minoră era să cădem dintr-o supunere într-alta, mai puţin oneroasă, speranţa cea mare era să ajungem la o eliberare, greu de atins, a cărei cheie era numai educarea poporului român într-o nouă lumină, călirea lui într-o conştiinţă superioară, într-un nou fel de a fi român, care s-ar fi închegat într-o nouă expresie literară, ştiinţifică, tehnică, religioasă şi politică. Politica însemnând guvernare, cuvânt care vine de la vechiul *kybernetan*, care a descins în *cibernetică* şi care înseamnă de fapt a cârmui cum trebuie o navă printre tot soiul de pericole, cu scopul de a o duce la portul potrivit. Marii gazetari, în sensul pe care l-a dat acestui concept Ortega y Gasset, în prefaţa la ediţia germană a *Rebeliunii maselor*, erau şi nişte gânditori politici, autori de cărţi, de eseuri, uneori de poeme, destinate a produce schimbarea pe care toţi românii o doreau, în mod conştient, sau la care visau, la umbra nocturnă a cuvântului.

Axente Sever era un raţionalist mistic. Nu ştiu cum să definesc altfel omul cel mai inteligent pe care l-am întâlnit în prelungile mele peregrinări prin timp şi locuri. Era filosof şi matematician, scria greu şi vorbea uşor. Ar fi devenit, dacă nu ar fi putrezit lucrurile, unul din profesorii cei mai străluciţi ai Universităţii bucureştene, atât de bogată în străluciri de tot soiul. Locuia într-o vreme, împreună cu Ţache Stăncescu, într-o cameră din aşa-numita „Casa morţilor", de pe lângă Banca Naţională, edificiu de la începutul secolului, neîngrijit, plin de dame şi de ploşniţe, un rest din

moştenirea romantică cea mai mizerabilă, de care capitala României nu se scuturase încă. Se încălzeau iarna cu o sobă de fier, când aveau lemne. Umbla însă întotdeauna foarte elegant îmbrăcat. Avea, ca şi mine, pasiunea echilibrului între sursa interioară a lucrurilor şi oglindirea lor externă. Aspectul exterior, la un poet sau la un gânditor, trebuie să coincidă cu cel interior. Când stăteam de vorbă, numai noi doi, aşezaţi adesea pe marginea trotuarelor, ca pe malul unui râu, ne înţelegeam foarte bine şi discutam despre viitorul nostru şi al României pe care-l confundam cu al *Meşterului Manole* şi cu mesajul lui de exploziune românească în universal; când ne aflam între mai mulţi, polemizam pe tot felul de nimicuri, sau de mărimi, însă n-am ajuns niciodată să ne atacăm violent, cred că ţineam foarte mult unul la altul, era o prietenie altfel decât cea care mă apropia de Ovid Caledoniu, foarte tare, însă împlinită din alte legături. Ţinea să afirme poziţia lui socratică, descinsă din Nae Ionescu. Cuvântul vorbit, direct împărtăşit discipolilor, îl socotea mai valabil, mai formativ decât cuvântul scris. Eu, de pe atunci, îl preferam pe Platon. Nici pe plan politic nu ne înţelegeam decât pe dimensiuni nelimitate de partidisme. Nu ştiu până unde mergea religiozitatea lui, însă cred că l-ar fi încântat o conversaţie cu Heisenberg sau cu epistemologii de azi, care au ştiut să găsească o cale atât de logică şi de simplă unind ştiinţa cu religia, o cale situată totuşi destul de departe de ficţiunile optimiste sau uneori demagogice ale gnosticilor. Viaţa lui, ca şi a noastră a tuturor celor de la *Meşterul Manole* şi de la *Gândirea*, mai tineri sau mai în vârstă, a fost teribilă, viaţa lui ca şi cea a Ţării, din care nu alcătuiam decât nişte microcosmosuri simbolice şi elocvent reprezentative.

*

În 1936 a izbucnit războiul civil în Spania, la care a luat parte cu tot sufletul România întreagă. Rezistenţa Alcazarului ne-a apărut ca o reîntoarcere a omului european la eroism şi la nişte valori pe care începuse să le piardă. Epopeea

învăluind acele lupte, gestul tatălui, generalul Moscardó[20], care sacrifica viaţa fiului pentru binele unei idei şi pentru salvarea unei patrii dusă de inamic până în fundul abisului, formau o istorie exaltată, care se înrudea cu propriile noastre iluzii. Cu fiecare victorie naţională, speranţa unui Stat nou devenea posibilă, a unui Stat clădit nu pe utopii importate, ci pe tradiţia locală. Niciunul dintre noi nu-şi închipuia că evenimentele din Europa sau din Africa nu erau decât pregătiri pentru o nouă confruntare mondială, din care atât Ţara cât şi visurile noastre aveau să iasă zdrobite, nu ştiu dacă pentru totdeauna sau pentru multă vreme, mai multă decât o viaţă de om. Îmi dau seama, scriind această carte, că timpul meu de exilat a devenit mai lung decât cel de acasă. Oamenii politici de la noi se lăsau deghizaţi de rege în uniforme ale aşa-zisului Front al Renaşterii Naţionale, la care aderase mai toată lumea democratică, în timp ce afacerile dădeau tonul, dregătorii se lăsau corupţi şi uniformizaţi cu o viteză de coşmar, Ţara părea că se îndreaptă către o statornicie în civilizaţie, în timp ce aluneca înspre propria ei pierzanie, condusă de un despot care se voia luminat şi care nu era decât un reprezentant al întunericului. *Întunecare* se intitula cel mai bun roman al lui Cezar Petrescu. Era cuvântul care se potrivea acelei pseudo-democraţii duse la capăt de nişte pseudo-politicieni. Au fost anii în care a luat fiinţă încetul cu încetul, între asasinate, represiuni sângeroase, arestări masive, câmpuri de concentrare regale şi alte sinucideri, o încercare de rezistenţă în faţa urgiei oficiale, pe care a organizat-o Garda de Fier. Eroarea fundamentală a lui Codreanu, care de altfel l-a dus la moarte, a fost făurirea din violenţă a unei opoziţii care a avut în faţă, gata de replică, o poliţie destul de bine pusă la punct, în sensul cel mai josnic, evident, ca şi cea de azi, ca şi

[20] În timpul asediului Alcazarului din Toledo de către forţele republicane, generalul José Moscardó Ituarte, apărătorul fortului, a refuzat să se predea, deşi republicanii l-au ameninţat că altfel îl vor ucide pe fiul său, Luis, prizonierul lor. Generalul a refuzat să predea Alcazarul, iar Luis a fost împuşcat.

o armată în straturile ei superioare, de la colonei în sus. Ofiţerii tineri înclinau mai degrabă către cealaltă soluţie, cum era natural. Ciocnirea a fost îngrozitoare. Asasinarea lui I.G. Duca, într-un prim timp, a lui Armand Călinescu într-un al doilea, apoi a lui Stelescu, au creat imediat o atmosferă de război civil larvar. Comedia carolingiană devenise o tragedie. Cine trage sabia de sabie va pieri. E greu de înţeles cum un om cum era Codreanu, religios şi cunoscător al textelor sacre, a putut lua drumul violenţei. Misticismul lui se contrazicea astfel pe sine însuşi, până când, întocmai unui martir care-şi alesese singur destinul, a fost ucis în modul cel mai laş şi dezgustător, în stilul pe care Carol al II-lea îl adoptase dintru început pentru propria lui domnie. Dădea pensii scriitorilor şi, pe de altă parte, asasina mii de nevinovaţi în hrubele închisorilor, într-un fel de sarabandă neroniană încrucişată cu ororile sanguinare ale Revoluţiei franceze şi cu măcelurile celei sovietice. Niciodată un rege, dar nu un rege din graţie divină, ci din dizgraţie politicastră, nu a atins în Europa culmile de atrocitate pe care le-a atins în acei ani un suveran de operetă devenit peste noapte călău şi funambul, clown şi criminal. Când se va scrie cu seninătate istoria acelui deceniu, va ieşi la suprafaţă tot ce nu s-a putut spune nici până acum, pentru că regimul comunist n-a făcut în fond decât să imite acea tragedie. Aparenţele au fost deosebite, fondul a fost acelaşi, ca şi intenţiile, după cum se va vedea odată.

La început nu am înţeles. Apoi, aşa cum am să povestesc mai departe, am văzut, într-o noapte, oroarea în întreaga ei goliciune şi mi-am dat seama că nu mai era nimic de făcut. Era târziu şi omenirea întreagă se prăbuşea spectaculos înspre război şi pace. Ce război şi ce pace! Din ghearele cărora n-am scăpat încă şi poate nu vom mai scăpa niciodată, decât printr-o eliberare în Apocalipsă, despre care proorocesc Scripturile. Cred că lumea a ajuns la un *sfârşit* şi dacă Dumnezeu există, aşa cum îmi e din ce în ce mai evident, după cum există şi inamicul, atunci relele din care ne-am structurat timp de două milenii, timp în care am fi trebuit să devenim mai buni în măsura în care Christos ne-a permis să ne

dezvoltăm şi pe care niciodată n-am vrut să o luăm în serios, nici măcar în cadrul Bisericilor, îşi vor afla pedeapsa, o pedeapsă universală, pe măsura universalităţilor din care ne-am făurit păcătuiri modelice.

Îmi pare rău că trebuie să scriu despre astfel de lucruri, însă le-am trăit în trup şi în suflet şi fac parte din carnea mea cea mai îndurerată. Înţeleg din câte greşeli îmi e compusă existenţa, însă mi le-am recunoscut întotdeauna, n-am urât pe nimeni, am făcut eforturi supraomeneşti ca să nu mă înrăiesc, ci dimpotrivă să devin mai bun prin *înţelegere*, literatura şi filosofia sau arta, ştiinţa sau esoterismul le-am folosit ca să pot arunca o privire lipsită de silă şi de părere de rău asupra oamenilor care mi-au fost contemporani. Mi-a fost greu să iert, însă am iertat, şi n-am izbutit să uit numai pentru că asta îmi e în fond meseria. Vreau să spun meşteşugul cuvintelor potrivite. La Fátima, în primăvara din 1965, am ajuns să mă rog pentru ruşi, izbândă asupra propriei mele persoane, pentru care îmi mulţumesc mie însumi şi pentru care am dat mulţumire şi atunci Celui care m-a ajutat să o merit. Nu din vina mea această carte e atât de plină de durere, fiind durerea sentimentul care domină istoria omului din totdeauna şi în special a omului modern, contemporan al revoluţiilor, făuritorul şi victima lor.

Elan în furtună, totul a fost ca un *Sturm und Drang*, de o mare capacitate ozonică, a trecut vijelios peste toate piscurile, a mişcat din loc până şi copacii şi tufişurile din câmpie, o adevărată *metanoia* a fost pe punctul de a transforma până în străfunduri manifestarea în actual a unui popor întreg. Însă, întâi regele, apoi războiul şi, mai apoi, blestemata pace, urmată de invazia cea mai distrugătoare pe care am trăit-o în decurs de atâtea secole, au tăiat aripile furtunii ca şi pe acelea ale elanului însoţitor. Între 1936 şi 1939, când a apărut primul număr din *Meşterul Manole*, s-au întâmplat multe, au murit mulţi români înainte chiar de a fi intrat în război, au apărut însă şi „idei, oameni, fapte", cum se intitula cronica de comentarii de la sfârşitul *Gândirii*, care au plăsmuit o imagine a acelei Ţări care ar fi putut să fie şi nu a fost, dar care, cu

siguranţă, dacă nu se abat peste noi cei patru cavaleri anunţaţi de Sfântul Ioan, va trebui să mai fie odată, înşirată pe o mult mai lungă bucată de timp. În pofida conflictului nimicitor dintre Carol şi Codreanu, datorită spiritului *Gândirii*, care lucra tenace în sufletele unei elite răspândite în toată Ţara, datorită învăţăturii alese pe care o transmiteau din Universitate profesori foarte pregătiţi şi foarte convinşi de rolul lor transformator, datorită literaturii şi în special poeziei care se scria pe atunci, dar şi a unei filosofii concentrate asupra fenomenului românesc, se crease o atmosferă care coincidea cu forma Ţării. În grupul nostru eram de prin toate provinciile, munteni, moldoveni şi ardeleni. Felul în care mă înţelegeam cu Axente, dar şi cu Grigore Popa[21], cu V. Beneş, cu Ion Şiugariu şi cu toţi cei care veneau „de dincolo", dădea socoteală de amalgamarea care se produsese foarte repede între cele trei părţi ale unui popor care nu încetase niciodată de a fi unul singur, împotriva separărilor artificiale la care fusese supus. Un tradiţionalism destinat a perfecţiona valori moştenite şi perfect asimilate la un nivel naţional, depăşind îngrădirile provinciale din trecut, ni se părea demn de a fi continuat, însă ceea ce apărea mereu în conversaţiile noastre era ambiţia de a ne transforma într-o generaţie capabilă de a impune în afară nişte atingeri româneşti cu spiritul, care ar fi putut ameliora raporturile omului cu viaţa. Tot ce se scria în acei ani despre fiinţa românească, cărţile lui Rădulescu-Motru, Lucian Blaga, Ion Biberi, Dan Botta, eseurile lui Băncilă, *Panorama literaturii române* publicată la Paris de Basil Munteanu, eseurile lui Nichifor Crainic din *Gândirea*, proza şi cursurile lui Nae Ionescu, unele scrieri ale legionarilor de elită, apărute în volum sau prin revistele lor, cum era *Criterion*, anumite manifestări în artă, atât în pictură cât şi în

[21] Grigore Popa (1910-1994), scriitor şi filosof român, reprezentant al existenţialismului creştin. Autor al unei teze de doctorat despre Kierkegaard, sub conducerea lui D.D. Roşca (în 1939). A întemeiat şi condus, la Sibiu, între 1941 şi 1944, revista *Ţara*, la care a colaborat regulat Vintilă Horia (n. C.B.).

sculptură, o arhitectură care ţinea seama de stilul tradiţional, reînnoit şi modernizat, prezenţa lui George Enescu şi a lui Brâncuşi în Occident, ne făceau să înţelegem că, odată atins un nivel gândirist, de plină afirmare românească, foarte clar definită în interior, cineva trebuia să transforme în mesaj universal o moştenire atât de puternică şi de vie în toate manifestările ei.

A existat o curioasă coincidenţă între ceea ce se făcea în Spania, între cele două războaie, şi ceea ce se făcuse în România. Atât Unamuno, cât şi Ortega, Eugenio d'Ors sau Ramiro de Maeztu, după tragedia de la 1898, când Spania pierduse ultima fărâmă din vechiul imperiu, încercau să găsească un rost felului de a fi spaniol. Ce mai însemna Spania şi ce mai putea da omenirii, după ce făurise un imperiu în care soarele nu apunea niciodată, crease literatură, artă, mistică, tehnică, filosofie, drept, teologie, după ce căzuse în cea mai penibilă decadenţă? În primii treizeci de ani ai secolului, multe popoare s-au întrebat despre ele însele: germanii, italienii, spaniolii, americanii, argentinienii, influenţaţi de acea căutare a esenţei de care începuse a vorbi fenomenologia şi care coincidea, cum vom vedea mai departe, cu altă scufundare în esenţă care provenea de la însăşi cercetarea particulei atomice. Fizica cuantică, odată cu arta abstractă şi cu fenomenologia, cu poezia lui Rilke şi a lui Juan Ramón Jiménez, Eliot şi Pound, cu noul roman fenomenologic reprezentat de Joyce, Kafka, Thomas Mann, Musil şi, în special în Franţa, de romanul catolic, au pus probleme în profunzime pe care secolul al XIX-lea ştiuse foarte bine să le evite, cu un fel de superficial impresionism care era şi al ştiinţei, deterministă prin contemporaneitate. A te întreba despre tine însuţi sau despre ceilalţi, a începe să înţelegi că *res extensa* e totuna cu *res cogitans*, împotriva prejudecăţilor cartesiene, aşa cum aveau să o demonstreze noii oameni de ştiinţă, a descoperi pe Dumnezeu în centrul atomului, a face deci dintr-o patrie o tehnică a cunoaşterii, o vastă *omenie* în sensul cel mai tradiţional românesc al cuvântului, devenea dintr-o dată o posibilitate de *epistemé* universală. Ceea ce Blaga numise cu atâta

înțelegere „spațiul mioritic" putea cuprinde și exprima partea cea mai bună a omului.

Nu era lucrul așa de clar cum apare în paragraful precedent, scris la rece, peste ani și leghe, însă cam asta îi era, ne era, intenția. *Înclinam către*, cum ar fi spus Husserl. Nu făceam decât să scriem și să publicăm, să ne întâlnim și să discutăm. Vagabondam noaptea până la trei, pe străzile și prin piețele pustii ale orașului și ne vedeam cărțile în toate vitrinele Occidentului. În mijlocul unei atmosfere de abandonare, pe de o parte, de agresiune, pe de alta, de imposibilitate de împăciuire, de neputință cronică de a afla o soluție omenească unor probleme tot omenești, credeam că noi aflasem cheia salvării. Era de ajuns să ne manifestăm.

*

(Scriu acest al treilea capitol departe de Madrid, era să zic „de casă", dar unde îmi e casa, ce s-a întâmplat cu ea, mai pot afla undeva un loc pe care să-l mângâi cu acest cuvânt? Mă uit pe fereastră și văd nori lungi cum înaintează pe valea Ronului, dinspre lacul Leman, se întâlnesc cu ceața care coboară din susul văii și se năpustesc împreună drept spre noi. Din întâlnire se naște o ploaie domoală, de vară, care dă verde crud pajiștilor de pe coaste. Printre norii subțiri se poate vedea încă satul din vale, la o distanță foarte mare, ca dintr-un avion, un alt sat pe versantul meridional al văii, numit Isérables, în curând se vor aprinde luminile în ferestrele vilelor, luminând interioare elvețiene, atât de calme, atât de sigure de ele însele, atât de dincolo de orice fel de tragedie încât nimeni nu mai știe ce e mizeria născută din violență, a uitat de mult ce sunt războiul, lipsa, asuprirea injustă, poliția mizerabilă și înjositoare. Îmi e de ajuns să mă duc la biserică, unde lumea se roagă cine știe pentru ce, pentru a mulțumi, nu pentru a cere. E o altfel de lume, muncitoare, predispusă estetic pentru a da lustru până și cărărilor din pădure, opusă oricărui fel de a trăi tragic. Totul, până și ultimele râpi din ultimul capăt al unei văi abrupte, este îngrijit de o mână fără cusur, orice pisc, orice cabană, orice refugiu sau cătun sunt

indicate pretutindeni de semnalizatoare mereu vopsite, deregătuite, împrospătate. Nu mai există nicio pustietate, decât foarte sus probabil, acolo unde termometrul scade noaptea la zero grade, nici murdărie sau delăsare. Munții, aici, l-au salvat pe om. L-au situat dincolo de încrucișări de drumuri periculoase și distrugătoare. Dintr-o mizerie care a durat milenii, în plin secol al XIX-lea, atunci când electricitatea a putut fi produsă de căderile de apă, care înainte nu serveau la nimic, apoi datorită turismului, Elveția a devenit țara cea mai bogată din Europa, poate din lume. Înainte tinerii emigrau și își vindeau brațele înarmate devenind mercenari fără crez și fără patrie, acuma Elveția exportă mașini, alimente, psihologi, educatori, modele de viață pacifică, în timp ce își transformă în cazemate văile și munții, își înarmează o armată care e cea mai puternică din Europa, socotind-o după numărul locuitorilor, ca nimeni să nu îndrăznească să-i atingă fericirea în vreun fel sau altul, vreau să zic în vreun fel utopic sau în vreun fel material. Aici, cu toate cusururile, democrația este un bun național, o formulă eficace, nedemagogică. Progresul material nu a izgonit din suflete respectul și amorul pentru tradiție. Poate că numai Elvețienii și Japonezii au reușit să combine tehnica cea mai avansată cu tradiționalismul cel mai autentic. Invidioșii de pe toate latitudinile îi critică și-i ironizează, din vârful unei impotențe din ce în ce mai evidente. Fabricanți de ceasuri, cum îi numea Graham Greene, care n-a înțeles multe, nu numai pe elvețieni. Eu descind aici aproape în fiecare vară, de un sfert de deceniu, ca să regăsesc ceva din esența pierdută. Pădurile îmi miros a Bucegi. E tot ce voiam să spun în această paranteză cu dublu sens, general și personal.)

*

Trăiam cele patru anotimpuri cu fidelitate ancestrală, poate pentru că mă născusem la țară, poate pentru că învățasem de mic cât de important era să plouă, să ningă, să fie vreme bună, să nu cadă grindina, să nu vină lăcustele. Nu le-am văzut niciodată, decât una câte una, săltând prin miriște, însă

știam de la părinți și de la țărani ce pacoste puteau să fie și cum lăsau pământul ars în urma lor, deposedat de culori, ca după un incendiu, mai rău ca după un potop. Așa cum au dispărut fără urmă, înghițite de propria lor inadaptabilitate la ceva, vor dispărea și lăcustele utopiilor, brusc scufundate în inactual. Tot așa, la un moment dat, au dispărut hoții de cai de pe ținuturile Râmnicului.

Primăvara mă indispunea prin indecizia cu care stătea atârnată peste oraș, sau peste sat, când fulguia cu soare, când înghețau zăpezile topite și alunecai fără veste între un nămete fosilizat și o violetă timpurie. Străzile erau murdare, negricioase, pline de hopuri săpate în gheața rezistentă care se topea și nu se topea și parcă, noaptea, prindea din nou puteri. Abia de Paște, dacă nu cădea prea devreme, mă împăcam cu timpul vizibil. Dacă mergeam la Bălțați, mă instalam la soare și citeam, lăsam uneori cartea din mână și respiram praful merilor, în floare pe toate dealurile, ori stăteam să ascult un trombon îndepărtat care spărgea aerul, venind tocmai de la hora din sat, purtat de vânt odată cu mirosul florilor și cu o veste de ploaie aninată pe culmile joase ale Măcinului. Veneau musafiri de la Râmnic sau din alte sate din împrejurimi, sau mergeam noi în vizită cu trăsura, din conac în conac, din cozonac în cozonac, mă plictiseam profund, reușeam să dispar din orbita părintească, împreună cu fratele meu și să dăm târcoale prin livezi sau să batem mingea între doi pomi care ne serveau de „poartă". Mai târziu, pe vremea studenției deci, mă lăsam greu urnit din loc. Rămâneam uneori singur acasă și scriam în fața ferestrei. Când ridicam ochii de pe hârtie vedeam, peste livada care curgea lin către vale, primele case din Bălțați și turla de la biserică, în timp ce muzica din sat însoțea iureșul horei sau roteala pe loc a dulapului[22], de unde îmi ajungeau țipete de leliță speriată. Atingeam, deodată, în mod simultan vreau să spun, un sentiment de melancolie vecin cu disperarea, însă un sentiment *pozitiv*, producător de versuri și de idei, și un sentiment

[22] Dulap – scrânciob .

de plenitudine inefabilă, însă din care simțeam cum cresc către ceva, ca un copac tânăr care, fără știrea și fără voia lui, împinge cu rădăcinile către adâncuri și cu ramurile către propria lui coroană. Lăsasem la București, întotdeauna, un amor definitiv, care completa tabloul primăverii din mine, după cum vântul sau florile, sau berzele completau primăvara din afară. Liniștea, noaptea, era atât de mare, atât de nețărmurită, încât se putea confunda cu pacea lumii. Nici una, nici alta, nu erau nici reale, nici nelimitate.

Vara începea pe la 10 mai. Nu mă duceam niciodată la ștrand, rareori la Lido, unde îmi plăcea să mă arunc în valuri, ca și la mare, unde apa liniștită mă țintuia pe loc, în timp ce soarele și plaja mă goleau de gânduri și de inițiative, pot spune că îmi repugnau profund. Când auzeam apa spărgându-se de maluri, la Eforie, unde ne-am dus două veri la rând, în 33 și 34, mă repezeam către plajă, săream în apă, mă înfruntam cu valurile, plonjam în crestele înfuriate, mă lăsam rostogolit, mă ridicam, plonjam din nou, râdeam posedat de un entuziasm pe care l-am păstrat până acuma. Nu știu de ce marea înfuriată și lupta cu ea mă entuziasmează într-un mod fizic și spiritual în același timp. E ca un fel de bătălie simbolică, pe care oricând sunt în stare să o iau de la capăt. Altfel, marea, apa, plaja, piscinele publice îmi produc un sentiment de repulsie de care nu m-am putut dezbăra niciodată. În mai și iunie aveau loc întrunirile noastre literare și petreceam nopțile la cârciumi, prin mahalale îndepărtate de centru, sau lunecând prin întuneric, ca niște bărci venețiene pe canaluri, încărcate de idei și proiecte. Apoi venea scurta dar teribila epocă a examenelor fără succes, sau cu prea puțin, când mă făceam că studiez și când lua sfârșit tortura și puteam aduna cu mare greutate una sau două bile roșii la avutul meu universitar, plecam la țară sau, cu Lulu și cu Dodo, la mare. August la țară, cu treieratul care avea loc de obicei mai devreme, cu mânatul boilor de la câmp la conac, urcat uneori în vârful snopilor, cu zgomotul monoton și adormitor al batozei, câștigând în intensitate când snopul ajungea în bătaia alegătoare și se separau paiul de grăunțe și grăunțele de pleavă, bătând în

gol când omul cu secera întârzia să-i dea de mâncare, august la poalele colinelor râmnicene, cu soarele călătorind peste Bărăganul apropiat, cu apusurile peste dealuri, cu strugurii care se coceau odată cu prunele şi cu perele, lângă răcoarea roşcată a coacăzelor înconjurând fântâna, pe de o parte, cu stupii de albine de cealaltă, era timpul recompenselor după o stagiune de încordare şi de muncă intensă, nu pe băncile Facultăţilor, ci în camera poetului. După-masă plecam destul de devreme la tenis, unde jucam până către seară, pe terenul Cercului Militar de peste drum de Prefectură. Mă întorceam acasă pe drumul cu plopi care începea dincolo de podul aruncat peste vasta albie a Râmnicului, unde, imediat ce începea să cadă seara, aerul se umplea de lilieci. Trebuia să mă dau jos de pe bicicletă şi să mă apăr cu racheta de tenis prin întunericul care devenea din ce în ce mai dens. Pe dreapta şoselei ştiam printre prunii unei livezi de ruinele unei biserici ridicate de Ştefan cel Mare, lângă care avea să aibă loc o scenă tragică din romanul *Călătoria la San Marco*, scris la Madrid prin 1969. Se spunea că de pe malul râpos şi înalt pornea o hrubă care ajungea până sub biserică şi că acolo zăceau comori nepreţuite, iar după miezul nopţii unii pretindeau că ar fi văzut flăcări verzi tremurând ademenitoare şi blestemate printre zidurile căzute. Când ajungeam sus, la încrucişarea drumului de Brăila cu şoseaua de Buzău, lângă casa lui Iancu, prietenul meu din copilărie, respiram uşurat, liberat de lilieci şi de duhuri rele. Mai totdeauna aveam musafiri. Fie bunica, fie câte o verişoară, fie rude din Râmnic care cinau la noi şi apoi, noaptea târziu, pe lună plină, se întorceau cu trăsura la oraş. În nopţile fără lună ieşeam după cină în curte şi descifram chipul cerului. Drept deasupra casei, Carul Mare îşi întindea oiştea către apus, în timp ce un felinar, cu o lampă cu gaz între geamuri de sticlă, marca timid mijlocul gospodăriei. Am încercat, o singură dată, să dorm pe o şiră de paie, m-am uitat la stele până n-am mai putut, m-am foit pe o parte şi pe alta, n-am putut cu niciun chip adormi, aşa încât, pe la miezul nopţii, m-am lăsat să alunec către capătul şirei, am intrat pe furiş în casă şi m-am culcat la mine în pat. N-aveam vocaţie

de om al naturii, mă neliniştea contactul cu nocturnitatea, cu razele stelelor, cu efluviile care circulau prin aerul nopţii odată cu vietăţi şi dihănii nevăzute. Alteori, când se mai potoleau căldurile, către sfârşitul vacanţelor, dădeam raite lungi cu bicicleta prin cartierele cele mai îndepărtate ale Râmnicului, descălecam prin pieţe nepavate, priveam către inima secretă a grădinilor printre gratii ruginite, unde speram să se ivească o fată ca în Eminescu, treceam pe la Moş Costică pe acasă, în strada Ştefan cel Mare şi stăteam de vorbă cu el. Se odihnea sub un prun, cu bărbia rezemată în baston, cu pălăria de paie pe cap, şi privea către stradă, la lumea care trecea şi cu care se saluta cu mare ceremonial şi prietenie. Era un om foarte simpatic, inteligent, vorbăreţ fără exces, unul din stâlpii oraşului. Citea romane franţuzeşti şi luam de la el câte o carte pe care i-o înapoiam a doua zi. Odată mi-a împrumutat *Prin foc şi sabie* de Sienkiewicz, din care descindeau probabil *Păunaşul codrilor* de Radu Rosetti şi *Neamul Şoimăreştilor* de Sadoveanu.

Dintr-o dată mă săturam de stat la ţară. Îmi intensificam melancolia rătăcind pe miriştile pustii, cu o puşcă pe umăr, culegând câte o mură coaptă sau strepezindu-mi gura muşcând din porumbelele brumării, aprinzând focul la adăpostul unui lan de porumb, ca să coc ştiuleţi din care rodeam până dispărea soarele după dealuri. Apoi mă întorceam în sarabanda bucureşteană, unde abia aşteptam să-mi revăd prietenii şi să reiau contactul cu visul întrerupt, vreau să spun cu *Meşterul Manole*.

Toamna la Bucureşti, ca un pahar, se umplea de must. Podgoriile, timp de câteva zile, invadau străzile, glumeau cu trecătorii, le aduceau aminte de origini, însănătoşeau imaginaţiile. Un optimism fără margini lua în posesiune sufletul meu şi, în timp ce începeau să cadă frunzele pe bulevarde şi să geamă poeţii sub lungile violine ale anotimpului, eu mă simţeam cuprins de o sete de viaţă care, probabil, coincidea, în caligrafia fără scăpare a acidului desoxiribonucleic, cu apropierea zilei în care ieşisem la lumină. Grăunţele care cădeau în pământ trăiau cu siguranţă aceeaşi alegrie energetică,

aşteptând, în întunericul de sub brazde, renaşterea care încolţea în ele, dincolo de geruri, din aceeaşi prezicere genetică. Aşteptam cu nesaţ prima zăpadă, mă suiam în tramvai pe platforma de la spate a ultimului vagon, ca să văd, noaptea sub lumina felinarelor, avalanşa de fulgi cuprinzând oraşul, supunându-l unei purificări atât de evidente încât mi se părea ciudat cum Statul nu făcuse o sărbătoare naţională din această feerie. Însă Statul era departe de orice idee de purificare. Umplea de sânge toate anotimpurile. Cred că numai poeţii şi sfinţii au avut, şi au, conştiinţa ecumenică a răului. Există la baza răului din Istorie o intenţie bine chibzuită. O invertire a misiunilor. Statul, reprezentat de *guvern*, trebuie să-şi protejeze cetăţenii, să administreze justiţia, să facă legi valabile pentru toţi, destinate a crea un acord şi o bună stare din care, dacă cineva se abate, totul se dărâmă sau ia o cale tot mai vertiginoasă către crimă fără pedeapsă. Zic asta pentru că Statul nu e niciodată de vină, nimeni nu-l trage la judecată, nimeni nu-l face responsabil. Cine va judeca, unde şi cum, pe cei ce au siluit Ţara în ultimii cincizeci de ani, de la Carol la actualii ei invertitori de ordine? Gnosticii nu erau departe de adevăr când afirmau existenţa unor zei minori, care deplasaseră pe Dumnezeu şi puseseră mâna pe putere aici pe pământ, zei aliaţi cu diavolul, cu Inamicul, a cărui misiune este invertirea lucrurilor, exact ca în *1984* de Orwell. Răul e bine, minciuna e adevăr, sărăcia e abundenţă, războiul e pace etc.

Iarna era ca o ieşire din haos, o încercare de întoarcere şi de reparaţie. Încă de copil, pentru că mă născusem în ea, o trăiam cu o intensitate religioasă. Când plecam prin Bucegi şi cutreieram pădurile cu skiurile în picioare, mă opream uneori ca să ascult vocea purităţii cum urca din văi, cum creştea printre brazii deghizaţi în călugări, cum se intensifica în saltul peste cărări al căprioarelor. În camera poetului devenită mai mare şi mai luminoasă, mai plină de cărţi, în casa în care ne mutaserăm între timp, pe Calea Dorobanţilor, nu departe de statuia lui Eminescu şi a aviatorilor, mă apropiam tot mai mult de unii scriitori şi mă îndepărtam de alţii. Norocoasa aventură universitară îşi pierdea din intensitate, până în

februarie, când avea loc câte o sesiune de iarnă destinată să-i ajute pe întârziaţii ca mine. N-aveam linişte nici iarna.

A fost totuşi într-o iarnă când m-am întâlnit cu destinul. Mă aflam la Dodo, în Caragea Vodă, când a sunat cineva, ne-am dus să deschidem, a intrat o fată cu părul lipit de tâmple, avea treisprezece ani, ochii verzi, un fel foarte personal de a vorbi, de a glumi, de a forma în jurul ei un nimb de originalitate spontană, naturală şi deschisă. I-am spus imediat verişoarei mele: – Cu fata asta am să mă însor. Eu aveam optsprezece ani. Şi aşa a fost. Am cântat-o în nenumărate poeme. Totul a început într-o iarnă, aşa cum trebuia să se întâmple. Tot într-o iarnă am făcut nunta, şapte ani mai târziu.

Am înţeles că prima tinereţe se apropia de sfârşit când m-a chemat Crainic, într-o seară, poate că prin octombrie 1938, ca să-mi spună că aflase de planurile noastre în legătură cu scoaterea unei reviste, că nu-i vedea rostul, că mă socotea vinovat de un fel de act de rebeliune, că aveam să mă port cu el aşa cum se purtaseră şi alţii, înjurându-l prin ziar, că trebuia să aleg între *Gândirea* şi *Meşterul Manole*. Eram înmărmurit, copleşit de durere, intimidat, pus într-o situaţie dramatică. I-am răspuns – era primul meu *răspuns* în viaţă –că nu aveam de gând să dau loc la niciun fel de rebeliune, că niciodată nu aveam să-i răsplătesc prin injurii binele pe care mi-l făcuse acceptându-mă la *Gândirea* (între timp devenisem membru al grupării, ceea ce echivala cu intrarea într-o Academie), şi că nu-mi era uşor să aleg, însă că mă simţeam dator să o fac în numele meu şi al celor care îmi împărtăşeau iluziile. Alegeam *Meşterul Manole*. Am ieşit. Nu ne-am salutat. Am rătăcit ore întregi pe străzi. Îmi era aşa de rău încât cred că aveam febră. Aş fi preferat să mă fi înghiţit pământul. Crainic a fost omul pe care [cel] mai mult l-am respectat şi l-am iubit, cu o devoţiune pe care n-am acordat-o nimănui. Cum putuse să se întâmple o asemenea scenă între noi, în aşa de puţine cuvinte, pe marginea unei nedreptăţi atât de strigătoare la cer? Nu mă simţeam vinovat cu nimic, nu înţelegeam de ce păcat eram învinuit, însă mi se părea just ceea ce făcusem. N-am mai colaborat la *Gândirea* timp de doi sau trei ani după aceea.

Era pe vremea când îmi făceam serviciul militar, la Regimentul II de Artilerie Grea, din Bucureşti. Petrecusem o lună în Italia, în vara precedentă, în parte tot datorită lui Crainic. Îi spusesem într-o zi, prin iunie, că nu aveam bani ca să merg la Perugia, cu Institutul de Cultură Italiană (îmi trebuiau cinci mii de lei, pe care nu voiam să-i cer tatii). Îmi spuse că el nu avea bani ca să mă ajute, că îşi dădea seama de cât de importantă putea fi acea călătorie pentru mine şi-mi propuse imediat o soluţie. Scrise o scrisoare lui Cezar Petrescu, director pe atunci al ziarului *România*, în care îi explica situaţia şi îl ruga să-mi avanseze acea sumă de care aveam să mă achit trimiţându-i câteva articole de pe drum. M-am prezentat la Cezar Petrescu, care m-a primit imediat, mi-a făcut o notă pentru casă, mi-a urat drum bun şi m-a rugat să-i scriu două reportaje de la Perugia. Se crease Axa Roma-Berlin, cu care eu nu eram de acord, în deplinătatea unei necunoştinţe de cauză politică din care îmi era făcută vocaţia poetică, Hitler vizitase Italia şi-i făcuse cadou lui Mussolini opera completă a lui Nietzsche, special publicată pentru Duce într-o singură ediţie. Încasai cele cinci mii, cu care îmi plătii la Institut călătoria dus şi întors la Perugia şi statul acolo cu pensiune completă. M-am mirat, când am trecut frontiera, la Curtici, că nu era niciun semn de despărţire de câmp, că porumbul creştea la fel într-o parte şi într-alta. Aşa mi s-a întâmplat când am trecut Ecuatorul, în 1948. Pe apa oceanului nu se vedea nicio despărţire între cele două emisfere.

Când am intrat în Perugia era foarte devreme, într-un început de iulie. Pătrundeam direct în Evul Mediu, veneam de la Bucureşti şi mă găseam în plin gotic. Parcă mă purtase printr-un vis o mână fermecată, peste spaţii şi peste istorii. Am stat o lună într-un colegiu, pe o stradă din centru, întunecată. M-am culcat imediat după masă, mort de somn şi de oboseală, după două zile petrecute într-un vagon de clasa a doua. Când m-am trezit, cineva cânta la pian, într-un apartament care dădea pe aceeaşi curte interioară. Şi mirosea a aer închis, umed, lipsit de soare, însă impregnat de nuanţe necunoscute, de cafea, de fructe, de ziduri vechi, îmbibate de evenimente.

Am ieşit pe străzi şi am urcat spre Corso Vanucci, care forfotea de lume în căldura agreabilă a înserării. La capătul străzii, peste capul unui bust al lui Carducci, se întindea Valea Umbriei, iar pe un deal se vedea în plin soare o pată gălbuie pe un deal. – Este Assisi, îmi spuse cineva. Nu-mi venea să cred. Citisem multe cărţi despre Renaştere, despre istoria Perugiei, despre istoria Italiei, ştiam multe, însă nu mi le putusem închipui atât de frumoase, construite după un fel de modele arhitectonice şi poetice care erau destinate să lase în urmă o amintire exactă a unor oameni care dedicau totul luptei pentru frumos. Chiar şi crimele, războaiele, năpastele, exilurile, ciumele, orgiile, nedreptăţile luau forme netede în spaţiu, ogive, capiteluri, coloane, frontispicii, turnuri, fresce, basoreliefuri, poeme, nuvele, romane, totul se ridica înspre o ţintă anume aleasă ca să rămână şi să dea mărturie. Păcatele, în felul acesta, înscrise în frumos, îşi pierdeau din greutatea specifică. Cum îşi permisese Dante să facă o alegere care stătea numai în mâna lui Dumnezeu, să condamne la Infern şi să aşeze în Paradis suflete din trecut şi contemporani amici sau duşmani, abuzând de un liber arbitru care se înscria şi el în această justificare prin frumos? Oricât, mai târziu, m-am desfăcut de Renaştere, oricât m-am deprins, prin propria trăire în exil, să nu mai cred în oameni şi să le minimizez trecerea prin viaţă şi să nu mai am încredere în Istorie ca atare, vreau să spun că, scenariu pentru o dramă văzută pe atunci ca o măreţie, astăzi ca o înfruntare cu răul şi cu binele, din care acesta nu iese decât arareori învingător, Italia, prin Perugia şi prin Valea Umbriei, a rămas şi acum fidelă acelei imagini. A fost o întâlnire aşteptată şi reuşită. (Când mă întorceam, prin iunie 1974, de la Atena, ne-am oprit două zile la Roma, înainte de a zbura spre Madrid. Luam masa la un restaurant, în aer liber, pe o stradă care dă spre Piaţa Sant' Eustacchio. Când am terminat de mâncat, mi-am ridicat privirile spre casele înroşite de secole, coapte de soarele timpului, era cald dar plăcut, auzeam vorbind lumea de la mesele din jur, leandrii de pe margini miroseau a sud, o linişte mă învăluia dintr-o dată, venită din afară, coincizând cu o dorinţă dinăuntru. – E mai

frumos la Roma, nu-i aşa? o întrebai pe soţia mea. Veneam de la Atena, văzusem Corintul, Delphos, marea albastră, templele albe, respirasem începutul Europei, însă nimic nu putea fi pentru mine mai justificat, din punct de vedere omenesc, decât Roma şi Italia). La douăzeci şi doi de ani, la Perugia, a început o înţelegere pe care niciun eveniment, în nicio perioadă, înainte de război, în timpul lui şi după, nu mi-a modificat-o. Pillat îmi spusese la plecare: – Cele mai frumoase oraşe din lume sunt Toledo şi Perugia.

Dispuneam de un carnet pe Căile Ferate Italiene, care-mi dădea dreptul la o reducere de cincizeci la sută, specială pentru studenţii străini, aşa încât călătoream fără încetare. La cursuri am fost o singură dată, la o oră de istorie literară a lui Marcello Camilucci, cu care am devenit imediat prieten. Locuia la Bologna. Când plecam spre nord, ca să vizitez Florenţa şi Verona, când mă îndreptam spre sud, la Napoli şi Capri. Când la Veneţia, când la Roma. Aveam bani pe sponci, aşa încât dormeam la pensiuni ieftine, nu mâncam mai nimica, petreceam nopţile, uneori lungi, pe o bancă, în parcul din faţa muzeului de artă din Napoli, de pildă, cumpăram banane şi, rar, câte o carte. Prima mea frază în italiană a fost: – *Avete l'ultimo numero del* Frontespizio?, revista pe care o conducea Bargellini la Florenţa. Am trecut pe la Palazzo di Parte Guelfa, ca să dau de Papini, însă era plecat în vacanţă. Acolo îşi avea sediul Institutul fundat de el pentru studiul Renaşterii şi revista *Rinascimento*. Michelangelo, Perugino, Rafael, Pinturicchio, Giotto, cupola de la Sfântu' Petru, străzile de mare de la Veneţia, albastrul apei în Grotta Azzurra, casa doctorului suedez Axel Munthe care scrisese *Cartea de la San Michele* foarte citită la Bucureşti, suită pe înălţimile aproape elenice de la Capri, pinii de la Roma, ruinele de pe Via dell'Impero, forumul lui Traian şi coloana cu istoria Dacilor – eram ameţit ca un înamorat, nu mă interesa nimic, nici chiar fetele care veniseră cu noi de la Bucureşti, cu care dansam noaptea la GUF, la Perugia, în ritmul unui cântec celebru în vara lui '38: *Tornerai*. Însă pasiunile mele nu depăşeau timpul unui tango. Ziua alergam de la o biserică la alta, de la

un muzeu la o piaţă, de la un palat la o mânăstire. Assisi, descoperit într-o după-masă după ce făcusem turul Văii Umbriei şi trecusem pe la Foligno şi Montefalco, m-a lăsat atât de zguduit, încât am hotărât să mă întorc curând şi să petrec restul de ani, care mă separau de al treilea deceniu, închis în mânăstire, călugăr cu dată fixă, decis să înţeleg ce se petrecuse acolo, cum un om putuse impregna o regiune întreagă de personalitatea lui, lăsând în urmă atâta sfinţenie, atâta uman neuman concentrat într-o existenţă, cum reuşea să modifice conştiinţa vremii lui şi să facă posibilă, după moarte, nu numai o mişcare spirituală care definise o epocă şi încercase să-i taie colţii, să o creştineze şi să facă posibilă convieţuirea între oameni, dar şi o bazilică devenită un adevărat muzeu de artă medievală, unde stăteau unul lângă altul Giotto, Cimabue, Pietro Lorenzetti, Simone Martini şi alţii aproape tot atât de mari. Când i-am povestit lui Crainic, la întoarcere, revelaţia de la Assisi, mi-a mărturisit, deşi nu renunţase niciodată la ortodoxie, că şi el, în faţa operei sfântului Francisc, căzuse în tentaţia de a rămâne acolo şi de a se converti la catolicism.

Pusesem o piatră pentru templul meu, cum ar fi zis Blaga. Italia nu m-a părăsit niciodată, a devenit, dimpotrivă, din ce în ce mai puternică în mine, deplasând cultura franceză pe alt plan, fără să o anihileze. Preluam, astfel, fără să-mi dau seama, straturi diferite, odată cu limba respectivă, trăiri europene sincronice, ieşeam din forma primă a culturii româneşti în care mă născusem şi fusesem crescut, pentru a cuprinde o suflare românească superioară, contemporană în spirit cu alte forme, care-i aparţineau şi care o influenţaseră de-a lungul secolelor (cultura romană după Traian, cultura bizantină, cultura gotică, Renaşterea etc., până dincoace de romantism) însă de care era greu să te apropii în mod raţional sau conştient dacă nu ieşeai din Ţară şi dacă nu contactai direct fiecare spirit local în parte. Exilul, mai târziu, mi-a completat această formaţie. Ştiu astăzi că sunt un european născut în România, aşa cum cineva era înainte un român născut în Oltenia, sau un spaniol născut în Castilia.

S-au întâmplat atâtea lucruri în 1938. Cu mine şi cu restul lumii. Încât nu ştiu cum să pun frâu evenimentelor. Îmi dau seama că am trecut peste timp şi am descris plecarea de la *Gândirea* cu un an înainte, însă nu mai aveam răbdare, trebuia să fac loc neprevăzutului aşa cum acesta îşi făcuse loc în viaţa mea. 1938 a fost, de fapt, anul cel mai fericit al perioadei dintre cele două Războaie Mondiale. Un aer straniu învăluia Europa, încerca parcă să o ţină în loc înainte de a se lăsa dusă pe calea unui conflict care avea să înceapă în Polonia şi avea să se termine la Hiroshima, avea să pună în mişcare armatele germane şi poloneze şi avea să intereseze aproape toate statele şi să se încheie în Pacific, cu un act militar şi cu o manifestare ştiinţifică şi tehnică, o explozie inuzitată, care introducea Politica dar şi stilul omenirii întregi într-un nou fel de a gândi, de a reacţiona şi de a concepe societatea. Grupurile umane care nu au reuşit să se adapteze la spiritul exploziei atomice, cu tot ceea ce aceasta impunea ca ieşire din secolul al XIX-lea, nu au înţeles nici acum importanţa acelei introduceri. Însă în 1938 nimeni nu putea anticipa ceea ce nici oamenii de ştiinţă nu erau siguri că vor putea să rezolve. Nici eu şi nici amicii mei, atât de siguri pe viitor şi pe modul nostru de a-l concepe, nu aveam o privire antrenată în acest sens. Cred că nici Axente Sever nu ştia de fizica cuantică. Poate că Ion Barbu, prin înrudirea lui ştiinţifică cu matematicile, sau profesorul Ţiţeica. Însă nimeni, nici chiar în Germania centrată pe revelaţiile de la Göttingen, nu putea să prevadă ceea ce avea să se întâmple şapte ani mai târziu. Al Doilea Război Mondial a fost ca o punte rapidă, ieşită în drum după o cotitură, care ne-a trecut pe toţi de pe un tărâm pe celălalt.

Iată-mă, deci, în plin serviciu militar, parte din care l-am făcut la Centrul de Artilerie de la Dadilov, între Bucureşti şi Giurgiu, apoi la II Greu, unde, după cum se cuvenea, am dat de greu. Instrucţia cu tunurile era foarte serioasă şi avea un precis conţinut tehnic în intenţiile şi comportamentele ei. Ne antrenam pe tunuri moderne, cu tracţiune mecanică, însă eram obligaţi, în acelaşi timp, să facem călărie şi să ne ocupăm de

cai. Din când în când, cam o dată pe săptămână, îmi venea rândul la schimbul de grăjdari, şi-mi petreceam trei ore pe noapte curăţând bălegarul, cărându-l cu roaba, măturând, dând de mâncare telegarilor. Mi se lungeau braţele sub presiunea roabei încărcate. Dimineaţa, când se termina ultimul schimb, de la trei la şase, era încă întuneric, uneori ningea, venea bucuria ceaiului cald şi a unei bucăţi de pâine neagră, foarte gustoasă, care mă răsplătea de efortul nocturn. Pe la şase seara mă întorceam acasă, cu uniforma îmbibată de miros de grajd şi de bălegar. Însă orele care mă despărţeau de somn, sau duminicile, sau orele de libertate din timpul săptămânii, la care aveam dreptul, când nu-mi venea rândul la grajd sau să fac de santinelă, încotoşmănat din cap până-n picioare ca să nu-mi cadă urechile de frig sau să-mi degere picioarele plimbându-mă prin faţa porţii regimentului, prin zăpada care cădea feeric peste urâţenii şi suferinţe, orele de libertate, zic, le scuturam de pene şi de fulgi, le storceam până la oase. Mergeam la ceaiuri dansante, mă întâlneam cu fete la cinematograf sau patinam la Oteteleşanu, îngrijeam şi corectam paginile unei colecţii, pe care o speram infinită, dedicată temelor esenţiale ale poeziei şi ale omului: „Treisprezece poeţi despre amor", sau despre Dumnezeu, despre toamnă sau despre patrie etc., din care nu a apărut decât primul volum, cu colaborarea lui Ovid Caledoniu, Ştefan Baciu, Virgil Carianopol, Ştefan Stănescu, Teodor Scarlat, Const. Virgil Gheorghiu, Simion Stolnicu, Ion Aurel Manolescu, Gherghinescu Vania, Aurel Marin, Vlaicu Bârna şi alţi poeţi tineri, treisprezece cu totul, numărul pe care tot eu îl alesesem ca o sfidare împotriva prejudecăţilor; cu o prefaţă a mea şi cu portrete ale colaboratorilor de Neagu Rădulescu. Libră-ria Pavel Suru, de pe calea Victoriei, editase acest prim volum şi, graţie prieteniei cu Miron Suru, pe care-l cunoşteam de la Sava, şi studia la Litere, începurăm a plănui intrarea în real a unei reviste. Însă lipsa de timp, cu toate eforturile mele şi cu toate orele de somn pierdute, mă scotea din sărite. Problema s-a rezolvat de la sine. În timp ce fuseserăm adunaţi în curtea regimentului de la Malmaison toţi cei cu termen redus

(cred că ajunsesem între timp la gradul de caporal) un ofiţer a dat ordin să facă un pas înainte cei ce ştiau limbi străine şi a notat într-un caiet specialitatea lingvistică a fiecăruia. Eu ştiam franceza şi italiana. Două săptămâni după aceea, am fost anunţat că eram transferat la Centrul de Radio ascultare al Marelui Stat Major, dincolo de Cotroceni şi de şcoala de Ofiţeri de Geniu. Acolo lucram numai noaptea, ascultând la radio posturile care emiteau în italiană şi redactând, între toţi, un buletin de informaţii care trecea la control, în fiecare dimineaţă, prin mâna căpitanului Ionescu, un om tare de treabă, şi apoi trimis la Statul Major. Cum intraserăm în 1939, importanţa acestor informaţii pentru militari şi guvernanţi era evidentă. Ascultarea avea loc numai noaptea, deci dormeam cam până la amiază şi aveam toată după-amiaza liberă, iar dacă ceva important trebuia să aibă loc seara după opt, ceream voie şi căpitanul Ionescu mă lăsa liber cât timp voiam. Statul cu el la taifas era o plăcere, între două emisiuni de la Radio Roma, sau la o gustare înainte de miezul nopţii. Austria şi Cehoslovacia erau ocupate de trupele germane. Cei mari se adunau la München ca să accepte aceste ocupaţii. Hitler, peste scurt timp, avea să se înţeleagă cu Stalin, împotriva tuturor aşteptărilor, lăsând astfel pe mâna destinului, totdeauna imprevizibil, jocul cu moartea şi cu fericirea popoarelor. 1939 s-a desfăşurat sub acest semn de umbră, din care n-am ieşit încă, din care probabil n-am ieşit niciodată şi nici n-avem şanse de a ieşi vreodată. E ca un nor care astupă orizontul, în momentele în care totul pare limpede şi rezolvat şi care, dându-se la o parte, dezvăluie, ca într-un tablou flamand, porturi neaşteptate, mări şi ţărmuri fantastice, care nu au nimic de a face cu realitatea prevăzută. Mări şi ţărmuri teribile pentru bietele suflete pline mereu de vane speranţe, niciodată împlinite. Ideologiile, dictatorii, parlamentele, democraţiile, visurile de libertate, fronturile populare duceau, în fond, către lunga răfuială, care nu era decât un nou început. Eram aşa de tânăr încât nicio catastrofă nu-mi năruia iluziile. Până într-o noapte.

Ieşeam de la serviciul de radio-ascultare, foarte târziu, aproape de zorii zilei, aşa încât o luai pe jos, trecui de palatul

de la Cotroceni, apoi de-a lungul Grădinii Botanice, nu mai ştiu în ce anotimp, probabil toamna, cu siguranţă o zi după o răfuială, de astă dată internă. Cineva fusese asasinat de un grup din Garda de Fier, poate Călinescu. Ajuns la poalele dealului, mă îndreptai către podul de la Cotroceni, peste Dâmboviţa, care, în prelungirea lui, avea să mă scoată undeva spre sfârşitul lui Ştirbei Vodă, dincolo de terenul de la Venus, când văzui pe dreapta, înspre Facultatea de Medicină, pe un câmp, o lumină ciudată şi un grup de oameni. Mă apropiai, curios, nu ştiu dacă mergând pe un drum, pe o stradă, sau peste un maidan. Nu era frig, pentru că nu purtam manta pe mine şi nici nu ploua. Un camion militar, un reflector, soldaţi, poliţişti, o zarvă *a mezza voce*, ca într-o dramă muzicală. O treabă ascunsă, făcută la adăpostul întunericului, destinată zilei care mijea dincolo de trupul capitalei, o zi de groază judecând după şoapte şi după mişcările sfiite, grăbite să termine, ale umbrelor militare sau poliţieneşti. Mă apropiai, la o distanţă care să nu-mi reveleze prezenţa celor care, într-un mod atât de neobişnuit pentru mine, se grăbeau să-şi ducă misiunea la capăt înainte de răsăritul soarelui. În lumina reflectoarelor, într-o clipă de luare de cunoştinţă, poate cea mai îngrozitoare din viaţa mea, mi-am dat seama că pavajul era acoperit de cadavre aruncate la întâmplare şi că, între doi stâlpi, umbrele umane în uniformă întindeau o banderolă albă pe care stătea scris cu litere negre: Aşa termină trădătorii de neam. Erau cadavre de tineri ucişi în închisori, în aceeaşi noapte, ca represalii pentru uciderea de către Garda de Fier a unui prim-ministru. În alte pieţe, în aproape toate capitalele de judeţ ale României, lumea, abia sculată din somn, avea să descopere în acea dimineaţă acelaşi spectacol. Mii de victime. Chiar şi Patriarhia îşi dădu acordul pentru ca guvernul să poată duce legal la capăt acea crimă colectivă şi oficială, probabil unică în istoria Europei contemporane, atât de bogată în însângerări de tot felul. Repet: nu-mi aduc aminte exact, şi nici nu voi căuta să verific date precise, în ce zi din an se întâmpla evenimentul, nici cine murise şi în numele cărei persoane se dusese la capăt asasinatul în masă, nici nu mă

interesează să o ştiu. Ştiu numai că rămăsei câteva clipe încremenit în faţa acelei lumini revelatoare, nu-mi puteam crede ochilor, ceva se rupse atunci în mine, pactul de încredere pe care-l semnasem la naştere, sau la naşterea în conştiinţă, cu viaţa; şi rupt a rămas. Îmi dădeam seama, contemplând cadavrele şi funcţionarii crimei care se agitau, vinovaţi sau inocenţi, în jurul lor, sub lumina aproape orbitoare, că ceva luase sfârşit pentru totdeauna. Ceva în mine şi altceva, mai vast şi mai plin de consecinţe sinistre, în lumea din afară, în arena Istoriei în care România începuse să joace un rol tragic de prima mărime, un rol fără speranţă, o anunţare. Acea scenă fără nume implica o condamnare, deci o ieşire de lungă durată din Istoria normală. Se zicea de noi că eram mai blânzi, mai înţelepţi, mai umani, decât alte popoare (Piteştii mai târziu, s-au înscris pe aceeaşi linie de neînţelegere, de înspăimântătoare ieşire din ordinea românească) şi dintr-o dată, în atât de scurt timp, se întâmplaseră lucruri înjositoare, se comiseseră crime care provocaseră alte crime, într-un lanţ de *corsi e ricorsi* care trăgeau după el alte crime, şi mai grele de sânge şi de logică expiere. Mă întreb dacă tot ce s-a întâmplat după 1945 la noi nu a fost consecinţa vindicativă, în cadrul bineînţeles al unei metapolitici de esenţă supraumană, în cercul unui Apocalips minor, a crimelor de pe vremea lui Carol al II-lea, când acei mii de morţi inocenţi nu au provocat nicio reacţiune, nici din partea Bisericii, nici din partea partidelor, poate că încântate de acea scoatere din joc a unui adversar periculos, nici din partea armatei, nici din partea poporului. Evenimentele se întâmplau unul după altul, oarecum la marginea vieţii de toate zilele care continua fără pauză, lumea se scula, se îmbrăca, mânca, se ducea la serviciu, scria scrisori sau romane, conducea locomotive şi tractoare, mergea seara la restaurant şi la teatru, făcea amor şi copii, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, ca şi cum acele ucideri de puţini vinovaţi şi de mulţi inocenţi n-ar fi avut nimic de-a face cu istoria fiecărui român în parte. Scene asemănătoare s-au petrecut imediat după război în toată Europa, când sute de mii au fost ucişi de mâna răzbunărilor personale, de mâna

invidiei sau a lăcomiei. În numele unei justiţii politice care a constituit, în fond, una din întâmplările aşa-zise istorice de cea mai nauseabundă înjosire individuală şi colectivă. Aş zice că aşa s-au scris paginile cele mai ruşinoase din istoria Occidentului, dacă Occidentul şi Orientul n-ar fi fost întotdeauna încărcate de astfel de ruşini, în toate timpurile şi pe toate latitudinile. Întâmplările ni se par unice în oroarea lor existenţială atunci când noi înşine le suntem martori sau victime, însă superlativul e pură iluzie. Nu e vorba de orori existenţiale, ci de o oroare esenţială din care suntem turnaţi din cap până-n picioare, fără vreo posibilitate de salvare sau îmbunătăţire. Creştinismul a încercat timp de două milenii să ne îndrepte şi nu a reuşit. Cu atât mai puţin Stalin, Lenin, Hitler, democraţii, filosofii laici, masele isterice, proletarii inculţi, burghezii universitari sau societăţile de binefacere.

Într-adevăr, în acea dimineaţă cadaverică, am înţeles că România se terminase pentru o bună bucată de vreme şi că aveam să am mult de furcă, mai curând sau mai târziu, ca să-mi salvez propria viaţă; cu ce scop? cu scopul, poate, de a trăi în propria mea carne mesajul crud al vieţii pe pământ, ferecat în închisoarea trupului. Nu-l citisem încă pe Platon, însă mă apropiam de el pe furiş, prin întunericul hoţesc al vieţii. Poate că totuşi, îmi ziceam atunci, şi mi-am zis-o ori de câte ori m-am trezit în faţa tragediei umane, poate că încercând fiecare o ameliorare pe cont propriu, un urcuş personal către mai bine, privind binele în sensul platonic, unit deci cu frumosul, am putea atinge, după alte două sau douăzeci de milenii, o majoritate. Pasternak scrie în *Doctorul Jivago* că omul a intrat în istorie abia prin creştinism. Câte milenii i-a trebuit ca să ajungă la o astfel de intrare? Deci mileniile sunt mai scurte decât anii şi anii mai puţin lungi decât zilele. O speranţă există totuşi, de a face imposibile crimele născute din neînţelegere, epoci ca aceea a lui Carol al II-lea, a lui Stalin, a lui Hitler, a bombei atomice, a câmpurilor de concentrare, a exterminărilor de inocenţi, dacă într-adevăr există inocenţi. Poate că totuşi a fi tânăr implică oarecare legătură cu inocenţa şi nimeni n-a ucis atâţia tineri ca regimul dintre 1930 şi 1940.

Nu ştiu dacă gândeam clar aceste lucruri în zorii care se întindeau peste Bucureşti, cel mai frumos oraş din lume, cum îl numesc într-un scurt articol din *Meşterul Manole*, cel mai frumos pentru că îl vedeam prin lumina unei prefaceri destinate să-l transforme într-un centru de omenie. Desigur că gândeam mai sumar şi mai incult ca acum. Poate că nu gândeam la nimic. Mă târam ca un vierme al secolului al XX-lea, pe jumătate zdrobit de durere, către malul Dâmboviţei, către casă, năucit de ceea ce văzusem ieşit parcă dintr-un coşmar, ducându-mi paşii, de fapt, către omul de acum, care tocmai se născuse. Furtuna rupsese elanul.

*

Această *prise de conscience* ar explica într-un fel activitatea mea din 1939 şi poate că din întreaga epocă următoare. E foarte posibil, din punct de vedere psihic, psiho-cultural, ca scena de lângă Facultatea de Medicină să mă fi catapultat către propriile mele extremisme salvatoare. Unde eram mai puţin vulnerabil, acolo mi-am adunat cele mai virulente şi mai încordate dorinţi de a fi, care la mine nu puteau să se traducă decât în termeni de creaţie literară. Desfăşuram, pe de o parte, o subtilă tehnică a uitării, care trebuia neapărat să mă separe de scufundarea în beznă şi disperare şi, pe de alta, mă concentram pe o posibilitate-de-a-putea-continua de care nu aveam să mă mai despart niciodată. Devenisem, din scriitor *amateur*, scriitor *profesional*. Profesam o vocaţie, treceam de la propria mea ucenicie la propria mea măiestrie. Îmi dau seama de importanţa acelei date, pentru că şi acuma, în momente de criză, de singurătate, de deznădejde, caracteristice oricărui exilat, mă refugiez pe acelaşi teritoriu, mă retrag în munţi, vreau să spun în proiectele mele literare, unde mă ascund de furiile cotidiene şi pun la cale o altă lume. E un fel de manierism, aşa cum istoricii de artă, după Wölflin, au denumit perioada care începe la sfârşitul Renaşterii, în decursul căreia, artişti ca ultimul Michelangelo, El Greco, Parmigianino, Arcimboldo etc., nesatisfăcuţi de felul în care Italia şi Europa de atunci rezolvaseră problemele timpului, au decis

să creeze o altă lume, paralelă, *mai bună*, inventată, opusă unei realităţi falimentare. Ovidiu din *Dumnezeu s-a născut în exil e mai bun* decât cel din realitatea istorică. Omul însuşi se îmbunătăţeşte, eventual, consumând proiecte manieriste. Iisus Christos coincide mult mai mult cu *realitatea* lui dumnezeiască din portretele manieriştilor (în special în El Greco, care se trăgea din manierismul bizantin) decât din închipuirile realiste ale pictorilor Renaşterii. Imaginaţia completează astfel ceea ce imitaţia nu e în stare să ducă la bun sfârşit, sau decât să schiţeze. Toate epocile realiste termină în hecatombe de deziluzii. Aşa s-a terminat şi iluzia României Mari, din prăbuşirea căreia încerc şi acum să-mi trag, ca din ruinele unei vaste catastrofe, fragmente de vise amestecate cu fragmente de amintiri. Din acest *puzzle* e făcută întreaga mea literatură, aşezată, bineînţeles, pe un suport *fizic*, ca să zic aşa, alcătuit din fundamente reale, culturale şi ele, dar şi vitale, esenţiale şi existenţiale, cum au fost pentru mine Viena, Roma, Italia în general, Franţa, sau Spania cu întreaga ei lume hispano-americană, atât de solid înscrisă în felul meu de a mă mişca printre oameni şi litere.

Astfel, în lumina unei căderi în întuneric, a putut lua naştere *Meşterul Manole*, în plină criză naţională, universală şi personală. Singurul care ne-a părăsit înainte chiar de a apărea primul număr al revistei a fost Ştefan Baciu, care a preferat să rămână în gruparea *Gândirii*, unde se simţea poate că mai protejat, mai alintat şi mai sigur, decât în cadrul unei aventuri care, de fapt, n-a putut ţine decât doi ani. Dar ce a mai putut ţine, din 1941 încolo? Nici măcar forma vizibilă a Ţării. Tot ce, de atunci încoace, dar în special din 1944, a început să devină prezent a încetat de a mă interesa. Nu ca realitate înlăcrimată, schingiuită, deformată şi martirizată, care s-a transformat în rană interioară, ci ca irealitate sau ca utopie sacrificată pe altare minore, primitive, şi păgâne, care nu mai corespundeau cu ideea mea de România.

Tindeam către o permanentă legătură cu generaţia tânără europeană. Ne comportam şi gândeam ca şi cum nimic nu se întâmpla, ca şi cum oamenii politici îşi conduceau ţările către

o epocă de pace fără sfârşit. Graţie prieteniei cu Marcello Camilucci, aruncam primul pod către spiritul exterior. Cele două numere dedicate, unul, lui Eminescu şi celălalt lui Papini, predicau propriul nostru subiectivism. Franţa, Germania şi Spania trebuiau să devină următoarele noastre etape, stabilind legături permanente cu scriitori şi reviste. Niciunul din noi nu scrisese încă nicio capodoperă, însă peştele se prinsese deja în undiţă, numai că nu dădea vreo veste. Ar fi fost de ajuns o simplă mişcare. Pe care niciunul din noi n-a putut-o face pentru că, la 1 septembrie, Germania a intrat peste polonezi, iar Franţa şi Anglia s-au alăturat viitoarei victime a Rusiei sovietice. Până şi frontierele României au fost garantate de cei doi aliaţi occidentali, garanţie de care n-au ţinut seama nici hitleriştii, nici comuniştii, după cum n-au ţinut seama de frontierele Poloniei, nici de libertatea ei, în numele cărora a fost început Al Doilea Război Mondial. Cum România a intrat în scenă abia în 1941, am avut un scurt răgaz de prelungire a stării de asediu. Căci România trăia într-o stare de asediu, ca o cetate împresurată pe toate părţile, ai cărei inamici pătrunseseră în ea fără ştirea noastră, a celor de la *Meşterul Manole*. Mă întreb, acuma, ce am fi putut face, cum ar fi trebuit să reacţionăm mai bine ca să nu se întâmple ce s-a întâmplat. N-am mai fi putut face nimic. Am fi fost eliminaţi de unii sau de alţii, mai devreme sau mai târziu. Cel puţin aşa, alcătuind o cetate în cetate, am putut păstra neatins undeva, în fortăreaţa cea mai de sus, ideea clară despre libertate şi despre ce ar fi trebuit să fie România, de-a lungul anilor care au urmat şi care au dărâmat peste noi zidirea exterioară a Ţării în care ne născuserăm şi visaserăm. Zidurile se năruiau în timpul zilei, însă noaptea, întocmai ca în legendă, le redădeam forma lor eternă, care există şi acuma în mine, neatinsă nici de timp, nici de tirani.

N-am cu mine decât trei numere de revistă. Nu-i pot dedica deci o analiză amănunţită şi, de altfel, scopul acestor memorii nu e acela de a face critică literară, ci de a descurca iţele unui destin. Pot spune că nu ne adunam în jurul unui crez literar, sau al unui manifest, aşa cum procedaseră

avangardele europene. Alcătuiam o grupare în jurul unei prietenii şi a unei convingeri, nu în jurul unei estetici sau al unei politici. Mulţi dintre noi scriau versuri ca înaintaşii de la *Gândirea*, alţii pregăteau ieşiri personale către răspunsuri diferite, completări sau chiar antagonisme. Ion Mirea, care se alipise grupului, voia să fie pictor, sculptor, poet şi filosof şi cred că, în singurătatea lui pariziană de acuma, şi-a atins ţinta. Venea din Italia, copleşit de multilateralitatea omului din Renaştere, care şi pe mine, pe vremea aceea, mă turbura şi mă tenta. Frunzetti era mai aproape de Rimbaud decât de Rilke. Axente Sever se apropia de înţelegeri puţin sau supra gândiriste. Eu începusem să scriu un roman, după întoarcerea din Italia şi aş [fi] vrut să mă apropii de cultura germană, pentru că înţelesesem că acolo aflaseră atât Eminescu cât şi Blaga anumite contacte ale poeziei cu profunzimile, de care poezia franceză era departe, ca să nu mai vorbim de filosofie şi de filosofia istoriei şi a culturii. Cititori de limbă engleză şi spaniolă nu aveam printre noi, din păcate, însă niciunul nu împlinise douăzeci şi cinci de ani. Credeam că avem timp. Ceea ce doream, de fapt, în acel *Sturm und Drang nach Westen* era să compunem fiecare câte o operă din care să dăm de băut unei generaţii europene. Cred că, în acest fel, ne situam pe o linie românească, etern prezentă în istorie, însă niciodată dusă la bun sfârşit, din cauza vitregiei evenimentelor, cum se spunea cu oarecare ironie, devenită apoi început de tragedie. Pentru cel puţin o jumătate de secol, comunismul ne-a dat înapoi cu câteva generaţii şi numai un miracol istoric ne va mai putea readuce pe vechea linie de plutire, ori o îndrăzneală personală fără precedent. Ceea ce s-a întâmplat în realitate a fost o scoatere masivă a spiritului şi a fiinţei româneşti din spaţiul mioritic. Exilul, astfel, devine o denumire a românismului, dinăuntru şi din afara frontierelor vizibile.

Într-o noapte de iunie, în 1940, ruşii au intrat în Basarabia şi în Bucovina de nord. Vestea m-a aruncat pe străzi, unde nu întâlneam pe nimeni cunoscut. Rătăceam printre spectre, pe Calea Victoriei înţesată de lume, tăcută, rătăcind ca şi mine printre alţi rătăciţi. Parcă, încă o dată, se termina ceva.

O stare, un timp, o geografie, un ciclu. Un scurt ciclu care se numise România Mare şi din care începeau să smulgă fiarele istoriei cu nume de vecini. Cu consimţământul lui Hitler, Stalin îşi trimitea armatele, numite ani mai târziu „liberatoare", liberatoare de libertăţi, ca să ocupe un ţinut pe care îl mai ocupaseră odată cu învoirea lui Napoleon Bonaparte. Înţelegerea între tirani a însemnat întotdeauna pagubă pentru oamenii liberi, reîntoarcere la sclavie şi la întuneric cultural. Băteam „Calea", cum i se spunea pe scurt, între Nestor şi Cercul Militar, în sus şi în jos, de nu ştiu câte ori, fără să văd pe nimeni, nu eram în stare să înregistrez în minte decât chipul colectiv al nefericirii, oameni tineri ieşiţi ca şi mine pe stradă în căutare de un semn, de o consolare sau de o speranţă, care nu venea de nicăieri. Ferestrele de la Palatul regal erau luminate, un fel de forfoteală speriată şi inchietantă dădea viaţă Curţii, bărbaţi în straie închise intrau şi ieşeau, dând sfaturi unui rege care promisese o centură de fier în jurul frontierelor româneşti de la Est ca şi de la Vest. În decurs de câteva luni, şi unele şi altele aveau să se rupă fără niciun fel de rezistenţă. Ultimatumul rusesc a fost acceptat fără împotrivire şi muscalii, ca şi în 1812, dar cu mai multă ură şi înverşunare, nerespectând angajamentele luate, au intrat în sunet de pradă şi moarte. Ofiţeri şi soldaţi au fost masacraţi de minorităţi care se bucuraseră de protecţie şi bunăstare sub stemele simbolice ale unui Românii care nu atacase niciodată pe nimeni ca să cucerească sau să-şi taie imperii din carnea geopolitică a altora. Am fost mereu victima propriei noastre neînţelegeri faţă de putere. Am călcat întotdeauna toate legile politicii inumane pe care Machiavelli le-a pus în scris cu atâta artă şi cu atâta simţ impudic al adevărului terestru. E foarte posibil ca omul să fie singurul animal apolitic, împotriva sentinţei lui Aristotel. Masacrul care are loc între oameni nu e cunoscut, sau foarte rar în cadrul vital al altor speţe. Sau, atunci, dacă într-adevăr nu avem nimic de a face cu animalele şi nici nu intrăm în schemele darwiniste, masacrul, ca şi sinuciderea, cruzimea faţă de alţii ca şi masochismul de orice fel sunt dovezi de omenie, de situare în afara oricărei zoologii.

Dar omenie, pe româneşte, are cu totul alt înţeles. Iată de ce am avut întotdeauna dreptul de a nu fi ca alţii. Cele două concepte fundamentale pentru noi, *om* şi *român*, se confundă pe un nivel psiho-politic, ca şi etico-politic, la care alte popoare nu au putut nicicând ajunge. Suntem, astfel, în vraiştea umanistă în care ne zbatem, în acest teribil 1985, o promisiune secretă: poporul metapolitic prin excelenţă şi antonomasie.

Speranţe post-ludice, însă totuşi speranţe. Nu văd, în clipa aceasta, de ce altceva ne-am mai putea agăţa, ca să supravieţuim celui mai mare dezastru din lunga şi încercata noastră istorie, lipsită de date pentru că atemporală.

*

S-au întâmplat atunci cu mine o seamă de lucruri neaşteptate, din care mi-am tras esenţa şi existenţa exilului de mai târziu. Alecu Gregorian fusese numit consilier de presă la Roma, se întorsese la Bucureşti pentru câteva zile şi, întâlnindu-l din întâmplare, într-un fel de elan care pornea fără îndoială din dorinţele mele cele mai adânci, îi spusei că ştiam bine limba italiană, că visul meu era să fac parte din diplomaţie şi că, deci, îi propuneam să mă ia cu el la Roma, în calitate de ataşat de presă. – De ce nu? îmi spuse, fără să se mai gândească, într-un fel de elan şi el, de înţelegere şi prietenie. Ministru al Propagandei, de care depindeau serviciile de Presă, era istoricul Constantin Giurescu. Gregorian se întoarse la Roma şi, la scurt timp după aceea, cineva de la Minister mă chemă, fixându-mi o oră de audienţă cu ministrul. Propunerea lui Gregorian fusese acceptată. Îmi aduc aminte cum, înainte de acea audienţă, ne aflam cu toţii la prânz, în sufrageria din Calea Dorobanţilor 156. Era prin mai sau iunie, puţin înainte de cedarea Basarabiei. Scaunul meu era astfel aşezat încât mă aflam cu spatele la fereastră şi cu faţa către salon. La un moment dat, în plină masă, văzui un porumbel înaintând pe covor, aproape fără sfială, cu un aer de mesager, plimbându-se prin salon, drept în faţa ochilor mei. Comunicai alor mei vizita de care nu-şi dăduseră seama,

întoarseră privirile spre el, pasărea făcu cale întoarsă, dispăru pe uşa biroului tatei, care dădea spre stradă şi-i auzii zborul peste fereastră. Nu ştiam încă de numirea mea. – Ai să pleci, îmi spuse mama, ca şi cum apariţia porumbelului ar fi fost o veste profetică.

Giurescu mă primi într-o după-amiază, către seară, mă pofti pe un scaun în faţa mesei lui de lucru. Eram foarte emoţionat, cred prima oară în viaţă strângeam mâna unui ministru, în calitate de viitor servitor al Statului. Îmi dădu vestea numirii, mă felicită pentru postul pe care, spuse, era sigur că aveam să-l ocup cu demnitate şi succes, în împrejurări grele pentru România, într-o ţară cu care nu aveam relaţii prea bune. Totul în jur mi se părea măreţ şi solemn. Giurescu era un om cunoscut şi ştia să fie ministru, situat nu numai în vârful unei situaţii în fond trecătoare, ci mai ales pe o înălţime care reprezenta propria lui valoare de profesor şi de om de ştiinţă. Câteva zile după acea confirmare, guvernul semna cedarea unei provincii tot atât de legată de istoria noastră ca şi Oltenia sau Bucovina. Un nou guvern fu improvizat de Carol al II-lea, un nou ministru apăru la Propagandă, cred că se chema Sidorovici şi făcea parte din camarila regală. Mă prezentai la Minister ca să aflu că numirea mea la Roma nu mai era valabilă. Din fericire, noua structură politică nu dură decât câteva zile, sau poate două săptămâni, şi Gigurtu fu însărcinat de a forma un nou guvern, cu Manoilescu la Externe şi Nichifor Crainic la Propagandă. Din lac în puţ, din punctul de vedere al posibilităţii mele de a pleca la Roma. Lăsai să treacă trei sau patru zile şi mă prezentai la Minister. Director de cabinet era Pan M. Vizirescu, din gruparea de la *Gândirea* şi el, care-mi spuse imediat ce mă văzu intrând: – Te aşteaptă ministrul de câteva zile. Dispăru pe o uşă, reapăru după câteva clipe: – Intră! Cred că îmi tremurau fibrele cele mai ascunse. Nu-l mai vedeam pe Crainic de un an de zile, după o despărţire furtunoasă. Ce avea să-mi spună? Era adevărat că nu-l atacasem în *Meşterul Manole*, dimpotrivă, dedicasem o critică foarte elogioasă cărţii lui, *Nostalgia paradisului*, apărută cu câteva luni înainte, însă totuşi ultima scenă între noi fusese

teribilă. Mă privi, peste hârtii, cu ochii lui negri, sclipind de inteligenţă şi cunoaştere:

– Ce vrei, mă întrebă? Să pleci la Roma sau să rămâi aici, ca şef de cabinet?

Bineînţeles, voiam să plec.

– Să rămân aici, i-am spus.

– Bine, de mâine încolo îţi iei postul în primire.

Cred că nu puteam răspunde altfel, după toate cele întâmplate. Mă gândesc la multe posibilităţi de interpretare. În primul rând, *Meşterul Manole* nu fusese o decepţie, nu luase atitudine nici contra lui nici contra *Gândirii*. În al doilea rând, revista merita o olimpică băgare în seamă. În al treilea, fusesem pus la încercare, fusesem tentat şi ştiusem să mă apăr, într-un mod cinstit şi diplomatic în acelaşi timp, deşi cele două noţiuni alcătuiesc o clasică contradicţie.

Evident, nu era o meserie pentru mine. Îmi făceam datoria cu scrupulozitate. Stăteam la Minister de dimineaţa până noaptea târziu, în acel iureş de *tempora pessima sunt*[23] de care dădeau dovadă *les travaux et les jours*[24]. Vorbeam la telefon cu Gafencu, cu Şeicaru, cu Stelian Popescu, aranjam întâlniri importante între miniştri, devenisem un personagiu temut, eram chemat la telefon din cele patru colţuri ale Ţării, comunicam ministrului lucruri importante, luam decizii, nu mai aveam un moment de linişte, nu mai citeam decât ziare, nu mai scriam nimic, dădusem cu capul de pragul de sus al puterii. Oameni importanţi se înclinau în faţa mea, cu un respect şi, uneori, cu o slugărnicie care mă cam scotea din pepeni, şi mă făcea să înţeleg ce înseamnă să poţi tăia şi spânzura. Un cuvânt devenea imediat o măsură, un fapt încărcat de repercusiuni naţionale. În fiecare zi apăreau

23 Sunt cele mai grele vremuri (în latină latină în text) – citat din *De contemptu mundi*, poem de călugărul benedictin din sec. XII Bernard de Cluny .

24 Muncile şi zilele (limba franceză în text) – poem de Hesiod (sf. sec. VIII î. H.), orientat în jurul mitului vârstelor omenirii.

bărbaţi sau femei fugiţi din Basarabia, oameni care-şi pierduseră casele, câmpurile, averile şi căutau o nouă posibilitate de a trăi. Totul se întâmplase în cadrul unei ruşini universale, care abia începuse să-şi arate colţii şi care, cu anii, avea să devină un semn de recunoaştere al secolului, aşa cum ciuma fusese o caracteristică a veacului al XIV-lea sau sifilisul şi tuberculoza înrudiri cu răul în epoci tot atât de blestemate, tot atât de abandonate. Viaţa românească se desfăşura în umbră de ponoase. Al Doilea Război Mondial izbucnise aproape fără veste, însă îngheţase în nordul Franţei, pe linia Maginot, care părea inexpugnabilă, ca orice orgolioasă şi absurdă înjghebare umană, germanii păreau logodiţi cu muscalii, Polonia dispăruse fără urmă, ca şi Cehoslovacia, harta Europei se schimbase, noi plătiserăm un tribut sublimelor porţi clădite din ură, neînţelegere şi violenţă şi mergeam mai departe către nici noi nu ştiam ce concluzie, nimeni nu putea desluşi vreun viitor pentru acea stare de fapt care nu era decât o stare de asediu, cum spuneam mai sus. Omul însuşi se afla încercuit, supus de fapt unui atac anticreştin în profunzime şi care avea să-l vatăme, la sfârşitul încercării războinice, aşa cum era scris, oricare ar fi fost rezultatul încăierării. Ura, ignoranţa şi utopia stăteau la baza celor două ideologii în conflict. Păreau amândouă dispuse să se înţeleagă pe spinarea parţialităţilor capitaliste, însă aranjamentul nu avea să dureze decât până în iunie 1941. Eu nici nu mai încercam să înţeleg, ci duceam mai departe o misiune fără trup, un *Meşter Manole* care apărea din când în când, însă care, ca şi orice alt fel de activitate literară, apărea marginală, contrazisă de virulenţa războiului. Nu ştiu de ce, nici n-aş putea da o explicaţie raţională a faptului, eram sigur că Germania va pierde, împotriva aparenţelor, care aveau să devină tot mai masiv susţinătoare a tezelor totalitare. Nu mă entuziasma rezistenţa franceză ascunsă după zaplazul lui Maginot şi, cu atât mai puţin, felul englez de a duce războiul. Toată lumea se aştepta la un conflict asemănător celui din 1914, în timp ce tehnica, dispariţia calului şi a cavalerului, cum afirmase

Ernst Jünger în *Der Arbeiter*, pregăteau alte concluzii în arsenale necunoscute. Într-adevăr, atât Germania cât şi Statele Unite puneau la punct o armă bazată pe descompunerea atomului, laboratoarele germane erau pe punctul de a o obţine, însă, aşa cum vom vedea în alt capitol, grupul de savanţi, în cap cu Max Planck şi Werner Heisenberg, încetară, într-un moment decisiv, de a comunica rezultatele obţinute unui guvern cu care nu erau de acord, dar mai ales siguri că, duşi de acelaşi raţionament etic, savanţii din Statele Unite aveau să procedeze la fel. Puterea care de fapt a câştigat războiul a fost masa de producţie pe care americanii au ştiut să o pună în mişcare, în favoarea Rusiei sovietice. O imensă putere de a fabrica obiecte a dărâmat Europa nazistă, iar câteva luni mai târziu, bomba atomică a dizolvat într-o clipă ce mai rămăsese din armata şi din aviaţia niponă. Nici eroismul, nici strategia, nici abilitatea politică n-au fost secretele victoriei din 1945. Ştiinţa tradusă în tehnică şi în industrie a marcat intrarea omenirii într-un nou ev, cel pe care suntem pe cale de a-l trăi şi din suferinţele căruia e ţesută viaţa individuală şi colectivă a erei atomice. Totul s-a întâmplat dincolo de informaţiile cotidiene, întâi şi întâi în laboratoarele şi sălile de cursuri de la Göttingen, München şi Copenhaga, apoi în Statele Unite. Tot restul: rezistenţa, armatele sovietice, flota engleză, Intelligence Service, partidul comunist, soldatul american, sau soldatul german, demonismul hitlerist, totul a fost anihilat, într-o clipită cosmică, de ştiinţă şi de tehnică, stăpânele acelei zone politico-militare care a fost, în fond, un scurt teren pe care a poposit zeul noului timp, semizeul sau *daimon*-ul de care s-au temut cu decenii profetice înainte atât Nietzsche, cât şi Kierkegaard, Dostoievski cât şi Donoso Cortés[25]. Dacă

[25] Donoso Cortés (1809-1853), filosof, om politic şi diplomat spaniol, autor al unor lucrări celebre în epocă, precum *Discursul asupra dictaturii*. Unul dintre gânditorii tradiţionalişti, socotiţi „reacţionari", care s-au opus ideologiei liberal-socialiste din secolul al XIX-lea. Va influenţa gândirea lui Carl Schmitt (n. C.B.).

considerăm războiul al doilea şi perioada postbelică, de la 1945 încoace, ca pe un spaţiu istoric asemănător altuia, situat într-un timp trecut, riscăm să nu înţelegem nimica dintr-o epocă pe care noi înşine am trăit-o în propria noastră carne spirituală, însă pe care tindem să o interpretăm dintr-un vetust punct de vedere politico-gazetăresc. La adăpostul informaţiilor căzuse pe pământ propice germenul unui alt veac, care începuse să încolţească dincolo de explozii, de strigăte, de calcule strategice, de romantice feluri de a concepe şi de a explica fenomenul *război*. Însă cine, în acel moment, ar fi putut imagina ceea ce avea să se întâmple?

După câteva săptămâni de agitaţie inutilă, funcţia mea de şef de cabinet îmi deveni insuportabilă. Fără niciun cuvânt de reproş, Crainic îşi dădu imediat consimţământul când îi spusei într-o dimineaţă că aş fi preferat să plec la Roma, având în vedere că aş fi putut fi mai util acolo decât în Minister. Şi plecat am fost.

IV. *În furtuna universală*

Cedarea unei jumătăţi din Transilvania şi a sudului Dobrogei m-a prins la Roma în plin peripatetism adapţional. Serviciul de presă al Legaţiei noastre pe lângă Quirinal se afla pe Corso Trieste, în jos, nu departe de Santa Cecilia, unde, în afară de Gregorian şi de mine, lucra, în calitate de secretară, Magda Cuza[26]. Ne înţelegeam foarte bine. Misiunea noastră era destul de delicată, într-un moment politic favorabil Ungariei în cadrul unei politici europene conduse de Axă. În ceea ce privea activitatea mea, trebuia să contactez directorii de ziare, gazetarii mai importanţi, să iau parte zilnic la conferinţa de presă unde, în faţa tuturor corespondenţilor străini, ambasadorul Rossi expunea situaţia militară a fronturilor europene şi africane pe care se aflau prezente trupele

[26] Fiica lui A.C. Cuza, nepoata lui Al.I. Cuza; s-a măritat în Italia, cu un pictor şi arhitect; a emigrat la Buenos Aires (n. C.B.).

italiene, şi ne ţinea la curent cu o situaţie politică foarte strict concentrată în jurul deciziilor Ducelui şi a raporturilor pe care contele Ciano le întreţinea cu Ribbentropp. Era prezent la acele conferinţe şi corespondentul ziarului *Pravda*, pe care n-am vrut niciodată să-l cunosc, cu toate târcoalele pe care mi le dădea la început. Eu reprezentam, tot în calitate de corespondent, ziarul *Ţara* pe care-l conducea, la Sibiu, amicul Grigore Popa. Era un fel de justificare, pentru că în calitate de ataşat de presă n-aş fi avut dreptul să iau parte la acele reuniuni, care aveau loc la Ministerul Culturii Populare, pe Via Veneto. Frontul francez fusese spart fără prea mari eforturi, trupe italiene ocupaseră regiuni limitrofe, Briga şi Tenda, avioane franceze aruncaseră o bombă în Via dei Serpenti, în centrul Romei şi alte câteva asupra Genovei şi a golfului de la Napoli, aveam însă impresia că poporul italian nu voise o intrare în război împotriva Franţei şi că acel conflict apărea din ce în ce mai absurd şi mai strâns înlănţuit de destinele Germaniei. Mussolini devenea din ce în ce mai mult un personagiu de mâna a doua, depăşit de dinamismul hitlerist şi, contând pe o victorie germană, încerca să-şi pregătească o ieşire spre victorie cât mai avantajoasă. Convingerea mea, în acel moment, era că alianţa italo-germană era nefirească şi că avea să se termine, oricum, în dauna Italiei, pentru care aveam, din motive mai mult culturale decât politice, o simpatie care, cu timpul, nu a făcut decât să ia proporţiile unei adevărate pasiuni. Am avut ocazia, în mai multe rânduri, să salut pe mai marii la putere, pe Mussolini sau pe Ciano, însă contactele mele să zicem cotidiene şi efective se situau la un nivel mai jos. Închiriasem un apartament mobilat, tot pe Corso Trieste, peste drum de cinematograful Giulio Cesare şi începusem să cunosc lume interesantă, în special datorită unei rapide şi spontane amiciţii cu Salvini[27], care nu locuia departe. Specialist în filologie, vorbea şi scria toate limbile slave şi finlandeza, ştia destul de bine româneşte, avea o bibliotecă

[27] Luigi Salvini (1911-1957), slavist, lingvist, traducător din 15 limbi, profesor universitar la Roma.

acoperind pereţi întregi în toată casa şi făcea parte dintr-un grup de italieni tineri, mai mult sau mai puţin simpatizând cu cauza ungurească şi pe care, încetul cu încetul, îi treceam de partea noastră. În prima zi a întâlnirii noastre, după câteva ore de conversaţie, Salvini m-a condus până la o librărie pe Corso Regina Margherita şi mi-a cumpărat trei cărţi: *Gelsomino, buffone del re*, *Tutta Frusaglia* şi *Tre croci*, de Fabio Tombari, pe care le-am citit foarte repede, constituind pentru mine o adevărată introducere la literatura italiană care se scria între cele două războaie. Rămăsese ca, în toamna apropiată, să merg cu Salvini la vânătoare, în împrejurimile Romei, ceea ce mă apropia şi mai mult, în gând, de biografia lui Duiliu Zamfirescu şi de aventurile pasionante ale carierei diplomatice. Salvini era interesant pentru noi pentru că ocupa o poziţie foarte importantă în Ministerul Culturii Populare, într-un post cheie, în legătură permanentă cu ministrul, însă, foarte repede, pe deasupra intereselor politice care mă împinseseră către el, legătura devenise o adevărată prietenie, care, din nefericire, a fost de scurtă durată.

Un aer artificial plutea peste Europa. Nimeni nu credea în alianţa germano-sovietică, însă toţi se comportau ca şi cum ar fi trebuit să dureze până la sfârşitul timpurilor. Nu mai era un secret pentru nimeni că Germania avea să declanşeze contra Rusiei un atac fulgerător în momentul cel mai neaşteptat, atac destinat să pună capăt războiului, după o răsunătoare victorie nazistă, de care toată lumea părea convinsă. Parisul încetase de a mai fi capitala Franţei, al cărei guvern se retrăsese la Vichy, stăpân numai pe jumătatea de sud a ţării, din Polonia nu mai rămăsese nimica, Cehia fusese integrată noului imperiu, iar Slovacia catolică devenise un Stat independent, tot restul Europei, până şi Danemarca şi Norvegia, Iugoslavia şi peste puţin Grecia, fuseseră ocupate, ţări independente nu mai rămăseseră decât România, Ungaria şi Bulgaria, înconjurate şi ele de misterul hitlerist. Într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat nici din ele, probabil, nu mai avea să rămână mai nimica, sau numai nişte sateliţi, mai ales dintr-o Românie guvernată de un regim care dăduse semne, până atunci, de duşmănie faţă de Axă. Pro-

vizoratul era mai evident decât profeţiile matutine ale unei zile de vară. Scriam articole pe care le prezentam la revistele literare si care apăreau fără nicio dificultate. Mă surprindea chiar facilitatea cu care directorii respectivi mă primeau, rapiditatea cu care îmi făcusem loc în cercurile literare, legăturile foarte bune pe care le stabilisem cu poeţi ca Adriano Grande, cu prozatori ca Massimo Bontempelli şi alţii mai tineri şi uşurinţa cu care articole prezentând teze româneşti, implicit anti-ungare, apăreau fără încetare pretutindeni. Alarmată de această invazie cu totul neprevăzută, Legaţia Ungariei începu să dea semne de impacienţă şi amicii mei, bine situaţi ca să afle totul, mă puneau în gardă faţă de o situaţie pe care ungurii nu ar fi putut-o schimba decât neutralizând, în paginile aceleiaşi prese, proza mea atât de nocivă tezelor lor. Erau atât de bine instalaţi la Roma, încât penetrarea mea îi luase prin surprindere. Şi, în fond, cu ce argumente ar fi putut răspunde? Legăturile României cu italianitatea aveau alte fundamente şi alte raţiuni de a fi. Argumentul latinităţii, columna lui Traian, limba însăşi, tradiţiile vechi de două milenii, erau factori care jucau în favoarea mea.

Printre românii care studiau la Roma şi locuiau la *Accademia di Romania*, pe Valle Giulia, se aflau arheologul Dinu Adameşteanu, pictorul Drăguţescu, un istoric de numele căruia nu-mi aduc aminte. Cu Dinu începui să mă văd în fiecare zi, mâncam împreună, ne plimbam duminicile pe Via Appia Antica, mă lăsam impresionat de ştiinţa lui, era un adevărat savant, ştia greceşte atât de bine încât citea pe Platon în original, îmi povestea lungi istorii despre fiecare moment, întârziam ore întregi în faţa unei sticle de *vino dei Castelli*. Deseori, în nopţile de august, înăbuşitoare, dominate de *scirocco*, mă plimbam pe străzile din centru în tovărăşia lui Enzo Loretti, pe care-l avusesem profesor la Institutul Italian de la Bucureşti şi de care, dintr-o dată, reîntâlniţi la Roma, unde se afla în concediu, mă legă o prietenie pe care abia mai târziu am înţeles-o, situată în lumina ei atât de caracteristică: italienii şi românii coincid pe multe paralele sufleteşti şi există în psihismul italian o posibilitate de dăruire şi de primire atât de spontană, încât prieteniile se leagă într-o clipă sau într-o seară,

lucru care mi s-a întâmplat de mai multe ori și pe care l-am putut verifica mai târziu. De spanioli te legi mai greu, însă odată întâmplat miracolul, nu mai are sfârșit, devine o condiție de viață *sine qua non*, rezultatul cu italienii e același, însă scânteia amiciției eterne se produce din prima clipă, sau niciodată. Întunericul la Roma era absolut, ferestrele erau astupate pe dinăuntru, ca să nu se vadă nicio rază de lumină, *scuramento* se numea această întunecare artificială care răspundea temerii în fața unor posibile atacuri aeriene, mai ales după ce aviația italiană începuse să ia parte la raidurile asupra Londrei. Loretti cunoștea Roma mult mai bine decât mine, însă de multe ori ajungeam acolo unde nu doream, încurcați în labirintul dintre Piazza di Spagna și Corso Umberto, ne opream lângă fântâna de sub Trinità dei Monti, unde se aduna lumea în căutare de un strop de răcoare. Auzeam vocile romane spărgând tenebrele, cuvintele dialectale păreau rupte dintr-o zonă foarte veche și trainică, mai tari decât evenimentele și decât bezna, reproduceau stări sufletești bine înscrise în suflete, violențe și dureri pe care cuvintele le luau în râs, într-un mod foarte caracteristic, un fel de imperialism ironic care sfârteca oameni politici și catastrofe, deveniseră o consolare și o tehnică de a fi, *Romano di Roma* era o fală și o știință politică. Cinci ani după aceea, descinzând la Roma dintr-un lagăr de concentrare, regăsii același limbaj, situat în adevărata lui împrejurare, situat și eu mai aproape de ea prin evenimentele pe care le trăisem și printr-o cunoaștere mult mai exactă a istoriei italiene și, în special, a istoriei Papilor.

Așa cum somnul și apoi visul te separă de prezent și-ți lasă o poartă deschisă spre trecut și o alta către viitor, venirea mea la Roma mă separase de viața mea cea de toate zilele. Îmi rămâneau, în urmă și înainte, numai trecutul și viitorul, stări de care dispuneam datorită memoriei și planului vital, de care se aflau legate în mine toate speranțele. Din prezentul de altădată, devenit amintire, rămăseseră, evident, toți cei care-l animaseră și-i dăduseră o justificare: părinții, fratele, Dodo, Ovid, Axente și ceilalți prieteni, însă erau toți departe, intușabili altfel decât pe cale epistolară. Primeam uneori trei

sau patru scrisori de la București, care ajunseseră să reprezinte pentru mine, în încleștarea din care-mi era făcută bătălia pentru viață, o hrană și un alean. Unul din cei mai credincioși corespondenți bucureșteni mi-a fost atunci un prieten al fratelui meu, devenit, în Precupeții Noi, și amic al meu, Vasile, numit Sile de ai lui și Sulică de Lulu, un băiat mărunt la stat, iute la spirit, glumeț și statornic în toate pasiunile lui, devenite literare prin contagiu, în contact cu cărțile noastre și cu permanenta dorință de a le comenta. Deseori ne adunam toți trei în camera poetului, cei doi ascultători ai mei se așezau pe covor, în fața mesei mele de lucru și le citeam poeme sau vreo nuvelă. Sulică se entuziasma cu atâta energie încât striga, se tăvălea, lăcrima, mă declara „un Mont Blanc al literaturii române”, nu mai știa cum să-și exprime bucuria de a fi înțeles producția mea cea mai recentă. Ne era atât de fidel încât într-o vară a făcut călătoria la Bălțați cu bicicleta, pentru că nu avusese destui bani ca să-și ia un bilet de tren. Locuia pe Buzești, într-o curte veche, într-o casă modestă, tatăl lui era tâmplar, și-și construise cu mâinile lui o colibă suspendată într-un copac, un oțetar probabil, între crengile lui accesibile și cele mai solide, o colibă care devenise cu timpul o cameră minusculă și foarte personală, locuința unui Tarzan în București, lucru care punea în evidență originalitatea prietenului nostru.

Pe Ovid îl lăsasem în plină idilă amoroasă și, cu o vară înainte, îi vizitasem cuibul fericirii. Se îndrăgostise de o pictoriță și plecase cu ea în vacanță într-un sat mai sus de Câmpulung, între colinele muscelene, unde am mers într-o zi să-i văd. Am luat trenul până la Câmpulung, apoi un autobuz care, pe drumuri tot mai strâmte și mai pitorești, străbătând sate albe și livezi de pruni, tipice spațiului mioritic, luând cu el țărani, târgoveți, găini legate de picioare, damigene cu țuică, saci cu brânză, ajungea la locul căutat, unde cei doi amanți mă așteptau, înconjurați de nimbul fericirii pe care amândoi o aflaseră fără veste, așa cum se întâmplă în istoria tuturor idilelor. Închiriaseră o cameră la o familie de țărani, în care am petrecut și eu o noapte, a doua zi ne-am plimbat printre

minunile colinelor, încărcate de prune brumării şi de mere încă verzi, cu miros de copilărie. De astfel de scene şi, mai ales, de astfel de peisagii, îmi e legată amintirea ultimei bucăţi de Ţară şi a ultimei bucăţi de pace. Atât Ovid cât şi Sulică, poetul şi martorul, îmi vin astfel amândoi deodată în amintire în cadrul acestei reconstituiri romane.

Mă aflam separat de tot ce fusesem, în mijlocul unei noutăţi absolute. Visul meu diplomatic se împlinise. La douăzeci şi patru de ani mă găseam în centrul lucrurilor, numai că, prins în capcana politică, era un vis numai pe jumătate realizat: din idealul literar nu mai rămăsese nimic. Lăsasem la Bucureşti un roman aproape terminat, rezultat al primei călătorii în Italia şi care avea să apară în 1942 sub titlul, visat de soţia mea, de *Acolo şi stelele ard*. Însă nu mai scriam decât pentru ziare şi reviste italiene, justificat de faptul că fusesem trimis la Roma într-o misiune, că situaţia era gravă şi că România trecea printr-un moment dificil, care avea să se prelungească cu timpul. August 1940 fu luna cea mai lungă din viaţa mea. Treceam dintr-o redacţie într-alta, din director în redactor-şef, din scriitor în gazetar. Bătea *scirocco*, mă simţeam ca bolnav, cred că aveam şi febră, mergeam pe străzi ţinându-mă de ziduri, am şi acum în amintire unul din acele ziduri, lângă Piazza Navona, unde, sprijinit de cărămida caldă, ca să nu cad, am descoperit la picioare un fel de grotă artificială, un gol lăsat sub casă, ca să fie salvate nişte ruine romane. Un scenariu aproape teatral. Şi acuma, de câte ori trec pe acolo, îmi revine clar în minte scena de atunci, căldura de afară şi cea din mine, oboseala trupească, speranţa de a nu mă înşela, de a atinge cu scrisul şi vorba centre valabile, de a apăra în acest fel ceea ce rămăsese din Ţară după invazia rusească, pe care nu o acceptam, pe care o respingeam până şi noaptea, în coşmare din care mă trezeam sleit şi descurajat. Era o deambulare permanentă, zi şi noapte, o cercetare, o adaptare, o bătălie, la tensiunile căreia am rezistat numai pentru că eram foarte tânăr.

*

Vicky avea un nume de familie german. Tatăl ei locuia la Bucureşti şi ea studia pictura la Roma, stătea într-un mic apartament foarte elegant pe Corso Italia, în faţa zidurilor romane de dincolo de Porta Pinciana, înainte de a ajunge la Porta Pia. Tot în acel răstimp l-am cunoscut pe Giuseppe Scotese, pictor şi el şi regizor cinematografic, autor al unui scurt metraj închinat lui San Francesco. Venea uneori la mine şi-mi făcea portretul. Ieşeam seara pe la restaurante împreună cu prieteni de-ai lui. Formarăm repede un grup, la care se alăturară Dinu Adameşteanu, Vicky, prietenii lui Scotese, pictorul D. Berea cu soţia lui Viorica (ocupau atunci un pavilion în Villa Strohl Fern, unde stătuse şi Rilke pe vremuri), precum şi alţi tineri, o poetă celebră mai mult pentru că fusese amanta lui Mussolini decât pentru versurile ei, o adevărată lume romană şi artistică foarte în centrul lucrurilor şi foarte interesantă pentru mine. Eram acceptat de ea în dubla mea calitate de membru al Legaţiei României şi de *giovane poeta romeno*. După plecarea mea de la Roma, Vicky avea să se mărite cu Scotese şi să se mute în Via Marguta, nu departe de casa lui Fellini. Discutam până noaptea târziu, ne citeam unul altuia versuri sau proză, comentam evenimentele, eu începusem să compun o antologie a poeziei italiene, sfătuit de Salvini şi de Adriano Grande şi ajutat de un frate mai mic al lui Enzo Loretti. Într-o noapte am mers cu toţii să-l ascultăm pe tenorul George Mihail, care cânta în „La Bohème", într-o sală îndepărtată, nu mai ştiu în ce cartier, cu un succes foarte meritat pentru că avea o voce extraordinară, din care mai târziu nu s-a ales nimica, din păcate. L-am regăsit, prin 1946, la Milano, căsătorit cu o altă voce românească extraordinară, Virginia Zeani, care a devenit foarte celebră după 1950 şi a cântat în teatrele cele mai mari ale lumii occidentale. O femeie foarte frumoasă, abia ieşită de pe băncile conservatorului atunci când am cunoscut-o şi care a ştiut să se transforme, cu un efort şi o stăruinţă fără margini, într-una din artistele cele mai cunoscute ale timpului nostru. Am regăsit-o, prin 1974, la Roma, după ce asistase la o conferinţă pe care o ţinusem acolo, încă mai frumoasă decât atunci când o cunoscusem,

poate că cizelată de propria ei voce, de un profund contact cu arta muzicală care făcuse din ea ceea ce se numește o divă, în sensul cel mai italienesc al cuvântului.

(Un alt loc care mi-a rămas strâns lipit de amintirea Romei de atunci e cheiul Tibrului, în dreptul Palatului Farnese, unde, noaptea, îl însoțeam pe Dinu și o așteptam pe Celestina, funcționară la poștă. Stăteam rezemați cu coatele pe marginea de piatră, deasupra fluviului invizibil, simțeam căldura pietrei îmbibată încă de soarele după-amiezii, înconjurați de misterele fără timp ale Romei. Dinu cânta încet o melodie pe care o învățase de la iubita lui: *Scendi al basso Celestina / Che è arrivato il primo amore.* Râdeam în întuneric, apărea Celestina ca o închipuire devenită dintr-odată palpabilă, avea obiceiul să ne bată pe umeri cu o plăcută violență tinerească, pe neașteptate. Era înaltă și roșcată ca o irlandeză și vorbea ca o romană, spunea *quest' antro* în loc de *quest' altro* și *ner buio*, ca în poeziile lui Trilussa la care mă inițiam, pătrunzând încetul cu încetul în beatitudinea lingvistică a dialectului *romanesco*, în care se exprima atunci cea mai mare parte a lumii de pe stradă. Era de ajuns să deschizi bine urechile.)

România avea la Roma două reprezentanțe diplomatice: o Ambasadă de lângă Vatican, condusă de N.P. Comneni, fost ministru plenipotențiar la Berlin, și o legație, condusă de ministrul Raul Bossy. Diplomați, amândoi, cu mare experiență și foarte reprezentativi, fiecare în felul lui. Comneni a jucat un rol foarte important către sfârșitul războiului, salvând Florența de la o distrugere catastrofală și a devenit după aceea cetățean de onoare al orașului. Aveam să am repede dovada patriotismului *sans peur et sans reproche* a acestui om de care nu vorbeau bine, îmi închipui că din invidie, colegii de la Minister. Bossy era o persoană încântătoare, mai puțin dinamic decât Comneni, jucând jocul diplomatic cu foarte multă abilitate, însă oarecum de pe o poziție tradițională, pe care evenimentele aveau să o pună riguros la încercare. Nu știu cum funcționau serviciile atașaților militari, conduse de doi colonei, înfruntați pe chestiuni de spionaj, îmi închipui, și de atribuții *ad hoc*, pentru că, de la început, am fost pus în gardă

de Alecu Gregorian. Atașatul militar nu-i era favorabil, în schimb aflase în atașatul delegat pe lângă forțele aerului un aliat și chiar mai mult decât atât, după cum se va vedea în paginile următoare. Amândouă reprezentanțele dispuneau deci de un personal destul de numeros și destul de împărțit, ca să nu zic învrăjbit, pe teme mai mult de carieră și ambiție decât politice, însă, ca în orice societate sau comunitate umană, exista un conflict surd, de care eu nu-mi dădusem seama și care își manifesta tensiunile pe măsură ce mă apropiam mai mult de oameni și de obiceiuri. Aflai că Italia avea un serviciu secret care se numea OVRA, cu care întrețineau raporturi mulți dintre diplomații noștri și că toate conversațiile noastre telefonice erau strict controlate de un serviciu special. Într-o zi, de la mine de acasă, am auzit la celălalt capăt al firului un mecanism care se punea în mișcare, ca un fel de ac de gramofon care cădea pe un disc și înregistra vocile în mod automat.

Tensiunea luă în curând un aspect dramatic. Gregorian plecă pentru câteva zile la București, de unde nu se mai întoarse. Aflarăm mai târziu că fusese arestat, împreună cu atașatul aerului, în urma unui conflict personal pe care-l avusese cu Moruzov, faimosul șef al Inteligenței de pe lângă Ministerul de Interne. Rămăsesem singur, deci. Presa trebui să se mute la Legație și abandonarăm apartamentul din Corso Trieste, ceea ce îmi permitea să am mai des ocazia de a lucra cu Raul Bossy. Mai funcționau pe lângă serviciul de presă alte două persoane, sau chiar trei, profesorul Claudiu Isopescu, care dădea lecții de română la Universitate și colabora și el la multe publicații, apoi Titus Vifor, care întemeiase pe vremuri un partid fascist român și, de mulți ani, se ocupa de afaceri la Roma. Fiind prieten cu Gigurtu, primise ca răsplată un post de consilier cultural, de care nu avea timp să se ocupe. Era un personagiu pitoresc, inteligent, dezlânat, multidisciplinar aș putea spune, însă la un mod destul de primitiv, scria romane, ajunse chiar să-mi citească un fragment din unul din ele, demn de cele mai respectuoase căscături; mă invita uneori la masă, la un restaurant de lângă

Albergo d'Inghilterra care, de la începutul războiului, trebuise să-şi schimbe numele şi se chema Albergo Bocca di Leonte şi era unul din cele mai vechi din Roma. Restaurantul, modest însă foarte bun, purta numele patronului, care exclama ori de câte ori i se cerea ceva: – *Ci penso io*. La *Ci penso io*, Vifor ne expunea teoriile lui despre tot, în timp ce striga la chelneri, se apleca sub masă ca să recupereze o bucată de pâine, stropea masa cu vin, trecea de la politică la literatură, de la istorie la OVRA. Al treilea consilier, un oarecare Savu, care nici el nu prea apărea pe la Legaţie, era un ardelean tăcut şi simpatic, fost luptător în timpul primului război în legiunea cehă, fusese luat prizonier de ruşi şi fugise, întocmai lui Ossendovski, prin Siberia, ca să ajungă din nou în Europa. Nu ştiu ce învârtea, cred că mai nimica, aşa încât era fatal să ajungem la o înaltă şi tăcută neînţelegere, atenuată numai de gravitatea situaţiei internaţionale, care strângea în jurul nostru, în Ţară ca şi peste hotare, cercul ei de fier înroşit. Eu îmi vedeam de treabă, imperturbabil, şi nu aveam timp de intrigi, adăpostit de simpatia ambasadorului, la care eram uneori invitat la masă, şi a ministrului.

Cedarea unei jumătăţi din Transilvania şi a Cadrilaterului a căzut peste noi ca un trăsnet, nu din senin bineînţeles. De câteva luni puterile momentan învingătoare puseseră la cale dezmembrarea României. Rusia întâi, apoi Ungaria şi Bulgaria, îşi rotunjeau astfel aberaţiile imperialiste, mai mari sau mai mici, din care erau alcătuite. României nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să încerce a păstra mai departe în viaţă nucleul ei de totdeauna, în jurul căruia, odată trecut pericolul, ar fi putut încerca să refacă unitatea pierdută. Era, de fapt, palpitaţia ludică dintotdeauna, încercarea de a nu fi eliminată din istorie, ceea ce ar fi însemnat o dispariţie poate că definitivă.

Ceasuri de-a rândul, cu o hartă a României pe genunchi, singur în casa mea din Corso Trieste, am meditat asupra singurei posibilităţi salvatoare pe care imaginaţia sau disperarea mi-au adus-o în faţa conştiinţei: deoarece cedarea se făcuse cu consimţământul Italiei, deci nu numai Germania era de

vină în această spargere de hotare şi dreptăţi, trebuia să încerc să pătrund noaptea în interiorul columnei lui Traian şi să mă spânzur de balconul de sus, astfel încât, a doua zi dimineaţa, locuitorii Romei să afle că ataşatul de presă al unei naţiuni surori, profund lezate, îşi pusese capăt zilelor în semn de tragică contestare a infamei cedări. Hotărârea era luată şi îmi părea bine că un gest atât de spectaculos avea să pună la punct anumite lucruri şi, poate, să provoace o reacţie în chiar guvernul italian. Când totul era pregătit şi mă aşezam la masă ca să scriu câteva rânduri pentru ai mei, cineva sună la uşă. Mă ridicai să deschid. Era doctorul Bulbuc, pe care-l cunoscusem de curând, membru important al Gărzii de Fier în exil, unul din mulţii oameni exemplari pe care am avut norocul să-i întâlnesc *pe parcurs*, cum se spune acuma în România, personalitate politică, însă lipsit de acea nuanţă de dubioasă subtilitate care e caracteristică politicienilor puri. Venea să mă viziteze uneori, acasă bineînţeles, deoarece făcea parte din acea colonie română la Roma care nu avea raporturi cu Legaţia, nici cu Ambasada, din motive lesne de înţeles. Noi reprezentam regimul lui Carol al II-lea, ei fugiseră din Ţară din cauza persecuţiilor la care fuseseră supuşi după uciderile în serie care avuseseră loc în anii precedenţi. Îmi apăru dintr-o dată, în cadrul luminat al uşii, ca un sol venit de pe alt tărâm.

După o lungă conversaţie, doctorul Bulbuc mă convinse de inutilitatea gestului meu: într-un regim de dictatură, în care poliţia şi cenzura jucau un rol important, a mă spânzura era mai degrabă absurd. Trupul meu, sacrificat de mine însumi într-un gest atât de simbolic şi, în acelaşi timp, atât de antiitalian, în sensul că aveam intenţia să pun în evidenţă culpabilitatea regimului fascist în cedarea unei părţi din Transilvania, ar fi fost imediat îndepărtat şi ascuns de poliţie şi niciun ziar n-ar fi dat socoteală de el. M-am lăsat convins. Nu era greu, îmi închipui, pentru că viaţa pândea, dincolo de mesager, gata să mă readucă pe drumul ei, peste căderi, descurajări şi disperări. Fără să-mi dau seama, acceptam cu încetul marile desprinderi morale, mi le însuşeam într-un fel care

era, de fapt, o împotrivire, din care mi-a fost făcută întreaga existenţă, de la acele nopţi încoace, însă care creau în jurul meu şi al contemporanilor mei o deprindere cu umilirea, cu injustiţia şi cu laşitatea, termeni singulari şi inacceptabili într-o epocă normală, deveniţi noţiuni curente în perioade de descompunere.

Începu atunci pentru mine un timp de zbatere febrilă, mai accentuat decât săptămânile precedente. Manoilescu acceptа la Viena cedarea unei părţi din Ardeal şi semnase în palatul de la Belvedere actul acceptării. Mi se părea de necrezut. Nimeni nu mişcase nici când cu Basarabia, nici acum. Trei provincii româneşti fuseseră ciuntite, iar alta dispăruse fără urmă în spaţiul condamnării la comunism. Şi nicio voce nu se ridicase, vreau să spun nicio voce oficială şi eficace, niciun om politic de vază, niciun servitor ilustru al Bisericii. Scrisei pentru o revistă de la Bucureşti, condusă de profesorul Ion Sân-Giorgiu, un articol în care reproşam Italiei cele întâmplate, din vârful indignării mele ajunse pe pragul sinuciderii. Articolul avea să apară în decursul lunii septembrie, după ce avuseseră loc o seamă de evenimente care marcau şi ele intrarea României într-o perioadă de zvârcoliri şi de prefaceri. După ce încercă în van o schimbare de guvern, destinată să calmeze spiritele şi să facă uitată schimonosirea României, regele Carol trebui să abdice în favoarea fiului său şi să abandoneze teritoriul Ţării, în timp ce Garda de Fier şi generalul Antonescu preluau puterea, într-o atmosferă de entuziasm colectiv pe care-l descriau ziarele italiene şi de care îmi vorbeau cei care veneau de la Bucureşti. Manifestaţii, parastase multitudinare, scoaterea din morminte a resturilor trupeşti, încă proaspete, ale lui Codreanu şi ale colaboratorilor lui cei mai apropiaţi, despângărirea osemintelor şi a sufletelor, după o perioadă atât de antiromânească şi de anticreştină, credinţa într-un viitor mai just, integrarea în politica Axei, toate acestea se întâmplară în câteva zile, într-un Bucureşti în care, cu puţin înainte, părea că murise orice speranţă, ca într-un prag de infern. Eu îmi petreceam mare parte din zi la Ambasadă unde, împreună cu Comneni şi câţiva intelectuali

de la Academie, redactam scrisori şi documente pe care apoi le răspândeam în toată Italia. Rolul meu consista în a înmâna acele documente autorităţilor cu care puteam avea contact.

Îmi aduc foarte bine aminte de chipul celor pe care-i contactam. Mă ascultau cu o mirare ciudată în priviri, acceptau acele hârtii, pe care cu siguranţă nu aveau să le citească. Ce mai voia acest tânăr? se întrebau probabil. Ce mai voia de la noi şi de la istorie? Să o schimbe? Să dea ceasul înapoi sau înainte? Italia, în fond, nu făcuse decât să subscrie un act hotărât la Berlin. Nu era vinovată decât de complicitate în acea dezmembrare a unei entităţi geopolitice, dar şi a unei entităţi spirituale, cu care interlocutorii mei nu aveau nimic de a face. De ce veneam să-i tulbur şi să-i îndepărtez de la îndeletniciri pentru ei mult mai importante? Erau însă politicoşi şi-mi promiteau că vor lua notă. În niciunul din ziarele cu ai căror directori stabilisem legături de colaborare nu apăru atunci nici măcar o aluzie la acele documente, care, în majoritatea lor venite de la Bucureşti, povesteau ororile făcute de trupele ungare odată intrate în Ardeal, sau istoriseau realitatea ardeleană aşa cum noi o prezentam, în lumina hârtiilor şi a textelor pe care le consultam la Ambasadă sub controlul direct al lui Comneni, pentru care am căpătat de atunci un sentiment de admiraţie de la care nu m-am îndepărtat niciodată. Cred că a fost singurul român în străinătate care a desfăşurat o astfel de activitate, neîncoronată de niciun succes – şi nici nu ne puteam aştepta la altceva – utilă luare de poziţie, demnă deci de a fi cunoscută. Nu mai aveam un moment de răgaz. Scriam, vorbeam, vizitam, peroram, imaginam, reacţionam. Comneni ştia să comunice micului nostru grup febrilitatea lui de diplomat cu imaginaţie şi curaj.

Consecinţa imediată a apariţiei articolului meu în revista lui Ion Sân-Giorgiu, în septembrie 1940, a fost un protest al ambasadorului Italiei la Bucureşti şi rechemarea mea pe data de 1 octombrie. Chiar şi fără articol soarta mea ar fi fost aceeaşi, deoarece întreg personalul Legaţiei şi al Ambasadei a fost scos din posturi şi a trebuit, chiar de pe la mijlocul lui septembrie să se întoarcă la Minister. Încetul cu încetul, toţi

am fost înlocuiţi cu membri ai Gărzii de Fier, începând cu Raul Bossy, substituit de Vojen, în mâna căruia încredinţai toată ştiinţa mea gazetărească şi culturală. În locul meu, şi al lui Gregorian bineînţeles, fură numite trei persoane, între ele poetul Nicu Caranica. Din când în când mai eram chemat la Legaţie pentru o treabă sau alta, ca în ziua în care îşi făcu apariţia la Roma generalul Antonescu în persoană, care venea de la Berlin, dispus să pledeze cauza românească chiar şi acolo unde cuvintele lui nu mai puteau găsi niciun fel de răsunet. Era o întreprindere disperată şi, aparent, inutilă, pentru că zarurile fuseseră aruncate şi nimeni nu le mai lua înapoi. Având în vedere că noul şef al Presei, Vladimir Ionescu, abia sosise şi nu avusese timp să cunoască nici pe gazetari, nici obiceiurile locului, am fost din nou chemat de Vojen ca, de astă dată, să-i prezint Conducătorului pe reprezentanţii cei mai de seamă ai presei italiene, foarte interesaţi, la rândul lor, să-l cunoască pe noul şef al Statului Român. Într-o după-masă de la începutul lui octombrie, în salonul Legaţiei, am făcut generalului prezentările de rigoare. Era îmbrăcat în uniformă, foarte sobru, avea înscris pe faţă ceea ce spaniolii numesc *el don de mando*, darul de a comanda, nu părea deloc impresionat de prezenţa atâtor persoane străine, gata să-l sfârtece în articole fără milă, inspirate de răutatea profesională sau de un ordin venit de sus. Calm, vag surâzător, cu o privire rapid cunoscătoare care lua contact cu persoanele şi cu lucrurile fără premeditare şi fără prejudecăţi, avea aspectul unui militar care venea de pe un front subtil şi realist ca să facă un raport despre o acţiune pe care o conducea dincolo de înţelegerea celorlalţi. Se afla acolo, între noi, şi mai ales între gazetarii italieni, dintr-un fel de superioară condescendenţă. Poate că acest sentiment al propriei superiorităţi să fi fost unul din defectele generalului Antonescu. Nu l-am întâlnit decât o singură dată, aşa încât îmi e greu să-l judec altfel decât prin acest scurt popas în amintire.

În picioare, ţinându-i în picioare pe invitaţi, a început să vorbească: într-o franceză foarte corectă a expus punctul de vedere al politicii româneşti, de pe noul drum pe care se afla

de o lună de zile. A pomenit de vizita lui la Berlin, apoi de întâlnirea cu Mussolini şi a explicat cu o claritate de militar inteligent, deci strict legat de forma vizibilă a lucrurilor, situaţia României şi drepturile ei istorice asupra teritoriilor care-i fuseseră răpite. N-a ascuns şi n-a îndulcit nimica. Cei de faţă nu clinteau, nici nu clipeau. Comentariile lor de a doua zi erau dinainte confecţionate, cel puţin în spirit, însă nu puteau să nu aibă, dintr-o dată, în faţa acestui om animat de cel mai pur patriotism, o admiraţie care li se citea în priviri. Poate că nu mai erau obişnuiţi cu asemenea luare de poziţie în adevăr. Poate că, în fundul sufletelor lor, ceva le spunea că România fusese nedreptăţită. Cuvintele generalului român le clinteau din loc, în întunericul elocvent al inconştientului colectiv, comunitatea în latinitate. Aveam, în acele momente, sentimentul că România îşi găsise un reprezentant şi un şef, care avea să o scoată din necaz. Omul mă convingea şi mă impresiona. Eram atât de emoţionat încât îmi auzeam bătând, în acelaşi ritm, inima şi sufletul. Atâta demnitate, atâta dorinţă evidentă de a lupta în numele unei biete ţări bătute de destin, atâta patriotism neîntinat, nedemagogic nu se făcuse niciodată auzit urechilor mele de român rănit. Mi-am dat seama, ascultându-l, că mă aflam în faţa unuia din personagiile cele mai întregi din istoria românilor, că evenimente fără număr avuseseră loc de-a lungul multor secole ca un astfel de om să poată lua fiinţă. Fără semeţie şi fără sfială, generalul Antonescu afla, într-o limbă străină, cuvintele cele mai potrivite *ca să spună despre România*.

N-a vorbit mai mult de o jumătate de oră. Nu ştiu ce gândeau ceilalţi, eu fusesem cucerit şi convins. Poporul român avea să renască. Îmi dădeam seama atunci, aşa cum am putut-o verifica mai târziu, prin spaţii şi timpuri, că nu e nevoie decât de un singur om, ca orice să devină posibil, o victorie, o schimbare, o catastrofă sau o salvare. Generalul Antonescu reprezenta o idee despre România exact opusă ideii despre România a lui Carol al II-lea.

*

În Ţară continuau manifestările multitudinare, parastasele, dezgropările, speranţele. Ministrul[28] Vojen, după câte aflasem, făcea demersuri la Bucureşti, ca să fiu numit din nou în post, însă totul fu inutil. Intervenţia ministrului Italiei la Bucureşti fusese decisivă în acest sens. La Roma venise toamna. Îngălbeneau imenşii platani de pe cheiurile Tibrului, aerul se umezise, parcă îmbibat de frunzele în putrezire, statuile din Pincio căpătau reliefuri noi, în noua bătaie a soarelui, reţineau pe umeri sau pe creştet frunze de aramă, apoi sufla un vânt dinspre Ostia şi curăţa aerul şi monumentele. Într-o dimineaţă aflai din ziare de cutremur. Case căzute, oameni îngropaţi sub dărâmături, oraşe distruse pe jumătate, drumuri şi căi ferate întrerupte. Pe prima pagină apărea o fotografie a clădirii Telefoanelor, care, după primele ştiri, se prăbuşise. Era vorba de Carlton, destul de asemănătoare ca arhitectură. România nu intrase în război, însă, în mai puţin de un an, pierduse teritorii, trăise catastrofe politice şi naturale, ca nicio altă ţară în lume, nici chiar cele supuse legilor fără iertare ale războiului. Franţa fusese învinsă şi ocupată în modul cel mai penibil, însă suferise mai mult în conştiinţă decât în carne, numai noi trebuia să plătim dintr-o dată toate tributurile. Avea un sens acea însângerare generală? Mă întrebam asupra înţelesului metafizic al istoriei, transpuneam suferinţa individuală pe plan colectiv, trăgeam concluzii, ca şi acuma, aşezam experienţa României pe un plan de încercare, „o punere la încercare" cum avea să spună Toynbee mai târziu. Numai popoarele foarte tari, încercate de istorie, reuşiseră să rămână deasupra. Era acesta rolul României, rol de martir, deci de martor, aşa cum grăieşte cuvântul, din originile lui. Al doilea cutremur, cel din 1977, a coincis şi el cu alte contemporaneităţi înfricoşătoare. Ce a mai rămas neatins, demn de a supravieţui, în fundul inimilor noastre? Peste un secol, cu siguranţă, vom putea trage concluzii. Astăzi, ca şi în 1940, din puţinătatea de timp în care se desfăşurau evenimente rapide şi teribile, nu reuşeam să descifrez decât fragmente, poate că semnificative.

[28] La acea dată, Ion Victor Vojen era ministru plenipotenţiar la Roma.

Ar fi trebuit să mă întorc, însă aşteptam să se întâmple ceva, nici eu nu ştiam ce, mă duceam la Muzeul Vaticanului, mă urcam în lanterna din vârful cupolei de la Sfântul Petru, mă plimbam prin For, mergeam la concerte, citeam literatură italiană, mă întâlneam cu prieteni, luam în primire noul continent lingvistic şi cultural pe care deveneam stăpân pe măsură ce înaintam în cunoaşterea limbii italiene. Aflam, de la lumea care venea de la Bucureşti, că între Generalul Antonescu, devenit Mareşal, şi Garda de Fier lucrurile nu mergeau cum trebuie. Se ridica la suprafaţă o realitate pe care entuziasmele începutului le ascunseseră în grabă: legionarii cei mai de seamă, în cap cu Codreanu, fuseseră eliminaţi de regele Carol, iar cei care ocupau posturi de conducere în guvernul Mareşalului erau ori prea tineri şi lipsiţi de orice experienţă, ori nu corespundeau funcţiilor, în care fuseseră aşezaţi pentru că nu erau alţii la îndemână. În Ministere, ca şi în prefecturi şi primării, oamenii Mişcării nu erau la înălţimea răspunderii care le căzuse în spinare. Mai ales într-un moment atât de dificil, când atât neamurile din jur cât şi vrăjmăşia naturii cereau de la fiecare din noi şi mai ales de la însărcinaţii cu puterea o inteligenţă, o experienţă şi o putere de muncă de care acei tineri entuziaşti, gata să cânte şi să defileze la cel mai mic semn, se dovedea a nu poseda. La începutul lui decembrie mă întorceam acasă.

La Bucureşti venise iarna. Mă prezentai Ministrului Constant care, pe un ton destul de autoritar şi neplăcut îmi reproşă întârzierea cu care mă prezentam la post şi-mi ordonă să-mi iau biroul în primire chiar a doua zi. Spre surprinderea lui, îi comunicai că nu venisem să-l salut cu acest scop, ci ca să-mi prezint pe loc demisia. Rămase foarte surprins de hotărârea mea, ne salutarăm foarte rece şi dispărui din Minister. Începui să-mi caut de lucru. Eram întâmpinat pretutindeni cu următoarele cuvinte:

– Eşti legionar?

– Nu.

– Atunci nu e nimic de făcut.

Grupuri de tineri în cămaşă verde defilau pe străzi, cântând, unii intrau prin case şi cereau bani pentru „Ajutorul legionar", un aer de frondă plutea peste oraş, ca o nouă ameninţare, alte grupuri, mai numeroase, se adunau în Piaţa Palatului şi cereau capul lui Rioşanu şi al altor miniştri sau colaboratori ai Mareşalului, consideraţi infideli faţă de regim. Revoluţia se ridica împotriva revoluţiei. Locuiam la părinţii mei care se mutaseră pe Bulevardul Regina Elisabeta, peste drum de Liceul Lazăr. Într-o seară mă întorceam acasă pe Calea Victoriei; pe lângă Biserica Albă mă oprii. Drumul era întrerupt de un grup de soldaţi, adunaţi în jurul unei mitraliere. Către ei înaintau tineri vociferând, strigând împotriva cuiva, ameninţători. Soldaţii se aşezară în poziţie de tragere sub comanda unui locotenent. Pentru prima oară asistam la o scenă de început de război civil. Soldaţi români stăteau să tragă în alţi români. Mă adăpostii într-un gang, lângă o vitrină, nu departe de Librăria Pavel Suru. Toate magazinele închideau, persienele de fier cădeau cu zgomot în liniştea serii îngheţate. Grupul de manifestanţi continua să înainteze. Eram fascinat. Hipnotizat. Nu reuşeam să mă desprind de acea imagine a unei tragedii, tot atât de semnificativă ca şi scena cu tinerii ucişi, întinşi pe jos lângă Facultatea de Medicină. Era ca un fel de continuare. Timp de mai bine de un sfert de oră, poate că şi mai mult, manifestanţii s-au oprit şi au rămas nemişcaţi în faţa soldaţilor adunaţi în jurul mitralierei, gata să tragă. Cred că nici lor nu le venea să creadă şi aşteptau gestul magic care să-i deştepte şi să-i scoată din farmec.

V. *Big Bang umanist*

Întâlnirea cu Viena a fost răsturnătoare. Pentru că, în timp ce călătoria în Italia şi apoi şederea la Roma fuseseră precedate de cunoaşterea limbii şi a culturii italiene, legătura mea cu germana era filiformă şi se reducea la puţinul pe care-l achiziţionasem în cei doi ani de la liceu când profesorul

Flavian încerca să ne facă cunoscută o limbă structural îndepărtată de a noastră. M-am trezit deci într-o zi pe cheiul de la Ostbahnhoff abia îndrugând cuvintele necesare ca să pot da un telefon la pensiunea de pe Schwarzspanierstrasse unde mă aştepta prietenul Constantin Micu, bursier şi el la Fundaţia Humboldt, ca şi mine. Rămăsesem singur pe chei, toţi pasagerii îşi aflaseră rostul şi se scurseseră către oraş, în timp ce eu, cu valizele alături, nu ştiam ce să fac, încurcat şi singur, când se apropie de mine maşinistul locomotivei. Îi explicai aşa cum putui situaţia mea, el mă rugă să-l urmez, formă numărul de la pensiune la un telefon public, apoi, odată stabilită legătura salvatoare şi fără să accepte centimele pe care le folosise ca să telefoneze, se îndepărtă salutându-mă prietenos pe limba lui cu care, pentru prima oară în viaţă, intram astfel în contact pragmatic, pe de o parte, şi etic pe cealaltă. Introducerea mi se părea de bun augur.

Am petrecut vara din 1941 încercând pe toate căile să învăţ limba, citind ziare, ducându-mă la teatru, la operă şi la cinematograf, cumpărând imediat, deşi nu era uşor, cărţile lui Rilke, scoţând cuvinte şi învăţându-le pe dinafară, conversând cu lumea de pe stradă. Mă înscrisei la Facultatea de Litere, la Germanistik, unde şeful de catedră era Joseph Nadler, foarte cunoscut pe atunci. Făceam eforturi disperate ca să ies din noaptea necunoaşterii. La pensiune, în afară de Micu, mai locuia un student român, Mişu, poate Constantinescu, însoţit de amândoi mergeam peste tot, vizitam muzee, palate, biserici, parcuri, săli de spectacol, destul de des ne duceam la o piscină la Gänsehäufel, unde nu era mai nimeni şi unde mai mult stăteam de vorbă decât ne îmbăiam. Mâncarea la pensiune era pe sponci, cartelele erau socotite în aşa fel încât fiecare cetăţean să nu moară de foame. Aflam de câte un restaurant unde se puteau obţine o sută de grame de vânat pe cincizeci de grame de cartelă, sau câte un hotel, cum era Regina, unde puteai căpăta prăjitură sau tort fără cartelă. Frecventam o librărie pe Rotenturumstrasse, unde cumpăram cărţi italiene ca să pot să mai ies din când în când din obsesia germană. Soţia mea rămăsese la Bucureşti, în casa părinţilor

mei, pentru că nu căpătase încă viza. Avea să devină, în toamnă, întocmai lui Eminescu, *Ausserördentlicherhörer* la Litere. Aşa încât mă întorsesem la viaţa de student, de astă dată în străinătate. Scriam multă poezie şi începusem un nou roman, destul de influenţat de *Caietele lui Malte Laurids Brigge*, proza mea tutelară de pe atunci.

Era ceva îmbătător în Viena, un aer muzical aş spune, însă şi un fel de strădanie medievală care aducea pe străzi şi în anumite pieţe, ca la Maria am Gestade, la Stefansdomm sau la Minoritenkirche adieri din poezia lui Lucian Blaga şi un fel de farmec teutonic care face parte din legăturile cele mai bune pe care noi românii le-am avut cu germanitatea. Cavalerii teutoni, aşa cum îi descrie Radu Rosetti în *Cu paloşul*, aliaţi ai moldovenilor contra tătarilor, dar şi constructori de cetăţi, adiau şi ei pe străzile Vienei cu umbre de armuri şi de ştiinţă războinică, legate de trecutul nostru cel mai îndepărtat. Evul Mediu începuse să mă convingă la Perugia şi la Assisi, însă într-un alt fel. Aici apărea oarecum mai dur, mai închis la faţă, dar şi mai blond în acelaşi timp şi, curând după sosire, într-o carte de Frank Tiess, aveam să dau de Uta din Naumburg şi să-mi fac din Viena un centru de iniţiere cât se poate de întreg. Războiul era atât de departe, din ce în ce mai departe, încât nici nu mai părea real, cu atât mai mult cu cât oraşul, devenit capitală de provincie după anexare, rămăsese mic în straiele lui împărăteşti, redus la esenţe, care, nici ele, nu erau uşor de detectat. Prin difuzoarele instalate cam la toate colţurile, aflam de înaintarea trupelor germane în Rusia. Aproape în fiecare săptămână cădeau prizonieri sute de mii de soldaţi sovietici şi Moscova era aproape de linia frontului, deci tot mai departe de mine. Căzuse şi Odessa, în faţa căreia nenea Ionel devenise general şi fusese decorat cu Mihai Viteazul, primul din familie, şi trupele româneşti se îndreptau spre Crimeea şi Caucaz. Totul părea bine stabilit în viitor, aşa cum păreau toate, înscrise într-un plan vital urmând o linie de certitudine care, din copilărie, îşi trasa singură parcursul, nestânjenită nici chiar de un război. Fu războiul, în schimb, marele schimbător la faţă al destinului meu, aşa cum a fost

schimbătorul întregii Europe. Pe străzile pe care eu căutam urmele lui Mozart şi ale lui Beethoven şi începeam să-l înţeleg pe Rilke şi să-l traduc în româneşte, aveau să calce, trei ani mai târziu, trupele lui Stalin.

Începeau să se schiţeze erorile politicii naţional-socialiste: Polonia, în loc să-şi reia libertatea de dinainte de război, devenise un fel de paşalâc fără identitate şi, culmea antistrategiei politice, ţările Baltice şi Ucraina, odată liberate de sub stăpânirea sovietică, dispăruseră, ca şi Polonia, într-un *mare magnum* german unde se dizolvaseră fiinţe naţionale bine definite cum era Austria, sau mai incerte, ca Cehoslovacia sau Iugoslavia. Supravieţuiau dezastrului Slovacia şi Croaţia, una supusă Porţii germane, cealaltă mai mult sau mai puţin destinată unei coroane italiene care n-a reuşit niciodată să apară la suprafaţă în puţinii ani de aşa-zisă independenţă a poporului slav cel mai simpatic şi mai civilizat din Balcani. La Viena am avut contacte prieteneşti cu gazetari şi intelectuali croaţi, oameni de foarte mare calitate, a căror urmă am pierdut-o în destrăbălarea etnică şi politică a după-războiului. Oricum, partidul la putere în Germania, dacă avea succes pe toate fronturile pe care dăduse până atunci bătălii de tot felul, dovedea o lipsă de tact politic care nu pornea din vreo tradiţie sau alta – pentru că Germania fusese imperiu de mai multe ori şi dăduse dovezi de ştiinţă politică, ci dintr-o evidentă neisprăvire ideologică. Într-adevăr, a împărţi Europa în popoare superioare şi inferioare, a socoti pe Cehi şi Polonezi, ca şi pe baltici, drept etnii de mâna a doua, nedemne de a forma un Stat, mi se părea de o naivitate şi de un primitivism fără soluţie. Îmi aduc aminte, printre altele, de următorul exemplu, care dă socoteală de o stare de fapt care nu avea ieşire decât în dezastru: regiunile din Rusia ocupate de trupele germane se integrau haosului belic; atât Polonia cât şi Ucraina sau Ţările Baltice nu au fost de niciun folos Germaniei pentru că s-au constituit mai devreme sau mai târziu în teritorii inamice, animate de un spirit de revanşă foarte explicabil; acele populaţii erau tratate drept inferioare şi nedemne de a se constitui în naţiuni independente, insultă de neiertat şi de

nejustificat nici măcar în fața cetățeanului cel mai puțin pregătit politicește, revolta trebuia să fie atitudinea cea mai normală și imediată. În acest fel, întreg teritoriul ocupat de Germani s-a transformat repede într-un spațiu rebel, care a jucat rolul lui în căderea finală; în aceeași perioadă trupele române realizau în Transnistria o politică exact opusă: primele măsuri luate de forțele române de ocupație erau deschiderea și resfințirea bisericilor și readucerea țăranilor la regimul de proprietate particulară; în scurt timp acea regiune a devenit un grânar al României, plin de roade și gol de rezistență.

La început, vreau să spun în primul an la Viena, nu înțelegeam ce se petrecea la Berlin și care era sensul și originea măsurilor de distrugere națională, urmate de cele mai spontane reacțiuni din partea populațiilor respective, până când mi-am dat seama că doctrina rasistă a lui Rosenberg[29] aflase o aplicare pe teren și că, deci, întreaga Europă orientală și centrală avea să devină un fel de imperiu colonial german, din care avea să facă parte și România, într-un fel sau într-altul, odată câștigat războiul. Am avut, în 1944, dovada că lucrurile aveau să se întâmple așa cum era ușor de prevăzut. Înțelegeam că îngrijorarea mareșalului Antonescu trebuia să fie pe măsura acelei facile profeții. Ca și Napoleon, Hitler avea de gând să pună bazele unui imperiu european, în cadrul căruia aliații aveau să joace un rol mai important decât inamicii, însă în care singurul rol principal, bazat pe o libertate concepută în mod ideologic și totalitar, avea să aparțină Berlinului. Nici chiar Italia, datorită înfrângerilor suferite în Grecia și mai târziu în Africa, nu avea să se bucure de o situație privilegiată.

Pe strada pensiunii se afla biserica unde Grillparzer rostise celebrul panegiric la moartea lui Beethoven, iar pe zeci de fațade o lapidă amintea că acolo trăiseră sau muriseră Mozart, Haydn, Beethoven, Brahms, Strauss, iar în acareturile de la Belvedere, chiar în fața Consulatului General al României, se adăpostise într-o vreme Bruckner, un compozitor pe care nu-l cunoșteam și care avea să devină unul din preferații mei. Orașul părea învăluit în muzică, după cum mai târziu am avut impresia că Parisul se afla înfășurat într-un steag de cuvinte, în timp ce Florența sau Roma păreau întruchipări de piatră și culoare, o civilizație plastică. Către toamnă, când a sosit soția mea și am început să frecventăm cursurile la Universitatea de pe Ring, iar deprinderea mea de a vorbi și de a citi în germană devenise o a patra ipostază lingvistică, după română, franceză și italiană, citeam cu disperare tot ce-mi folosea pentru Facultate, dar și biografii despre Mozart, din care aș fi vrut să fac un personaj de roman. În decembrie a avut loc o spectaculoasă *Mozartwoche*, când, de dimineață și până seara târziu, în toate sălile din Viena aveau loc concerte și reprezentații, cu ocazia împlinirii a două sute cincizeci de ani de la moartea compozitorului. Atunci l-am auzit vorbind pe Goebbels la Staatsoper, unde a inaugurat acea săptămână de omagii. Luam parte la multe manifestații de acest fel, pentru că continuam să reprezint *Țara* lui Grigore Popa și căpătam tot felul de invitații, în special la teatre, la cele două opere și la sălile de concert. Tot timpul șederii mele la Viena, până în vara lui 1944, m-am dus aproape în fiecare seară la un spectacol. Atât teatrul, în special Burgtheater, Volkstheater și Akademietheater, unde se reprezentau piese clasice din întreg repertoriul european, chiar și Shakespeare și Bernard Shaw (la Akademietheater am văzut pentru prima oară o piesă spaniolă, o comedie de Lope de Vega, iar la Volkstheater capodopera lui Calderón, *El gran teatro del mundo*), cât și opera atinseseră un nivel de perfecțiune tipic regimurilor totalitare – care, dacă nu dau pâine, dau *circenses* –, pe care, după război, nu l-am mai întâlnit nicăieri, nici la Roma, nici la Paris. Spectacolele de la Burgtheater cu piesele vienezilor tipici din secolul trecut, Raimund și Nestroy, interpretate de Raul Aslan, Paul Hörbigger, Fred Liswehr, Susi Nicoletti, spectacole care mă puneau în legătură cu o Vienă trecută, vie încă în felul dialectal în care erau spuse rolurile, mă ajutau să

---

[29] Alfred Rosenberg (1893-1946), filosof german de origine estoniană, considerat a fi unul dintre principalii autori ai ideologiei naziste.

pătrund în sufletul secret al oraşului care-mi devenea din ce în ce mai apropiat, deşi, spre deosebire de Roma sau Florenţa, Viena nu m-a apropiat de nimeni în mod particular. N-am lăsat prieteni acolo, decât printre români. Şi, în afară de prietenia literară cu poetul Max Mell, n-am făcut decât legături sporadice, obligate de cele mai multe ori de meseria mea de ataşat de presă pe care aveam să o reiau un an mai târziu şi care mi-a deschis multe porţi ca să-mi închidă altele, după cum vom vedea mai departe.

Nu frecventam prea mult băncile facultăţii, deşi lucram direct cu profesorul ...[30] pentru care am început să scriu o lucrare despre un scriitor contemporan, recomandat de el şi pentru care am primit un *sehr gutt*. Încercam să surprind fiinţa ascunsă a oraşului, care fusese timp de mai multe secole centrul unei civilizaţii europene, cu care românii avuseseră relaţii mai îndelungi decât cu Parisul, care apăruse pe harta preocupărilor noastre politice şi culturale abia cu o sută de ani în urmă. Viena şi împăratul ne erau mai familiari. Mihai Viteazul, asediul Vienei, Sobieţzki, valsul, ciuma, drama de la Mayerling, asasinatul de la Saraievo, opera şi simfonia, figura tragică a lui Franz Iosef, moda, bucătăria, patiseria, toate astea pătrunseseră profund în psihismul românesc, nu numai în cel din Ardeal şi Bucovina. Înainte de a intra într-o sală de concerte sau la un teatru, mergeam să mâncăm la câte un restaurant, cum era „Zum Laterndl", lângă primărie, sau chiar la imensul restaurant din subsolul acesteia, unde, deşi totul era pe cartelă şi gătitul se mărginea mai degrabă cu chimia decât cu natura, felurile de mâncare îşi păstraseră ceva din vechea lor superioritate. Un *schnitzel* la cafeneaua de la Hotel Imperial era încă o abilitate artistică. Petreceam uneori câte o după-masă întreagă umblând prin băcănii în căutare de alimente libere, adică fără cartelă, fabricate din cine ştie ce, însă uneori destul de gustoase. Mierea artificială, *Kunsthonig* cum i se spunea, devenise chiar foarte asemănătoare celei adevărate sau, oricum, un dulce acceptabil. Cafenelele

[30] Spaţiu lăsat liber în manuscris.

luxoase, de pe lângă Burgtheater sau din jurul Operei erau goale, de public şi de băuturi. Cafeaua şi berea nu mai aveau niciun gust, pâinea era lipicioasă şi neagră, friptura se transformase într-o foiţă asemănătoare unui pergament, iar ciocolata nu se obţinea, tot pe cartelă, decât o dată pe lună sau la două luni, din ce în ce mai rar, ca şi cafeaua care, întocmai ţigărilor Kent în Bucureştiul decadenţei de acuma, luase locul aurului şi servea, pentru orice troc, drept element determinant, la negru. Totul era la negru, chiar şi noaptea, stăpânită de *Verdunkelung* (*scuramento*, cum spuneau italienii), cu ferestrele invizibile, cu farurile de la puţinele automobile devenite ochi aproape închişi, ca de pisică, sub pleoape de piele sau de tinichea, cu felinarele vopsite în albastru, cu lumea care se închidea în case pentru că nu avea ce face în altă parte. Spectacolele se terminau devreme şi numai cei cu bani mulţi puteau să-şi permită o cină la Franziskanner, unde, cu surplusuri de cartele sau cu un dar în cafea, se putea avea o masă ca pe vremuri.

Locuiam, în iarna teribilă din 1941-42, la o pensiune pe Währingerstrasse, aproape de Ring, peste drum de Votivkirche, la etajul întâi al unei case vechi, foarte spaţioase, unde ocupam un dormitor destul de vast şi un salonaş, unde funcţiona o sobă de cărbuni şi unde stăteam aproape toată ziua, scriind româneşte şi învăţând nemţeşte. Am scris atunci multe poeme şi nuvele pe care le publicam la *Gândirea* sau la *Revista Fundaţiilor Regale*. Când ne culcam, deschideam uşa de la dormitorul îngheţat, pe ale cărui ferestre se vedeau, într-o parte, Ringul şi faţada Universităţii, iar, pe cealaltă, piaţa de la Votivkirche. Când ningea, spectacolul era de necrezut, ca în acele ovaluri de sticlă pe care, când le întorceai, se vedea cum ninge într-un peisaj romantic, peste o pădure şi o casă ca în gravurile din secolul trecut. Termometrul, adesea, atingea douăzeci de grade sub zero. Din când în când primeam câte un pachet de acasă cu slănină, salam, ţuică şi câte o prăjitură făcută de mama. Aproape că nu vedeam pe nimeni, ne eram de ajuns unul altuia şi efortul de a lua contact cu Viena ne umplea timpul într-un fel de permanentă tensiune care ne separa de restul lumii, chiar şi de război, aş

putea spune. Pe străzile îngheţate şi înzăpezite, parfumate de mirosul cartofilor copţi care ţineau locul castanelor şi se vindeau fără cartelă, copii şi femei făceau chetă iar soldaţii din SS strângeau jachete de lână, încălţăminte, ciorapi, skiuri şi tot ce putea fi de folos pentru cei de pe front. Înfruntarea cu iarna fusese prost organizată de un regim care părea pregătit să se înfrunte cu orice, în felul calculat şi eficace care-i caracteriza pe germanii din totdeauna. O umbră de îndoială începea să se aplece deasupra victoriilor şi a comunicatelor triumfaliste.

În primăvara lui 1942 am fost numit ataşat de presă de către noul ministru al Propagandei, Alexandru Marcu, care-l înlocuia pe Nichifor Crainic. A trebuit deci să renunţ la Universitate şi la bursa Humboldt şi să-mi iau în primire postul la Consulat, pe strada Prinz Eugen, peste drum de Belvedere. Cum Austria nu mai era decât un ţinut (*ein Gau*), nu mai putea trimite ambasadori sau miniştri plenipotenţiari peste hotare, nici nu mai avea dreptul să-i primească, aşa încât Legaţia României la Viena devenise un Consulat General iar postul de ministru era deţinut de un consul general, în timp ce ataşaţii de presă deveneau vice-consuli. M-am trezit vice-consul la Viena, unde fusese numit odată cu mine, ca şef al serviciului de presă şi cultură, Ion Cazan, fost elev al lui Cartojan la Litere şi amic al lui Bădăuţă la Minister. Ne-am înţeles foarte bine timp de mai bine de doi ani cât a durat războiul României, adică până în august 1944, când am intrat amândoi într-un lagăr.

Această perioadă din viaţa mea a fost extrem de interesantă, nu numai în cadrul a ceea ce germanii numeau, mai ales de la Wilhelm Meister încoace, *eine Bildung*, o formaţiune spirituală, dar şi ca introducere la o serie de valori de care nu avusesem ocazia să mă apropii. Atât perioada de la Consulat, cât şi cele zece luni de lagăr (1944-45) completau experienţa romană, erau o continuare a unei introduceri la politică, deşi contactul meu cu politica s-a situat întotdeauna, de foarte tânăr, pe un plan mai de grabă ontologic, considerând politica drept un aspect al unei fenomenologii direct relaţionate cu ceea ce un român evoluat ar numi „noima" sau

logosul, deşi la un nivel mai jos, însă mai contundent şi adesea mai revelator în ceea ce priveşte condiţia umană, decât cunoaşterea filosofică sau literară. Omul nu e un *zoón politikón* pentru că nu e un *zoón*, însă asta nu-l separă de politică ci, dimpotrivă, îl include într-o trăire socială fără de care nu poate. *Polis* devine atât *poliţie* cât şi *politică* şi *politeţe*, un fel de îndeletnicire urbană care a provocat ieşirea la suprafaţă, pe deasupra inconştientului colectiv, a răutăţilor şi a frumuseţilor ascunse în esenţă şi pe care o *viaţă la ţară* (celţii s-au prăbuşit pentru că n-au putut ieşi niciodată din rural, cu toate superiorităţile acestuia) le-ar fi ţinut ascunse pentru binele şi pentru răul nostru, aşa cum se întâmplă cu toate alternativele legate de liberul arbitru. Vreau să spun că am avut întotdeauna tendinţa de a dispreţui politica şi pe oamenii politici, însă am încercat să-mi înving repulsiile convins că macrocosmosul se află în fiecare fragment de microcosmos. Am operat în mod inconştient sau instinctiv, pentru ca mult mai târziu, după ce am început să mă iniţiez în epistemologie şi în esoterism, să dau conştient de fundul lucrurilor.

Trebuie să recunosc, după atâţia ani, că legătura mea cu lumea germană suferea de două subiectivităţi care erau, în acelaşi timp, două serioase impedimente: în primul rând, proveneam dintr-o familie filofranceză, fusesem eu însumi crescut şi educat nu în cultul pentru Franţa, ca alţi români de pe atunci, ci într-o atmosferă de simpatie culturală. Toţi ştiam sau cel puţin citeam franţuzeşte în familie. Iar când fusese vorba să mai învăţ o limbă străină, în afară de cea franceză, nu alergasem la Institutul German din Bucureşti, ci la cel Italian. Intrasem în Italia, în 1938 şi apoi în 1940, cu o adevărată pasiune pentru cultura ei; mă aflam la Viena în 1942 n-aş zice indiferent, dar plin de prejudecăţi moştenite, la care se adăugase, după câţiva ani de simpatie, o adevărată luare de poziţie faţă de naţional socialism. Simpatizasem cu rezerve, e adevărat, însă anticomunismul hitlerist mi se părea o soluţie pentru România şi pentru Europa. Din alte motive, sau în parte din aceleaşi, aderaseră la ideologia nazistă Heidegger şi

Jünger, pentru a se despărţi mai târziu de regim şi de doctrină. Eu am început să am îndoieli prin 1938, când am aflat că tineri din SA şi din Hitlerjugend intrau în Ţară sub aspect de turişti şi constituiau ceea ce se numea pe atunci o *coloana a cincea*. Poate chiar Crainic mi-a lămurit unele lucruri în ziua în care i-am povestit că pe un drum judeţean, între Râmnic şi Brăila, mă întâlnisem cu un tânăr motociclist care m-a întrebat pe româneşte detalii care mi s-au părut curioase. Mi-a spus că vine din Germania, că se duce spre Dunăre, că vrea să cunoască. Poate că aştepta mai mult de la mine, de la aspectul meu nemediteranian, oarecum nordic, însă a fost probabil dezamăgit de atitudinea mea mai mult închisă şi, cum se spune în spaniolă, *de pocos amigos*. Făcea parte din acea coloană a cincea care începea să se organizeze în România, cu scopul de a pregăti un teren favorabil pentru o viitoare alianţă (România lui Carol era antigermană şi pro-occidentală sau pro-democratică) sau chiar pentru o viitoare anexare, aşa cum am aflat în 1944. În al doilea rând, impresiile vieneze asupra regimului nu păreau gata să mă împingă spre o schimbare. Dimpotrivă, cu cât a trecut timpul şi cu cât cunoşteam mai de aproape situaţia, ideologia, planurile mai mult sau mai puţin secrete, starea de fapt, cu atâta deveneam mai critic până într-atâta încât, răspunzându-mi la o scrisoare probabil că foarte angajată politic şi deci periculoasă în acel moment, Ovidiu Papadima, care se ocupa de *Revista Fundaţiilor Regale*, mă rugă să nu-i mai scriu pe acel ton. Abia după război, după ce am descoperit pe Thomas Mann, Ernst Jünger, Martin Heidegger, Edmund Husserl, Karl Jaspers, Robert Musil, Hermann Broch, Gottfried Benn, Hermann Hesse şi am reconsiderat aportul german la literatura europeană de la Goethe încoace, am înţeles (ca să nu mai vorbesc de muzică) ce însemna Germania pentru toţi şi cât de teribilă îi era tragedia, la care şi eu luasem parte în acei ani post-decisivi cum i-ar fi numit Spengler. În conversaţiile pe care le-am avut în 1969 cu Jünger şi cu Heisenberg mi-am completat acea iniţiere, cea mai grea probabil dintre iniţierile europene, pentru că cultura germană e mult mai complexă, mai adânc umană, mai

romantică într-un cuvânt şi mai tragic îmbrăcată în destin decât celelalte mătci stilistice europene. Trebuie deci luată în consideraţie din puncte de vedere diferite, dincolo de orice fel de şabloane scoase din uz. Însuşi faptul că noua fizică a luat fiinţă în Germania constituie un fapt de la sine grăitor. De mai bine de patruzeci de ani, o adevărată avalanşă de cretinism cinematografic încearcă să definească Germania prin naţional socialism. Cred că e o eroare fără margini, destinată a falsifica una din părţile cele mai bogat omeneşti ale fiinţei umane. Evident, în însuşi cadrul acuzărilor pe care poporul german le-a meritat după 1945, cheia lui Jung mi se pare cea mai potrivită şi voi reveni cândva asupra ei.

Vreau să spun că am întârziat în cunoaştere din cele două pricini citate mai sus şi că legătura s-a făcut pe alt meridian. Nu pot spune că am avut mulţi prieteni printre vienezi, iar amiciţia cu Max Mell era oarecum stânjenită de diferenţa de vârstă, deşi mă simţeam foarte bine în casa poetului, lângă Schönbrunn, plină de răcoare şi de cărţi. Chiar şi după moartea lui, mult după război, aveam mereu tendinţa de a-i scrie şi chiar şi azi trag speranţa că e încă în viaţă şi că mă aşteaptă în biblioteca lui a cărui fereastră dădea către o grădină. E una din multele persoane, probabil că nu cunoscute îndeajuns ca să le pot întregi până în moarte, de care am rămas legat ca de un fel de rezervă umană eternă. Parcă numai din cauza mea relaţia nu a continuat şi că o simplă scrisoare ar face posibilă reîntoarcerea pe acelaşi fir vital. Acelaşi lucru mi se întâmplă cu Toynbee, însă nu cu Papini. Pe marele filosof al istoriei l-am văzut o singură dată, la Londra, am stat îndelung de vorbă în casa lui, ne-am scris de mai multe ori după aceea, însă asta a fost tot. Nu am avut răgaz să-l fac muritor. În schimb pe Papini l-am văzut de multe ori, în decursul şederii mele la Florenţa şi chiar şi după aceea.

Numirea la Viena a însemnat o mare schimbare în viaţa mea de toate zilele. În primul rând a trebuit să abandonez studiile de germanistică şi să renunţ la bursa Humboldt. În al doilea, redevenind diplomat, ne-am mutat într-un mic apartament, pe Lenaugasse şi am putut după câteva luni să-mi

cumpăr o maşină şi, în acest fel, să profit de fiecare duminică sau sărbătoare, ca să plec în căutarea Austriei provinciale, a castelelor, a orăşelelor de pe malul Dunării, nu prea des pentru că aveam foarte mult de lucru şi o imensă răspundere, într-un moment istoric atât de grav. Deseori am călătorit până la Bratislava, unde puteam cumpăra de mâncare, în noua capitală a Slovaciei unde restricţiile din Germania erau necunoscute. Piaţa de la Bratislava era plină de bunătăţi, magazinele nu ascundeau marfa, ca la Viena sau în alte părţi, la cafenele se putea bea cafea, cofetăriile miroseau a ciocolată până dincolo de primul colţ, iar la bodegile, care semănau cu cele de la Bucureşti, se putea obţine ficat de gâscă, tot atât de bun ca cel de Strasbourg şi vin din belşug. Cu maşina încărcată mă întorceam la Viena şi invitam la masă gazetari, scriitori, directori de ziare, muzicanţi, profesori de la Universitate. Mă reîntâlnisem cu problema de la Roma: aveam de apărat Transilvania şi de demonstrat că împărţirea ei, hotărâtă de Belvedere, fusese injustă. Participarea României în război, cu eroismul şi cu eficacitatea atât de cunoscute şi de apreciate în cercurile politice germane, putea schimba situaţia într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat. Zicale ca „de la Tisa până la Bug" începeau să fie acceptate nu numai în Ţară. Îmi dădeam seama că ar fi fost uşor, dincolo de pace, să recuperăm tot ce, atât de nedrept, pierdusem printre oribilele slăbiciuni din 1940. Cred că eram optimist, însă din acest optimism trăia întreaga Ţară în 1942. Treaba mea era să pregătesc într-un fel terenul pentru o a doua Reîntregire. Făceam ce făcusem la Roma. Umpleam de articole, scrise de mine sau de gazetari vienezi, ziarele cele mai importante, întreţineam relaţii foarte amicale cu cercurile conducătoare culturale, pregăteam o antologie a poeziei româneşti, care a fost gata în 1944 şi nu a mai putut să apară; organizam manifestaţii de tot felul, scriam la *Gândirea* despre poezia germană (sau la alte reviste din România). Duceam o viaţă foarte agitată, cheltuindu-mi întreaga leafă pe acest front informativ-cultural. Pachetele pe care le primeam de la Minister, cu vin, ţuică, salam, cafea şi ceai, le împărţeam imediat printre

cunoscuţii cu trecere. Îmi aduc aminte de un bătrân director de ziar, un ziar de după-amiază, căruia i-am dus la spital, unde fusese operat de curând, un pachet de astfel de lucruri devenite rare şi foarte preţioase, şi de bucuria pe care i-am făcut-o. Am păstrat câtva timp scrisoarea plină de recunoştinţă a criticului muzical de la *Neue Wiener Zeitung*, ziarul cel mai important de dimineaţă, căruia i-am trimis un astfel de pachet pentru ca să scrie favorabil despre cântăreţii români care fuseseră angajaţi atât la Staatsoper (unde cântau ca oaspeţi din când în când) dar mai ales de la Volksoper unde aveau un succes extraordinar Valentina Creţoiu, Şerban Tasian, Dinu Bădescu, Marie-Jeanne Livezeanu şi alţii. Un succes atât de mare, încât erau singurii care aveau dreptul să nu cânte în limba germană, aşa încât „Aida", „Boema", „Tosca" şi alte opere erau cântate pe româneşte, iar replica era dată în germană, dacă celălalt cântăreţ nu era român. În „Lohengrin" avea un succes foarte meritat de altfel o cântăreaţă cu o voce impresionantă, Lucia Bercescu, care după război nu s-a întors în Ţară, însă nu ştiu pe unde a dispărut. La Volkstheater juca Mihai Popescu – l-am văzut o dată în rolul principal din „Faust" – cu tot atât de mare succes ca şi cântăreţii. Iar pe scenele germane cântau de ani de zile Viorica Ursuleac şi Maria Cebotari. Prima era căsătorită cu dirijorul Clemens Kraus, iar pe Maria Cebotari am cunoscut-o în casă la Valentina Creţoiu. Era o femeie frumoasă şi foarte fină, elegantă, celebră pentru că apărea nu numai pe scena de la Staatsoper, dar juca în multe filme şi se bucura de multe simpatii pe toate fronturile artei muzicale. Era măritată cu un actor de cinema, foarte celebru şi el, care cred că s-a sinucis după război pentru că suferea de o boală incurabilă şi scurt timp după aceea a murit şi „la Cebotari", cum îi spuneau italienii. Cred că, într-un fel, a fost înlocuită de Virginia Zeani, care a cântat şi ea prin toată lumea şi a fost una din vocile cele mai frumoase ale războiului. George Georgescu dirija din când în când la Musikverein, unde, ascultând pe Mozart sau concertul pentru vioară şi orchestră al lui Beethoven, imaginam nuvele şi poeme într-un fel de stare de hipnoză pe

care şi acuma o încerc de câte ori merg la Teatro Real, la Madrid. E ca o incantaţie, pe care mi-o produce muzica şi care mă elimină din melomanie. Am deci pentru muzică o pasiune literară, strict legată de problemele pe care mi le pun, în momentul audiţiei, personagiile din vreun roman în stare de creaţie sau unul situat în ceţurile viitorului.

Am organizat o dată o seară românească, într-una din sălile cele mai încăpătoare şi mai cunoscute din Viena, Industriehaussaal cred că se chema, în Schwartzenbergplatz. L-am invitat să vorbească despre muzica românească pe un muzicolog foarte cunoscut pe atunci, Müller von Asow, pe care l-am revăzut la Paris prin 1965, apoi un pianist a interpretat o piesă sau mai multe, parcă de Enescu, iar cvartetul Schneiderhahn a executat muzică de Cugler. Violonistul Schneiderhahn mi-a cerut mai multe cvartete de compozitori români ca să poată alege şi i-am trimis deci piese de Enescu, Brediceanu, poate şi de Sabin Drăgoi, în sfârşit de muzicienii români cei mai celebri. I-am dus şi un cvartet de Cugler, care era pe vremea aceea consilier de legaţie la Bratislava, un om încântător şi plin de talent literar, cu care ne vedeam destul de des, fie la el, fie la noi. Din maldărul de cvartete, Schneiderhahn l-a ales pe Cugler, care era un compozitor amator, însă foarte demn de a fi pus pe un plan de egalitate cu cei mari. A avut un succes atât de mare încât aplauzele nu mai încetau. Serata a fost foarte comentată în presă, mai ales că, după concert, am organizat la noi acasă o recepţie, de neuitat pentru bietele stomacuri ale vienezilor înfometaţi. Îmi aduc aminte, de 10 Mai, Consulatul nostru oferea o recepţie la care asista tot ce era mai de seamă în Viena. Nimeni nu refuza invitaţia, nu numai pentru că România era aliatul cel mai de seamă de pe frontul rusesc, dar şi pentru că bufetul completa cu strălucire aspectul politic al recepţiei. Venea aşa de multă lume, încât mâncarea şi băutura dispăreau de pe mese în mai puţin de jumătate de oră şi ministrul ne ruga să aducem de acasă tot ce avem de prisos ca să umplem repede golurile şi atunci alergam după tot ce mai găseam prin cămări şi dulapuri. Iar când am reuşit să aducem o cisternă cu benzină, pusă la dispoziţia membrilor Consulatului, s-a luat imediat hotărârea să renunţăm la o parte din ea ca să putem acorda cote importante unor persoane ca Richard Strauss, de pildă, şi altora de nivelul lui.

Una din obsesiile mele vieneze a fost Eminescu, fost student pe aceleaşi locuri. Existau mai multe legende în legătură cu poetul. Se pare că într-o noapte, însoţit de alţi studenţi, s-a urcat pe un felinar, în faţa Domului şi a strigat „Vive la France", în momentul în care se aflase la Viena de înfrângerea armatelor franceze, deci în 1871. A fost obligat de poliţie să se dea jos şi să tacă, însă lucrurile nu au mers mai departe. N-am întâlnit nicăieri, în nicio biografie, această scenă destul de greu de crezut. În iarna lui 1943, doctorul Ciobanu, care îşi exercita meseria în timpul verii la Karlsbad iar în restul anului la Viena – un om în vârstă, cu barbă albă şi care ştia multe despre toţi românii de seamă care trecuseră pe acolo, m-a luat într-o după-masă şi m-a dus peste podul de pe Donaukanal, am intrat pe Taborstrasse şi am luat-o la stânga pe o stradă neînsemnată, al cărui nume l-am uitat, apoi am intrat într-o cafenea care se numea „Café Romania". Ne-am aşezat la o masă rotundă, de marmură albă şi mi-a spus:

– Aici avea obiceiul să vină în fiecare zi Mihai Eminescu, cu alţi studenţi români. Pe această masă se putea vedea până acuma câtva timp iscălitura lui.

Nu se mai vedea nimic. Chelnerul bătrân ştersese masa de mii de ori şi celebra iscălitură dispăruse de cine ştie când. Am revenit în altă zi şi m-am uitat cu atenţie. Parcă undeva, într-o margine, pe marmura uzată, se mai putea descifra o urmă de condei pe care o urmării cu degetul, încercând să o reconstitui, cel puţin în imaginaţie. Cred că şi doctorul Ciobanu a dispărut între timp şi nici „Café Romania" probabil că nu mai există. Astfel, din fiecare, nu mai rămâne decât esenţialul, în măsura strictă în care esenţialul ne acceptă între hotarele lui elitiste.

Scriitori români treceau adesea prin Viena, ca şi oameni politici de toate felurile şi nuanţele. Într-o noapte a trebuit să

merg la gară ca să-l întâmpin și apoi să-l conduc la hotel pe Paul Morand, care fusese numit ministrul Franței la București. Eu citisem, în 1937 dacă nu mă înșel, cartea lui despre București și-i dedicasem în *Gândirea* o critică nu prea favorabilă, pentru că nu mă convingea lumea pe care scriitorul francez o întâlnise la București, un fel de protipendadă care nu avea decât vagi legături cu spiritul românesc și din ale cărei bavardaje Morand făurise o imagine a României destul de discutabilă, îndepărtată de realitate. O realitate pe care, de pildă, Hans Carossa știuse să o surprindă într-una din cărțile lui cele mai citite pe atunci în Germania, *Rumänisches Tagebuch*. În momentul în care i-am fost prezentat, în plină noapte, pe peronul de la Westbanhoff, mi-a spus că a citit critica pe care i-o dedicasem cu ani în urmă și că îmi mulțumea pentru ea. E greu să uiți o astfel de scenă.

Odată a venit Lucian Blaga și a dat o conferință, m-am dus la hotel Regina, unde descinsese și o după-masă întreagă, el lungit în pat, evident emoționat sau poate numai obosit de drum (cred că nu-i plăcea prea mult să apară în public și nici nu dispunea de un talent de conferențiar sau de profesor, ca Nichifor Crainic de pildă, sau ca Nae Ionescu) mi-a vorbit fără încetare, probabil ca să uite de conferință și să se liniștească într-un fel. Altădată a poposit la Viena Camil Petrescu, cu care, până noaptea târziu, m-am plimbat în sus și în jos pe Ring, între Operă și Schwartzenbergplatz, ca să-mi spună despre un manuscris foarte important, o operă filosofică, pe care avea de gând să o depună la Biblioteca Vaticanului, către care s-a îndreptat a doua zi.

O persoană de care m-am simțit legat în acea epocă a fost Oscar Walter Cisek, director de presă la Ministerul Propagandei, care călătorea destul de des spre Occident și se oprea la Viena. Era gândirist, publicase în Germania un roman, *Die Tartarin*, care obținuse Premiul Kleist, scria un roman care se petrecea în Țara Oașului, era unul din criticii de artă cei mai subtili, se trăgea din părinți de origine ceho-germană, care se stabiliseră în Țară pe vremea lui Carol I și-mi făcea mare plăcere să stau de vorbă cu el, pentru că

avea cunoștințe foarte precise și profunde despre literatură și artă. A fost poate una din personalitățile cele mai complete și mai serios legate de preocupări care ne erau comune, îmi citea poemele din *Gândirea* și-mi vorbea despre ele. Din păcate, necesitatea de a lua parte activă la viața publică, poate că și talentul sau vițiul politic, îl îndepărtau de cărți. Cu siguranță că, situat în alte împrejurări, ar fi devenit un scriitor foarte celebru. Oricum, cultura și felul lui de a fi mă fascinau și-l consideram drept unul din prietenii cei mai străluciți dintr-un timp în care toată lumea părea strânsă cu ușa destinului și se comporta în consecință; Cisek, dimpotrivă, avea aerul de a disprețui acea lume și de a se păstra neatins în mijlocul unei bătălii în care toate ororile au fost posibile. Mă întreba care era pictorul meu preferat și eu îi vorbeam despre El Greco. Îmi răspundea: – Mai târziu, când ai să atingi vârsta mea, ai să-l preferi pe Rembrandt. Am atins vârsta lui, însă tot de El Greco am rămas legat, mai ales acuma, în ultimul timp, când de mai bine de doi ani nu fac altceva decât să cercetez viața și opera unui exilat, ca și mine, care venea din Estul Europei ca să afle la Toledo, în plină Castilie, răspuns la întrebări care ne sunt aproape aceleași.

Îmi alcătuisem o bună bibliotecă germană, datorită deselor vizite pe care le făceam pe la anticarii de pe Doroteenstrasse și împrejurimi. Unul din ei, în timp ce mă aflam în lagăr, în noiembrie 1944, mi-a expediat acolo un colet cu mai multe sticle de vin, cu toate riscurile ce acest gest le putea implica. Dobândisem, printre altele, opera completă a lui E.T.A. Hoffmann, scriitor care mă interesase încă din adolescență, o colecție completă a revistei *Die Insel*, foarte greu de achiziționat, un „Faust", o „Hundertsjahr Ausgabe", apărută în 1940, pe care o am și acuma, cât și poeți și prozatori ca Weinheber, Mell, Thiess, Emil Strauss, Rainhalter, Carossa, Ricarda Huch și mulți alții, de care mă apropiaseră fie studiile de la Facultate, fie anii petrecuți printre lecturi și librării, sau relațiile personale stabilite cu unii dintre ei. Toate au rămas la Consulat, într-o ladă, abandonată acolo cu speranța de a o recupera cândva, în ziua în care, curând după 23 August, am luat calea lagărului de la Krummhübel.

Acum cinci sau şase ani am revenit la Viena cu un grup de prieteni, spanioli. Am regăsit intactă imaginea oraşului, aşa cum o păstrasem în amintire. O parte din Ring, cu palatul imperial, Parlamentul, Burgteatrul, Primăria şi Universitatea cred că alcătuiesc împreună unul din fragmentele urbanistice cele mai frumoase din Europa. Era în iunie. Nu prea cald, cu parcurile verzi şi înflorite, aşa cum le ştiam. Seara am fost la Operă. Când am intrat în lojă, am rămas câtva timp neclintit, profund emoţionat de curioasa coincidenţă: loja în care aveam rezervate locurile încă de la Madrid era loja Consulatului General al României din timpul războiului. După principiul numit al sincronicităţii, stabilit de Jung şi Pauli, coincidenţa avea o explicaţie prin acea simpatie a tuturor lucrurilor, *sympathia ton holón* în greaca clasicilor, sau „coincidenţă" între continuu şi discontinuu de care vorbeşte Niels Bohr. În acel moment mi-a dispărut din faţa ochilor imaginea sălii pline de lume, reformată după bombardamentul din 1944, şi n-am văzut decât opera de altădată şi pe mine însumi în ea, dincolo de timpul separator. O coincidenţă în sincronicitate făcuse posibilă marea trecere de la o lojă la alta, în timp, însă nu în spaţiu, deoarece, anul fiind altul, locul rămăsese acelaşi. Ce eveniment contribuise la acea stimulantă regăsire? De ce acel număr de lojă şi nu altul între atâtea?

Totul mi s-a părut mai senin, mai curat, parcă deretecat şi şters de praf, afară de Schönbrunn pe care l-am descoperit în adevărata lui mediocritate arhitectonică, meschin, galben, provincial, un fel de cavou adăpostind tragedia fiului lui Napoleon de care nimeni nu-l va mai despărţi niciodată. L-am revăzut atunci şi pe Ion Cazan, stabilit la Viena după lagăr, îmbătrânit însă vorbăreţ şi simpatic ca întotdeauna, cu care am stat de vorbă pe o bancă, în faţa Operei, aşteptând să vină să ne ducă, spre Melk şi München, autobuzul cu care am luat în lung calea Dunării.

Pentru mine acea întoarcere după treizeci de ani şi mai bine avea ceva exaltant şi ludic, pentru că îmi punea la încercare puterea memoriei. Cred că şi la Bucureşti, dacă m-aş întoarce, aş recunoaşte imediat totul, tot ce nu s-a schimbat

bineînţeles. Fiecare casă, fiecare monument, magazinele, faţadele, culorile, parcurile, statuile, totul rămâne clar marcat în amintire, pentru că mă mişc fără greutate printre lucruri trecute, ca şi cum le-aş fi părăsit ieri. Şi acuma îmi aduc aminte de străzi întregi din Bucureşti, pot spune exact ce magazine se aflau pe strada Romană[31], între Dorobanţilor şi Cortului[32], ce case, ce copaci, băcănia din colţ, cofetăria Coterbic, un croitor alături, farmacia din colţul de peste drum, o casă cu grădină şi cu grilaj de fier exact vis-à-vis de cofetărie... Casele, una după alta, de pe Caragea Vodă sau de pe Costache Negri, aşa cum le visez din când în când... La Viena nu prea m-am visat, nu ştiu de ce, în schimb foarte des la Bucureşti, Paris, Madrid, Buenos Aires sau Roma, care sunt centrele mele onirice. Am să revin odată asupra acestor reconstituiri nocturne care au foarte puţin de a face cu oraşele reale, cărora numai memoria diurnă le-a rămas fidelă.

În primăvara lui 1944, aliaţii au început să bombardeze Viena, fronturile se apropiau ameninţătoare, Italia cădea încetul cu încetul, după ce căzuse Africa, America intrase în război, ceea ce a însemnat o schimbare rapidă a evenimentelor. Nici Anglia, pe de o parte, nici, mai ales, Rusia, pe de alta, nu s-ar mai fi ridicat după loviturile primite în 1940 şi 1941, dacă nu interveneau Statele Unite. Naiva speranţă a românilor era că, odată învinsă Germania hitleristă, americanii aveau să continue războiul până la completa nimicire a comunismului. Speranţă bazată pe o necunoaştere, uneori vinovată, în special când era vorba de politicieni, a politicii internaţionale în cadrul căreia, încă demult, era greu să separi capitalismul de comunism, necunoaştere care a fost prelungită în exil până acuma, însă redusă la un fel de ignorare a realităţii stabilite în cadrul unui joc, de altfel destul de sinistru, cu soarta popoarelor în general şi a României în special. Zeci de milioane de oameni au fost sacrificaţi în cadrul acestei colaborări, din care stă să se nască viitorul pământului şi poate

---

[31] Actuala stradă Mihai Eminescu.

[32] Azi strada Inginer Emil Balaban.

chiar şi al planetelor înconjurătoare, dacă politica n-ar fi decât un simplu joc vizibil. Decenii mai târziu am învăţat că Istoria nu e în mâna oamenilor şi că, numai abordând conceptul de „metapolitică" la modul cel mai realist posibil, avem şanse de a înţelege ce se întâmplă, ce s-a întâmplat între Yalta şi Hiroshima şi ce se va întâmpla înainte de sfârşitul celui de al doilea mileniu.

*

Printre evenimentele politice minore sau majore, la care am luat parte, voi încerca să povestesc aici câteva, cele pe care le consider mai de seamă în cadrul unor Memorii fără patimă.

În primăvara lui 1942, Germania a organizat la Veneţia un prim congres al gazetarilor europeni, cu ocazia înfiinţării unei Asociaţii Europene a Presei, cu sediul la Viena, într-un palat de pe lângă Am Markt. Ca ataşat de presă şi corespondent al ziarului *Ţara*, luam parte uneori la adunările prezidate de baronul Duprel, om foarte convins de doctrină, rotund la faţă şi la corp, ocupând un post important în ierarhia regimului, răspunzător de bunul mers al presei nu numai în Germania, dar şi în restul unei Europe supuse Berlinului. Avea ceva din reprezentanţii unei autorităţi care încerca să convingă şi să se autoconvingă de propria ei legitimitate, aşa cum se întâmplase cu Francezii napoleonici în timpul ocupaţiei dinainte de 1812. Ceva autoritar şi improvizat, o ordine care-şi căuta legea emana din tot ce era autoritate în acel timp de convingere cu forţa. În timpul congresului de la Veneţia, din martie 1942, s-a schiţat imediat, încă din primele întruniri, conflictul latent dintre România şi Ungaria. Cu mare greutate lucrurile au fost calmate de reprezentanţii Italiei, deci ai Ministerului Culturii Populare şi ai Direcţiei Generale a Presei. Un an după aceea, deci prin aprilie 1943, am fost convocat într-o dimineaţă de baronul Duprel, la sediul Asociaţiei. M-a primit foarte solemn, foarte important, îmbrăcat în uniformă şi mi-a adus la cunoştinţă că în iunie avea să aibă loc un nou congres european al presei în palatul de la Belvedere. Am răspuns

imediat, pe un ton foarte sec: – În numele guvernului român ţin să vă comunic că România nu va lua parte la acest congres.

Baronul s-a făcut roşu la faţă. Răspunsul meu i se părea în cale afară de îndrăzneţ şi chiar impertinent şi m-a întrebat pentru care motiv. I-am spus că la palatul Belvedere avusese loc mutilarea Transilvaniei şi că nu era un loc unde gazetarii români ar fi acceptat să participe, chiar şi în cadrul unui congres de presă europeană. Foarte încurcat, dintr-o dată micşorat în dimensiunile lui oficiale, dându-şi seama de gafa făcută de superiorii lui, mi-a spus că va comunica imediat cu Berlinul şi că mă va înştiinţa de hotărârea luată de mai marii lui. M-am întors la Consulat destul de emoţionat. Luasem o iniţiativă personală care angaja însă nu numai pe şeful meu direct, care era atunci ministrul Radu Flondor, dar şi guvernul. Emoţia în Consulat nu a fost de lungă durată, pentru că am fost chemat, o oră mai târziu, la telefon de Duprel ca să-mi spună că Berlinul schimbase locul congresului, care avea să se ţină la Palatul Imperial. I-am promis că voi comunica la Bucureşti hotărârea luată şi că îl puteam asigura dinainte că românii aveau să ia parte la congres. Lucru care s-a şi întâmplat. Însă nu se terminaseră neplăcerile şi conflictele. Înainte de congres, la care au luat parte printre alţii Knut Hamsun şi Robert Brasillach, ne-am angajat atât noi cât şi ungurii că nu aveam să pomenim de Transilvania. Însă în prima zi a congresului, unul din gazetarii maghiari a atacat tema prohibită. În acel moment, întreaga delegaţie românească, în frunte cu Alecu Gregorian, s-a ridicat de pe locurile ei şi am părăsit sala. Gest senzaţional şi de mare curaj, care însă a plăcut foarte mult la Bucureşti, atât Mareşalului cât şi lui Mihai Antonescu. Bineînţeles, am primit de la Asociaţia Presei scuzele cuvenite, ne-am întors la congres, însă conflictul era prea adânc şi prea actual ca lucrurile să-şi reia un curs normal şi potolit. Delegaţia română, în tot timpul congresului, s-a bucurat de mare stimă din partea celorlalte delegaţii care nu ar fi avut, niciuna, curajul pe care-l avusesem noi. Eram siguri cu toţii că ne aflam la adăpostul unui guvern care ştia să-şi apere demnitatea.

Câteva săptămâni mai târziu, Mihai Antonescu trecea cu trenul prin Viena, în drum spre Italia, unde mergea să se întâlnească cu Mussolini, ca să decidă împreună ieşirea din război. O delegaţie a Consulatului i-a ieşit înainte în Ungaria, într-o gară aproape de frontiera germană. Din acea delegaţie făceau parte ministrul Flondor, ambasadorul Pella şi comandorul Ene, de la Comisia Dunării, poate că încă cineva, şi cu mine. Mişu Antonescu îmi fusese profesor la Drept şi-l întâlnisem odată la Dalles, unde eu recitasem versuri în cadrul unei după-amieze de poezie a poeţilor de la Facultate. Erau printre noi Ştefan Baciu şi Traian Lalescu. Nu ştiu ce poeme am citit, însă am avut foarte mare succes şi Mihai Antonescu, care prezida şezătoarea, m-a felicitat cu foarte mare căldură. Asta se întâmpla în 1938. Cum m-a văzut, pe peronul gării, a venit către mine şi mi-a strâns mâna ca să mă felicite pentru cele întâmplate la congresul de presă. Ştiu că mi-ai fost elev, mi-a spus imediat. Ne-am suit cu toţii în vagonul restaurant al trenului special, unde ni s-a servit o cină foarte bună, însoţită de un Nicoreşti pe care nu-l pot uita. La Viena noi ne-am dat jos şi trenul a continuat spre Italia. Doi sau trei ani după aceea, Mihai Antonescu a fost executat, mă întreb de ce, în numele căror legi sau obiceiuri internaţionale. Pentru că guvernul din care făcuse parte pierduse războiul? Pentru că protejase, din ordinul Mareşalului, toate minorităţile, începând cu Evreii? De atunci, de după pacea din 1945, ceva foarte grav s-a întâmplat în omenire, o răvăşire a regulilor celor mai elementare, de război şi pace, şi încă n-am ieşit din impasul revoluţionar, deci stricător de omenie.

*

În iunie 1944 coboram cu maşina pe Prinz Eugen Strasse când, în dreptul Consulatului elveţian, a trebuit să încetinesc mersul pentru că strada se afla ocupată de un grup compact de oameni, conduşi de câţiva soldaţi germani cu puşca la umăr. Ţărani păreau şi, mi-am dat seama imediat, ţărani români. Am oprit maşina şi am intrat în vorbă cu ei. Erau români din Ardeal, fuseseră luaţi de la casele lor, din Transilvania cedată, şi erau duşi către un câmp de instrucţie unde aveau să îmbrace uniforma maghiară ca să fie apoi trimişi pe front. Ungurii n-au luat parte cu mult entuziasm la război. Nu au trimis mulţi soldaţi pe front şi, când erau obligaţi să o facă, atunci recurgeau la vechea stratagemă genocidică: adunau în cazărmi soldaţi români şi-i expediau la măcel în uniformă maghiară. Bieţii români, îndată ce le-am spus că eram de la Consulat, m-au rugat să fac ceva pentru ei, ca să fie trimişi acasă. Eram indignat. Am întors maşina şi m-am dus să pun la cunoştinţă noului Consul General, ministrul M. Stănescu, cele văzute, rugându-l să facă o scrisoare oficială adresată Gauleiterului Baldur von Schirach, protestând împotriva acelei nedreptăţi, aşa cum se cuvenea. Mi-a spus că el nu se angajează pe acest teren. L-am întrebat dacă îmi permite să fac acel protest, în numele meu personal. Nu s-a împotrivit. Am scris imediat lui von Schirach o scrisoare de protest şi am dus-o personal la destinaţie. N-am primit niciodată un răspuns.

*

În vara anului 1944, poate că în iunie, două luni înainte de 23 August, a venit la mine în birou noul ataşat de radio al Consulatului, post nou, care răspundea unei numiri de acelaşi fel cerută şi obţinută de guvernul german la Bucureşti, un post destinat, cel puţin în aparenţă, să coordoneze emisiunile de radio ale celor doi aliaţi. Se chema Marcu, era un om în vârstă, foarte simpatic şi sfătos, însă nu avusesem timp să-l iau în consideraţie dintr-un punct de vedere mai profund. Nu ştiam exact ce e cu el şi relaţiile noastre erau vag amicale. Mi-a spus că vrea să-mi comunice ceva foarte serios, însă nu la mine în birou şi nici la el, ci la mine acasă sau undeva în oraş. Ne-am întâlnit în aceeaşi seară. Misiunea cu care fusese însărcinat la Viena, mi-a destăinuit, avea de a face cu problemele de radio dintr-un punct de vedere oficial, în realitate treaba lui consta în a culege informaţii cu privire la un Comitet pentru independenţa Transilvaniei, creat de curând la Berlin şi prezidat de directorul ziarului *Völkischer Beobachter*,

jurnalul partidului naţional-socialist. Din acest Comitet făceau parte personalităţi importante ale regimului, politicieni şi intelectuali şi scopul lui era ca, după război, să provoace o declaraţie de independenţă a întregii Transilvanii, deci partea de sub stăpânire românească, ce rămăsese după acordul de la Viena din 1940, şi partea căzută sub ocupaţia ungurească. Capitala avea să se stabilească la Cluj iar, puţin timp după declararea independenţei şi acceptarea ei de către Berlin şi de către alte puteri ataşate Axei, Parlamentul Transilvaniei libere avea să ceară alipirea la Reich. Ungaria rămânea izolată în mijlocul unei mări germane şi ar fi fost şi ea înglobată imperiului, câţiva ani după aceea. Din Europa Axei nu mai rămâneau ca ţări independente, până la un anumit punct bineînţeles, decât Italia, Franţa şi România din nou ciopârţită.

M-a rugat să nu împărtăşesc nimănui cele spuse şi să-l ajut în măsura în care aş fi putut-o face, pentru că, după spusele lui, eram singura persoană din Consulat pe care hotărâse să se bazeze în acest sens. I-am promis bineînţeles tot sprijinul meu, deşi nu vedeam prea bine cum aş fi putut afla lucruri noi şi mai ales cum aş fi putut împiedica evoluţia lor către pierderea Ardealului, însă problema mi se părea extrem de interesantă şi demnă de a fi studiată. Era vorba de un plan monstruos, însă totul era de aşteptat. Cei puternici n-au ţinut niciodată socoteală de cei mai slabi şi Hitler nu făcea decât să repete aventura şi abuzurile napoleonice, care aveau să fie urmate în curând de coşmarul de la Yalta şi de abuziva prezenţă în centrul Europei a lui Stalin care, vrând nevrând, se substituia lui Hitler, împins de acelaşi dispreţ pentru justiţie şi libertate. N-am avut timp să fac nimica, pentru că România a ieşit din Axă, iar membrii Consulatului de la Viena, ca şi cei ai Legaţiei de la Berlin şi din alte capitale europene, am fost trimişi într-un lagăr de concentrare.

*

Tot prin iunie 1944, pe o zi călduroasă şi umedă, în timp ce intram în Consulat, portarul, care era şi telefonist, m-a oprit din drum şi mi-a spus că un român se afla închis la se-

diul de la SS, că era purtător al unui paşaport de serviciu şi că cerea să fie asistat imediat de cineva de la Consulat, pentru că se afla în mare pericol. Cum eu eram cel dintâi în acea dimineaţă care se prezenta la serviciu şi deşi nu era misiunea mea aceea de a mă ocupa de cetăţenii români în trecere prin Viena, am cerut portarului adresa de la SS, m-am suit în maşină şi m-am repezit să văd despre ce era vorba. Am procedat ca şi altă dată, adică făcând mare scandal. Un cetăţean român, un personagiu oficial, fusese arestat, era foarte grav în numele relaţiilor dintre cei doi aliaţi etc. Am fost dus imediat în faţa unei persoane foarte importante. Din *Herr Konsul* nu mă mai scoteau. Prezenţa mea acolo produsese un fel de vâlvă. Am fost rugat să aştept într-o cameră, aproape de ieşire. Timp de câteva minute, cât a durat aşteptarea, am putut auzi gemetele şi răcnetele celor arestaţi, pentru cine ştie ce fapte, torturaţi, bătuţi, ameninţaţi. Războiul amestecat cu politica dădea acolo roadele lui cele mai scârboase. În sfârşit a apărut cetăţeanul cu pricina, un om de vreo patruzeci de ani, foarte brun, cu o figură voluntară şi inteligentă. Se numea Milică Marinescu, era directorul unei fabrici de avioane de la Bucureşti, se afla în trecere prin Viena, în drum spre Berlin şi Stockholm şi fusese arestat cu o zi înainte, în timp ce ateriza la Viena, chiar în aeroport. Nu ştia despre ce era vorba, nu era vinovat de nimic. Am cerut imediat să fie eliberat. Ofiţerul superior care se afla de faţă mi-a spus că este de acord, însă că mă ruga să-l reîmbarc pe inginerul Marinescu în primul avion ce zbura spre Bucureşti. I-am spus că voi însoţi pe vinovat (vinovat de ce?) la Consulat şi că, apoi, la ora douăsprezece, aveam să-l însoţesc personal până la avion. Zis şi făcut.

„Făcând memorie", cum spun spaniolii, poate că întâmplarea avusese loc în aprilie sau mai, pentru că vechiul Consul general, Radu Flondor, se afla încă în post, în timp ce Mihai Stănescu, care l-a înlocuit, nu venise încă. În drum spre Consulat, românul mi-a povestit teroarea unei nopţi la SS, închis într-o celulă, de unde a putut auzi ceea ce auzisem şi eu, ţipete şi vaiete ca într-un infern. Era amărât că trebuia

să se întoarcă din cale, însă altă soluție nu era. Nu știa cum să-mi mulțumească și mă rugă să primesc, în schimbul serviciului ce i-l făcusem, o valiză pe care o ducea la Stockholm și să-i înmânez lui Pamfil Șeicaru, care se afla la Viena, la hotel Imperial, cealaltă valiză destinată unor prieteni de la Berlin. Nu, nu era cazul să le trimit eu mai departe, pentru că lucrurile dinăuntru erau în parte foarte fragile și căldura le-ar fi stricat înainte de a ajunge la destinație. În fiecare valiză, foarte bine protejate în pungi de gheață, se aflau două kilograme de icre negre, cadouri cu cântec, destinate să recompenseze cine știe ce avantagii. Astăzi, astfel de mituiri se fac cu femei, cu bani și cu șantaje de tot felul, care de care mai josnic, pe atunci mâncarea, și mai cu seamă un cadou regal cum erau icrele negre, era în stare să schimbe la față o conștiință. A trebuit să accept.

L-am dus la etajul de sus al Consulatului, unde locuia consulul, care ne-a primit imediat – fusese înștiințat de cele întâmplate de portar – a făcut un duș, a fost îmbrăcat în chimono japonez (Flondor fusese înainte consilier de Legație la Tokio și venise de acolo pe jumătate niponizat, chiar și la chip începuse să semene cu un samurai), nefericitul inginer și-a povestit din nou aventura, s-a făcut ora unsprezece, am pornit către aeroport și Marinescu nu m-a lăsat până nu i-am promis că-l voi însoți până în interiorul avionului și că apoi voi rămâne pe pista de aterizaj până când avionul avea să-și ia zborul, într-atât îi era de frică să nu fie din nou arestat și, de astă dată, pentru totdeauna. Mi se părea exagerată teama lui, însă, cunoscând oamenii și locurile i-am promis că voi face tot ce mă ruga să fac. Și așa s-a întâmplat. Avionul și-a luat zborul și eu m-am întors la Consulat, oarecum tulburat de întâmplare.

Câțiva ani după aceea, în iulie sau august 1945, mă aflam la Roma, de curând eliberat din lagăr, după o lungă aventură pe care o voi povesti mai târziu, când, într-o noapte, în timp ce dansam cu soția mea într-un dancing la Roma (nu mai știam ce să facem ca să dăm crezare faptului că scăpasem cu viață) cineva m-a bătut pe umăr. Era inginerul Milică

Marinescu. Mi-a făcut plăcere să-l revăd. A venit la masa noastră. Eram un grup de prieteni, toți români, toți foști diplomați, toți, afară de mine și de soția mea, aveau să se întoarcă în Țară două luni după aceea. Mi-a spus, față de toți ceilalți:

– Nu știu cum să-ți mulțumesc. Mi-ai salvat viața anul trecut, pentru că nemții știau ceva, însă nu erau siguri. Eu lucram pentru Intelligence Service. Dacă dumneata nu mă scoteai de la SS și mai stăteam acolo o zi sau două, ar fi trebuit să afle totul și cu siguranță m-ar fi împușcat.

Curând după această reîntâlnire, care a fost și ultima, Milică Marinescu a emigrat în Statele Unite, unde a continuat să se ocupe de avioane și a făcut avere, ca orice bun român deștept.

*

În primăvara anului 1943 am primit un telefon de la ai mei, de la București, rugându-mă să mă duc să-l vizitez într-o clinică pe generalul Tătăranu, rudă cu tata. Fusese internat undeva, într-o fostă clinică particulară, pe lângă Sternwarte, observatorul astronomic de la Viena, după mai multe luni prin spitalele din Țară, pentru că fusese rănit, dar mai ales traumatizat psihic de bătălia de la Stalingrad, unde comanda trupele românești. L-am găsit în pat, cred că era perfect conștient de ce se întâmpla cu el, părea normal, însă o tristețe vecină cu indiferența îi acoperea trăsăturile, încerca să surâdă, să vorbească, mă întreba tot felul de lucruri în legătură cu viața mea de la Viena, însă închidea în el o teribilă indiferență. Trăia la marginea vieții, sau, cum avea să spună Jaspers câțiva ani mai târziu, se afla într-o situație limită, la care fusese dus de scenele înfiorătoare pe care le trăise la Stalingrad, locul-cheie probabil pentru o tălmăcire în imagini și în cuvinte, poate că și în teorii, a războiului total, așa cum îl anunțase Ernst Jünger în eseurile lui. Generalul Tătăranu fusese scos în parte din viață și mutat, tot în parte, în moarte, de ceea ce văzuse acolo, pe scena reprezentativă a posibilităților extreme din care e făcută ființa omenească: eroism și răutate, civilizație și

sălbăticie. În plus, după cele ce mi-au povestit atâţia din cei ce participaseră la epopeea din Rusia, războiul în Est a avut cu totul alt conţinut şi cu totul altă formă decât cel din Vest. A fost, la început, o ciudată înaintare în stepă, când milioane de soldaţi ruşi s-au predat armatelor germano-române. Uneori rezistând frenetic, cum a fost la Odesa şi în Crimeea, alteori parcă încercând să scuture jugul comunist şi să scape odată de obsesia sovietică, alteori lăsându-se duşi de un sentiment de patriotism lesne de înţeles. Însă niciodată prietenii mei care au luptat dincolo de Nistru n-au avut impresia că se află într-un spaţiu uman normal. Pagini din cartea lui Ion V. Emilian, povestind istoria aproape de necrezut, mărturie splendidă a unui eroism fundat pe omenie, cel al călăraşilor cu schimbul, deschid porţi către o înţelegere a fenomenului. Poate că e singura istorie a războiului de la 1941-1944 care pătrunde dincolo de suprafaţa militară sau politică a problemei, fără să pretindă de altfel niciun fel de atingere metafizică şi nici măcar socială. Românul, în mod inconştient, fără îndoială, împins de felul lui autentic de a fi, în împrejurări tragice în care niciun fel de joc sau de teatru nu era posibil, a mers în Rusia ca să integreze acel spaţiu la spaţiul omeniei, concept greu de tradus în altă limbă, şi care nu are nimic de a face cu drepturile omului. E ceva mult mai profund şi mai autentic, un aspect foarte subtil al civilizaţiei. Îmi aduc aminte de o scenă pe care mi-a povestit-o sculptorul Puiu Anastase, într-o vară, în Elveţia:

Se afla cu un pluton de soldaţi, pe care el îl comanda în calitatea lui de sublocotenent de infanterie, undeva în stepă, între Bug şi Don. Ajunseseră la o fântână, era dimineaţa destul de devreme, se opriseră ca să se odihnească, să mănânce şi să se spele. Abia terminaseră, când apăru un camion cu trupe SS, care se opri şi el în faţa fântânii, coborâră din el soldaţi tineri şi voinici, soarele se ridica pe cer, umbra devenea tot mai strânsă, soldaţii descărcară şezlonguri şi se întinseră care cum putea, la adăpost de soare, după ce îşi luaseră micul dejun şi se bărbieriseră. Însă pe un dâmb din apropiere se afla o cocioabă nenorocită şi în faţa ei o vacă priponită

ajunsese cu funia la par şi răgea cât o ţineau bojocii, pentru că nu-i dădea prin cap să se răsucească în sens invers şi să se elibereze de sugrumare. Dimpotrivă. Cu cât se zbătea mai tare, cu atât funia o strângea mai mult, aşa încât răgetele ei deveniseră insuportabile. Un mujic ieşi din cocioabă, deranjat din somn, îmbrăcat într-o cămaşă cenuşie, murdar şi nefericit, se îndreptă către vacă, apoi către un gard de unde smulse un par şi începu să dea în bietul animal, pentru că îl sculase din somn, în loc să-l despriponească. Unul din soldaţii germani, care urmărise scena, se sculă din şezlong, evident contrariat, se îndreptă agale către om şi vacă, scoase liniştit un revolver de la brâu, cu un singur foc culcă la pământ pe mujic, apoi despriponi vaca şi se întoarse la umbră, unde se culcă din nou, în timp ce nimeni dintre ai lui nu spuse un cuvânt. Soldaţii români se priveau între ei înmărmuriţi. Asistaseră, spunea Puiu Anastase, la o scenă simbolică, dând socoteală de felul de a fi al celor două popoare care se înfruntau în stepa fără sfârşit. Tehnicitatea cu care germanii au dus războiul în Rusia, mijloacele foarte sofisticate pe care le-au folosit pentru a străbate până la Moscova şi, în acelaşi timp, rigorile parcă absurde ale naturii, care au fost prima cauză a înfrângerii germane, noroaiele, zăpada şi gerul, au dat o notă specială acelui conflict. Ruşii i-au putut scoate pe germani din stepă numai după ce americanii au distrus industria germană prin bombardamente masive şi au furnizat aliatului comunist tot ce acesta nu mai poseda: armament, mijloace de transport, alimente, îmbrăcăminte. O civilizaţie mai tehnică decât cea germană a intervenit în război, abia după 1943 şi, în doi ani, a epuizat ultimele puteri de rezistenţă ale unui popor care, ştiinţific, era poate mai avansat decât americanii, în special în Universităţi, unde se pusese la punct revoluţia cuantică, dar fusese depăşit de forţa industrială şi tehnică a altui popor occidental, fără de a cărui intervenţie s-ar fi ajuns în 1945 la altă pace. Nu zic mai bună sau mai rea, ci la cu totul altceva. Ghinionul enorm al Rusiei a fost că nici pacea germană n-ar fi scos-o din barbarie, din cauza prejudecăţilor rasiste ale regimului hitlerist, care ar fi transformat stepa într-un spaţiu

colonial, şi că nici pacea americană n-a ştiut să o îndrepte pe o cale umană, păstrând-o, dimpotrivă, în meticuloasa desfacere de uman, programată de decenii, în care a instalat-o regimul comunist. Insist asupra acestui lucru, care nu vrea să fie o concluzie, ci o constatare. Războiul însuşi, războiul din Est, a avut astfel o desfăşurare foarte specială, care a înfruntat două lumi şi a fost deci unul din războaiele cele mai tragice din istorie, ale cărui urme le purta pe chip generalul Tătăranu şi le poartă azi pe suflet întreg poporul român, mai mult ca celelalte popoare din Europa răsăriteană. A fost o scufundare în orizontul de dincolo de raţiune şi de ordine (o raţiune deghizată în ideologie), proces tragic la care a contribuit, din vârful altor prejudecăţi născute dintr-o înţelegere limitată a realităţii, poporul american. O putere supertehnică a prilejuit victoria unor forţe aproape cu totul separate de omenie. Însă cine, afară de noi, înţelege cum trebuie conceptul de omenie? Vreau să spun că o valoare umană esenţială este pe punctul de a fi consumată în neştire şi epuizată, pentru că e reprezentată de un popor prea mic, prea asuprit, mereu împiedicat de a impune oamenilor o tehnică de a fi, care ar deveni salvatoare pentru toţi. Iată de ce, cred, răspunderea românilor în faţa istoriei nescrise, a *Istoriei naturale*, ca să zic aşa, în acelaşi sens pe care-l păstrează noţiunea de *Drept natural*, este imensă şi de ce, în acelaşi timp, conservarea românităţii ca sâmbure *sine qua non* mi se pare fundamentală pentru o posibilă transformare a omului, pentru o posibilă salvare umană în viitor.

Mi-am pierdut încrederea în oameni curând după 1945, după Yalta, după ocuparea unei jumătăţi din Europa de forţele *antipodului*, după emigrarea în Argentina unde am ajuns la concluzia că nu ne vom mai întoarce niciodată, pentru că o întoarcere nu mai era posibilă, în sensul că locul însuşi al întoarcerii dispăruse de pe hartă, fusese scufundat într-un infern schimbător la faţă şi la suflet şi, mai ales, după ce am înţeles că rolul partidului comunist, ca şi al tuturor celorlalte partide supuse aceleiaşi ideologii, era distrugerea poporului român şi a popoarelor în general, trecerea lui din esenţă în existenţă,

desfacerea lui de Fiinţă. Cred, după atâţia ani de confirmări, că e vorba de un genocid, foarte clar organizat, deghizat în revoluţie, cuvânt care nu mai spune nimic, făcând parte dintr-un proiect nu vital ci mortal, destinat a converti neamurile în sclavii uniformizate, dezînsufleţite. O experienţă care se desfăşoară în Europa centrală şi orientală de la 1944 încoace şi care, utilizându-se alte metode, este aplicată şi în Occident, acolo unde partide mişcate de marxism (socialism, social-democraţie, uneori democraţiile în sine, liberale, conservatoare, capitaliste în general) macină aceleaşi tradiţii, scot la iveală aceeaşi făină, în Est ca şi în Vest, destinată aceleiaşi pâini amare. Genocidul sufletesc se transformă astfel într-un proces universal.

Perspectivele, aşa cum le-au pus în evidenţă Huxley, Orwell, Zamiatin, Jünger şi alţii, sunt halucinante, însă ceea ce mă menţine în speranţă, ca într-o pită oltenească, subţire însă caldă şi parfumată, este conştiinţa de-a aparţine unei realităţi pe care oamenii, chiar şi cei mai răi, chiar şi cei mişcaţi ca nişte marionete de principele acestei lumi, cum îl numea Iisus Christos, nu sunt decât instrumente, chiar şi în momentele în care îşi închipuie că se mişcă în libertate. Metapolitica se întinde pe deasupra politicii, face parte dintr-un *thymos* divin pe care noi nu-l putem cunoaşte cu de-amănuntul, însă de ale cărei perspective putem lua cunoştinţă citind Apocalipsul. Proiectul subsidiar sau clandestin, planul demoniac în cadrul căruia România pare că stă să moară, va fi spart într-o zi, rupt în bucăţi sângerânde, făcut praf şi pulbere. Nu va rămâne nimic din şubreda, infama maşinaţie care sfărâmă psihisme individuale şi colective, parcă destinată a face să încapă pe toţi oamenii în gulaguri barbare sau civilizate, sau în clinici psihiatrice fără scăpare. Mă refer nu numai la gulagurile propriu-zise, parţial descrise de Soljeniţîn, dar mai ales la fabricile, minele, magazinele, şcolile, Universităţile, teatrele, căminele, apartamentele, străzile, restaurantele, manifestaţiile de stradă, intimidările din ţările în care principele acestei lumi încearcă o schimbare, care e de fapt o convertire, o ratată de la început convertire, pentru că totul va merge până la

marginea posibilităţii de a fi, pentru a se sparge dintr-o dată în mii de fragmente înnebunite şi pestilenţiale. De multe ori, de-a lungul unui exil revelator, am avut conştiinţa limpede a acestei bătălii universale, pe care aş putea-o numi *al treilea război mondial* care, din punctul de vedere schiţat mai sus, este de fapt primul şi ultimul.

Pot afirma, fireşte, că Roma a fost întâiul meu contact cu viaţa de dincolo de protecţia familiară, contact greu de dus, însă nu imposibil, pentru că marea revelaţie de pe scena teatrului universal se afla atunci la primul act, în timp ce la Viena le-am trăit pe celelalte trei, în trei ani de sinistră şi limpede desfăşurare. Din când în când, în mijlocul rutinei şi a activităţilor de fiecare zi, izbucnea o flacără către adevăr, iluminându-mă pe dinăuntru şi descoperind fragmente vaste către exterior, către destinul însuşi al lumii. Din astfel de fragmentare experienţe mi-a fost făcut destinul de la Viena. Cadrul era cum nu se putea mai potrivit, pentru că tindea să se adune în jurul unui centru de decadenţă, foarte activ încă de pe la mijlocul secolului trecut. Mai târziu, în timp ce scriam la Madrid *Introducerea* mea *la literatura secolului al XX-lea*, am extins marginile conceptului de „spaţiu de la Viena" asupra unei întregi literaturi europene centrate pe obsesia timpului şi pe ideea de decadenţă şi crepuscul, idee care-l obsedase pe Nietzsche şi din care Spengler avea să facă o lege de existenţă ciclică în cadrul istoriei universale. Mi-am dat seama că nu numai poeţi şi romancieri de la Viena, cum erau Rilke, Musil sau Broch, dar şi Kafka, sau chiar şi Thomas Mann, Joyce sau Proust, aparţinând altor spaţii naţionale, lăsaseră în cărţile lor urme de preocupare în legătură cu convingerea că omul se afla la un sfârşit nu numai de secol dar şi de ciclu, ca în *Buddenbroock* sau în neliniştitul Joyce, care face din Leopold Bloom un simbol al decadenţei occidentale, opus mitului primordial reprezentat de Ulise. La Viena am simţit pe străzi şi în parcuri aripa decadenţei, ca şi la Mayerling sau pe valea Dunării, sau privind oraşul de pe înălţimile de la Kahlenberg sau din interiorul baroc al bisericilor parcă pregătite pentru o somptuoasă înmormântare colectivă. Poate că Franz Joseph şi Elisabeta au fost figurile regale cele mai tragice din istoria Europei. Paul Morand, într-o carte intitulată *La dame blanche des Habsbourgs*, povesteşte moartea deosebit de tristă a ultimului împărat, Carol, şi a împărătesei Zita, în umezeala aproape mizerabilă dintr-o insulă din Azore, unde s-au dus să consume ultima particulă de energie a unei vechi dinastii. La Madeira s-a stins astfel o încercare de organizare europeană, peste naţiuni, mai blândă ca altele, însă nu mai puţin bazată pe nedreptate, concept de neconceput pentru oamenii din secolul al XX-lea, însă imposibil de deştărat din conştiinţa anumitor clanuri politice europene.

În ziua de 24 august [1944] am aflat că România se desfăcuse de Germania, că se alăturase aliaţilor, că ruşii înaintau în Moldova, că trupele noastre primiseră ordin să nu mai reziste şi că declarasem război fostului aliat de ieri. În scurt timp ni s-a adus la cunoştinţă că domiciliul obligatoriu avea să fie noua noastră formulă de viaţă la Viena şi am rămas izolaţi în camera pe care o ocupam într-o pensiune din piaţa unde se aflau mormintele imperiale, aproape peste drum de hotelul Meissen und Schaden. Am locuit acolo, coborând noaptea sau chiar şi ziua, în adăpostul din pivniţa casei, când sunau sirenele de alarmă. Cădeau bombe în apropiere, casa părea că tinde să-şi iasă din rădăcini, ca o măsea sub cleştele dentistului, afară, când ieşeam, strada era plină de cioburi de sticlă de la ferestrele sparte. Ne întorseserăm de curând din Ţară...

A fost ultima călătorie la surse, ultima oară că am văzut Bucureştii, casa de la Bălţaţi, casa de la Ciocăneşti, în Romanaţi, a soţiei mele, Braşovul, Sinaia, unele rude şi unii prieteni, toţi cei de la *Meşterul Manole* şi de la *Gândirea*. Era ultima mea vacanţă acasă.

Într-adevăr, pe la începutul lui august, după două săptămâni de vacanţă, reveneam cu inima ruptă. La dus trecusem printr-o Ungarie peste care avioanele americane şi engleze zburau ziua şi noaptea. Ascultam mereu postul de radio de la Belgrad, care anunţa intrarea şi ieşirea avioanelor de pe teritoriul german, când se apropiau ne ascundeam în vreo pădure, lucru nu uşor de aflat în pusta cotropită de soare, căutam

măcar o umbră de copac, sub care aşteptam să treacă purtătorii de bombe, în drum către nord-est. Uneori mitraliau maşini şi căruţe pe şosele, aruncau bombe în pâlcurile de copaci de pe marginea drumurilor. Traficul de trupe era destul de intens, pentru că nu de mult avusese loc atentatul împotriva lui Hitler şi se luau măsuri de tot felul, politice şi militare. Poate că dacă atentatul reuşea, războiul s-ar fi terminat altfel, chiar şi pentru România. Într-o noapte, înainte de a ajunge la Cluj, străbătând Ardealul ocupat, ne-am oprit într-un sat ca să întrebăm ceva, probabil că nu mai găseam drumul în întuneric. La lumina slabă a farurilor camuflate au început să se adune ţărani şi ţărance care ne auziseră vorbind româneşte. Se strângeau tot mai aproape, ne înconjurau cu vorbe bune, erau atât de emoţionaţi încât parcă stăteau să plângă, nu le venea să creadă că cineva se oprise tocmai la ei şi că a doua zi avea să ajungă la Bucureşti, capitala patriei pierdute. Am stat cât mai îndelung cu ei, apoi, foarte mişcaţi şi noi – era prima dată că luam contact cu Ţara subjugată – am plecat mai departe. La Bucureşti nu mai era nimeni. Alexandru Marcu şi parte din Minister fuseseră evacuaţi la Snagov, din cauza bombardamentelor, părinţii se refugiaseră într-un sat pe marginea Argeşului, în jos, fratele meu şi cumnata mea (se luaseră în decembrie 1943) trăiau în casa de la Bălţaţi, unde fusese încartiruit un ofiţer medic german, pe care l-am cunoscut atunci, pentru că, abia ajunşi, am plecat să-i vedem pe toţi. Întâi la părinţi, în câmpie, cu Argeşul la doi paşi, cu parte din casă distrusă de o bombă, care, de Paşte, căzuse tocmai pe bucătărie, unde mama abia terminase de pus la dospit cozonacii, pe care a trebuit să-i arunce, pentru că erau plini de cioburi de sticlă. Toată lumea ştia că nu mai e nimic de făcut, însă toţi sperau şi credeau în steaua României, toţi erau convinşi că Germania avea să capituleze mai devreme sau mai târziu, pentru că nu mai avea cu ce lupta şi că apoi, împreună cu aliaţii, germanii liberaţi de naţional-socialism aveau să pornească o nouă ofensivă contra Rusiei cu scopul de a pune capăt regimului comunist. Chiar şi oamenii politici, chiar şi Maniu, erau siguri că ceea ce ne aştepta era o dublă liberare,

de germani pe de o parte, de ruşi pe de alta. Cu această iluzie în minte, românii, mari şi mici, au dus-o până în 1948 şi chiar după.

Îmi dau seama (scriu aceste rânduri la începutul lui iunie 1986) că lucrul cel mai greu de ajuns în secolul al XX-lea este să poţi rămâne liber, să fii un om liber, desfăcut de orice grupare, de orice partid, de orice fel de mafie mai mult sau mai puţin secretă. Mi-am dat seama de această dificultate de când eram foarte tânăr, însă pot spune că, în afară de grupări literare şi artistice, de Academii de acelaşi fel ţinând de mai multe ţări, am izbutit să rămân în afara oricărui fel de înregimentare, deci în afara oricărui fel de sprijin partinic. Tot ce am reuşit să realizez, în mai mic sau în mai mare, a fost opera teribilei mele înfruntări solitare cu viaţa şi cu societatea. Îmi dau seama cât e de greu pentru cei mai mulţi din contemporanii mei să creadă că o astfel de poziţie e posibilă. Zilele trecute, de 10 mai, sărbătorind la o biserică din Madrid, cineva m-a luat de o parte şi mi-a spus: – Sunt convins că dumneata faci parte din... (şi a spus numele unei puternice organizaţii internaţionale), pentru că ai rude în Ţară şi în străinătate, pentru că te descurci prin viaţă mai bine decât alţii. I-am spus că sunt un om liber şi că nu am fost niciodată susţinut de nimeni, în afară de alţi oameni liberi. Nu nu, mi-a răspuns, m-am gândit bine, de multă vreme încerc să-ţi aflu o definiţie şi să-ţi descopăr secretul şi sunt convins, orice mi-ai spune, că faci parte...

Nu i-am mai oferit niciun fel de argument în favoarea libertăţii mele, pentru că mi-am dat seama că discuţia era inutilă. Am simţit dintr-o dată pentru această persoană, pe care niciodată n-am preţuit-o prea mult, însă pentru a cărui atitudine ireproşabilă în exil am avut întotdeauna un fel de admiraţie administrativă, nu ştiu cum să-i spun altfel, am simţit dintr-o dată pentru el, repet, un nemărginit dispreţ. Era un om incapabil să conceapă o existenţă ca a mea, pentru că era fasonat, fără ştirea lui de altfel, de făgaşul secolului care nu mai admite excepţii. L-am lăsat în plata Domnului – şi niciodată această expresie, care repune în evidenţă justiţia ultimă, nu

mi s-a părut mai justă –, şi am plecat. Mi-am adus aminte că prima mea alegere în acest sens, dramatică şi conştientă în acelaşi timp, a fost intrarea în lagăr, după 23 August 1944, când aş fi putut rămâne la Viena şi când am ales cealaltă cale. De altfel, aproape toţi funcţionarii români, diplomaţi, consuli, personalul de serviciu, tehnicienii care se aflau pe lângă Legaţii şi Consulate, sau se aflau în Germania în diferite comisii tehnice, n-au ezitat să ia calea lagărului, cu toate riscurile implicite. Ani de zile după aceea, la astfel de răscruci, am purces după chemarea mea interioară, am ales ce era mai dificil şi mai neplăcut, nu din capriciu existenţial, ci dintr-o autentică chemare esenţială, mai mult decât pragmatică sau vocaţională psihogenetică.

Am stat deci în „Hausarrest", închişi în camera de pensiune de lângă Meissen und Schaden, până la începutul lui octombrie, când am fost suiţi într-un tren şi urniţi către Nord. Era un tren destul de elegant pentru acele vremuri, ni s-a servit chiar şi o masă în vagonul restaurant şi seara am ajuns într-o gară necunoscută, la Krummhübel, în Riesengebierge, în sudul Sileziei, la vreo optzeci de kilometri de Breslau şi, pe jos, prin pădure, am fost conduşi până la un fost sanatoriu, pe o culme, unde am fost încartiruiţi. Fiecare avea camera lui, cu baia respectivă, deci începutul părea demn de condiţia noastră diplomatică. A doua zi am putut admira din fereastră peisajul, cu o vale vastă la picioare, cu munţi împăduriţi împrejur, încoronaţi de aurul de toamnă. Dificultăţile au început cu masa, care era aşa de precară şi insuficientă, încât în puţine săptămâni fiecare a pierdut kilograme, unii, cei graşi, atât de mult, încât puteau introduce o pernă între pantalon şi pântec. A început atunci o ciudată ieşire la suprafaţă, sau poate, mai bine zis, o normală *înfăţişare*. Ascunşi după degetul bunei stări, închişi până atunci în cochilia funcţionarului sau a carierei în care fiecare îşi desfăşura posibilităţile, domesticite şi dresate de Universitate şi de şcoală, fiecare se arătase aşa cum înfruntarea obişnuită, impresionistă, cu situaţiile exterioare îl făcea posibil. Acuma, puşi dintr-o dată în faţa unei situaţii limită (eram închişi şi înfometaţi, surghiuniţi şi ameninţaţi) apărea chipul adevărat al fiecăruia, pe care nu toţi îl mai puteau ascunde. Autenticul dizolva improvizaţia civilizată, spoiala diplomatică. Dacă se împărţea într-o zi marmeladă, bătălia pentru un borcănel devenea patetică. Tot aşa se lupta pentru o ţigară sau pentru un chiştoc. M-am lăsat imediat de fumat, numai ca să elimin orice fel de cădere într-o tentaţie devenită umilitoare. Dispărea o şuncă dintr-o cameră, o slănină sau un pachet de ţigări dintr-alta, pentru că unii veniseră cu adevărate rezerve. Noi formaserăm un grup şi ne adunam când într-o cameră când într-alta, ca să stăm de vorbă şi să coacem, pe un fier de călcat întors cu susul în jos, un fel de turte făcute din făină şi apă, care ni se păreau nemaipomenit de gustoase, în lumina foamei şi a prieteniei care ne lega şi, în acelaşi timp, ne separa de ceilalţi. Cred că îmi aduc aminte de fiecare: familia George Lupu (George şi Olga), Lucreţia Dăscălescu, Mica Mărculescu, Doctorul Cosmulescu şi doi studenţi care ne însoţiseră, împreună cu alţii, în aventura finală: Miro Cusin şi Paulică Constantinescu. Către seară, înainte de cină, ne adunam în special în camera Lucreţiei, care îşi acoperea valizele cu un şal, astfel încât grupul nostru avea să se numească în curând „Şalul negru", nume fără noroc, pentru că delicata, profunda, romantica, nefericita Lucreţia a murit curând după ce s-a întors la Bucureşti. Şi la masă eram împreună.

Începusem un roman, încă de la Viena, *Omul din neguri*, al cărui titlu îl purtam mai demult în intenţii şi al cărui personagiu feminin îl descoperisem într-o zi pe un afiş teatral: Tiana Moll. Cred că ultima mea întâlnire cu drama pe care voiam să o descriu, ca pe un fel de mărturie a timpului, am avut-o pe colina de lângă galeria Albertina, de unde am putut contempla un peisaj vienez de multe ori trăit, colţul de la Herrengasse, clădirea Operei, monumentul lui Mozart, faţada cafenelei care purta numele compozitorului şi o vedere piezişă a Ringului. Era deci o seară de toamnă, fugisem din arest, fără ştirea nimănui, pentru că nu aveam voie să ne părăsim domiciliul decât cu voia specială a autorităţilor, însă nu putusem rezista chemării. Intrasem într-o biserică, unde stătusem

până la sfârşitul slujbei, într-un fel furat şi îndepărtat de realitate de serviciul divin spus pe latineşte, mă rugasem pentru amândoi în acel început de exil de fapt, suisem apoi până la intrarea în Albertina, melancolizat de octombrie care întindea pe copaci „spinări de vulpi", cum spunea poetul Ciurezu („Cum urcă toamna-n munţi spinări de vulpi"). Îmi aduc foarte bine aminte de acea despărţire. Îmi luam rămas bun de la tot ce fusesem şi de la tot ce avusesem. Poate că în melancolia mea, pe care o credeam numai poetică deşi tristeţea era mai profundă, vreau să spun mai legată de presimţiri decât de meditaţii, mă lăsam furat într-un fel de apa viitorului. Războiul închidea posibilităţi de întoarcere. Am intrat la pensiune mai abătut decât alte dăţi. A doua zi ştiam că aveam să intrăm în lagăr.

*

Poate că singura epocă de linişte prin care am trecut, din 1940 până azi când scriu aceste rânduri, adică timp de aproape o jumătate de veac, au fost cele nouă luni petrecute în lagărul de la Krummhübel, continuat apoi de cel de la Mariapfarr, primul în Silezia, al doilea în Austria. De linişte relativă, evident, pentru că tot ce e legat de condiţia umană e condamnat la nelinişte, la ceea ce se numeşte într-un cuvânt azi devenit epistemologie pură: incertitudine. Am trăit, e adevărat, în a doua fază mai mult decât în prima, sub ameninţarea represaliilor şi a agenţilor SS care ne păzeau. Însă condiţia noastră de diplomaţi, cel puţin în principiu, ne punea la adăpost de cruzimi. Iar liniştea pentru mine însemna, atunci ca şi acum, posibilitatea de a fi singur, de a medita, a citi şi a scrie. Restul, întotdeauna, m-a interesat la un mod secundar sau adiacent. Am tins toată viaţa mea către o izolare care abia acuma, de câteva luni, a fost posibilă. Lagărul îmi devine deci, în fundul amintirii, un fel de preanunţ al unei stări pe care am râvnit-o, însă pe care am obţinut-o abia când m-am despărţit de Universitate. Pare absurd să vorbeşti de un lagăr naţional-socialist pe un ton de nostalgie, însă, în primul rând, era vorba de un lagăr pentru diplomaţi, un grup de schimb şi,

în al doilea, de viziunea despre un lagăr pe care o avea nu atât un diplomat, cât mai ales un scriitor. Punctele de vedere erau antipodice.

Trăiam într-o singurătate absolută, formam un fel colectivitate demnă de a fi studiată din perspectiva psihologiei de grup, pentru că în acea izolare – un fel de microcosmos uman supus parcă unui experiment – apăreau fără voia lor la suprafaţa socială a lucrurilor toate categoriile umane existente, uneori deghizate în alte categorii în viaţa normală. Aici camuflarea nu mai era posibilă. Apetiturile care sculptează caracterele, şi pe care le dresăm cum putem mai bine, spărgeau limitele şi încadrau imediat pe unul şi pe altul. Atât retragerea mea în cartea pe care o scriam sau în cărţile pe care le citeam, cât şi „Şalul negru" îmi deveneau imediat necesare. Restul persoanelor din lagăr, cei pe care-i descopeream sub aspectul lor autentic şi mă dezamăgeau iremediabil, nu mă mai tentau ca relaţie umană. Lucram toată dimineaţa în cameră, la *Omul din neguri*, iar după-masă, cu foamea amăgită de o eternă combinaţie care evolua între fiert şi crud, de gulii, o dată pe săptămână umplute cu ceva care semăna a carne tocată, ieşeam din sanatoriu şi mă plimbam prin păduri. Am avut acces atunci la pădurea germană, concept romantic, legat de Imperiu şi de Evul Mediu, dar şi de străfundurile teutonice, imensitatea ostilă în care se pierduseră legiunile lui Varus, aşa cum o descriu în *Dumnezeu s-a născut în exil*. Păduri foarte vechi, de fag şi de stejar, care începeau să alunece în auriu din ce în ce mai copt şi mai răscolitor, un auriu îndepărtat de orice fel de iluzie impresionistă. Îmi aflasem un loc, nu departe, într-o poiană care se mărginea cu o râpă, deci care, într-o parte, curma pădurea iar în cealaltă sărea peste o stâncă înconjurată numai de tăcere şi apoi se lăsa continuată în propria ei esenţă peste creştetul copacilor din vale. Un loc misterios, o piatră ca o masă, de vreo doi metri înălţime, lată de vreo trei, acoperită de un muşchi foarte fin, bogat în nuanţe de verde, unde mă suiam ca să visez fie la romanul meu, fie la un trecut îndepărtat, când aceste locuri serveau probabil de templu natural cine ştie cărui trib cu chipuri nordice şi

obiceiuri barbare. De când am aflat, nu de mult, dintr-o revistă românească din exil, că *a iubi* nu e de origine slavă ci veterogermană, am început să mă apropiu de acele triburi de care nu m-am simţit niciodată simpatizant, deşi în istoria noastră cavalerii teutoni au avut o influenţă benefică. Poate că primul pas către vechii germani l-am schiţat aici, în Spania, atunci când am aflat că numele meu, ca şi al tatei, Vintilă, era de origine vizigotică. Dar şi asta va fi o poveste pentru alt capitol. În acea linişte de necrezut, situată parcă în afara războiului, petreceam clipe preţioase, pentru că, fără ştirea mea, făceau parte din primele încercări de adaptare la exil. Uneori îmi închipuiam poiana şi altarul trecând la o altă dimensiune şi preoţii păgâni înlocuiţi de preoţi creştini. Simţeam aerul pădurii schimbat la suflet, modernizat, îmbunătăţit, vedeam aievea credincioşii adunându-se la umbra fagilor parcă bucovineni, modelându-şi psihismul sub influenţa legii celei noi. Parfumul subtil al toamnei, variaţia zilnică a culorilor în frunzişuri, zgomotele devenind tot mai clare şi mai descifrabile pe măsură ce cădeau frunzele, întregul plastic al pădurii aşezat acolo în toată splendoarea lui europeană, parcă sfidând orice fel de orografie botanică, mă fascina. *Păunaşul codrilor*, Mihu Copilu din copilăria mea, se înrudea într-un fel peisagistic cu acel codru german unde venisem să petrec – cum şi până când, nu ştiam, însă incertitudinea putea deveni şi ea pasionantă – ultima fază a războiului. Cu timpul, pădurea îmi deveni prohibită, din două motive: întâi pentru că începură ploile şi frigul, apoi pentru că, de prin decembrie, ne era interzis să mai părăsim sanatoriul care se transforma astfel într-o adevărată închisoare. Timp de aproape o lună, măsura nu făcu excepţie decât pentru părinţii care puteau scoate copiii la aer timp de o oră, înainte de masă. Însă, cu încetul, severitatea începu să fie trecută cu vederea, astfel încât, după ce munţii şi pădurile se acoperiră de zăpadă, în fiecare după-masă îmi puneam skiurile şi porneam mereu către alt deal sau vale, coboram nebuneşte pante necunoscute, cădeam uneori în gropi nevăzute, mă ridicam râzând, cu gura plină de zăpadă; încercam să cunosc locul unde fusesem surghiunit.

Frumuseţea era prima lui posibilitatea de definiţie, pe deasupra destinului care-l transforma în lagăr. La Paris, în 1960, recitind *La montagne magique*, am redescoperit în romanul lui Thomas Mann peisagiile din Riesengebierge, brazii, zăpada, puritatea periculoasă. Posibilitatea ontologică de regăsire se înfiripa din întâlnirea dintre brazi şi zăpadă.

Ce nu-mi lipseau erau cărţile. Îmi aduc aminte în special de primele volume din *Jurnalul* lui Julien Green, de o istorie a Papilor de Ranke şi de *Hyperion* de Hölderlin, pe care încercam să-l traduc în româneşte, lucru pe care nu l-am dus la capăt pentru că scriam intens la *Omul din neguri*, roman care încerca să creeze o paralelă între un destin individual şi tragedia colectivă a războiului, legate toate de experienţele mele vieneze.

După Crăciun, la începutul lui februarie 1945, am început să auzim cum bat tunurile. Ferestrele tremurau şi zbârnâiau noaptea, din ce în ce mai tare, pe măsură ce frontul se apropia de noi. Breslau fusese bombardat într-o noapte, pe la începutul lui noiembrie, am ieşit în curte şi am privit spectacolul feeric, aproape carnavalesc, al paraşutelor luminoase care cădeau de sus şi luminau ca ziua întreg orizontul, şi exploziile artileriei antiaeriene care căutau avioanele în dâra de lumină a reflectoarelor. Zgomotul exploziilor ajungea până la noi. Era o feerie sinistră, care ascundea, în spatele culorilor sfârtecând noaptea, spectacolul nevăzut al zidurilor prăbuşite, al caselor distruse, al cărnii omeneşti rupte de schije şi prăbuşiri. Un oraş întreg, rezultat al unor secole de muncă şi speranţă, cădea dintr-o dată, într-o singură noapte, pradă nefiinţei. Începeam să înţeleg că ceea ce Teilhard de Chardin avea să numească „fenomenul uman" nu avea soluţie omenească şi să încerc primii paşi către o filosofie care nu putea fi nici auto-marginată, nici pasivă, nici deznădăjduită, pentru că eu însumi eram, pe de o parte, *un homme à l'épée*, cum avea să mă definească mult mai târziu Frithjof Schuon, credincios unui mesaj genetico-spiritual pe care nu l-am trădat niciodată, iar, pe de alta, nu aveam loc pentru retrageri în cadrul unui fel creştin de a fi. Războiul nu era decât o punere la încercare.

Ni s-a comunicat într-o zi că rușii se apropie și că vom fi urcați într-un tren, în gara cea mai apropiată și duși în altă parte, mai către centrul Germaniei. Ne-am adunat după cină ca să vedem ce era de făcut. S-a constituit imediat un grup demagogic, care era de părere să ne opunem transportului, să fim deci lăsați pe loc, în așteptarea trupelor rusești care, spuneau apărătorii acestei teze, ne erau aliate și aveau să ne ducă în Țară. Numai comandorul Ene, un bătrân marinar care făcea parte din comisia Dunării, și cu mine, am susținut o teză contrarie. Având în vedere că ne aflam prizonieri ai unui regim totalitar, susțineam eu, hotărârea noastră nu avea să fie ținută în seamă iar, dacă aveam să rezistăm, cei câțiva SS care ne păzeau aveau să ne oblige să ne urcăm în tren, niciun fel de rezistență din partea noastră nu era posibilă și totul putea chiar să se transforme într-o comedie, mai degrabă decât într-o tragedie, pentru că nu vedeam pe nimeni luptând fără arme împotriva unor militari înarmați. În plus, cine ne garanta un tratament mai bun din partea unor trupe năvălitoare al căror comportament era cunoscut? Într-adevăr, am aflat, după aceea, de felul cum rușii se purtaseră cu diplomații germani și italieni care avuseseră nenorocul să le cadă în mână, cu grupul diplomatic de la București cu care noi trebuia să fim schimbați. Femeile fuseseră violate și bărbații bătuți la sânge, fără niciun motiv, *propter imbecillitatem* s-ar putea spune, pentru că era vorba de o cruzime bazată pe slăbiciunea omului necivilizat, care nu știe să se comporte nici în bine nici în rău. Rezistența noastră, cu și mai drept cuvânt, nu avea niciun sens. Însă demagogia, cea mai periculoasă antivirtute scoasă la iveală în momente de tensiune și destinată întotdeauna a păcăli pe cei proști dar mulți și a fi de folos celor puțini și șmecheri, în război ca și în politică, ne surâdea pe ascuns în acea noapte de discuție inutilă. Rezultatul a fost că nimeni n-a schițat niciun gest în ziua H, când am fost îndreptați către gară. Tunurile continuau să zgâlțâie ferestrele din țâțâni.

Am încărcat parte din avutul nostru pe o sanie de copii, nu știu de unde agonisită, am legat pe ea două sau trei valize

și am lăsat restul de lucruri în camera din sanatoriu, de unde avea să vină să le ia niște soldați ruși din armata lui Vlasov. Ne-am îndreptat deci spre gară, care se afla în vale, la câțiva kilometri. Am mers câteva ore pe un drum plin de zăpadă, mai degrabă o pârtie, când împingând sania, când ținând-o ca să nu se ducă de vale, înfundându-ne în zăpadă, când ne trecea de genunchi, sau alunecând pe ea când devenea pârtie înghețată. Înnădușeam ca un cal, deși era frig și zăpada scârțâia sub picioare. De jur împrejur, peisajul silezian se întindea până departe, alb și inocent, violat câteva zile după aceea de trupele sovietice înaintând către Berlin și Cehoslovacia. În multe locuri albul avea să fie pătat de sânge, sub explozii, gloanțe, baionete și tancuri. Acest peisaj din Europa centrală, din Prusia până la Marea Neagră, avea să fie un teatru al morții.

Gara era plină de lume, care spera să afle un loc în ultimul tren care mai pleca spre Vest. Am fost conduși într-o sală de așteptare unde, într-o înghesuială de Judecata de Apoi, am așteptat ordinul de îmbarcare. La un moment dat a început să sune un telefon, cineva s-a îndreptat către el, un refugiat ca și noi care, după ce a luat contact cu vocea neauzită a celui care chemase, a lăsat receptorul și s-a adresat către mulțimea din sală, întrebând: – *Herr Ivan?* Întrebare sinistră la care un mucalit a răspuns imediat: – *Noch nicht da.* Într-adevăr, Ivan nu sosise încă. Acea mulțime înspăimântată a avut puterea de a înțelege gluma și a izbucnit în râs. Ultimul râs de pe acele coclauri.

Am fost înghesuiți, către seară, în vagoane de clasa a treia, claie peste grămadă și trenul s-a pus în mișcare în întuneric. Am dormit pe culoar, înfofolit în două paltoane, trântit pe jos, ca să fac loc în compartiment femeilor și copiilor. Din când în când mă trezeam de frig, cu brațele înțepenite. Îmi era foame. Mă plimbam pe coridor și-mi aduceam aminte, în mod absurd, pe de o parte, consolator pe de alta, de o glumă din liceu: Ce deosebire este între un birjar și o nucă? Întrebare greu de răspuns, pentru că deosebirile sunt nenumărate, însă cea corectă era: Birjarul poate să se încălzească lovindu-și spetele cu mâinile, stânga spre dreapta, dreapta spre stânga, într-un gest

caracteristic iernii, însă nuca ba. Era adevărat. Încercam şi eu gestul birjarului care, în acel moment, mă deosebea de o nucă şi râdeam în noaptea ţesută de ţăcănitul roţilor de tren pe şinele îngheţate şi ele şi condamnate la nemişcare. Treceam prin gări fără lumină, unde se simţea, din goana trenului, spaima oamenilor şi a lucrurilor care, în curând, aveau să alunece într-o altă lume. Uneori ne opream, ne dădeam jos şi, la lumina unor felinare camuflate, femei din organizaţiile SA, sau de la Crucea Roşie germană, ne dădeau să bem un fel de zeamă cu gust indefinit, caldă şi reînvietoare. De unde mai aveau supă, energie şi inimă? Nimeni nu ne spunea nimic, însă toţi aveau pe faţă grija unui sfârşit care se ghicea apropiat, dar care nu-i împiedica să-şi facă datoria ca şi cum totul s-ar fi desfăşurat în mod normal. Cu toate bombardamentele şi cu toată mizeria, lucrurile mergeau înainte în cea mai perfectă ordine. Cum era posibil ca Germania să piardă războiul? Aveam să găsesc un răspuns ceva mai târziu.

A doua sau a treia zi, trenul s-a oprit în gara din Dresda. Ni s-a dat voie să coborâm ca să vizităm oraşul. Am luat un tramvai, toţi cei de la „Şalul Negru" şi ne-am îndreptat către centru. Opera, catedrala şi palatul regal, în stilul rococo din care le crescuse faima, erau încă acolo, sfidând cruzimea şi neînţelegerea, parcă destinate unei lumi de dincolo de oameni. Unitatea în frumos era aproape strigătoare la cer. Câteva zile mai târziu nu mai avea să rămână nimic nici din ansamblul rococo, nici din oraş. În timp ce ne întorceam la gară în acelaşi tramvai, conductorul, ajuns în dreptul meu, mi-a răspuns, după ce îi cerusem biletele: – Jawohl, Herr Consul! Cum ştia cine sunt? Problemă pentru un parapsiholog.

Abia ajunşi în gară, a început să sune alarma. S-a făcut întuneric absolut. Aveam într-o parte, pe bancheta de lemn, pe soţia mea şi, drept în faţă, îmi aduc aminte, pe pictorul Drăguţescu. Nu mai vorbea nimeni, pentru că toţi eram conştienţi de pericol. Ne aflam într-o gară, printre trenuri încărcate de soldaţi şi de material de război, nu departe de front. Avioanele nu puteau avea alt ţel decât gara de la Dresda şi era uşor de închipuit ce ne aştepta. N-am trecut niciodată prin

clipe mai intense. Nu pot spune că-mi era frică. Parcă încetasem de a fi, parcă mă mutasem pe o altă dimensiune, de pe care contemplam lumea de jos cu oarecare smintit dispreţ. Parcă sufletul meu încerca cu disperare să obişnuiască trupul cu o schimbare esenţială, fără prejudecăţi nici traumatisme. Nu ştiu ce s-a întâmplat cu mine, însă nu-mi era frică. Au început să se audă bubuielile de la antiaeriană, destul de tare, deci din apropierea gării şi, parcă, nişte explozii îndepărtate, însă nimic nu s-a clintit din loc, nici gara nici trenul. După o jumătate de oră, sirenele au dat semnalul de dezrobire a sufletelor, au început să se aprindă luminile sfioase în felinarele şi în becurile parcă nemâncate şi ele, mulţimea a început să-şi facă auzit tumultul, trenul s-a pus în mişcare şi am intrat din nou în noaptea necunoscută, fericiţi pentru că, încă o dată, scăpaserăm cu viaţă.

Am poposit în Praga, tot noaptea, unde s-a dat jos o femeie, ca să nască, am pornit mai departe, nu ne puteam spăla, nu mai aveam alimente, ne era frig, copiii plângeau de nedumerire. Ghighi, băiatul Lupilor, repeta fără încetare: – Locomotiva, locomotiva! Îl luam în braţe şi-i spuneam tot felul de istorii, ca să-l scot din obsesie.

Ajunşi la Viena, patru zile şi patru nopţi după plecarea din Krummhübel, am fost lăsaţi în libertate, să mergem pe unde puteam ca să facem un duş şi să căutăm de mâncare. Am lăsat bagajele în tren, care, câteva ore mai târziu avea să ne poarte spre alt destin, scop al acelei călătorii, am luat tramvaiul şi, din Nordbahnhof, am coborât către centru, la pensiunea unde locuiserăm cu câteva luni înainte. Oraşul era de nerecunoscut. Case bombardate, printre ele Opera, lume înfrigurată şi parcă solitară, ca şi cum se tăiase legătura între semeni, fie din cauza bombelor, fie din cauza regimului sau a lipsurilor, în magazine, din puţinul rămas în toamnă, nu se mai vedea nici urmă de nimic. Prietenul Ţache Stăncescu, care locuia încă la pensiune ca să poată avea grijă de românii rămaşi sau rătăciţi prin Viena, aproape că nu m-a recunoscut, ascuns după barba pe care mi-o lăsasem în lagăr. Am făcut duş, am înfulecat ceva în grabă (la restaurante, ne spunea,

tacâmurile erau legate de masă ca să nu le fure clienţii) şi ne-am îndreptat din nou spre gară. Mizeria atingea dimensiunile spaimei, deoarece ruşii nu erau departe şi tot ce era rău pentru oameni creştea pe măsură ce se apropiau cămătarii de suflete. Abia mai târziu, după ce am început să mă apropii de misterele poeziei lui Ezra Pound, am înţeles pe de-a-ntregul ce însemna „uzura", despre care poetul american scrisese un poem, rezumând într-un cuvânt secretul marii mizerii sufleteşti a secolului, un poem tot atât de important ca şi versurile lui Eliot care puneau să trăiască într-un *Waste Land*, într-un peisaj pustiu, omul pustiu, *the hollow Man*, care făcea posibile „timpurile nemiloase" anunţate de Hölderlin. Atât capitalismul cât şi comunismul, totalitarismele împreunate într-o colegială intenţie de distrugere a omului, duceau la această privatizare a colectivului care punea pe feţe – şi avea să mai pună până azi, poate că şi până mâine – masca teribilă a disperării fără leac. Totul descindea, cum aveam să deduc ani după aceea, dintr-o falsă situare a omului faţă de religios. Dintr-o trădare a spiritului, care avusese loc cândva, atunci când se căzuse în al doilea păcat, care nu mai putea fi originar, însă îi semăna în continuare, îi era moştenitor, constituind un fel de tradiţie umană a trădării care nu ştiu unde va duce. Îmi dau seama acuma cât de profundă este legătura între Apocalips şi timpul pe care-l trăiam atunci şi pe care abia acum îl pot descifra, pe măsură ce scriu aceste memorii; cât de esenţială şi cât de unică este posibilitatea de a ne înţelege nu prin ideologii şi nici chiar prin filosofii, ci prin apropierea imediată, adică lipsită de intermediari, dintre ceea ce ni se întâmplă şi cheia evanghelică a lucrurilor.

Am reluat deci drumul în plină noapte şi multe ore după aceea am ajuns la Klagenfurt, unde, în gară, ni s-a dat un fel de supă de mălai, destul de gustoasă şi apoi am fost îmbarcaţi în alt tren, mai mititel, pe o linie mai îngustă şi îndreptaţi către Tamsweg, de unde, pe jos, am fost conduşi către un sat în munţi, Mariapfarr, unde aveam să rămânem până la spartul târgului. Într-o margine a satului, cu nişte munţi foarte spectaculoşi la orizont, însă de sinistră rezonanţă pentru noi

(Totes Gebirge), am fost încartiruiţi în localul şcolii primare. Cei căsătoriţi şi fără copii, cum eram noi, am fost băgaţi într-o fostă sală de clasă, cu paturi suprapuse – în fiecare din ele era un sac de paie care trebuia să ne servească de saltea –, cei însuraţi şi cu copii într-alta, cei burlaci în cea mai mare dintre ele. Mâncam la cârciuma satului, unde ni se dădea în fiecare zi aproape acelaşi fel, o supă caldă şi un amestec de bojoci şi inimă de vacă asezonate cu un sos artificial. Totul avea un vag miros de bot de căţel de o lună, aşa cum îmi rămăsese în amintire de pe vremuri, când mă jucam cu căţeii, la Aldeşti sau la Izvoare. Unii îşi schimbau acest fel, care se chema „Boischl", pe trei ţigări. Viţioşii se întâlneau undeva cu lacomii.

Unii din noi, descurcăreţii dintotdeauna, au reuşit să se mute la ţărani, în sat, unde dormeau mai bine, mâncau suplimente nepreţuite, ca slănină sau cartofi fierţi; alţii plecau în expediţii prin fermele din jur, unde schimbau pe alimente ultimele resturi de rezerve, ştofe, pantofi, ceai sau cafea. Satul, pădurile, munţii erau acoperiţi de zăpadă, pură, imaculată, neumană, un fel de contrazicere la tot ce se întâmpla în lume. În fiecare zi, după-amiaza, aveam obiceiul să ne plimbăm între şcoală şi pădure, pe un drum îngust de unde se vedea către vale până departe. Intelectualii satului au botezat imediat acel drum „La promenade des Roumains", făcând aluzie la celebra „Promenade des Anglais" de la Nissa. Eu mă instalam dimineaţa, după micul şi săracul dejun, pe o bancă în faţa mesei din cârciumă, destul de tipică, aproape tiroleză sau elveţiană, de unde mă sculam numai ca să prăjesc la focul din soba de fier o felie de pâine înfiptă într-o furculiţă; citeam acolo sau scriam până la ora prânzului şi reveneam după-masă ca să mă dedic aceleiaşi activităţi. Formasem un grup, desfăcut din „Şalul negru" şi ne citeam versuri sau stăteam de vorbă despre artă, religie sau literatură. Formau parte din acea nouă societate literară în exil ministrul de la Praga, Zaborovski, pictorul Drăguţescu, cântăreaţa Suzi Djuvara şi cu mine. Am scris acolo mai multe poeme, unul din ele foarte frumos ilustrat într-o zi de peniţa lui Drăguţescu, care era un

mare desenator. În timp ce la Krummhübel puteam organiza şezători literare şi conferinţe în sufrageria unde încăpeam cu toţii, sau redactam reviste într-un singur exemplar, care se chemau fie *Gulia*, ca omagiu zarzavatului din care ne ţineam zilele, fie *Ananasul*, scos de un alt grup, într-un sens de ridiculizare a celor de la biata *Gulie* (cineva făcuse următoarele versuri: „Ana nasul şi-l băga unde oala nu-i fierbea", având în vedere bârfelile care apăreau în revista rivală), aici la Mariapfarr nu aveam nici loc pentru toate aceste activităţi şi nici chef. Ne era foame.

Totuşi viaţa se desfăşura pe dimensiuni variate, nu izbutea să devină monotonă, nu numai pentru că teama de moarte, ameninţările de tot felul, lipsa de alimente şi de confort constituiau prin ele însele îndeletniciri pasionante în jurul unor sentimente elementare, deci esenţiale, dar şi pentru că fiecare se încadra într-o societate deosebită, fiecare adaptată la felul lui de a fi. Cei cu înclinaţii artistice formau grupul nostru, cei care jucau bridge se adunau ceasuri întregi în jurul jocului de cărţi, şahiştii sau pockeriştii la fel, politicienii tăiau firul în şapte pe spinarea sensibilă a sfârşitului de lume, studenţii alergau după carne şi brânză prin sate şi ferme, iar familiile cu copii trăiau exclusiv adunate în jurul vetrei invizibile dar puternic ancorate în sânge, deveneau chiar insuportabili cu grija lor fără odihnă dedicată urmaşilor urlători, bolnavi, vorbăreţi, înfometaţi, însetaţi, mucoşi, guturăiaţi care, ca puii de rândunică, stăteau toată ziua cu gurile căscate către o hrană problematică. Totuşi, când îmi aduc aminte, acei părinţi îmi apar astăzi ca un fel de persoane modelice dedicate numai şi numai acelor fiinţe care nu ştiau nici de război nici de privaţiuni şi creşteau, peste cotidian, către viitoarea lor misiune generaţională. Zi şi noapte acei părinţi, parcă hipnotizaţi, nu ştiau decât de existenţa diurnă şi nocturnă a copiilor. Se mişcau ca nişte *zombis* duşi de o mână nevăzută, care era, în fond, mâna destinului, zgârcită şi generoasă, care-i ţinea lipiţi de cel mai frumos altruism de a fi, dedicat familiarei străinătăţi a propriului lor viitor: sângele lor de dincolo de fiinţă.

S-au întâmplat multe în foarte scurt timp: a fost bombardată Dresda şi distrusă, în modul cel mai cretin şi mai barbar; apoi au căzut Budapesta, Praga şi Viena, a murit preşedintele Roosevelt. Rezistenţa germană trebuia să se reducă la un pătrat în care intra şi lagărul nostru. Deşi situaţia era disperată pentru guvernul de la Berlin, tot ne mai ajungea vestea transferării noastre, nu peste front, operaţie devenită imposibilă, ci prin Göteborg, în Suedia, unde trebuia să fim schimbaţi cu diplomaţii germani făcuţi prizonieri la Bucureşti. Îmi făceam planul să alegem libertatea în Suedia, să ne separăm deci de grup şi apoi să cerem emigrarea în Canada, unde aveam intenţia să mă fac paznic de păduri, instalat într-un turn care supraveghea zeci de kilometri pătraţi şi unde singurătatea în mijlocul naturii mi se părea locul cel mai bun pentru un scriitor. Însă schimbul nu s-a putut face niciodată, pentru că totul se mutase mai demult din normal în anormal, ca o trecere nesimţită din condiţia de entropie în neghentropie. Aproape că nu mai eram supuşi legilor gravitaţiei, nu numai pentru că nu mai cântăream decât cincizeci de kilograme, dar şi pentru că condiţiile geo-politice-spirituale se schimbaseră într-atât încât nici prezentul, nici viitorul nu mai aveau chip, evadaseră din spaţiu-timp, ceea ce dădea siguranţă de a fi numai trecutului, singura valoare certă, un fel de aur bogat în lipsă de greutate, între graţiile simbolice şi tangibile ale unui câmp de concentrare, fie chiar şi diplomatic.

Din cele aproape două luni de iarnă petrecute la Mariapfarr mi-au rămas în special înscrise în memorie serile lungi de după cină, când, odată plecaţi din ospătăria satului, ne întorceam la şcoală şi ne instalam cu toţii în vasta bucătărie de la subsol, unde puteam face focul şi unde fiecare îşi pregătea câte ceva ca să-şi astâmpere foamea cronică la care eram supuşi din octombrie: care o bucăţică de slănină, care o papă de făină pentru copii, un rest de pâine pe care întingeau un rest de margarină sau o frecau cu un rest de slană mai tocită decât o pingea, o cafea ersatz, o infuzie de buruieni. Stăteam de vorbă în jurul imensei maşini de gătit unde era mai cald decât în restul şcolii şi unde noi doi nu aduceam

niciodată nimic de mâncare pentru că nu aveam niciodată nimic, nu traficam cu nimeni, nu știam ce să facem ca să ne descurcăm, nu aveam niciun fel de relații nici cu țăranii nici cu paznicii, trăiam într-un fel de disidență totală, care implica, evident, o fericire ciudată, făcută din lipsa de răspundere față de evenimente a căror greutate cădea în spinarea celor ce făceau războiul, într-o parte și în cealaltă, și dintr-o nemaipomenit de mare încredere în viitor, strict legat de iubirea care nu ne-a părăsit niciodată, nici chiar atunci când lipsa de hrană din lagăr devenise lipsă de bani, în timpul de pace care a urmat. În acest sens, viața noastră împreună a coincis cu un nivel interior, situat la amândoi pe aceeași înălțime, și care nu înregistra nici ani, nici griji. Amorul insularitate s-ar putea numi, o insularitate crono-topică, din care și acuma facem parte. Și care ne-a ferit de contaminări de tot felul, chiar și de infama frecare de timp, într-o măsură greu de definit și de calculat, însă pe care sper să o pot lămuri cu încetul, pe măsură ce, de-a lungul acestor pagini, voi reuși să mă apropii de mine însumi, de mine înșine.

Uneori, cam o dată pe săptămână, făceam baie într-o cadă din subsol, o cadă de ciment atât de rece încât puneam pe fund doi butuci de lemn, ne sprijineam pe coaja de stejar aspră și plină de așchii care ne intrau în talpă, în timp ce celălalt turna apa caldă dintr-o oală. Un duș dureros însă salvator, pentru că începuseră să apară păduchi albi, care ne-au umplut de groază, într-atâta încât toată ziua ne spălam, femeile călcau rufele și hainele, izolasem copiii într-o cameră din fund de unde părinții îi scoteau la plimbare pe fereastră ca să nu aibă niciun contact cu lumea celor mari. Atât de severă a fost această etapă de profilaxie, încât păduchii au dispărut fără urmă.

Alteori, înainte de asfințit, mă duceam singur pe „promenade des Roumains", până unde începea pădurea. Acolo, sub un brad, al cărui trunchi era înconjurat de o bancă în cerc, se întâmplase un fel de miracol: se spunea că veneau să suspine, să-și susure cuvinte de amor la ureche, să se iubească în întuneric, perechile de îndrăgostiți clandestini, din sat și din lagăr.

Căldura era atât de puternică încât topise zăpada din jurul copacului, așa încât, în timp ce bradul era acoperit de o căciulă de zăpadă și de jur împrejur era înconjurat de albeața iernii, atât banca de lemn cât și o rotunjime de jur împrejur se aflau limpezi, fără urmă de zăpadă, un cerc magic ferit de rigorile anotimpului, păstrat fără semn de atingere cu elementele trecătoare de focul care pornea din inimile îndrăgostiților. Cel puțin așa îl vedeam eu.

Când primăvara a topit zăpezile, când, prin aprilie și mai, pădurea devenise o luptă între verde și azur, mă întindeam pe spate, în iarba proaspătă de lângă arborele îndrăgostiților, și priveam cerul în mișcare, unde nori izolați, călătorind peste creste, îmi dădeau iluzia unui *perpetuum mobile* ceresc de la care nu-mi puteam desprinde ochii. Aproape în fiecare zi norii erau înlocuiți de avioane, grupuri infinite de bombardiere, ca niște cruci minuscule care treceau către nord, venind de pe aeroporturile din Italia, aducătoare de moarte. Mi se păreau o contradicție vizibilă în termeni, niște cruci ucigătoare, încărcate de adânci simboluri. Aflasem de la radio – un aparat ascuns sub perne în dormitorul burlacilor și unde, prin radio Londra, urmăream cursul rapid al evenimentelor – cum fusese ucis Mussolini în nordul Italiei și apoi cum trupul lui și al Claretei Petacci fuseseră spânzurate cu capul în jos în piața Loreto din Milano, sfârtecate și batjocorite de mulțimea cea mai josnică a secolului, egală în mișelie mulțimilor din alte timpuri, când hoarde romane judecau pe papa Formoso și când îi puneau pe tron cadavrul, după ce îl dezgropaseră, când îl târau pe străzi, până la Tibru, și-i aruncau resturile în apă. Istoria e plină de astfel de blestemății, însă evenimente asemănătoare au marcat cu atâta forță și insistență secolul al XX-lea încât îi definesc substanța mai bine decât progresul științei și decât drepturile omului. Nici Franța, nici Rusia, țări duse de apa revoluției către cele mai teribile țărmuri locuite de monștrii cei mai înspăimântători, reprezentanți ai sălbăticiei și ai crimelor politice cele mai nejustificate, n-au produs o scenă atât de neverosimilă și de primitivă ca spânzurătoarea și blestemăția rituală din Piața Loreto de la Milano. A trecut

mult timp de atunci şi atât asasinarea lui Mussolini şi a iubitei lui, la nord de Como, cât şi oribila lor mutilare şi batjocorire *post mortem* continuă să mă obsedeze, ca şi cum aş fi luat parte, ca şi cum aş fi fost vinovat ca om, ca făcând parte din speţa capabilă de astfel de înjosire. De altfel, atât în Italia, cât şi în Franţa şi în Belgia, au avut loc imediat după război scene tot atât de îngrozitoare ca şi cele din mijlocul însuşi al războiului, aşa cum vom vedea mai departe. Poate ar fi mai bine să nu mi le mai aduc aminte, însă, în acelaşi timp, de ce să le uit, de ce să le dau uitării altora, când sunt *ale noastre*, fac parte dintr-o vinovăţie colectivă, esenţială, de drept natural şi nu de drept pozitiv? Când ne vom vindeca de astfel de culpe poate că vom înainta un centimetru pe drumul progresului. Până atunci nicio proclamaţie, niciun manifest, nicio Constituţie nu vor fi capabile să ne scoată din mlaştina de sânge în care, peste vorbe goale şi demagogii, ne place să ne bălăcim.

Ţin să reafirm: moartea lui Mussolini şi felul absolut barbar în care populaţia milaneză, după două decenii de adoraţie şi slugărnicie în faţa dictatorului, i-a mutilat cadavrul, într-un act sacrileg fără pereche în istoria modernă, îmi fac rău şi acuma, după atâţia ani. Felul în care e azi catalogat drept *fascist* oricine nu e comunist mi se pare tot atât de înjositor ca şi crima demagogică din Piaţa Loreto. Nu e nevoie să fii fascist, ci om pur şi simplu, ca astfel de spectacole să te zguduie şi să nu-ţi mai iasă din minte. Asistasem la mici acte demagogice de tot felul, în România dinainte de război; viaţa politică a Franţei dintre 1930 şi 1939 nu a fost nici ea decât o lungă înşiruire de acte demagogice, care au culminat cu 1940, atitudinea însăşi a Angliei în faţa frontierelor României, ca şi politica dusă de Londra imediat după război, abandonând Polonia în felul cel mai laş şi mai iremediabil pentru bietul popor polonez, n-a fost etic mai strălucită, însă nimic, niciodată, n-a egalat în spectacol demagogic ultim, în introducere la Apocalips, scena din Piaţa Loreto. Un fel de poartă prin care omenirea a intrat în epoca cea mai falsă şi mai sinistră din istorie. *Lasciate ogni speranza*

voi ch'entrate[33] stătea scris pe cerul de deasupra oraşului, însă nimeni n-a văzut literele de foc care anunţau sfârşitul unei epoci şi începutul alteia. De fapt poarta se deschisese în 1917.

În aprilie, într-o după-masă, primarul ne-a comunicat să ne prezentăm ca să primim raţiunea de cafea. Ni s-a împărţit la fiecare câte un pacheţel cu cincizeci de grame de cafea boabe. Germania cădea sub bombe şi invazii, Hitler îşi dădea sufletul în Berlinul asediat, populaţia aproape că nu mai avea de mâncare, însă nouă, inamici ai Reichului şi prizonieri, ni se împărţea cafeaua regulamentară, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Au apărut apoi nişte camioane care transportau aparatele şi personalul de la Radio Belgrad în limba germană, care transmisese în ultimii ani şi continua să transmită melodia, devenită celebră în lumea întreagă, „Lily Marlen", pe care, până la ultima suflare a Germaniei învinse, aveam să o auzim în fiecare zi. Apoi, într-o dimineaţă, am fost treziţi de un zgomot ciudat, care umplea valea. Prin fundul ei, de-a lungul râului, se scurgea către Nord un puhoi de oaste, cu tancuri, camioane şi tunuri. Era corpul de armată din Iugoslavia care mergea să întărească ultimele poziţii de cine ştie unde, pe harta inutilă a rezistenţei fără scop. Dintr-o dată, spre seară, zgomotul a încetat, ne-am repezit de vale să vedem ce se întâmplase. Pe întreaga luncă, de o parte şi de alta a râului de munte, zăceau cadavrele maşinii de război, ca într-o poveste de necrezut. Tancuri şi camioane abandonate pe marginea drumului, pe malul apei, în momentul în care se terminase benzina, lăzi de alimente stricate, hălci de carne, cutii de conserve, tunuri antitanc, bombe de tot felul, mitraliere, căşti, automobile mari şi mici, peste care plutea stolul de corbi al ţăranilor din împrejurimi, care prădau motoarele, smulgeau roţile de cauciuc, deschideau lăzile, plecau cu aparatele de precizie, cu sticlele de tot felul, cu hainele azvârlite pretutindeni într-o dezordine de panică şi delăsare. Mulţi

---

[33] Lăsaţi orice speranţă voi cei care intraţi aici (limba italiană) – în *Infernul*, de Dante, inscripţie deasupra porţilor Infernului.

copaci fuseseră smulşi din rădăcini de tancurile care-şi deschideau drum către următoarea etapă a fugii, astfel încât pădurea părea şi ea o invalidă de război, o ruptură aproape sângerândă în carnea primăverii. M-am oprit în faţa unui vraf de hârtii aruncate în iarbă. Am scos dintre ele un caiet plin de poezii. De ce, de cine fuseseră scrise şi aruncate acolo?

La întoarcere, printre primele case ale satului, ne-am încrucişat drumul cu Ruppert, SS-ul care ne păzea. Mi s-a adresat direct, pe un ton ameninţător:

– *Herr Horia*, eşti duşmanul nostru. Am să te omor înainte de sfârşit...

Timp de câteva minute continuă să mă ameninţe, cu o violenţă din ce în ce mai grăbită. Eu mă uitam la el, fără să-i răspund şi asta îl scotea din sărite. Luasem de la început hotărârea să nu am niciun fel de contact, nici măcar verbal, cu cei care ne înconjurau, deveniţi „duşmani". Nu era vina mea, însă credeam că aceasta era atitudinea cea mai potrivită în astfel de împrejurări. N-aveam de fapt niciun fel de duşmănie faţă de nimeni, însă cum era să stau de vorbă şi să fumez împreună cu nişte oameni cu care ai mei se luptau pe un front de morţi şi explozii?

Cum era logic, guvernul german avea printre noi oamenii lui şi ştiam cine sunt; mai puţin logic mi se părea ca cineva, o persoană determinată, să accepte un astfel de rol. Erau uşor de descoperit. Alţii, majoritatea, erau dispuşi la orice compromis, de frică, sau din dorinţa de a avea avantaje, cât de neînsemnate. Foarte puţini înţelegeau să ducă războiul până şi aici, în munţii de la sfârşitul războiului, până la ultimele lui consecinţe.

Ameninţările au luat sfârşit, eu n-am încetat o clipă să-l privesc în ochi, fără să scot o vorbă. Ne-am întors spatele unul altuia, la un sfârşit de frază. Din acea zi dormeam cu un retevei sub pernă şi-mi aflasem un loc în pădure unde să mă ascund. Dacă regiunea avea să fie ocupată de ruşi, plănuiam o evadare către Italia, peste munţi, cu un grup de studenţi, hotărâţi să mă apere dacă Ruppert era dispus să-şi ţină cuvântul. Unul din tineri poseda un revolver, cumpărat, pe cine ştie

ce bunătate prohibită, de la nişte prizonieri francezi din apropiere. Pentru că, dincolo de faţa vizibilă a lucrurilor, o viaţă ascunsă începuse să se dezvolte, încă de la Krummhübel, legată în special de spiritul de aventură şi risc al studenţilor care ne acompaniau şi care formau la Viena gruparea României June, fundată în secolul trecut şi din care şi Eminescu făcuse parte. Umblau pretutindeni, din sat în sat, după mâncare. Erau tot timpul hămesiţi şi n-aveau deci nicio clipă de odihnă. Stabiliseră legături cu un lagăr de prizonieri francezi din apropiere, ocroteau şi ascundeau împreună cu aceştia pe fugarii englezi, scăpaţi din cine ştie ce alt lagăr, dacă aveau până şi un revolver e uşor de înţeles până unde le ajungeau abilităţile. N-am pus planul în aplicare, pentru că războiul s-a terminat în mai şi Ruppert a fost condamnat la moarte pentru grozăviile pe care le făcuse în Polonia.

Într-o noapte, cerul s-a umplut de focuri de artificii, undeva către nord-vest. Apoi au aterizat câteva avioane pe care le distingeam destul de clar la lumina exploziilor feerice care schiţau forme din întuneric, contururi de munţi, culmi de păduri, turnurile unui castel. Am aflat imediat, datorită serviciilor de informaţie de care dispuneam, că mareşalul Göring se refugiase într-un castel, la zece kilometri de noi, unde, înconjurat de trupe SS, avea să reziste până la capăt. Veste nu prea favorabilă pentru noi, deoarece valea devenea zonă de război şi satul nostru putea fi bombardat, în timp ce un lagăr plin de diplomaţi români nu avea să se bucure de simpatia noilor stăpâni ai locurilor. Nu s-a întâmplat însă nimic. Aliaţii înaintau către noi din toate părţile. Eu îmi vedeam de treabă, gata de evadare, dacă era nevoie, citeam trei cărţi pe săptămână, adunam urzici proaspete pe sub garduri şi seara le transformam în supă, sau mă plimbam prin pădure, mă întindeam pe spate în iarba parfumată şi mă uitam la curgerea norilor sau la trecerea avioanelor de bombardament, spectacol devenit monoton şi plicticos. Mă gândeam la scurtul meu trecut şi la tot ce putea să mi se întâmple de atunci încolo. Parcă ajunsesem la sfârşitul unei prea lungi vacanţe mari.

Cred că vestea sfârşitului am avut-o prin radio, în noaptea de 5 mai. Câteva zile după aceea, am aflat că trupe ruseşti se îndreaptă către noi dinspre Est şi Armata a VIII-a britanică dinspre Sud. Ocuparea satului de către ruşi a fost evitată în felul următor: în spitalul din Tamsweg se afla internat de câteva zile ministrul Stănescu, şeful grupului nostru, ultimul consul general al României la Viena. Se intoxicase cu sardele şi, cum nu aveam medicamente, fusese dus imediat în târgul din apropiere. Într-o zi veni să-l viziteze o delegaţie în cap cu primarul rugându-l, în numele tuturor cetăţenilor, să se pună în legătură cu generalul englez care înainta spre noi şi să-i ceară să ocupe el regiunea care, altfel, urma să cadă pradă ruşilor. Nu ştiu cum s-a făcut legătura, însă generalul a trimis imediat o coloană de tancuri care a ocupat valea întreagă, unde se aflau atât Tamsweg cât şi Mariapfarr. O manifestaţie de simpatie s-a produs imediat din partea populaţiei recunoscătoare, care s-a adunat în faţa spitalului, Mişu Stănescu a trebuit să iasă în balcon ca să salute emoţionat. Românii îi scăpaseră pe austrieci de încercarea unei ocupaţii sovietice. Fapt unic în istorie. O zi după aceea, câteva jeepuri au apărut în faţa şcolii, au coborât câţiva ofiţeri englezi, au luat contact cu noi, ne-au promis alimente şi, într-adevăr, la şase seara, aşa cum promiseseră, o camionetă a frânat în faţa uşii şi a descărcat cutii de conserve uruguaiene, de carne, ceai, lapte în pulbere, biscuiţi, ţigări, marmeladă, tot felul de lucruri cărora aproape că le uitasem gustul. Englezii erau mici de stat şi mai degrabă bruni, am aflat că făceau parte dintr-un regiment din Ţara Galilor, celţi deci, aproape rude cu noi. Câteva zile după sosirea lor, ne-au provocat la un meci de fotbal. Am improvizat o echipă, al cărui căpitan am fost ales eu. N-aveam nici echipament, nici antrenament, am schimbat buchete de flori, culese din pădure, cu căpitanul echipei engleze, din care făceau parte doi jucători internaţionali, aşa încât înfrângerea noastră cu 9 la 1 o putem socoti destul de onorabilă. Eram atât de slab şi de vlăguit, încât după zece minute de joc stăteam să-mi dau sufletul şi mai mult nimeream pământul decât mingea. Ne aşteptam la un banchet după meci, însă a trebuit să ne punem pofta în cui. A doua sau a treia zi, o echipă germană, formată din prizonieri de prin împrejurimi, a bătut aceeaşi echipă engleză care jucase cu noi.

Nu ştiu cum şi de unde, studenţii au găsit sau au cumpărat un porc pe care, pe întuneric, l-au adus în bucătăria de la subsol şi ne-au invitat şi pe noi la ospăţ. Apoi au fost ridicaţi colaboratorii de la Radio Belgrad, în timp ce „Lily Marlen" făcea să sune văile, pentru ultima oară. Erau toţi foarte tineri, băieţi şi fete, care dispăreau în nişte camioane militare. N-am ştiut niciodată care le-a fost soarta. Apoi, vestea zdrobitoare: aveam să fim duşi în Italia. Zic zdrobitoare, pentru mine, pentru că am căzut la pat cu febră destul de mare, fără să am nimic. Mă îmbolnăvisem de emoţie. Reîntoarcerea în Italia era tot ce putea fi mai neaşteptat şi mai glorios. Acea febră fără cauză a fost prima mea întâlnire cu medicina psiho-somatică. O cauză psihică producea un efect trupesc, măsurabil cu termometrul.

Ieşirea din lagăr însemna intrarea în lumea după-războiului. Primul pas rupea cu un trecut istoric. De fapt, ceea ce părăseam în acea clipă nu era o şcoală primară dintr-un sat austriac şi nici chiar teritoriul de timp al războiului, ci România. Treceam din România în exil, dintr-o ţară într-alta. Însă era greu să înţeleg atunci ceea ce se întâmpla cu mine. Credeam că totul se va termina în mod normal şi că, mai curând şi mai târziu, aveam să luăm drumul spre casă.

*

În camioane ale armatei engleze am fost purtaţi către Sud. Am poposit la Vielach, aproape de frontieră, apoi la Udine şi, în sfârşit, la Mestre, într-un lagăr *di sfollati*, cum se spunea pe atunci, adică de foşti prizonieri, de oameni care curgeau către sud sau către Miazănoapte, după cum fuseseră risipiţi de furtuna războiului şi acuma încercau să se întoarcă acasă, cuvânt maleabil şi nesigur, pentru că de multe ori *casa* nu mai era decât o grămadă de ruine. Despre noi se spunea că aveam să fim îmbarcaţi la Napoli sau la Reggio Calabria şi transportaţi în Tunisia de unde, dintr-un imens lagăr, aveam să fim repatriaţi. Ministrul Stănescu s-a pus în legătură cu ministrul României la Roma, apoi s-a trimis o telegramă lui

Churchill, la care n-am primit răspuns. Popasul la Mestre a fost prima experienţă a dezamăgirii, un fel de introducere la noile timpuri. Am fost lăsaţi, cu bagaje cu tot, într-un câmp, sub cerul liber, de unde se vedea, peste mare, clopotniţa de la San Marco. Pe lângă noi nu încetau de a trece fantomele celui de Al Doilea Război Mondial. Foşti prizonieri de toate neamurile, refugiaţi italieni, bărbaţi, femei şi copii, mulţi în zdrenţe, care umblau de colo colo după o cămaşă, o bucată de pâine, un permis, un certificat. Ruşi de toate nuanţele vagabondau printre oameni şi case (lagărul era compus dintr-o sumedenie de construcţii improvizate, însă, cum nu mai era loc, noi fuseserăm abandonaţi în plata Domnului, la marginea acelei arătări urbanistice), se opreau să ne privească, unul din ei s-a repezit să smulgă de pe braţul unei doamne, soţia unui gazetar român de la Berlin, ceasul care strălucea în lumina amurgului. Îl rupsese într-o clipă, într-o mişcare brutală şi profesională în acelaşi timp, am sărit mai mulţi în ajutor, am recuperat ceasul şi l-am împins pe rus, ca pe un animal, cât mai departe de noi. Eram cu toţii cutremuraţi de indignare şi de scârbă. Parcă pătrunseserăm dintr-odată într-o zonă neumană şi acel biet om azvârlit şi el departe de ai lui, zdrenţăros şi disperat, cu o privire de bestie speriată şi inconştientă, ni se părea căzut dintr-o planetă necunoscută, ale cărei avangarde începuseră să cucerească lumea noastră şi să o schimbe din rădăcini. Şi cred că aşa a fost în realitate. Europa a fost profund schimbată după război, atât de năvălirea rusească, în Est şi centru, cât şi de ocupaţia americană. Nu era vorba numai de o năvălire militară, dar mai ales de o cucerire spirituală, ca să zic aşa. Trupele ruseşti duceau cu ele nu numai ură, răzbunare, primitivism, distrugere şi jaf, ci şi o ideologie, un fel de a fi care nu era european şi care, datorită multor cauze la un loc, a pătruns profund în sufletele europenilor, ale celor slabi dar mulţi care au devenit apoi membri ai partidului comunist, clienţi ai socialismului de toate nuanţele şi ai unei democraţii prost înţelese care era, de fapt, o întoarcere în urmă, o rusificare în profunzime, o socializare a calităţilor, deci o decadenţă. În schimb, cucerirea americană, în special în Germania de

Vest, ca şi în celelalte ţări europene, a însemnat o schimbare de alt fel, nu îndepărtată de cealaltă, în măsura în care se baza pe cantitativ, pe masă, pe marile numere, profetizabile şi manevrabile. S-a produs în scurt timp o îndepărtare de origini, o ruptură, iar Europa a început să moară cu încetul, de foame şi sclavie în Est, de bunăstare materială şi de proastă stare spirituală în Vest. Între Rusia şi America, vechiul centru al tuturor lucrurilor şi-a pierdut cu încetul centralitatea, într-un mod destul de penibil şi de laş, aproape fără rezistenţă, într-o alunecare beatifică înspre din ce în ce mai rău. Toate ţările europene s-au transformat în mici instrumente ale celor două puteri excentrice şi rivale. Germania a fost spartă în două, Franţa a putrezit sufleteşte la umbra marxismului, Anglia a devenit un satelit american, Italia a fost fărâmiţată de politicieni fără demnitate. Spania a rezistat foarte bine până când Franco a început să îmbătrânească, apoi s-a prăbuşit dintr-o dată, într-un foc de paie democratic care a ars aproape totul în câţiva ani. Acest proces de descompunere constituie de fapt istoria după-războiului, care nu s-a terminat încă şi care a început, pentru mine cel puţin, în acea seară de la Mestre când mă întâlneam cu promiscuitatea păcii, cu începutul sfârşitului.

Ne-am adunat bagajele în cerc, ca pionierii americani în faţa atacurilor indienilor, am făcut de pază cu schimbul în afară şi înăuntrul fortăreţei şi a doua zi am continuat drumul către Bologna, care era primul nostru popas important, unde aveam să petrecem mai multe zile în aşteptarea unei decizii care nu ştiam de la cine avea să vină. Am trecut pe lângă Ferrara, care părea complet distrusă, camioanele nu puteau circula pe şosele, care erau găurite de bombe, şi trebuiau să meargă pe terasamentul căilor ferate, de pe care se scoseseră şinele şi traversele, erau drumuri improvizate, pline de hopuri, râurile le treceam prin vaduri ca la anul 1000, la marginea lanurilor de grâu anunţuri în italiană şi engleză dădeau socoteală de pericol şi de dezastru, *Campi minati*, traversam târguri şi sate printre ruinele cărora copiii în zdrenţe fumau, beau, jucau cărţi, membri importanţi, cum am constat la Roma, ai bandelor de hoţi şi de comerţ la negru din care au trăit

italienii timp de ani de zile, în luptă cu viaţa nouă care lua locul vieţii celei vechi: *Si stava meglio quando si stava peggio*[34] spuneau; însă nu mai era nimic de făcut, nicio rezistenţă după rezistenţă nu mai era posibilă, Italia alunecase în haosul agreabil sau mai puţin agreabil, de nuanţă turistico-romantică, din care o scoseseră, mai întâi, monarhia de Savoia, în secolul trecut, şi după aceea Mussolini. Divina peninsulă, odată cu pacea, îşi recăpătase valoarea de a fi ceea ce fusese timp de sute de ani, de la căderea Romei până la Victor Emanuel al II-lea.

La Bologna am fost îndreptaţi către centrul de refugiaţi, într-o cazarmă de la marginea oraşului, unde, pe saci de paie, ca în lagăr, am fost înghesuiţi într-o vastă sală, un fost dormitor, unde dimineaţa trebuia să ridicăm improvizatele saltele ca podeaua să poată fi udată cu o soluţie dezinfectantă. Ca într-un grajd. Mâncam pe unde puteam. În special pe la mici restaurante, unde redescopeream gustul mâncării şi al vinului după aproape un an de post concentraţionar. L-am căutat imediat pe Marcello Camilucci, care locuia la Bologna şi a cărui adresă o aveam într-un caiet, însă la fostul lui domiciliu nimeni nu mai ştia de el. Ziua vizitam biserici şi muzee, seara ne retrăgeam în cazarmă, întocmai Cenuşăresei, în aşteptarea unei vieţi liberatoare, care nu mai sosea. Până când, într-o zi, ne-am scos din lagăr bagajele, am luat loc pe o camionetă care transporta pasageri şi mărfuri şi ne-am îndreptat către sud. Ne-am oprit la Fano, unde am dormit pe un pat cu cearceafuri şi saltea, apoi am plecat mai departe, pe alt camion, cu frânele stricate, cu arcurile rupte, pe care ne aflam, călătorind către Roma, oameni şi cufere, saci cu pâine şi sticle cu untdelemn, mărfuri de *mercato nero*[35], cum se spunea, şi destine, tot la negru, care, odată terminate ostilităţile, încercau să ia viaţa de la capăt. Pe la miezul nopţii s-a spart un cauciuc, undeva prin Apenini, pe un drum prăfuit, într-o beznă impresionantă, sub

[34] O duceam mai bine (în vremurile) când o duceam cel mai rău – în limba italiană în text.
[35] Piaţă neagră – în limba italiană în text.

un cer fără lună şi fără stele, ascunse dincolo de praf şi de noapte. Şoferul şi proprietarul camionului, împreună cu unul din pasageri, au scos camera din jantă şi, cum nu aveau ce le trebuie, au pornit către satul cel mai apropiat ca să lipească cauciucul. Ne-am dat jos din camion şi ne-am aşezat pe marginea drumului, în praful cald şi moale. De o parte era muntele, scorţos şi antipatic, de cealaltă o prăpastie care părea fără fund în întunericul ostil. Dacă ar fi apărut alt camion sau o maşină, ar fi trebuit să se oprească, pentru că nu se putea trece, fie că drumul era îngust, fie că patronul camionului nostru, neglijent în toate, îşi abandonase vehiculul în mijlocul drumului. Bande de hoţi rătăceau atunci pe toate căile Italiei liberate, însă în noaptea aceea, pe un drum sărăcăcios probabil şi puţin umblat, n-au dat de noi. Poate că operau în locuri mai bănoase. După câteva ore, camionul a fost pus din nou în mişcare şi a reînceput goana pentru înfrângerea curbelor, luate toate pe stânga. Frânele scârţâiau penibil şi nu puteau atenua cum trebuie elanul camionului, aşa încât ne strângeam unii de alţii, imploram mila Domnului şi aşteptam să intrăm în Lazio, unde pantele erau mai uşoare şi pericolul deci mai mic. Şoferul, am aflat, fusese conducător de locomotivă şi cumpărase acea rablă infamă ca să câştige mai bine, cu orice risc.

În sfârşit, am ajuns la Roma către seară şi am tras la Accademia di Romania, pe Valle Giulia, unde cu greu am fost primiţi, pentru că nu mai era loc. Am căutat o cameră la Pensione Amoroso, pe Via Sardegna, lângă biserica germană şi am stat acolo până când ne-a ajuns din urmă grupul de la Bologna şi Legaţia ne-a luat în primire. De la Bucureşti ni s-au trimis bani, lefurile noastre neprimite de mai bine de un an s-au redus la un fel de leafă aproape simbolică, însă care ne-a permis să închiriem un mic apartament pe Corso Trieste, unde am aşteptat desfăşurarea unor evenimente care au întârziat până în octombrie să se producă. Au fost trei luni care, într-un fel, continuau lagărul, pentru că cineva avea grijă de noi, de astă dată guvernul român, însă nimeni nu ne cerea socoteală de timpul pierdut sau recuperat. Eu scriam şi citeam, la fel ca în lagăr, ne plimbam prin Roma, asistam la

refacerea rapidă a Cetăţii Eterne, plină de trupe de ocupaţie de toate rasele. Străzile nu aveau lumină şi noaptea romană, densă şi tumultoasă, părea o junglă, în care se strecurau jeepurile de la Military Police, criminalii băştinaşi, pungaşii şi escrocii care mişunau în acele tenebre ca într-o patrie, prostituatele improvizate, politicienii profitori şi demagogi, într-un fel de infern călduros şi până la un punct agreabil, din care, ca dintr-un haos primordial, reapăreau în fiecare zi chipurile renăscute ale civilizaţiei: felinare cu lumină, magazine cu mărfuri, poliţişti italieni, autobuze şi tramvaie. Ca să mergem de la noi, din Corso Trieste, până în centru, trebuia să luăm un *camioncino*, mijloc de transport improvizat care înlocuise autobuzele de odinioară. Mergeam să-l vedem pe Ionel Perlea care dirija la Massenzio, pe trotuarele din centru trebuia să treci peste picioarele negrilor întinşi cât erau de lungi, adormiţi de băutură şi nu era prudent să te întorci târziu acasă pentru că în fiecare noapte murea cineva împuşcat dinadins sau din greşeală, în timp ce, în Piazza del Popolo, chiar la marginea fântânii, se organizau în fiecare noapte vânzări de femei, la licitaţie, şi auzeai prin întuneric preţul urcând în întuneric: Cinque mila! Dieci mila! Venti mila!... Femeile, văzute ziua, erau scoase parcă din lupanarele orientale de pe vremea lui Traian sau Marcu Aureliu: fără dinţi, dărâmate de mizerie şi viţiu, îmbrăcate în modul cel mai ţipător şi ridicul, mirosind a parfumuri extrase din poemele lui Dino Campana, vrăjind cu farmecele lor desuete şi respingătoare pe junii americani, brazilieni, israelieni, polonezi, englezi, scoţieni sau indieni care luptaseră pe frontul italian şi, în aşteptarea întoarcerii acasă, îşi făceau de cap în centrul însuşi al lumii.

În octombrie a ancorat „Transilvania" la Napoli şi toţi ai noştri s-au îmbarcat fără grijă, singuri că, odată ajunşi în Ţară, aveau să fie socotiţi victime ale nazismului şi numiţi din nou în posturi în străinătate. Eu n-am ezitat o clipă. Ştiam ce însemna ocupaţia rusească, nu-mi aduc aminte de unde, din fundurile inconştientului colectiv, din lecturi, din vecinătatea ideologică cu Crainic, am rămas singuri şi, cu puţinii bani pe care-i aveam, ne-am retras la Assisi, într-o pensiune de călugăriţe franceze, la care fuseserăm recomandaţi de Drăguţescu.

Am părăsit deci Roma într-o dimineaţă de octombrie şi, într-un vechi taxi în care încăpeam şapte persoane, am luat calea către cetatea Sfântului Francisc. Dăduse toamna în păduri. Am poposit pe la ora nouă la Narni, la un han medieval, unde, la focul unei vetre, se învârteau frigărui cu păsări înfipte în ele, în timp ce parfumul cafelei italieneşti rivaliza cu mirosul de vânat şi cu aerul cald şi prietenos din cârciuma scoasă parcă dintr-o stampă veche. Pe marginea drumurilor, către Spoletto, zăceau încă tancuri ruginite, urme palpabile ale catastrofei care pârjolise Europa.

La surorile Colettine, cu fereastra deschisă către Valea Umbriei, separaţi de toate, a început un nou capitol din viaţă: viaţa în exil. Marea explozie părea terminată, însă de fapt abia îşi începuse cariera către infinit.

VI. *Unde despărţirea e o întoarcere*

Viaţa, ca şi visul, e făcută din compensaţii. Ieşeam dintr-un lagăr ca să trăiesc la Assisi, îmi pierdeam Ţara, familia şi, până la un punct, limba, ca să fundez o familie, să reconstruiesc o ţară mult mai mare şi ca să intru în limba italiană aşa cum intrasem în franceză şi în germană, cu o senzaţie de completudine, care se întindea, aş putea spune, între etic şi estetic, pe o enormă dimensiune pe care aveau loc să crească toate tehnicile cunoaşterii, ca într-o grădină particulară cu prelungiri în epistemologie. O grădină a cunoaşterii, vreau să spun. Scriam poezii pe româneşte, publicate apoi în *A murit un sfânt*, terminam curând după venirea la Assisi romanul *Omul din neguri*, tot pe româneşte, însă începeam să trimit articole pe la ziare şi reviste, în limba italiană, care, de pe străzi în cărţi, îmi devenea din ce în ce mai apropiată. Nu aveam un fel precis de a vedea în viitor. Când aşteptam să aflăm că s-au retras ruşii, deşi era o speranţă mai degrabă viscerală decât raţională, când speram să public romanul şi să am mult succes, când întrevedeam o vagă posibilitate de a

face altceva, nu ştiam nici eu ce, sau de a emigra undeva prin America sau în Franţa, unde soţia mea avea un văr medic, care ne propusese să stăm la el până ce vreo altă posibilitate de lucru s-ar fi ivit la Paris. Însă eram prea ocupat cu Sfântul Francisc, cu pictorii din Evul Mediu, cu descifrarea lui Giotto şi a lui Lorenzetti, cu misticismul care stătea la pândă până şi în frunzele măslinilor, cu peisajul. Dimineaţa, când mă uitam pe fereastră, vedeam uneori numai lanterna din vârful cupolei de la Santa Maria degli Angeli, răsărind pe deasupra norilor care umpleau valea dintr-un capăt într-altul, de la Perugia până către Foligno. Părea o căsuţă izolată, plutind deasupra văii înnorate. Cunoaşterea în amănunt a tuturor locurilor pe unde umblase, cântase şi se rugase sfântul cel mai apropiat, mai uman şi intim legat de lucruri şi de oameni, constituia o revelaţie. Citeam toate vieţile lui, de la biblioteca franciscanilor, în special biografia lui Jörgensen, danezul care se convertise la catolicism şi venise să locuiască la Assisi, în Via delle Rose, în partea de sus a oraşului, ca să scrie cartea fundamentală despre *il poveretto*[36]. Mergeam într-un fel de pelerinaj cotidian la toate lăcaşurile fundate sau construite de sfânt, de la Rivo Torto la San Damiano şi de la Santa Maria degli Angeli la Carceri, încercam să înţeleg Italia, în fond, prin acest fel de a fi care marcase o epocă şi care rămăsese prins undeva în sufletul profund al acestui popor, cum spunea Papini, de sfinţi şi de poeţi. De fapt, definiţia nu e specifică şi nici completă, pentru că toate popoarele europene sunt „de sfinţi şi de poeţi", atât Spania cât şi Franţa sau Germania, Occidentul în sine e opera sfinţilor şi a poeţilor, de la celţi încoace. Însă în Italia s-a păstrat ceva din acest fel de sfinţenie foarte apropiată de cotidian, de simplitate, de situare a omului, fără niciun fel de mijlocire, între el însuşi şi cosmos. În timp ce Spaniolul e foarte mult determinat de catolicism, de epopeea Recuceririi şi a luptei de opt secole cu Arabii, Francezul este făcut din cuvinte şi din literatură, Germanul din muzică şi filosofie,

[36] Sărăcuţul (limba italiană în text) – numele afectuos pe care credincioşii îl dau Sfântului Francisc, care a trăit în sfinţenie şi sărăcie.

toate astea fiind un fel de intermediari, ca nişte îngeri situaţi între omul unei naţiuni anumite şi rest, – italianul se află în contact direct cu lumea, e deci mult *mai aproape*, mai necondiţionat, mai sincer şi mai autentic. Contactul lui e nestânjenit, de unde şi dificultatea de a-l defini cum trebuie şi de a-l înţelege corect. Germanul e complicat, francezul e distant, spaniolul e complexat de propria lui grandoare şi decadenţă, în timp ce italianul e prietenos fără pretenţii, poate fi cu aceeaşi simplitate un geniu sau un escroc, însă nici într-o situaţie nici într-alta nu încetează de a fi om, vreau să spun uman, comunicativ, aşa cum era Sfântul Francisc, esenţialmente existenţial. Convorbirile lui cu păsările şi cu lupul fac parte din această posibilitate de comunicare fără piedici lingvistice de niciun fel şi fără probleme de diferenţiere. Cred că egalitatea, din care revoluţiile au făcut o injustiţie, a fost posibilă numai atunci, în acea confundare franciscană cu omul şi cu neomul, într-o frăţietate care venea din rădăcini, nu din atitudini.

Iată de ce am trăit la Assisi epoca cea mai fericită din viaţă, un an întreg de desfaceri şi despărţiri dar şi de regăsiri, întregiri şi comunicare, prin Assisi, cu ceva din mine care, altfel, n-ar fi îndrăznit niciodată să iasă deasupra. Începea să funcţioneze compensaţia, de care aveam absolută nevoie ca să suport conştienta pierdere a tot ce avusesem. Era o reînnoire *sine qua non*, care, de fapt, nu mă îndepărta de nimic, ci mă întorcea, metamorfozat, la origini, cu o întărire lentă şi sigură a tuturor legăturilor fundamentale. Începeam să înţeleg de ce eram român şi ce însemna, în limbaj metapolitic, o astfel de posibilitate de a fi.

Patru anotimpuri la Assisi! Mi se pare şi astăzi că a fost un timp visat, nemeritat, din ale cărui descoperiri mă alcătuiam din nou, era o a doua naştere pe tărâmul celălalt, al exilului, care se constituia cu încetul într-un teritoriu animic care se despărţea pe nesimţite de continentul originar (probabil pentru totdeauna), însă ducea cu el către cine ştie ce spaţii necunoscute tot ce fusesem de la început: apele, pădurile, munţii şi colinele, vietăţile, trăirile, timpul. Orizontul şi stilul

continuau să fie împreună, pentru că, aşa cum ştim de la Blaga, nu se poate altfel.

Măicuţele aveau o pensiune, cu o grădină în faţă, de partea cealaltă a casei cobora către San Francesco strada Borgo San Pietro, care-şi lua numele de la biserica Benedictinilor de alături. De pe fereastră vedeam Santa Maria degli Angeli, în fundul văii, Betona pe celălalt versant al ei, către apus, Perugia la dreapta, Montefalco la stânga, sate necunoscute aruncate pe dealuri, Tibrul pe care-l treceam în drum spre Perugia şi apoi curgea către Roma pe după dealul din faţă, în spatele Betonei, o vegetaţie bogată, vii, măslini, grădinării, drumuri sculptate în piatra roză, cu pulbere roză în asfinţiturile de glorie ale primăverii şi care parcă dădeau oraşului un aspect de obiect de cult, înfăşurat în fum diafan, omagiu sfântului. Iarna a fost friguroasă. Oraşul, către amurg, părea pustiu, turişti erau puţini în acel timp post-belic în care lumea încerca să-şi vindece rănile şi pierderile. Mergeam din când în când în vizită la familia Perkins, el american, ea englezoaică, colecţionari de pictură italiană, oameni foarte bogaţi, care locuiau peste drum de episcopie, în piaţa în care sfântul se dezbrăcase de hainele lui de tânăr neserios şi, în faţa episcopului şi a poporului, alesese calea lui Iisus; sau la familia von Boltho, baroni baltici în refugiu, care locuiau pe Via delle Rose, în casa care fusese a lui Jörgensen; sau la groparul oraşului, care locuia la etaj, într-o casă din Evul Mediu, cu un cămin în care ardea focul fără încetare, cu o oală atârnată deasupra flăcărilor, în care fierbeau macaroane; erau oameni simpli şi foarte primitori; când soseam, trimiteau fata să cumpere o sută de grame de mezel şi, cu pâine şi vin roşu, stăteam de vorbă până târziu despre misterele oraşului, al cărui primar, pe timpul fascismului, fusese un bogătaş intelectual şi, spre mirarea tuturor, nu fusese ucis nici de partizani nici de ucigătorii amatori şi continua să trăiască la el acasă; mari merite avusese deci sau mare noroc. Venea uneori să ne vadă părintele Bonaventura Morariu, Moldovean franciscan de prin părţile Romanului, care conducea un seminar al ordinului, nu departe de templul Minervei, în plin centru; un adevărat sfânt; odată

ne-a condus prin mânăstire, într-o după-masă de iarnă când bazilica era pustie, s-a aşezat la orgă şi a cântat pentru noi, terminând cu „Trăiască regele" care răsuna ciudat şi original sub bolţile pictate de Cimabue. Am avut corespondenţă cu el până târziu. Se mutase la Roma la bătrâneţe şi a murit înainte de 1960. A fost una din figurile cele mai autentice pe care le-am întâlnit, un creştin fără piedici, mi se părea uneori că i-ar fi fost de ajuns să ridice braţele ca să zboare spre cer. Cum a şi făcut până la urmă, îmi închipui.

Într-o după-masă însorită de februarie am plecat, cu Olguţa şi cu Drăguţescu, pe biciclete, către Spello, unde, spunea pictorul, se ascundea ceva demn de văzut. Am ieşit pe Poarta Romană, pe care ieşise în drum spre Roma şi Goethe cu aproape două secole în urmă, am coborât pe un drum lung, azi din nefericire asfaltat, deci lipsit de culoarea de necrezut al drumurilor Umbriei şi, în goana bicicletelor puse „pe liber", am ajuns repede în şoseaua de Spoleto. Apoi, pedalând fără greutate, am ajuns la Spello, un sat-cetate, la fel ca Assisi însă mai mic, am descălecat şi am suit către biserică. Spectacolul era, într-adevăr, demn de a fi descoperit. Preotul ne-a deschis uşa lăcaşului şi ne-a dus către o capelă, pe mâna stângă, a aprins luminile şi ne-a apărut dinainte o frescă din Renaştere, de cea mai mare frumuseţe: un triptic care acoperea deci pereţii capelei, parcă pictat ieri. Miracolul era în parte opera preotului care ştia de existenţa acelor fresce datorate lui Pinturicchio şi, într-adevăr, în partea de jos se putea citi clar iscălitura maestrului: Bernardinus, Pictoricius, Perusinus. Cuvântul Pictoricius avea un sens pejorativ, de pictor mâzgălitor, poreclă schimbată prin modestie şi geniu în renume. Fresca de pe peretele din stânga reprezenta Buna Vestire, cea din mijloc Naşterea Domnului, cea din dreapta pe Iisus în templu. Undeva, la stânga, portretul pictorului, tot ca un fel de iscălitură, un tânăr cu ochi deştepţi şi pătrunzători, cu o coamă de păr castaniu ieşindu-i pe sub bereta florentină. Culorile se pierduseră, astupate mai mult de ploaia care se scurgea de pe o streaşină ruptă decât de timp. Preotul nu făcuse decât să repare streaşina, apa cădea pe peretele din afară şi, după

câteva luni, uscându-se uleiul, începură să apară de dedesubt albastrul, roşul, auriul lui Pinturicchio, parcă neatinse de mâna secolelor, fidele mâinii artistului. Un spectacol atât de covârşitor, atât de neaşteptat, încât îl am şi acum în minte, împreună cu uimirea şi admiraţia care, în special pe soţia mea, ne purta către marginea lacrimilor. Eram departe de pătrunzătoarele revelaţii ale picturii medievale, păstrată la Assisi pe culmea ei cea mai înaltă, însă, îmi dau seama acuma, scriind aceste rânduri, că şcolile şi curentele aproape că nu au nimic de a face cu înţelegerea şi admiraţia, totul depinde numai de geniul artistului, care se foloseşte de o tendinţă estetică aşa cum s-ar folosi de o pensulă mai bună. O estetică sau alta e numai o tehnică exterioară. Admiraţia nu ţine seama de ea, sau numai în măsura în care ne situează într-o preferinţă personală coincizând cu o epocă din viaţa fiecăruia, cu o treaptă a cunoaşterii în drum spre grav dorita perfecţiune. Întocmai artistului, cel care admiră o operă o foloseşte pentru a urca, în cadrul unui proces pe care Dante îl numea „anagogic".

La întoarcere ne-am oprit la jumătatea drumului şi, la o cârciumă, am băut vin roşu, puţin aspru, vinul ţărănesc al Umbriei, însoţit de pâine neagră şi parmezan şi am comentat, „la vin ca la foc", cum spunea N. Crevedia, cele văzute la Spello, în începutul de seară care se lăsa peste vale, în timp ce, în fund, departe, începeau să se aprindă luminile în arătările de turnuri şi faţade de la Perugia.

Tot pe atunci au sosit la Assisi, la Colettine, Ana şi Alecu Gregorian. Aveau o cameră lipită de a noastră, care dădea deci pe aceeaşi grădină. Mesele noastre de scris erau separate numai de un perete subţire, eu scriam cu fruntea spre Sud, ca să zic aşa, şi Alecu spre Nord şi parcă ne auzeam stilourile şi gândurile mişcându-se noaptea printre litere şi amintiri, în timp ce eu terminam *Omul din neguri* şi el lucra la un roman care începea, îmi aduc aminte, cu o foarte pitorească evocare a lui Petrache Lupu şi a viziunilor lui de lângă Dunăre, undeva prin Oltenia, personagiu care a provocat mai mult de o polemică într-un timp prielnic profeţiilor sinistre şi răsplătitoare. Se spusese chiar, într-o vreme, prin 1937 sau

38, că ciobanul care văzuse pe „Moşul", ca în miturile descoperite mai târziu pe valea Lotrului de Andrei Pandrea, profetizase răul care avea să se abată peste România câţiva ani după aceea.

Personajul dominant al orăşelului era grădinarul Colettinelor, Pietro Martignène, originar dintr-un sat din Val d'Aosta, un bătrân cu barbă albă, un fel de mucenic cu picioarele goale, care nu mânca decât o dată pe zi, în picioare, vară şi iarnă, sprijinit de peretele exterior al grotei de la intrarea în sufrageria mănăstirii. Vorbeam cu el când italieneşte când franţuzeşte, umblase prin toată lumea înainte de a prinde rădăcini la surorile franceze, fusese pompier la Buenos Aires, birjar la Paris, cunoştea Africa de Sud, îşi dăruise toate bunurile moştenite la săraci, în comuna Arnaz, numită *delle Gioie* înainte de a fi fost pedepsită de o inundaţie, se retrăsese în pădure, unde locuia într-o colibă, apoi venise la Santa Maria degli Angeli, unde, zdrenţuros, nespălat, cu ochii ieşiţi din orbite de posturi şi rugăciuni, îi speria pe bieţii pelerini şi turişti când apărea în lumină ca un Ioan Botezătorul din picturile medievale. Episcopul îl rugase să părăsească locul şi atunci, prin anii douăzeci ai secolului, îşi găsise un post de grădinar la Colettine, unde se ocupa de straturile de sparanghel, de pomii fructiferi şi de livada din partea cealaltă a mănăstirii, unde nu puteau să se plimbe decât călugăriţele care nu aveau niciun contact cu lumea şi pe care nimeni nu le vedea niciodată. Ordinul lor se refugiase în Italia în timpul persecuţiilor religioase care zguduiseră Franţa masonică de la sfârşitul veacului trecut, când mare parte din Europa, chiar şi Spania, căzuse sub dictatura atee a partidelor radicale, care a fost un fel de pas premergător către totalitarismele teribile ale timpului nostru, cele ale pseudodreptei şi ale stângii autentice. Oricum, Pietro trăia liniştit lângă măicuţe, din rugăciunile cotidiene ale cărora omenirea îşi mai află din când în când cale către pace. Sunt convins, poate că de pe acele timpuri de la Assisi, că din rugăciuni, şi nu din forţele gravitaţiei, sunt ţesute firele invizibile care susţin în cosmos firava aşezare a pământului pe orbita lui spirituală. Pentru că, aşa cum susţin

fizicienii de azi, materia e spirit până într-atât încât, cu încetul, toate legile descoperite până acum, în fizică şi în termodinamică, se dovedesc a nu mai avea decât foarte puţine relaţii cu realitatea, care e de ordin spiritual şi nu material aşa cum credeau materialiştii, din secolul al XVIII-lea încoace.

Deşi bun creştin (se spovedea în fiecare dimineaţă la basilică) Pietro avea în Assisi un duşman: pe doamna Perkins, protestantă (în timp ce soţul ei trecuse la catolicism). Când se întâlnea cu ea pe stradă, îşi făcea cruce şi spunea: – Prefer să mă duc în infern decât să trăiesc alături de dumneata în Paradis! Însă conflictul, nu mai ştiu de ce, era teribil, mai mult decât personal, avea ceva de război civil etern, şi punea în relief origini beligerante metafizice şi colective, strâns legate de categorii supraindividuale. Pietro purta aproape tot timpul un fel de coif de hârtie, în loc de pălărie sau bască, cu o pană de găină înfiptă la spate, avea un aspect de vânător de munte ieşit de mult la pensie, era atât de original şi de pitoresc încă turiştii se opreau să stea de vorbă cu el pe stradă. Când se întâlnea cu grupuri de copii, care-i cunoşteau mendrele, se oprea, unul din copii îi spunea:

– *Pietro, baccia la terra per noi!*[37]

Şi Pietro îngenunchea în faţa lor şi săruta pământul într-un gest de umilinţă care-i definea întreaga existenţă.

Alt personaj cu care nu se înţelegea, tot din motive profund doctrinare, era un rus care locuia în casa de jos, tot în grădina Colettinelor şi care era ţinut gratis de surori, împreună cu soţia lui, o finlandeză firavă şi timidă şi un băiat de vreo zece ani, Nicola, un fel de umbră de copil, galben la faţă, care se strecura printre copaci şi porumbei ca o fantomă. Tatăl stătea toată ziua întins pe un şezlong, la umbră, şi se uita către vale. Se pare că suferea de inimă. Din când în când i se auzea vocea puternică: – Nicolaaaa! Copilul, oriunde ar fi fost, se precipita către vocea tatălui, *His Masters Voice*[38], care-i cerea să-i mute perna de la picioare, să-i pună scaunul mai la umbră, să-i aducă o carte. Fugise din Rusia în timpul revoluţiei, se refugiase în Finlanda, unde se căsătorise, apoi veniseră în Italia şi îşi aflaseră culcuş la surorile franceze, unde plătiseră pensiunea cât timp avuseseră din ce, iar apoi se bucuraseră de găzduire gratuită. Nu prea credeam în boala lui de inimă, nu prea conversam cu el, din motive lesne de înţeles, nu ne potriveam pe nicio temă, nu puteam suporta acea atitudine de tiranie casnică, „prepotenza" cum spun italienii şi atât finlandeza cât şi Nicola mi se păreau mai mult nişte victime decât nişte rude. Avea în plus acel accent caracteristic, care-mi aducea aminte de definiţia pe care mi se pare că Verlaine o dădea diavolului, care era „un domn de vreo cincizeci de ani, elegant şi bine crescut, care vorbea italiana cu accent rusesc". Îmi era greu, deci, să am cu el o conversaţie fără umbre de bănuială. Am scris despre acea ciudată şi nefericită familie atât în *Journal d'un paysan du Danube*, cât şi într-o nuvelă din volumul *Informe último sobre el reino H.* Când striga: – Nicolaaaa! îşi luau zborul, cuprinşi de panică, toţi porumbeii din grădină, dădeau roată pe deasupra pomilor, apoi coborau din nou în spatele casei, la umbră. Am purtat cu mine prin toate avatarurile exilului, dintr-o casă într-alta, un tablou pictat de Francis Pellerin (Prix de Rome 1945 sau 46) şi care reprezintă casa de sus, unde locuiam noi şi casa de jos, unde locuia familia chinuită, cu o largă perspectivă în fund, dominată de cetatea din vârful muntelui, la Rocca.

Un alt personagiu, apărut cu câteva luni înainte de plecarea noastră către alte orizonturi, era Soeur Marie-Hélène de la Providence, românca născută la Mirceşti, al cărei vis, încă din copilărie, era să se călugărească şi să meargă la Roma. Trecuse prin Galaţi, pe la surorile de la Notre Dame de Sion, care o îndreptaseră spre Roma, după război, iar de acolo fusese îndrumată spre Colettine, unde, îmbrăcată în straiele simple ale ordinului, lucra toată ziua în grădină sau în casa de

---

[37] Pietro, sărută pământul pentru noi! – în limba italiană în text.

[38] „Vocea stăpânului său" (limba engleză) - numele unei mărci de discuri de gramofon, care vine de la pictura englezului Francis Barraud. Pictura îl înfăţişează pe Nipper, câinele fratelui decedat al pictorului, ascultând la gramofon vocea stăpânului său.

oaspeţi. Am descris-o şi pe ea, ca şi pe Pietro, în romanul *Marta o la segunda guerra*, apărut în Spania acum trei sau patru ani. Am revăzut-o apoi acum zece ani, în timpul unei excursii pe care am făcut-o în Italia cu un grup de prieteni, şi în septembrie 1983, când am tras la Colettine şi am stat acolo câteva zile. Pietro murise între timp.

Ajunsesem la un acord cu soţia lui Dinu Adameşteanu, care fusese numit secretar al Academiei Române din Roma: ea îmi traducea în italieneşte *Omul din neguri* şi, dacă avea să apară, eu aveam să-i plătesc traducerea. Cum cartea îi plăcea, a tradus-o destul de repede, aşa încât am trimis-o la Bompiani. Din păcate manuscrisul mi-a fost înapoiat iar eu, descurajat, convins că romanul nu era un gen pentru mine, m-am retras în poezie şi în nuvelă. Ar fi trebuit, aşa cum am făcut mai târziu cu *Dumnezeu s-a născut în exil*, refuzat şi el de mai multe edituri, să-l expediez altui editor, însă o astfel de hotărâre nici nu mi-a trecut prin cap. Mulţi ani mai târziu, abia prin 1970 sau 71, m-am hotărât să fac o experienţă şi am trimis cartea editorului meu de la Barcelona, care l-a publicat imediat şi a vândut foarte repede trei ediţii. Deziluzia, în 1946, a fost aproape distrugătoare, mai ales că rima în timp cu altă catastrofă: poate că era tot prin martie sau aprilie, când un prieten de la Legaţia din Roma mi-a telefonat ca să mă anunţe că fusesem judecat de un tribunal „al poporului" şi condamnat la muncă silnică pe viaţă, pentru că fusesem senator şi director de bancă (posturi ocupate de tatăl meu) şi legionar (un văr al meu fusese legionar şi a făcut multă închisoare pentru asta); singura acuzaţie adevărată era aceea de a fi scris câteva articole contra aliatului nostru natural, cum se spunea pe atunci, adică Rusia sovietică. Era cam puţin pentru o atât de destrăbălată condamnare. Nu pot spune că vestea nu m-a mişcat. Ştiam ce însemna o astfel de condamnare într-un astfel de regim, mă vedeam în temniţe grele, cu lanţuri la picioare, spărgând piatră sau sare sau lucrând la canal, însă viziunile treceau repede şi îmi venea să râd. Cum era posibil? În ce lume trăiam? Cum şi de ce căzuse România într-o astfel de sinistră capcană? Nu mai exista nimeni capabil de a repara

injustiţia? Nicio ţară, niciun tribunal, niciun geniu? Cum se putea explica faptul că zeci de milioane de oameni, români, polonezi, cehoslovaci, unguri, bulgari, germani, ca să nu mai vorbim de bieţii locuitori ai Ţărilor Baltice, sau de ruşii robiţi încă din 1917, erau obligaţi să trăiască aşa cum nu voiau? Cine a instituit această dezordine? Asta e întrebarea pe care nu şi-o punea nimeni în 1945, aşa cum nici acum nu şi-o pune nimeni, o jumătate de secol mai târziu, când nimic nu s-a schimbat decât spaţiul dezordinii devenit tot mai vast şi mai iremediabil.

De fapt vestea condamnării nu mă afecta în niciun fel. Încercam să mă conving că era ceva foarte grav şi, cu ajutorul imaginaţiei, construiam modele penale care nu aveau nicio atingere cu realitatea. Nu eram vinovat, dimpotrivă aveam meritele mele în faţa istoriei, pentru că mă opusesem întotdeauna posibilităţii comuniste, eu şi întreaga mea generaţie, însă, împotriva voinţei noastre, mai mult decât majoritatea, ni se impusese un guvern şi o societate pe care o respingeam atât eu cât şi toţi ai mei (mă refer la familie şi la neam) cu o energie, o scârbă existenţială şi o nevinovăţie de care nimeni nu ţinea seama. Atât la Yalta cât şi în alte părţi de tristă aducere aminte pentru popoare, trei descreieraţi dăduseră după-războiului o soluţie absolut antinaturală, cu unicul scop, îmi închipui, de a experimenta pe pielea popoarelor. Unele aveau să reziste, altele nu. E posibil chiar, din motive neînţelese, sau abia schiţate pe harta destinului, ca poporul român să fi fost, încă de pe atunci, supus unui proiect de genocid, eşalonat pe decenii de durată, proiect azi în plină desfăşurare. E posibil chiar ca toate popoarele care formau un zid de apărare, la Est de Occident, pe franja de pericole din totdeauna şi care rezistaseră cu succes până atunci – românii, polonezii şi popoarele baltice – să fi făcut parte din acel proiect, încă de la Yalta. Istoria lor de atunci şi până azi nu e decât o desfăşurare destul de limpede a unor măsuri, a unor legi, a unor fărădelegi, a unei politici într-un cuvânt destinate a le elimina din istorie, pentru ca Occidentul european să cadă mai uşor pradă unei decadenţe şi apoi unei distrugeri pe

care, de capul lui, nu ar fi acceptat-o poate prea uşor şi din care, probabil, s-ar fi putut salva la un moment dat. Datorită unui „salvator cu sabie", cum numeşte Toynbee fenomenul, sau datorită unui curent de idei sau unei reforme religioase, Europa ar fi putut renaşte la un moment dat, la adăpostul, azi ca şi în alte ocazii, zidului omenesc reprezentat de popoarele din centrul de pericole al lumii, din ale cărui cărămizi fundamentale făcea parte şi România. Există momente privilegiate în care popoarele se manifestă la umbra divinităţii, altele, sumbre şi urâte, în care se integrează într-un fel de voinţă diabolică şi îşi fac din Rău un fel de a fi. Peste consideraţii de tip politic, prea debile ca să le mai pot lua în seamă după atâţia ani de experienţă şi meditaţie, cealaltă faţă a lucrurilor mi se pare singura posibilă. Între Bine şi Rău, nu în sensul manicheic ci în cel creştin al tuturor aspectelor lumii, războiul nu s-a terminat încă. Condamnarea mea, ca şi aceea a poporului român, dădeau într-un fel socoteală.

Era o după-amiază călduroasă, de început de iunie. Am coborât amândoi către Poarta San Francesco, am ieşit din oraş, am luat-o pe un drum pe sub ziduri, cu valea într-o parte, cu zidurile neverosimile drept în sus, între noi şi cer, în cealaltă. Am mers până în dreptul unei ferme, unde am intrat şi am cerut voie să culegem struguri şi smochine. Ţăranul, pentru o sumă de bani mai mult simbolică, ne-a lăsat să intrăm, am cules într-o basma câţiva ciorchini şi vreo două duzini de smochine, pe care le deşurubam cu abilitate de pe cracă, am ieşit iar în drum şi ne-am continuat calea către Santa Chiara. Înainte de a reintra în oraş, prin Porta Romana, ne-am oprit la un izvor, am spălat strugurii şi smochinele şi le-am mâncat împreună, cu o senzaţie foarte ciudată în gură şi în suflete. Era totul atât de imposibil de bun şi de frumos, peisajul ca şi fructele, şi noi atât de uniţi în fericirea noastră, încât simbolul putea anunţa furtună. De mai multe nuanţe. Într-adevăr, pentru a începe, nori grei se adunau dinspre apus, poate că dinspre Nord. Ne-am grăbit să ne întoarcem acasă unde, din balcon, am asistat la dezlănţuirea celei mai teribile furtuni din viaţa mea. Înainte de a începe să plouă, norii se

făcuseră negri, cu nuanţe vinete pe alocuri, rupţi din când în când de fulgere galbene care aduceau până la noi un vag miros de pucioasă. Tunetele erau atât de puternice încât parcă făceau să tremure zidurile ca la cutremur. Auzeam ca în copilărie, la ţară, găini şi raţe care se adăposteau cotcodăcind şi măcăind speriate, cu o clipă înainte ca potopul să cadă peste vale. Nu-mi puteam lua ochii de la prăpăd.

Apoi, curând după aceea, ne-a venit vestea că un colonel român se afla în Italia, trimis de cei de la Bucureşti ca să-i adune pe exilaţi şi să-i aducă în Ţară, cu sau fără voia lor. Ce era de făcut? M-am dus, împreună cu Alecu Gregorian, la părintele Morariu şi ne-am sfătuit cu el. Nevestele au plecat la Roma iar noi, către seară, aveam să ne refugiem în două chilii, la ultimul etaj al seminarului franciscan, în aşteptarea unei lămuriri. Când s-a închis poarta peste mine şi m-a despărţit de stradă, mi-am dat seama că altă etapă se terminase şi un nou început mă aştepta în partea cealaltă. Ne sculam dimineaţa în zori, ne luam micul dejun în sala de mese a tinerilor seminarişti, prânzeam tot acolo, părintele Morariu stătea de vorbă cu noi când avea timp, nu ne puteam mişca din chilii ca să nu ştie nimeni de prezenţa noastră. Într-un cuier se afla o haină călugărească în aşteptarea evenimentelor. Dacă ar fi venit cineva să ne caute, poliţia sau membri ai partidului comunist italian, colaboratori ai colonelului, atunci ne-am fi îmbrăcat în franciscani şi am fi ieşit imediat pe poarta de sus, seminarul având o intrare pe Via San Francesco şi alta la etajul şase, care dădea pe altă stradă, având în vedere că oraşul era clădit, ca şi Genova, pe coline. Intrările şi deci porţile se aflau una pe strada de jos şi alta pe strada care corespundea cu înălţimea de sus a casei, pe altă stradă. De acolo am fi fost duşi la o mânăstire franciscană, undeva în Toscana. Însă n-a venit nimeni. Scriam o nuvelă pe care de altfel am terminat-o repede, apoi am început să mă plictisesc. Refugiul mi se părea oarecum absurd, aşa încât, într-o seară, mi-am luat rămas bun de la părintele Bonaventura Morariu şi de la Alecu iar a doua zi dis-de-dimineaţă am luat autobuzul de sub Poarta San Pietro şi am plecat spre Roma, cu orice risc. Eram neliniştit,

nu din cauza pericolului eventual pe care aveam să-l înfrunt, ci din alt motiv: simţeam cum paradisul de la Assisi luase sfârşit şi că intram în furtună. Şi aşa a fost. Totul fusese o falsă alarmă, ne-am întors la Assisi, unde am mai rămas până în toamnă, când banii prost investiţi – o sumă foarte mică, însă care ne permitea să trăim în pensiunea Colettinelor – ne-au fost furaţi, ne-am trezit de pe o zi pe alta singuri pe lume şi lipsiţi de mijloace, am primit din Ţară nişte bani şi, în loc să rămânem la Roma şi să căutăm o soluţie, am plecat în nordul Italiei, la Arnaz delle Gioie, satul lui Pietro, într-un fund de vale morocănos, la un han, unde o rudă a grădinarului ne-a închiriat o cameră sumar mobilată şi unde, din cauza frigului, eram invitaţi să mâncăm în bucătărie, la o masă numai pentru noi doi, între maşina de gătit şi uşă. Camera noastră era încălzită de o sobă de fier care, când nu mai avea flacără în ea, se răcea ca o piele de broască. Ziua ne plimbam pe un drum printre nuci, între Arnaz şi Châtillon, unde mergeam în fiecare zi, la poştă, în aşteptarea unui mandat poştal care să ne permită să ne întoarcem la civilizaţie. Cum mandatul întârzia, ne-am îndreptat într-o zi spre Aosta, unde am căutat de lucru, soţia mea ca profesoară de franceză la o şcoală sau liceu de călugăriţe, eu ca orice oriunde. Am vizitat şi câteva camere care erau de închiriat, ieftine şi mizere, pe care le visez şi acuma uneori, în coşmare lente, chinuitoare, în care viaţa de căutare de atunci ia aspecte de tortură fără sfârşit şi unde cameră după cameră formează un fel de pelerinaj infernal. Nu era nimic de făcut. *Un kaki, una mela, un po' di formaggio?*, întrebarea pe care ne-o punea în fiecare zi, la prânz şi seara, gazda noastră, devenise un fel de refren aproape comic, aproape tragic, pentru că din acel desert sărăcos ne trăgeam sucul zilelor. Când au sosit banii aşteptaţi, ne-am îndreptat spre Genova, încă obsedată de rănile războiului, apoi am plecat la Florenţa, unde locuia ambasadorul Comneni. Nu-mi mai aduc aminte ce căutam acolo, de ce la Florenţa şi nu la Napoli sau la Veneţia? Ce căutam în fond, când totul era pierdut afară de onoare, cum ar fi spus Francisc I după bătălia de la Pavia.

Am intrat într-o noapte la un cinematograf, la Genova, o sală improvizată, ascunsă de după nişte ruine. Mă gândeam, în timpul filmului: dacă în acest moment s-ar prăbuşi ruinele peste noi, cum nimeni nu ne ştia de urmă, am fi dispărut pentru totdeauna, în necunoscut. O senzaţie ciudată, de anonimat şi inutilitate ontologică m-a cuprins atunci, pe care n-am mai încercat-o niciodată, nici chiar în momente mai grele; nu ştiu însă dacă am mai trecut vreodată prin momente mai grele, vreau să spun mai goale de sens vital şi de perspective.

La Florenţa am ajuns înainte de Crăciun. Era frig, eram obosiţi, ne legam de o speranţă atât de firavă încât nici nu credeam în ea. Am tras la hotel Minerva, lângă gară, am dormit foarte bine, în paturi civilizate, însă atât de scumpe pentru punga noastră, încât a doua zi ne-am mutat la o pensiune, parcă se chema Morandi, în spatele Domului, în Piaza dell'Annunziata. După miezul nopţii, o pală de vânt a deschis fereastra drept peste noi. Parcă cineva îmi dădea o palmă, chiar şi natura parcă se pusese împotriva noastră, tremuram de frig şi de indignare în timp ce închideam cu greutate geamul care rezista. Cred totuşi că am avut noroc, în limitele imposibilului care ne înconjura. Am dat de Comneni, care ne-a invitat la masă, în casa lui, numită Villa Macchiavelli, la San Domenico, unde gerul era învins de o sobă de cărbuni instalată chiar în faţa căminului, prin gura căreia fusese băgat un burlan, care trăgea zi şi noapte. Toată viaţa familiei, fostul ambasador, soţia lui şi fiica lor, se desfăşura în faţa focului. Vila avea în faţă o vedere superbă către Florenţa, aproape tot atât de vastă şi cuceritoare ca şi panorama de la Fiesole. Am fost duşi şi aduşi de maşina ambasadorului, care avea dreptul să poarte steagul României, privilegiu pe care-l obţinuse de la primărie, pentru că intervenise pe lângă comandamentul german ca să nu fie distrus oraşul în timpul retragerii către Nord. Împreună cu consulul elveţian, Comneni fusese numit cetăţean de onoare. Abilitatea şi inteligenţa politică, poate că şi economică, a acestui personagiu, erau impresionante. Eu n-am să încetez niciodată a-l admira pentru felul cum se purtase în momentul cedării Transilvaniei.

Tot atunci am cunoscut pe inginerul Roger Slăniceanu şi pe profesorul Caragaţă, cu familiile lor, în compania cărora am petrecut Crăciunul, Anul Nou, Paştele, duminici de mese împreună şi de plimbări pe colinele din jur. Erau oameni calzi şi prietenoşi, care ne-au făcut mai uşor acel timp de adaptare şi nesiguranţă. Tot prin ei am dat de o pensiune şi mai ieftină, pe Viale Michelangelo, urcând către Piazzale, o pensiune de surori de astă dată germane. Preotul care stătea în gazdă la ele mi-a împrumutat *Narcis und Goldmund* de Hermann Hesse, autor pe care nu-l cunoşteam şi care începuse să fie foarte cunoscut şi tradus. Romanul mi s-a părut foarte potrivit stării sufleteşti pe care o traversam, pentru că istorisea o viaţă de sculptor situată într-un permanent exil, disperat de căutare, şi care îşi afla portul ultim al cunoaşterii de sine întorcându-se de unde plecase, ca să scoată din piatră un chip al Fecioarei. Vasta călătorie prin lumea exterioară nu-i servise la nimic, în timp ce întoarcerea reprezenta atât reluarea de contact cu locul originar, cât şi cu viaţa adevărată, care e cea dinăuntru, dominată de cunoaşterea definitivă, care nu poate fi decât religioasă.

A fost o epocă de evidentă perfecţionare, ca şi cea de la Assisi, dar şi de ieşire din singurătate. Dimineţile mergeam la Biblioteca Naţională unde studiam viaţa lui Cola di Rienzo, despre care voiam să scriu ceva. Sala de lectură nu era încălzită, aşa încât citeam cu mănuşi, mă mai mişcam din când în când, însă nu rezistam mai mult de două ore. Ieşeam, cu nasul şi cu picioarele îngheţate, mă duceam la Via de' Neri unde îmi refăceam caloriile cu o bucată de *castagnaccio*, un fel de mămăligă făcută din făină de castane, mâncare nu pentru gurmeţi, ci pentru astâmpărarea sărăcoasă a foamei amestecate cu frig. Uneori mă încumetam să iau un pahar de Chianti, la o *mescita di vini*[39] de alături unde, printr-o mică deschizătură, într-un perete care dădea direct într-o cârciumă în care, în acest fel, nu mai aveai nevoie să intri, ţi se punea în mână

[39] Vinărie – în limba italiană în text.

felul de vin cerut. Mă înscrisesem la biblioteca Institutului Francez, de unde luam volumele din *À la recherche du temps perdu*[40] pe care le-am citit pe toate, în pat, îmbrăcat şi cu mănuşi, în zilele de ger din ianuarie şi februarie 1947. Deşi camera noastră avea un radiator, era atât de slab încălzită încât temperatura nu depăşea niciodată, nici chiar la amiază, douăsprezece grade, ca acuma în România, la patruzeci de ani de la război. Nici sufrageria nu era mai bine încălzită, însă, încetul cu încetul, masa mare din mijloc se umplea de oaspeţi şi supa ne ajuta să intrăm în normalitate şi în vorbă. Prânzul era prezidat de un medic la pensie, care stătea în capul mesei; mai luau parte o doamnă între două vârste, o cucoană scăpătată care lucra la sucursala din Florenţa a Luisei Spagnoli, două fete tinere care studiau la Universitate şi, uneori, preotul german şi sora lui, plus lume în trecere. Mâncarea era pe sponci, mai slabă decât la Colettine. Semăna cu căldura caloriferului. Nu trecea peste preţul pensiunii, care era modest şi rima cu mizeria umană a după-războiului.

Atât la pensiune, cât şi pe stradă, îmi obişnuiam auzul cu alt fel de a se vorbi limba italiană, toscana în care scriseseră Benvenuto Cellini, Dante înaintea lui, şi Boccaccio, apoi Michelangelo şi Galileo, Machiavelli şi Leonardo. Dacă un cuvânt începea cu litera *c*, urmată de *a*, atunci devenea *h. Una casa* era *una hasa*. O limbă aspră şi armonioasă în acelaşi timp, limbă de negustori, de bancheri, de războinici şi de politicieni, dar şi de filosofi şi poeţi. Limbajul politic modern, ca să se nască, trecuse prin Machiavelli, care cred că vorbea cu jumătate de gură, ca şi contemporanii lui, ca să nu spună prea mult, să nu reveleze guelfilor secrete ghibeline sau invers şi să nu termine într-o închisoare sau sub sabia călăului. Ori pe rug, întocmai lui Savonarola pe care, pe atunci, nu-l simpatizam, pentru că îl socoteam vinovat de profanări artistice. Abia mult mai târziu, când am reuşit să pun surdină pasiunii mele pentru Renaştere şi, poate cu ajutorul lui

[40] În căutarea timpului pierdut – în limba franceză în text, ciclu de romane de Marcel Proust.

Kierkegaard, să aşez estetica pe o treaptă mai jos decât religia şi chiar decât etica, am înţeles ce voise Savonarola, o republică creştină, nu demo-creştină, evident, care e contrariul creştinătăţii de a fi chiar şi în politic, ci autentic bazată pe principiile unei morale creştine devenite politică, exact contrariul a ce proclamase Machiavelli şi decât aplicau, pe acea vreme, Papa Alexandru al VI-lea şi Cezar Borgia, fiul lui. Toate aceste personagii mă fascinau, încă de pe băncile Facultăţii de Drept, când autorul *Principelui* şi modelul lui mi se păreau probabil un fel de întruchipări artistice, datorită mai ales lecturilor: Blasco Ibáñez, cu *La picioarele lui Venus*, monografia despre Machiavelli a lui Antoniade, apărută la Fundaţii prin 1934, autobiografia lui Cellini, studiul lui Burkhardt, Papini etc. Savonarola, care punea pe copii să scoată din case tablouri şi cărţi umaniste şi să le dea foc în pieţe, îmi apărea ca un eretic, un antiartist, lucrul cel mai grav posibil. Şi admiraţia mea pentru Cola di Rienzo, primul umanist şi primul om politic al Renaşterii, contemporan cu Petrarca într-o epocă în care murea Evul Mediu şi creştea către propria ei fiinţă epoca de aur a neo-păgânismului, îmi venea tot de acolo. A fost în timpul unei scurte călătorii la Roma, prin anii 1971 sau '72, când am trăit *metanoia* decisivă şi am început să mă îndepărtez de Renaştere, aşa cum, mai târziu, şi pe aceeaşi lungime de undă, m-am rupt de impresionism.

*

A fost o iarnă atât de grea încât a îngheţat Arno, unii copii îl treceau călcând cu sfială pe gheaţa groasă care-l acoperea între podurile dărâmate, dintre care se salvase numai Ponte Vecchio. M-am încumetat într-o zi şi i-am telefonat lui Papini. Mi-a spus să trec imediat pe la el. Mă aştepta în poarta casei de pe Via Guerrazzi, fără palton pe el, înalt şi drept, cu părul castaniu răvăşit pe frunte, un om încă tânăr. M-a privit fără să mă vadă bine, prin ochelarii de miop înaintat în dioptrii şi m-a poftit în camera lui de lucru. S-a aşezat la masă şi mi-a dedicat un exemplar din *Lettere agli uomini del*

Papa Celestino VI[41], care tocmai apăruse. Scria încet, cu ochii lipiţi de condei, parcă mirosea hârtia. M-a întrebat multe despre România şi literatura română, ştia bineînţeles de Alexandru Marcu, trecea apoi la Sartre, despre care avea o părere foarte proastă, îmi spunea cum venea în fiecare dimineaţă la el câte un tânăr din gruparea „Ultima" ca să-i citească, pentru că el nu mai avea ochi pentru lectură, îi uzase citind tot ce cuprindeau bibliotecile din Florenţa. Era la curent cu tot ce apărea în lumea occidentală. Îmi cerea să-i aduc ceva de mine, versuri sau proză, şi-mi promitea să mă prezinte celor de la revistă unde, spunea, aveam cu siguranţă să colaborez. Fu astfel cum intrai în legătură cu Adolfo Oxilia şi cu Bruno Nardini. Toţi colaborau cu pseudonime răsunătoare, luate din legende şi din cărţi, Papini însuşi scria sub pseudonim, într-un fel de încercare medievală de a renunţa la gloriile personale şi de a putea lupta pe terenul spiritului, dezbrăcat de ambiţii, într-un timp ultim care dădea revistei un nume oarecum apocaliptic, foarte potrivit cu nuanţele profetice ale lumii. Intraserăm în a doua jumătate a secolului şi deci ne apropiam de anul două mii. Deosebirea cu anul o mie era mare, cel puţin văzută pe deasupra, însă spaima, după explozia bombei atomice la Hiroshima, începea să ia, în fiecare suflet, forma ciupercii sub care se stinseseră mii de oameni, ca într-un fel de primă încercare a ultimităţii.

Mergeam să-l văd destul de des. I-am dus mai multe poezii şi fragmente de proză, traduse de mine în italieneşte, pe care probabil că le-a citit, pentru că mi-a spus într-o zi să am încredere, să scriu cât mai mult, pentru că aveam să fiu unul din romancierii cei mai reprezentativi ai secolului. Eu mă gândeam la înfrângerea de la Bompiani şi nu înţelegeam prea bine ce voia să-mi spună şi cum ajunsese la acea concluzie, însă probabil că aveam înscrisă pe faţă o umbră de durere atât de clară, încât ea constituia pentru Papini un fel de garanţie literară pentru viitor. Oricum, am plecat de la el cu aripi noi pe umeri.

[41] Scrisori către oamenii Papei Celestino al VI-lea – în limba italiană în text.

Am fost pe punctul, în două împrejurări, să rămân poate pentru totdeauna la Florenţa: întâi, am plătit un anunţ în *La Nazione*, cu răspunsul la ziar, cum că dădeam lecţii de limba franceză; câteva zile după apariţia anunţului, m-am prezentat să culeg răspunsurile, o primă recoltă a unei viitoare posibilităţi de lucru şi de stabilire, dincolo de nesiguranţa exilului. Domnişoara de la ziar a căutat imediat printre scrisori şi a venit cu un teanc atât de voluminos, încât depăşea orice speranţă; mă şi vedeam, într-o clipă de iluzie, profesor de franceză particular, lipsit de griji, cine ştie ce se mai putea întâmpla pe această cale, poate o colaborare cu Institutul Francez; m-am uitat la prima scrisoare: nu era pentru mine; a doua la fel; întregul teanc era destinat altuia; înapoiai deci răspunsurile, domnişoara respectivă greşise de *andrisant*, căută din nou cu mai multă băgare de seamă: nu era nicio scrisoare pentru mine. NICIUNA. A doua şi a treia zi la fel. Nimeni nu voia să înveţe limba franceză la Florenţa, probabil ca urmare a înfrângerii de la Barletta (în anul 1503 treisprezece cavaleri italieni îi provocaseră la duel pe treisprezece cavaleri francezi, învingându-i, într-un fel de mini-bătălie care a rămas celebră în istoria şi în literatura italiană sub numele de *La sfida di Barletta*). Al doilea: murise de curând bibliotecarul uneia din cunoscutele biblioteci din Florenţa şi Papini îmi promisese că avea să intervină ca acel post să-mi fie dat mie. Însă, bineînţeles, nu s-a ales nimic din acea posibilitate, în primul rând pentru că nu eram italian. Am rămas, deci, cum s-ar spune, pe drumuri.

Una din salvările imediate a fost colaborarea la revista *Il Perseo* pe care o scotea o tânără florentină, fata unui bogătaş, nu-mi mai aduc aminte cum o chema, însă articolele mele erau foarte bine plătite, ca să aflu, abia în 1957, când m-am întors la Florenţa ca să asist la un congres, că Nardini şi alţi tineri colaboratori renunţau la plata articolelor lor ca banii corespunzători să-mi fie trecuţi mie. Cu Bruno Nardini mă vedeam des, ca şi cu alţi colaboratori de la *Il Perseo* şi de la *Ultima* (Silvano Giannelli, de pildă), ne plimbam prin oraş, eram iniţiat în secretele acestei cetăţi de piatră, de culori şi de

vis, care atârna atât de greu în cultura Europei. Prin Papini l-am cunoscut pe Piero Bargellini, care fundase şi condusese ani de zile revista *Frontespizio*, una din publicaţiile literare cele mai de seamă dintre cele două războaie, critic de artă, istoric, autor a unor vieţi de sfinţi toscani (San Filippo Neri, printre alţii), un scriitor concentrat pe miracolul artistic şi spiritual florentin; în 1964 sau '65, când noi ne mutaserăm din nou la Madrid, Bargellini ajunsese primarul Florenţei, când a avut loc teribila inundaţie (consecinţă a ceea ce sienezii de pe vremuri numeau *il mal governo*), ale cărei ape au pătruns până în depozitele de cărţi ale Bibliotecii Naţionale. Îmi aduc aminte de o plimbare cu Bargellini în cartierul de lângă Palazzo Pitti, pe străzi pline de urme şi simboluri, pe care el mi le explica cu amănunte; şi de alta, la Palazzo Riccardi, unde a interpretat faimosul tablou al lui Benozzo Gozzoli cu venirea împăratului bizantin la Conciliul de la Florenţa, pe timpul lui Lorenzo de Medici. Tot atunci l-am cunoscut pe Nicola Lisi, funcţionar la primărie, unul din marii prozatori italieni, autor al unei cărţi clasice, *Diario di un parroco di campagna* (1942), carte cu îngeri, scrisă la alt nivel decât textul celebru al lui Bernanos, purtând acelaşi titlu. Mă vedeam uneori cu Mario Luzzi, Carlo Betocchi, Margherita Guidacci, Alessandro Parronchi şi chiar pe Eugenio Montale l-am vizitat o dată ca să-i iau un interviu.

Încercam să mă adun din ruinele romancierului. Plănuiam o carte despre toţi scriitorii care coborâseră în Italia, de la Evul Mediu încoace, un fel de studiu-antologie şi citeam deci călătoriile în Italia ale lui Montaigne şi Goethe, probabil şi altele de care nu-mi mai aduc aminte. Continuam să iau note la Bibliotecă despre viaţa lui Cola di Rienzo, însă nimic nu prindea formă decât versurile şi proiectele care mişunau în mine fără sens şi fără lucire de înfiripare. Am plecat, cred că era începutul lui iulie 1947, împreună cu Lisi, la o petrecere, într-un sat de pe Arno, între Florenţa şi Pisa. Se numea San Miniato al Tedesco, aşezat pe o colină, într-un loc pitoresc, plin de amintiri istorice, ca toate locurile din Italia. Pe acolo trecuse un împărat, în drum spre încoronare şi de acolo era

originară familia Buonaparte, înainte de a emigra în Corsica. Există şi acum o placă pe casa unde Napoleon s-a întâlnit cu un unchi, care nu era de acord cu politica de invazii a generalului; se pare că scena dintre ei a fost violentă şi foarte neplăcută pentru viitorul împărat. Eram invitaţi la inaugurarea unor reprezentaţii teatrale, în piaţa din centru, care continuă şi acuma, după atâţia ani. Stagiunea era inaugurată cu o piesă de Henry Ghéon, la a cărei reprezentare, în aer liber, venea să asiste lume din Florenţa, printre care şi Comneni. După spectacol eram poftiţi acasă la pictorul Dilvo Lotti, unde cina a durat până târziu după miezul nopţii, într-o sufragerie imensă, plină de lume şi de bunătăţi de tot felul, al căror gust aproape că-l uitasem. Era ca pe vremuri, în Ţară, la o nuntă sau la o vânătoare, cu tăvi de fripturi care treceau de la o masă la alta, cu vin de culoarea nopţii, cu pâini scoase parcă din cuptoarele lui Pantagruel, cu vorbă multă bogăţia omului, aşa cum e numai în Italia. Am fost invitaţi, atât eu cât şi Lisi, să petrecem noaptea pe loc. N-am dormit până la ziuă, pentru că am stat de vorbă cu tovarăşul meu de dormitor, undeva într-o cameră pierdută în acea casă făcută parcă pentru trei familii, un sculptor dintr-un sat din apropiere. Se numea Marconcini. Nu l-am mai văzut de atunci, însă convorbirea cu el, prin întuneric, era oarecum întemeietoare, în cadrul relaţiilor mele cu omul italian. Am devenit prieteni dintr-o dată, ne făceam confidenţe ca şi cum ne-am fi cunoscut din totdeauna, vorbeam de artă şi de istorie, de exil şi de război. Când vaporul abia se desfăcuse de ţărm, la Genova, în februarie 1948, am primit pe bord o telegramă de la Marconcini, urându-ne drum bun şi fericit început de viaţă nouă. Emigram către Argentina, unde, curând după sosire, am primit de la amicul toscan patru desene în cărbune reprezentând peisagii din San Miniato al Tedesci, pe care le-am păstrat, înrămate la Buenos Aires, de-a lungul atâtor ani, ca pe un fel de mărturie a unei prietenii care n-a mai avut nevoie de nicio revedere ca să rămână aceeaşi. Le-am atârnat pe pereţii de pe scara care coboară din biblioteca mea de acum către etajul întâi al casei din Villalba, care e ca un fel de turn simbolic din vârful căruia pot contempla până departe peisajul destul de întins al vieţii mele, devenită carte de Memorii.

A doua zi am ieşit în soarele de la San Miniato, în tovărăşia lui Marconcini şi a lui Dilvo Lotti şi am cunoscut străzile medievale, bisericile, peisajul încântător, plin de coline, de măslini, de chiparoşi şi de smochini, colinele toscane pe care le-a pictat Ardengo Soffici. În biserica de la San Francesco cineva m-a prezentat lui Jacques Maritain, pe atunci ambasador al Franţei pe lângă Sfântul Scaun. Am stat mult de vorbă cu el în umbra bisericii, emoţionat de o întâlnire neprevăzută cu un gânditor pe care aveam să-l citesc cum trebuie abia la Buenos Aires, când îi cumpăram cărţile la o librărie pe Calle Florida. Întors la Florenţa, am scris un interviu cu Maritain, pe care l-am trimis imediat la un săptămânal care apărea la Lausanne şi se chema *Servir*. Mi se părea că dacă interviul meu apărea acolo, existenţa noastră era asigurată şi poate chiar o emigrare în Elveţia. Am lăsat să treacă timpul necesar, apoi, într-o plimbare în centru, am cumpărat revista, am răsfoit-o tremurând: articolul nu apăruse. Disperat şi dezamăgit, am închis ziarul şi, aproape fără să bag de seamă, mi-am aruncat o privire pe pagina întâi, unde era imposibil să apară colaborarea unui necunoscut. Surpriză: numele meu figura alături de al lui Maritain, pe prima pagină. A fost, cred, una din clipele cele mai încărcate de bucurie şi speranţă din viaţa mea. Însă nimic nu s-a ales nici din acea iluzie. Am mai trimis o colaborare, am scris de mai multe ori, cerând să mi se expedieze banii pentru interviu. Însă a fost inutil. N-am mai primit niciodată un răspuns.

Într-o duminică dimineaţa, treceam pe malul râului, cam în dreptul unui turn care se chema *della Zecca*, al fostei monetării, când câinele unui trecător a căzut printr-o spărtură în marginea cheiului, nu în apa care era departe, scăzută de secetă, ci pe malul nisipos. Însă stăpânul s-a speriat sau s-a supărat pe câine, pentru că nu-l ascultase şi i-a spus, în chip de insultă: – Bischero! Cuvânt încărcat de istorie, pentru că, în timp ce Brunelleschi clădea cupola peste catedrală, toate familiile nobile şi bogate din Florenţa dădeau bani pentru ca opera să poată fi dusă la capăt, afară de familia Bischeri

(mi-am dat seama, atunci când am înțeles ce era într-adevăr catedrala de la Florența, un nonsens, o cupolă antică, vreau să spun de Renaștere, așezată peste o clădire medievală, gotică, o căciulă pe un genunchi). Însă numele celor care nu contribuiseră la gloria orașului fusese schimbat în poreclă și însemna *prost* sau *netot*, insultă tipic florentină. Scriam peste tot, în căutare de lucru, trimiteam colaborări la reviste americane, una din ele se numea *Red Book*, al cărei *art editor* era cineva cu nume românesc, un om politicos care mi-a răspuns, însă nu mi-a publicat nuvela. Aveam mai mult succes la revistele italiene, care, de altfel, plăteau cu punctualitate.

Mi se părea fantastic să locuiesc în orașul unde atâtea genii făuriseră imaginea omului modern, să fac doi pași și să intru la San Marco, ai cărui pereți străluceau sub culorile lui Fra Angelico, sau să trec, în Piazza della Signoria, pe locul unde fusese martirizat Savonarola, ori să calc pe urmele lui Michelangelo, ale lui Dante și Galileo, să pășesc din Evul Mediu în Renaștere ca dintr-un cartier într-altul. Nici relația cu Papini nu era mai puțin miraculoasă. Din păcate slăbiserăm iar, din cauza lipsei de mâncare, mai bine zis din cauza mâncării insuficiente. Cumpăram în fiecare zi o jumătate de litru de lapte în plus și ne cântăream pe la farmacii, ca să vedem dacă am recuperat ceva. Ne uitam îndelung la vitrinele din centru, în special la cofetării și la restaurante, ale căror prețuri erau inaccesibile pentru punga noastră. A venit odată la pensiune o scriitoare daneză, Else Kornerup, soția bibliotecarului regal din Copenhaga și, într-o seară, ne-a invitat la masă, un adevărat festin de macaroane și carne. Altă dată cineva ne-a invitat la cofetăria din fața Palatului Signoriei, la prăjituri și înghețată. Magazinele se umpluseră cu încetul de lucrurile normale ale timpului de pace, afară de buzunarele noastre. Nu invidiam însă pe nimeni, aș fi vrut numai să scriu o carte mare și nu știam că începuse să se scrie singură, din clipa însăși în care exilul îmi separase viața în două.

Era primăvară, poate curând după *Maggio Fiorentino*, când piața și împrejurimile se umpluseră de azalee, roșii, albe, roze, poate, zic, curând după aceea, pentru că nu era nici frig nici cald și am putut deci să stau liniștit și să ascult. Piața din fața Perseului cellinian se afla plină de lume și cineva vorbea din Loggia dei Lanzi, chiar de lângă capodopere, înconjurat de ele, ceea ce nu-l împiedica să rostească un discurs absurd, cretin, uns cu o demagogie atât de simplistă și dezgustătoare încât am întrebat pe cineva cine era oratorul. – *E il segretario del partito socialista, Pietro Nenni.* N-ascultasem niciodată o asemenea înșiruire de baliverne. Lumea aplauda, în timp ce steagul roșu al partidului comunist, învingător la alegeri, fâlfâia pe turnul medieval, deasupra pieții prin care trecuseră, către realizările lor fără cusur, prietene ale omului, artiștii Florenței de altă dată. Mi se părea că oratorul, cu fiecare cuvânt, arunca o insultă în spatele artiștilor nevinovați, pe care acele cuvinte tindeau nu numai să-i înjosească, dar și să-i distrugă. Era, într-adevăr, *La nausée*[42], însă în alt sens decât cel marcat de alt mare distrugător de omenie din secolul nostru.

Am plecat din Florența la timp, dacă acea fugă fără sfârșit avea vreun timp. Îmi era imposibil să găsesc de lucru, am trecut atunci prin zile atât de angoasante încât îmi revin în visuri și retrăiesc clipele de atunci cu aceeași intensitate de coșmar. Suntem singuri pe lume și nu mai avem nimic, nici bani nici speranțe, nici vreo posibilitate care să ne scoată din cădere.

Tremuram pe dinăuntru ca într-un frig bolnăvicios.

*

La sfârșitul lui octombrie 1947 am descins din tren în gară la Stresa, de unde am luat o trăsură care să ne ducă la noua adresă, pe Via alla Chiesa, nu departe de centru, unde avea să ne găzduiască alt refugiat ca și noi, cu doi copii mici în plus. Mihai și Suzi Dimitriu trăiau acolo de câteva luni, ea era austriacă și mama ei, care locuia în Elveția, le trimitea

[42] Greața – în limba franceză în text; e vorba de romanul filosofic *La nausée* de Jean-Paul Sartre.

lunar o sumă destul de modestă din care abia reuşeau să-şi ducă zilele. Mihai îşi luase la Roma doctoratul în economie politică. Aveam o cameră cu un pat, mâncam împreună din ceea ce fiecare izbutea să agonisească în timpul zilei, în special orez şi o supă pe care învăţasem să o fac foarte bine şi în care, uneori, lăsam să cadă o bucată de slănină, în momentele de belşug. Atunci am colaborat o dată la săptămânalul *Gente* de la Milano cu un articol despre procesul lui Maniu şi am încasat şase mii de lire, ceea ce era fabulos. O duceam aşa de strâns cu banii, încât uneori trebuia să plec pe dealuri, după castane. Păduri întregi care îngălbeneau sub soarele de noiembrie. Prin iarba pe jumătate uscată le căutam cu degete sângerânde, înţepat de ghimpii neomenoşi, mă aplecam, le dezghiocam cu băgare de seamă însă fără meşteşug, uneori îmi cădea în cap o castană desprinsă de sus şi mă supăram pe pom, parcă supus nu numai unei munci dureroase, dar şi unei insulte. Mă opream din căutat şi mă uitam către lac, albastru şi neclintit în amurgul de toamnă, înconjurat de munţi şi de vile cu grădinile încărcate de hortensii, până departe, la Cannobio şi chiar la Locarno care, de pe coasta elveţiană, către Nord, părea primul pas către un paradis prohibit. Mă întorceam acasă cu sacul plin, fierbeam castanele şi stăteam de vorbă în jurul lor, ca la o cină regală. Luam uneori vaporaşul şi vizitam Isola Bella, suprapopulată de statui manieriste, haotice, parcă încercând crearea unui univers paralel, dincolo de frumuseţe şi de ordine, un cosmos antiplatonic, alteori ajungeam până la Cannobio, unde, plimbându-ne în afara oraşelului, trecând pe lângă o carieră de piatră, am văzut ieşind dintre pietre şi stânci perechea de îndrăgostiţi cea mai urâtă posibilă, doi monştri parcă născuţi din imaginaţia sculpturală de pe insulă. Totuşi se iubeau, mână în mână coborau către centru, surâzând, cu o uşoară intenţie psihosomatică de înfrumuseţare pe obraze, însă care, dintr-un motiv necunoscut, dăduse greş. Iubirea nu reuşise să le transfigureze masca.

Încercam în toate părţile o scăpare către normal. La Milano căpătam uneori bilete la Scala, de la Ionel Perlea care începuse să dirijeze opere şi concerte, cu succes, locuia cu

soţia lui, Lisette, la o pensiune pe lângă Dom. Tot la Milano ne vedeam uneori cu tenorul George Mihail, care fusese în Ţară şi se întorsese căsătorit cu o tânără cântăreaţă, un fel de simbol viu al frumuseţii feminine româneşti, devenită mai târziu una din vocile cele mai celebre ale operei internaţionale, Virginia Zeani, o apariţie într-adevăr de muzică metamorfozată în femeie. Îl întâlneam şi pe Eugen Coşeriu, care, pe atunci, era gazetar şi colabora la un ziar de după-amiază, *Corriere Lombardo,* unde a încercat în van să-mi plaseze un articol. Era căsătorit cu o uruguaiană şi puţini ani după acea perioadă turbure a anilor de după război, când toţi ne căutam locul pe unde să ne întoarcem la perfecţiunea din noi, a emigrat la Montevideo unde şi-a început strălucita carieră de lingvist. Ne duceam destul de des la Consulatul României, unde ne ţineau la masă Anghel şi Coca Voicu. Fuseseră cu noi în lagăr, apoi el reuşise să fie numit la Milano şi, deşi eu eram condamnat de regimul de la Bucureşti, prietenia noastră nu se rupsese. Când a plecat la Buenos Aires, alegând libertatea, mi-a lăsat mie cheile de la Consulat, cu rugămintea de a le trimite Legaţiei de la Roma, mi-a înmânat o sumă de bani din care am plătit ceea ce datorau pe la magazine şi Coca mi-a dat o mie de lire ca să le depun la Madonnina, în Dom. Împreună cu prietenul Florin Mironescu, cu care fusesem coleg în clasele primare, la Visarion, apoi la Sfântu' Sava, apoi la Drept şi, în cele din urmă, până şi în carieră, pentru că trecuse pe la Consulatul de la Viena, apoi se întorsese în Ţară, se îmbolnăvise, fugise trimis la un sanatoriu în Cehoslovacia, de unde reuşise să scape către Apus, împreună cu soţia şi o fetiţă de câţiva ani şi se stabilise provizoriu la Pieve Ligure, pe coasta genoveză, – împreună cu Florin am intrat în Consulat, o zi sau două după plecarea lui Voicu; am deschis casa de fier care era plină de paşapoarte, am fi putut rămâne cu ele, le-am fi putut vinde celor în căutare de un act oficial, ne-am fi îmbogăţit; stăteam în faţa acelor documente de culoare albastră, care reprezentau încă Regatul României, am făcut planuri, am râs şi am glumit în faţa unor lucruri de mâncare pe care Coca le lăsase pentru noi în răcitor, şi a unei sticle de

vin şi, în timp ce ne distram, a sunat cineva la uşă. S-a dus Florin să deschidă, am auzit o conversaţie între el şi o voce de femeie, apoi vocea lui care mă chema: – Vintilă! M-am dus să văd cine era şi ce voia, însă în faţa uşii nu mai era nimeni. Am văzut numai, în cotitura scării, două fuste care fugeau către ieşire. Abia ani după acea scenă de neînţeles, i-am descurcat firul: erau două persoane cunoscute de mine, mamă şi fată (ele însele ne-au povestit scena) care veniseră la Consulat ca să ceară un act, o ştampilă, o prelungire, însă când auziseră numele de Vintilă o luaseră la fugă, pentru că Vintilă se numea consulul de la Roma, venit de curând de la Bucureşti reprezentant al noului regim, cu care ele nu voiau să aibă de-a face...

Toate cheile le-am trimis a doua zi Legaţiei de la Roma, prin poştă şi, câteva zile după, apărea la Milano consulul Vintilă în persoană. Ziarele scriseseră între timp de fuga lui Voicu şi vorbeau de un personaj misterios care se însărcinase pe tăcute cu transmisiunea anonimă a puterilor consulare, şi care eram eu.

Tot pe atunci am cerut viza să plecăm în Franţa, însă nu ne-a sosit niciodată. Nu mai ştiu prin cine am intrat în legătură cu Octavian Roşu, care ne-a înscris pe o listă pentru Argentina, cu voiajul gratis. Am trecut şi pe alţii pe acea listă şi am început să aşteptăm. Ca să am o justificare migratorie în litera vremurilor, lucram gratis la un atelier de automobile, în Stresa, la signora Negri, în fiecare după-masă mă prezentam acolo şi învăţam să repar motoare, sub privirea admirativă a stăpânei atelierului care nu înţelegea cum un fost diplomat era în stare să se umple până la coate de unsoare. Nu cred că am învăţat mare lucru, pentru că nu aveam talent pentru acea meserie, însă am putut pune pe cererea de viză, în dreptul întrebării „ce meserie": mecanic.

Iarna la Stresa era tot atât de frig pe cât era de cald vara. *Stresa d'inverno un inferno*[43]. Mă plimbam, când nu bătea vântul, pe strada noastră, către biserică, unde era înmormântat Rosmini, marele filosof din secolul al XVIII-lea, fondator al catolicismului liberal, în ton cu timpul şi care, în timpul Revoluţiei şi în secolul al XIX-lea, atât de proaste recolte a dat Bisericii, deşi, comparat azi cu cei ce se proclamă discipoli ai lui, Rosmini apare ca un sfânt. În secole de decadenţă, însă, nici sfinţii nu se pot păzi de corupţia generală. Ajunge o scurtă alunecare către spiritul timpului ca întregul edificiu să se clatine şi să tindă a cădea. Era frig în biserică, aproape ca şi afară, întuneric, mormântul alb dădea de veste de clasicismul unui veac de imitaţii de tot felul, începeam să am o imagine întreagă despre fiecare secol în parte, după atâtea lecturi şi peregrinări. Nu-mi găseam locul în niciunul, începusem o căutare care abia la Madrid avea să-şi afle un popas, un fel de întoarcere în România prin Castilia, însă care avea să treacă încă prin multe spaţii, peste mări şi ţări de incertitudine.

Când ne-a sosit viza, am plecat amândoi spre Genova, însă cum n-aveam bani ca să tragem la un hotel, am stat câteva zile la Pieve Ligure, de unde Florin şi ai lui plecaseră spre Bruxelles şi unde apăruse un alt fost tovarăş de lagăr, doctorul Ştefan Issărescu, care reuşise şi el să fugă din Ţară, între timp. De pe acel peisaj, de pe culmile şi văile căruia marea apărea pretutindeni, încadrată între măslini, ne-am luat zborul către malul celălalt al oceanului. Când am dat de vaporul care ne aştepta în port, un fel de barcă mai mare, un vas „Liberty" cumpărat de argentinieni de la americani, ne-a apucat spaima. Nu avea mai mult de zece mii de tone. Abia pe bord am început să acceptăm inevitabilul. Totul strălucea de curăţenie, puteai cumpăra ţigări „Chesterfield" la preţuri normale şi nu la bursa neagră ca în Italia, mâncarea era abundentă şi de calitate, personalul foarte politicos, intrasem dintr-o dată într-un teritoriu peste care nu trecuse războiul. Călătoria, fără escală, a durat mai bine de două săptămâni, am traversat golful de Lyon pe o furtună teribilă, am defilat timp de ore prin faţa coastei spaniole, imaginând ce se petrecea dincolo de munţii albaştri şi necunoscuţi şi, dincolo de Gibraltar, plin de lumini suitoare, într-o noapte de sfârşit de februarie, am luat în piept oceanul cu o ciudată senzaţie de despărţire. Părăseam

[43] Stresa de iarnă – un infern; în limba italiană în text.

teritoriile unei Europe care nu ne mai voia printre ai ei, distrusă în mare parte, mizerabilă, cu patriile corupte de guverne supuse unor legi scoase din uzul tradiţional şi devenite făgaşuri legale pentru o schimbare care se numea democraţie, însă care, în Est, nu era decât o sinistră şi ucigătoare teroare oficială, iar în Vest un drum către buna stare materială şi decadenţa morală. Amândouă tehnicile politice îşi propuneau, în mod din ce în ce mai vizibil, distrugerea persoanei umane, convertirea ei la o ţinută animică văduvită de rezistenţe, transformarea în ceva satisfăcut şi nerezistent, un fel de bou legat în faţa unei iesle pline sau a unui jgheab fără apă, dincoace sau dincolo de ceea ce bătrânul, inconsistentul, vinovatul Churchill numise *cortina de fier*. Popoarele formau, aşa cum aveam să înţeleg cu timpul, un timp şi un spaţiu pentru Apocalips. Dacă aş fi fost un gnostic, aş fi crezut că omenirea încăpuse pe mâna unui demiurg răutăcios, care izgonise pe Dumnezeu sau îl îndepărtase de oameni, şi conducea cosmosul sau cel puţin planeta Terra către un sfârşit păgubos.

Am călătorit deci pe un vas de emigranţi, majoritatea sicilieni, într-un dormitor cu paturi suprapuse, ca la Mariapfarr, cu două sute de persoane în aceeaşi încăpere, soţia mea într-o cabină cu opt femei în jur. Când a început traversarea bălţii celei mari, cum îi spun spaniolii, aproape că nu m-am mai suit pe covertă, unde spectacolul imens, monoton, nemişcat al oceanului, nu-mi spunea nimica; mă retrăgeam în patul meu de la etajul doi şi citeam: *Le père Goriot* în limba germană (nu ştiu cine mi-l împrumutase) şi în special o gramatică spaniolă tipărită în Anglia pentru uzul emigranţilor. Încercam astfel să-mi fac curaj. Abia înainte de Ecuator am ieşit din bârlog. Evenimentul era important pentru că treceam de partea cealaltă a pământului, senzaţie stranie şi neliniştitoare care m-a însoţit cât timp am stat la Buenos Aires. Când a sunat clopotul ca să anunţe ceremonia, *il passo dell'Equatore*, în mijlocul unei sărbătoriri rituale de cel mai prost gust, cineva, aplecat peste bord, ne-a mărturisit că simţise ca un hop în momentul când vaporul trecea dincolo. Cum se agitau puţin apele, majoritatea călătorilor se retrăgeau în cabine, unde

vomitau ceasuri întregi, luau medicamente, înjurau pe toate dialectele divinei peninsule. Numai noi doi ieşeam pe covertă, ne ţineam de frânghii întinse pretutindeni, stăteam ore în şir cu faţa în bătaia vântului răcoritor, cu miros de aventură, ne duceam la masă, unde eram aproape singuri, mâncam din belşug, râdeam în zgomotul de farfurii şi de valuri. În golful de la Santa Catalina, furtuna era atât de puternică încât vaporul, când îşi ridica prova, părea că atinge cerul cu botul. Am asistat, în plină masă, la care nu participam decât noi doi, la drama farfuriilor cu supă pe care înclinaţia exagerată a vaporului ni le lua de la gură şi le proiecta de-a lungul mesei pustii tocmai în peretele opus, unde se făceau praf, într-o explozie de cioburi care mă exalta ca un foc de artificii. Eram singurii capabili să ne bucurăm de acest zgomotos festin. Între Montevideo şi Buenos Aires am citit fără nicio dificultate o povestire într-un număr în limba spaniolă din *Reader's Digest*, care se intitula „La garra del mono"[44]. Învăţasem spanioleşte, cu ajutorul limbii italiene şi al celei române. În iunie aveam să scriu primele poeme în spaniolă.

Inspectorii care s-au suit la bord, în port, se uitau la mine, apoi la foaia galbenă de emigrant şi mă întrebau: – Într-adevăr sunteţi mecanic? Răspundeam afirmativ. Mi-au pus de trei ori aceeaşi întrebare. Iar când ne-am dus să ne luăm bagajele, în faţa numeroaselor perechi de pantofi, care apăreau peste tot, printre pantaloni, fuste şi cămăşi, vameşul m-a întrebat: – Sunteţi dansatori de profesie? La care am răspuns tot afirmativ. – *Son ustedes Bailarines? – Si, señor.*

Fluviul din faţa ochilor, când ieşeai din port către uscat, părea un Bărăgan galben, tulbure, fără sfârşit, pentru că Rio de la Plata e atât de lat încât nu i se vede celălalt mal. Era toamnă, început de martie, iar noaptea, pe cerul străin puteam contempla Crucea Sudului, a cărei apariţie o urmărisem încă de pe vapor. O contemplam răsărind din apele emisferei antarctice, încetul cu încetul, stea după stea, configurând cea mai mare cruce a pământului, semn, parcă, de ecumenicitate

---

[44] Laba maimuţei – în limba spaniolă în text.

profetizantă. Începea pentru mine povestirea miraculoasă a Descoperirii și a Cuceririi, lectura poeților spanioli și sud-americani, descoperirea mea a Americii, intrarea în zodia cu nume spaniol, la care am aderat de la început din fundul inimii. Până și acuma, după atâția ani, „coincidența", „corespondența" cum spunea Baudelaire, mă înfioară, mă cutremură până în străfunduri, ca zilele trecute la biserica din sat, în timp ce preotul terminase slujba, ridicase potirul, amintise de sacrificiul pâinii și al vinului și de cuvintele lui Iisus care anunța prezența lui printre credincioși în acel moment mișcător și solemn, prezența lui Dumnezeu lângă sufletul chinuit al omului, apoi mâinile strânse de jur împrejur, în plină biserică, semn de înțelegere și de cuminecare profană care urma celei divine... până și acuma „corespondența" îmi ia de pe suflet parte din povară.

Începutul a fost teribil de greu. Primul post l-a găsit soția mea, la o fabrică de caramele de mentă, unde împacheta timp de opt ore pe zi bomboane verzui, făcute din cine știe ce. N-a rezistat decât o săptămână, pentru că praful de mentă îi producea astmă. Am amanetat niște bijuterii. Alergam de dimineață până seara. Aveam câteva recomandații de la ambasadorul Comneni, însă nu găseam nimica de lucru. Mi-ar fi plăcut să cumpăr un camion și să fac curse, transportând mărfuri între Buenos Aires și Rosario sau Córdoba, așa cum făcea Șerban Popp, însă n-aveam bani decât pentru a plăti o pensiune mizerabilă, pe strada Billinghurst, unde locuiam într-o cameră umedă la subsol, peste drum de bucătărie, de care ne separa un culoar, așa încât în fiecare dimineață auzeam conversația violentă dintre patroană, nemțoaică de origine și șeful bucătar, un italian bețiv care se punea la lucru cu un litru de vin în stomac. Cu o scrisoare de la Papini, pe care-l vizitasem cu câteva săptămâni înainte de plecare, către șeful departamentului de literatură italiană de la Facultatea de Litere, m-am prezentat profesorului Gherardo Marrone, care mi-a oferit imediat un *cursillo* de literatură română, de trei luni, plătit cu o sută de pesos, eu credeam că pe lecție, abia mai târziu am aflat că era pe lună, ceea ce reprezenta pe atunci o

sută de franci elvețieni. Îmi făceam cursul în limba franceză, în fiecare miercuri la șase seara. Începusem să lucrez la *Banco Francés del Río de la Plata*, unde îmi găsise de lucru un proaspăt prieten francez, Pierre Glandard, la secția de corespondență, unde am rezistat câteva luni, poate că patru. Treaba începea la ora douăsprezece, la patru ni se servea cafeaua cu lapte și un *croissant* și ieșeam la șapte seara. Compuneam scrisori în limba franceză, nu literare bineînțeles, ci răspunzând la epistolele pline de cifre, de pretenții de tot felul, de moșteniri. Tovarășii de birou erau foarte simpatici, în majoritate francezi. Șeful era Monsieur de Sésieux, om bine crescut și afabil, plin de lecturi, cu care mă înțelegeam foarte bine. Miercurea, după ora cinci, venea lângă mine, mă atingea cu mâna pe umăr și-mi spunea: – N'oubliez pas votre cours de littérature[45]. Îi mulțumeam, ieșeam pe strada Bartolomé Mitre, mă îndreptam spre Facultate, unde vreo treizeci de amatori de literatură română veneau să mă asculte. Bucuria n-a durat decât trei luni.

Buenos Aires avea pe atunci peste șase milioane de locuitori și Argentina mai puțin de douăzeci. Țara întreagă măsura trei milioane de kilometri pătrați, era locuită de albi, pentru că ultimii indieni fuseseră masacrați, în secolul al XIX-lea, de guvernele democratice de după independență, și imensul teritoriu putea fi ușor împărțit în două lungi felii de origini, idei și tradiții deosebite: capitala, pe de o parte, și restul de cealaltă. Pare inocent și oarecum primar un astfel de fel de a vorbi, însă după ani de lecturi, de convorbiri și chiar și de câteva călătorii în interior și pe coastă, mi-am putut da seama cum Argentina se întindea pe două dimensiuni antagonice și eventual complementare: Buenos Aires era țara *civilizată*, așa cum o botezase Sarmiento în cartea lui, *Facundo*, apărută la 1845, iar interiorul era *barbaria*, locurile pe care se desfășoară drama din epopeea cea mai reprezentativă a limbii spaniole, *Martin Fierro* (1872) de José Hernández. Nu știu dacă cineva

---

[45] Nu uitați de cursul dumneavoastră de literatură – în limba franceză în text.

a mai explicat până acum Argentina prin aceste două capodopere reprezentative ale acelui antagonism de care vorbeam mai sus, una în proză, cealaltă în versuri. Personagiile principale sunt doi *gauchos*, doi călăreţi din Pampa, din câmpia interioară, din Argentina tradiţională şi catolică, descendentă din rămăşiţele spaniole. Sarmiento este omul noilor timpuri, ale *civilizaţiei* de origine franco-engleză, care ocupase capitala după independenţa de la începutul secolului trecut şi care implantase democraţia, alegerile, Parlamentul, Constituţia, dar mai ales comerţul cu Londra, care lua astfel locul Madridului de pe vremuri. Până şi aşa-zisul război civil sau de independenţă, condus din partea rebelilor de Generalul San Martin, n-a fost mai mult decât un mic teatru provincial, deoarece desfacerea imperiului spaniol fusese hotărâtă şi pactată de Burbonii de la Madrid şi de guvernul englez. Cum orice fundare are nevoie de un erou, San Martin a fost declarat învingător pe toate fronturile, „liberator" al Argentinei şi împrejurimilor, apoi, odată folosit, a fost exilat în Franţa, unde a murit la Boulogne. Scurt timp după independenţă, în faţa unei situaţii greu de suportat, deoarece toate bunurile ţării se duceau în Anglia, Franţa şi Statele Unite, trecând bineînţeles prin băncile din Buenos Aires, generalul Rosas se revoltă şi constituie un guvern naţional care rămâne la putere timp de douăzeci de ani. E învins, în sfârşit, de democraţii uniţi şi ia şi el calea exilului. Domnia lui e considerată de Sarmiento şi de scriitorii aliaţi ai guvernelor democratice europene drept o epocă de barbarie şi prototipul acestei epoci este Facundo, un *caudillo* sau şef al unei regiuni din interior, care taie şi spânzură în numele unor tradiţii demne de a fi repudiate de orice om civilizat (adică democrat). Lupta se dădea în fond, aşa cum o afirmă Ernesto Palacio într-o faimoasă şi splendidă *Historia de Argentina* (Buenos Aires, prima ediţie 1954, a patra din 1965) între Argentina tradiţională, reprezentată de Rosas şi Facundo, cu eroii autentici pe care Sarmiento, fără să vrea, îi transformă în protagonişti de epopee în proză, omul călare, omul în contact cu natura, îndrăgostit de libertate, religios şi tradiţional, care se răzvrăteşte împotriva unui regim inautentic instalat într-o capitală inautentică, dominată de străini şi în special de bănci, aş zice de capital, dacă Marx ar însemna ceva pentru mine. *Facundo*, născut din fondul animic al unui scriitor adevărat, nu reuşeşte să ne cucerească atenţia şi admiraţia decât în măsura în care ne apare drept eroul unei rezistenţe naţionale, iar cruzimea lui, evident exagerată din motive propagandistice (cartea fusese scrisă cu acest scop) nu ne mai spune nimic, pentru că nu mai credem în ea. Imaginea poetică a acestui personagiu ne-o dă, aproape treizeci de ani mai târziu, José Hernández în *Martin Fierro*, continuatorul lui Facundo, însă cântat de astă dată de un scriitor îndrăgostit de propriul lui personagiu. *El gaucho* îşi petrece viaţa călare, cântând, improvizând poeme, îmbătându-se în cârciumile în jurul cărora s-au format mai târziu sate şi oraşe, împotrivindu-se trupelor guvernului central, după izgonirea lui Rosas, care umblau după el ca să-l recruteze şi mai târziu ca să-l ucidă. Conflictul este simbolic. Lupta se dă nu între un biet călăreţ al resemnării, un fel de haiduc din Pampa, şi nişte soldaţi, ci între partea ascunsă, interioară, *barbară* adică nesupusă, înrădăcinată, singura rădăcină adevărată a Argentinei, şi trimişii guvernului inautentic, *civilizat* sensul că încearcă să imite o civilizaţie care nu are nimic de a face cu ţara interioară. La începutul secolului al XX-lea, Ricardo Güiraldes a reluat firul tradiţional şi a crescut, în romanul *Don Segundo Sombra*, un fel de continuare a făgaşului tradiţional, în momentul în care, prin 1930, intelectualitatea argentiniană îşi căuta o istorie şi o justificare atunci când Eduardo Mallea şi alţii, după modelul creat de Unamuno în Spania, se întrebau despre posibilitatea de a fi a unui popor care abia ieşise dintre cronici. Aşa cum Blaga, Crainic, Nae Ionescu, gruparea de la *Gândirea* s-au întrebat între 1920 şi 1940 despre felul de a fi şi despre rostul pe lume al poporului român.

N-a fost deloc uşor, pentru că rătăceam printre nevoi, lucram cât puteam, începeam să colaborez la ziare şi reviste, învăţam limba, cu o uşurinţă surprinzătoare, scriam primele poeme în spaniolă. De la bancă am trecut la o societate de

import de hârtie, proprietatea unui Finlandez, Heinonen, pe Calle Corrientes, unde mi-a găsit de lucru un prieten argentinian. Eram un fel de ajutor de contabil şi, trebuie să o recunosc, cu destule merite, pentru că aproape că uitasem să fac împărţirea. Au fost câteva luni de chin greu de descris. Greşeam la socoteli, trebuia să mă întorc la lucru sâmbăta după-masă, împreună cu contabilul şef, un oarecare Cabrera, care nu putea să mă sufere pentru că îi stricam odihna. Timp de ore, adesea, căutam împreună prin hârtii ca să dăm de eroare. Am descris aceste luni memorabile, unice în existenţa mea, în *Journal d'un paysan du Danube*. Contactul cu socotelile şi cu cifrele mă ducea adesea la adevărate crize de disperare, pe care, ca să le ascund, le rezolvam în faţa fişierului cu nume de clienţi, unde mă instalam, cu aer preocupat, ca şi cum aş fi căutat în el numere transcendentale şi, ca să ies din impasul meu sufletesc, inventam istorii de tot felul: de pildă, însuram pe fata unui italian cu băiatul unui evreu, sau îi duceam la conflicte teribile pe un spaniol şi pe un german sau englez, pentru că numele din fişier aparţineau aproape tuturor neamurilor pământului. Ori mă retrăgeam la closet, mă închideam în singurătatea mirositoare de dezinfectante şi odorizante, şi mă concentram pe câte o idee fixă, departe de Heinonen şi de socoteli. Apoi trăgeam lanţul peste meditaţie şi mă întorceam la treabă. Seara, mă aştepta în faţa intrării soţia mea, speriată întotdeauna, şi amuzată, de felul cum ieşeam de la lucru „ca din puşcă".

Am fost salvat de la nebunie sau de la căderea în vreo *angustie*[46] de amicul Alexandru Francu, om extrem de abil şi inteligent, care a obţinut de la Ministerul de Externe o subvenţie pentru a scoate o publicaţie săptămânală în limba franceză, *Nouvelles d'Argentine*, destinată atât celor sosiţi de curând din Europa, cât şi unui public european de peste ocean, în stare să prezinte în mod obiectiv realitatea politică, istorică, economică şi culturală a Argentinei, aflată atunci sub regim peronist. Eu îngrijeam paginile literare şi artistice, mă

[46] De la spaniolul *angustia*, anxietate.

duceam la tipografie unde, împreună cu Francu şi cu Nelu Mânzatu, corectam, puneam în pagină, asistam la tipărirea revistei, redactată evident în limba franceză şi supercorectată de un scriitor belgian refugiat, Pierre Day, în vârstă, *un monsieur* demn în sărăcia lui, autor al unei biografii a lui Rembrandt editată înainte de război la Fayard. După-amiaza de la tipografie era o adevărată petrecere, pentru că Nelu avea o vervă inepuizabilă, lucram şi râdeam, iar când se făcea târziu trimiteam pe cineva să ne aducă şuncă, pâine, brânză şi vin, de la o cârciumă din apropiere. Acolo am dat din nou de parfumul tipografiei, cu care mă învăţasem la Bucureşti, fie când treceam pe la *Universul* ca să-mi corectez articolele din *Sfarmă Piatră*, fie pe la Tipografia Patriarhiei, de pe Strada Principatele Unite, unde corectam pentru *Meşterul Manole*, în aceeaşi atmosferă de neuitat, amestec de prietenie, de tovărăşie meşteşugărească şi de spirit dezlănţuit printre litere şi plumb.

Aventura, însă, a fost de scurtă durată, nu mai mult de şase luni, pentru că a căzut ministrul de Externe, Perón l-a înlocuit cu altcineva, care n-a mai fost favorabil revistei noastre, nici subvenţiei. Însă am continuat să mă duc la tipografie, unde scoteam, tot cu Francu, *România*, care a apărut câţiva ani la rând, şi unde ţineam cronica literară. Au trecut atunci luni de zile de trăire terorizată de lipsa de mijloace şi de perspective. Profesorul Marrone mi-a propus un post de profesor de literatură rusă, la Facultate, însă am refuzat. Nu numai pentru că nu ştiam ruseşte. Tot prin Francu am cunoscut un italian care avea un negoţ de import de cărţi. M-a angajat ca să vând cărţi din casă în casă. Am început cu Ambasadele. Întrebam în general de ataşatul cultural, îi spuneam că am fost diplomat, mă primeau foarte amabil, unii îmi cumpărau câte ceva. În primele zile vânzarea a fost atât de încurajantă, încât am continuat. Era obositor, însă veneam seara acasă cu buzunarele pline. Într-o dimineaţă, m-am prezentat la Ambasada egipteană şi am fost primit de un consilier, un om important, gras, unsuros, amabil, parfumat, trimis al regelui Faruk, care avea să cadă curând după aceea. Când i-am spus că am cărţi de vânzare, mi-a răspuns pe un ton dispreţuitor şi înalt:

– Mais, monsieur, je ne lis pas!

A citi era pentru el treabă de felahi.

Până când am fost chemat la revista *Histonium*, unde colaborasem de mai multe ori şi al cărei nou director, Camilo Sirtori, voia să fundeze o nouă publicaţie lunară, al cărei şef de redacţie trebuia să fiu eu. Îi plăcuseră articolele mele, vorbeam italieneşte, cam toţi erau italieni la *Histonium*, aşa încât am fost angajat cu cinci sute de pesos pe lună. Chiria apartamentului în care ne mutasem pe vremea bună de la *Nouvelles d'Argentine* era de cinci sute douăzeci. Deci rămâneam descoperiţi cu douăzeci. Dumnezeu cu mila! Locuiam într-un cartier care se numea Colegiales, aproape de gara trenului de periferie care ajungea la San Isidro. Un cartier bun, cu străzi mărginite de şiruri de copaci care înfloreau prin noiembrie şi îmbătau până şi pereţii cu parfumul lor violet. Cum stăteam la etajul doi, crengile cu flori aproape că intrau pe fereastră. Pomul se numea *jacarandá*. Ca să mă duc la redacţie, luam trenul dimineaţa, care mă lăsa în gara de la Retiro, lângă port, de unde un metrou sau un autobuz mă depuneau pe Santa Fe, lângă „Dinamica Social", revista unde am lucrat până am plecat din Argentina. Dimineaţa şi după-masa. Cum repede mi s-a urcat leafa, am început să trăim oarecum fără griji, deşi strâmtoraţi şi abia mişcându-ne printre nevoi. Însă eram fericiţi, aveam mulţi prieteni români, cu care ne vedeam mereu la petreceri organizate când de unul când de altul, în special de familiile de ingineri care găsiseră repede de lucru şi erau bine plătiţi. Şi mulţi prieteni argentinieni, tineri din grupul lui Mario Amadeo, care mai târziu a ajuns ministru de Externe şi ambasador la Washington, şi al lui Juan Carlos Goyeneche, fiul unui fost primar celebru, profesor la Universitatea din La Plata şi om extrem de cultivat, rafinat şi umblat prin lume. În subsolul casei lui de pe Pueyrredon, cu pereţii acoperiţi de cărţi şi tablouri, aduna o întreagă elită universitară. Ne vedeam destul de des, făceam planuri de tot felul, proiectam o revistă pentru tineret, din care a şi apărut un singur număr, *Tabla Firme*, la care am colaborat cu un articol, dar şi cu ştiinţa mea tipografică. Apoi, în decembrie 1950, a fost

organizat un fel de congres la Salta, în nord, unde m-am dus cu trenul şi unde am stat câteva zile, luând parte la acea reuniune şi ţinând o conferinţă.

Contactul cu Salta a fost important pentru mine, nu numai pentru că descopeream farmecul unei aşezări de tip colonial, plină de amintiri spaniole, în mijlocul unui peisaj tropical, la umbra cordilierei Anzilor, cu vii celebre, cu *llamas* albe care păşteau pe malul pâraielor, cu lanuri de trestie de zahăr, cu o vegetaţie sălbatică încântătoare şi cu o climă foarte bună, dar şi pentru că acolo am cunoscut pe părintele Leonardo Castellani, una din personalităţile cele mai polemice ale culturii argentiniene din acei ani. Fusese iezuit, intrase în conflict, încă de la Roma, cu ordinul, fusese persecutat cu atâta vrăjmăşie încât suferise ca un câine, fusese eliminat din ordin şi acuma trăia într-o cameră la episcopie, unde găsise adăpost pentru moment. În romanul *Marta ou la seconde guerre* apărut la Barcelona în 1982, l-am descris, în cadrul unei scene-cheie pentru desfăşurarea acţiunii acelei cărţi pe care, până acuma cel puţin (cartea n-a apărut decât în spaniolă) n-a înţeles-o nimeni. Era un bărbat înalt, cu părul alb, îmbrăcat într-o rasă călugărească neagră, cu o curea de aceeaşi culoare strângându-i mijlocul, măsurat în gesturi şi vorbă, parcă încercând să frâneze mereu un elan puternic ieşit din inteligenţă şi din trecut, o fântână de înţelepciune şi de suferinţă. M-am înţeles imediat cu el şi am stat îndelung de vorbă în chilia răcoroasă, care-mi amintea de încăperi asemănătoare de la mânăstirile din Ţară, îmbrăcate în aceeaşi taină şi în acelaşi parfum de sihăstrie şi de renunţare, situate parcă pe marginea sfinţeniei. Ani mai târziu, când Castellani s-a mutat la Buenos Aires, am început să-mi scriu cu el şi mi-a trimis mai multe cărţi, printre care faimosul *Apocalipsis* pe care-l răsfoiesc şi acuma destul de des, carte plină de profeţii personale şi de consideraţii actuale destul de tulburătoare şi geniale.

Cum nu-mi terminasem de scris conferinţa, eram îngrijorat şi prietenii mei m-au sfătuit să mestec coca. Ne-am dus după cină în centru, am intrat într-un local suspect, abia luminat, ne-am aşezat la o masă şi ni s-a adus câte o farfurie pe

care se afla o grămăjoară de iarbă uscată şi, într-o parte, o pulbere albă, care era bicarbonat de sodă. Secretul consta în a face un bulz din iarba uscată, care era coca indienilor localnici, amestecând-o cu praful de bicarbonat, bulzul astfel pregătit era introdus în gură, între obraz şi gingie, apoi, odată bine îmbibat de salivă, trebuia să-l apeşi cu limba, astfel ca lichidul să poată fi înghiţit cu încetul. Efectul, mi se spunea, avea să fie salvator pentru mintea mea preocupată de conferinţă. Am repetat gestul de mai multe ori, am înghiţit saliva amăruie, îmbibată de coca şi de bicarbonat, însă iarba nu şi-a făcut niciun efect. N-am simţit nimica, nici măcar nu mi-a produs somn sau insomnie. Cine ştie de ce.

Şederea la Salta a fost înviorătoare pentru mine, nu numai, cum spuneam mai sus, pentru că descopeream oameni şi locuri, nu numai pentru că am avut un mare succes la conferinţă, dar şi pentru că locul în sine m-a cucerit imediat. Au fost câteva zile de petrecere intelectuală şi gastronomică, încântătoare. Eram tot timpul invitaţi la familiile de prieteni ai prietenilor mei, ni se ofereau adevărate ospeţe, în grădinile caselor din oraş, sau în vilele de la Cerritos, o localitate din împrejurimi, unde în grădinile pline de plante tropicale, mie necunoscute, se organizau grătare gigantice, stropite cu vin de Salta, roşu şi cărnos ca un sânge de taur, servite toate în argintărie spaniolă din secolul al XVII-lea. Totul, de la acel argint desenat la Toledo sau la Sevilla, şi până la gustul vinului, felul de a vorbi al amfitrionilor, cu totul deosebit de cel de la Buenos Aires, totul, zic, avea alt aspect, parcă de stampă veche pusă dintr-o dată în mişcare de prezenţa noastră. Cu mine toată lumea se purta într-un mod atât de simpatic şi prietenos încât parcă mă întorceam undeva nu departe de casă, parcă acel fel de a vorbi şi de a se mişca aveau de a face cu condiţia mea de exilat pe care noii prieteni căutau să mi-o uşureze sau să mi-o facă uitată. Am ajuns odată, într-o plimbare, până dincolo de un deal pe unde curgea apa unui pârâu alb. Albe erau şi lamele care păşteau pe coaste, parcă scăldate în acel lapte ieşit din fundurile pământului.

Tot atunci, într-un amurg tropical care picta casele şi florile în culori puternice, cu atâta convingere, pe pânza cerului

şi pe aceea a memoriei, încât nici acum nu s-au şters, am mers să-l vedem pe poetul Castillo, care locuia undeva la marginea oraşului. O glorie locală, abia întrevăzută, abia legată de mine de o scurtă conversaţie aproape protocolară, în casa lui pictată şi ea pe acel peisaj de necrezut, care a rămas şi el împietrit, îngheţat, sculptat, nu ştiu cum să spun mai bine, în muzeul de ceară vie al amintirii. Nu l-am revăzut niciodată, nici nu ne-am scris, însă întotdeauna am întrebat de el pe toţi cei care veneau de la Salta, ca şi cum o mare prietenie ne-ar fi legat de atunci pe tot restul vieţii. Tot ce e în legătură cu Salta face parte dintr-o secţie specială a memoriei mele celei mai fidele şi mai recunoscătoare. Parcă o baghetă magică mă introdusese într-o lume aparte, separată de durerile şi de micimile universului cotidian. Un fel de paradis de atunci inaccesibil, cu care luasem un contact fugitiv, aproape miraculos pe care am încercat în mai multe cărţi să-l refac, ca şi cum reevocarea lui literară mi-ar fi uşurat o revenire ireală şi imposibilă.

M-am întors la Buenos Aires cu avionul ca să nu mai parcurg încă o dată cu trenul, două nopţi şi o zi, teritoriul infinit. Sosise de curând la Buenos Aires Eugenio d'Ors, care ţinea o serie de conferinţe la Facultatea de Drept, unde am mers să-l ascult. Era un orator foarte profund şi elocvent şi vorbea o spaniolă altfel decât cea din Argentina, deşi Catalan de origine se exprima în castiliana clasică, şi aducea cu el de acolo de unde venea ceva din sufletul Europei. Nu mai ştiu prin cine am fost invitat într-o duminică pe yachtul unui negustor catalan, pe apele de la Tigre, unde am mâncat toţi cu mare grabă ca să asistăm după aceea la o întâlnire a tuturor cu Eugenio d'Ors. Încă din Ţară îi citisem câteva cărţi traduse în franceză, în special *Cupola şi Monarhia*, şi eram doritor să-l ascult de aproape după ce asistasem la una din conferinţe. Însă bietul om n-a izbutit să plaseze un cuvânt: negustorul catalan avea atâtea de spus, despre felul cum se îmbogăţise, despre cum şi unde cumpărase yachtul, despre viaţa lui de toate zilele, încât scriitorul, politicos, n-a deschis gura până când, către seară, am fost depuşi cu toţii pe un cheiu, ca să luăm trenul şi să ne întoarcem la Buenos Aires.

În delta de la Tigre, unde fluviul Paraná se întâlneşte cu fluviul Paraguay, am avut de mai multe ori ocazia să mă întorc, pentru că îmi plăcea să contemplu imensitatea acelor ape tulburi, cărând cu ele către ocean trunchiuri din inima Americii, animale, nămoluri primitive, esenţa telurică, aşa cum o numise Keyserling într-o carte celebră. Din acea întâlnire majestuoasă de ape mari lua naştere un fluviu nou, chiar în umbra oraşului, gigantic şi el: La Plata, al cărui mal uruguayan, de cealaltă parte, se afla la şaizeci de kilometri de noi. O mare mişcătoare, de apă dulce. Când sufla vântul dinspre Vest se forma ca un fel de dig lichid care împiedica cursul normal al apei către ocean şi se inundau atât malurile cât şi insulele din care era făcută delta de la Tigre. Şi era un spectacol să navighezi cu barca peste întinderea plină de vârtejuri, pentru că numai vilele construite pe piloni înalţi mai rămâneau deasupra, în timp ce eu ramam peste vârfurile copacilor încărcaţi de portocale şi lămâi, peste drumuri şi garduri, peste straturi de zarzavaturi. Era de ajuns să te apleci peste marginea bărcii ca să vezi dedesubt o lume înecată, spectrală în lumina amurgurilor ca de vis, roşii, interminabile, pătrunzând în oameni şi în lucruri, care dădeau inundaţiei un aer de gravură din secolul trecut, pictată din închipuire de cineva care visa despre America. Noaptea, când ne întorceam acasă, priveam, cu un fel de spaimă magică, Crucea Sudului care luase locul carului Mare şi simboliza pentru noi orizontul schimbării, imaginea nocturnă a exilului. Ne aflam pe partea cealaltă a pământului, unde vara era iarnă şi iarna vară şi unde, la Crăciun, transpiram de căldură la miezul nopţii, în toiul verii australe.

*

Românii se înţelegeau destul de bine între ei la Buenos Aires. Numai diferenţele politice îi separau uneori în clanuri inamice, intrigând unul împotriva celuilalt, separându-i în două parohii, una unită, cu sediul într-o biserică libaneză, de pe Calle Caning, unde se adunau duminica majoritatea, ca să ia parte la slujba Părintelui Dan sau a Părintelui Russu şi unde se sărbătoreau date importante din istoria românilor, se ţineau conferinţe şi consfătuiri. Alţii mergeau la un fel de capelă *ad hoc*, ţinută de părintele Pălăghiţă. Cum legionarii constituiau aproape o majoritate, cele două fracţiuni, în care se împărţise Legiunea după război, militau fiecare pe contul ei sau, mai bine zis, una împotriva celeilalte. Însă lumea obiectivă, lipsită de fanatism politic, nu băga în seamă aceste conflicte şi-şi vedea de treabă, astfel încât duminicile din Canning erau liniştite, cuvioase, patriotice şi luau parte la ele nu numai cei nou veniţi, „Românii noi", cum ni se spunea, dar şi bună parte din „Românii vechi", unii dintre care îşi făcuseră o situaţie în Argentina încă de prin anii 1920, mulţi dintre ei ardeleni. Cum cei abia sosiţi făceau parte dintr-un fel de elită românească şi erau ingineri, avocaţi, profesori de tot felul, medici etc., iar ceilalţi se trăgeau mai degrabă din ţărănime sau dintr-o mică burghezie ardeleană fără prea multe studii, exista oarecare tensiune între noi, însă foarte civilizată, de o parte o vagă ironie vinovată de siguranţa unei superiorităţi culturale, ca să zic aşa, de cealaltă oarecare invidie bazată pe un complex de inferioritate, însă, repet, totul se desfăşura sub semnul celei mai demne amiciţii. La nevoie săream în ajutorul unora sau al celorlalţi, dintr-o parte sau din cealaltă. Un eveniment destul de comic a avut loc, dacă nu mă înşel chiar în 1948, curând după ce veniserăm noi: în dreapta bisericii din Canning, rezemat de altar, se afla întotdeauna un steag tricolor, care aparţinuse „Românilor vechi", adunaţi mai demult într-o asociaţie care se numea „Cercul Uniunea Românilor", iniţiala fiecăruia din cele trei cuvinte fiind înscrisă pe fiecare din cele trei culori ale steagului, ceea ce, văzut din interiorul bisericii, forma un singur cuvânt, care ne făcea să râdem, fireşte, însă fără niciun fel de răutate. Nimeni, până la sosirea noastră, nu-şi dăduse seama de ridicula şi nevinovata coincidenţă.

Cum erau mulţi ingineri printre noi, unii fură angajaţi chiar la Buenos Aires, alţii plecară la San Juan, oraş care fusese distrus de curând de un cutremur şi care a fost, astfel, reconstruit de foştii elevi de la Politehnica din Bucureşti. Inginerii au fost deci primii dintre noi care au găsit posturi bine

plătite. În casa unuia din ei, Radu Brătescu, ne adunam adesea, la petreceri ca odinioară la Bucureşti, dansam şi râdeam, eram toţi destul de tineri, nimeni nu împlinise încă patruzeci de ani şi greutăţile prin care treceam, în special cele de adaptare, ni se păreau floare la ureche. La aceste petreceri luau parte legionari, democraţi, antonescieni, legăturile de prietenie dintre noi nu se bazau pe simpatii politice, care-şi aflau într-altă parte, mai discretă şi mai separatistă, locul ei de uşurare. De Crăciun şi de Anul Nou întâlnirile luau un aspect mai sentimental, ne aduceam aminte de familii, de locurile copilăriei, de aventurile de necrezut prin care trecusem fiecare înainte de a ajunge pe aceste locuri binecuvântate, care nu cunoscuseră nici criza nici războiul şi unde se părea că aveam să ne reconstruim aproape tot ceea ce pierdusem în incendiul-cutremur-inundaţie care se abătuse peste Ţară. Nici o întoarcere, mai târzie sau mai timpurie, nu ni se părea imposibilă, pentru că ştiam că înjghebările politice, chiar şi cele bazate pe cea mai spectaculoasă injustiţie, nu ţineau mult, erau clătinate şi dărâmate de istorie. Aşa cum se întâmplase altădată avea să se întâmple şi acum. Aşteptarea avea să fie lungă. Apăruseră tot pe atunci reprezentanţii guvernului de la Bucureşti, însă niciunul dintre noi nu voia să aibă legături cu ei. Trăiau într-un fel de gheto, departe de preocupările, pasiunile, interesele şi nivelurile noastre culturale şi patriotice.

Oraşul în care ne aruncase destinul se întindea, de la malul drept al lui La Plata, către infinitul câmpiei, peste care puteai să trasezi o linie dreaptă de o mie de kilometri, fără să dai peste nicio aşezare omenească. Atât apele cât şi pământul erau galbene. Nu se vedea niciun munte, niciun deal mărunt pe nicăieri. Când ieşeai din oraş, a cărui întindere către vest era de zeci de kilometri, nu dădeai decât de o imensă întindere de pământ, o pustietate străbătută uneori de râuri înguste şi sărate, Rio Salado, unde ferme răzleţe marcau, ca nişte păsări, grandoarea acestui bărăgan fără limite. Sârma ghimpată, dincolo de care vaci singuratice păşteau o iarbă imaginară, încerca în van să dea o formă măreţiei cosmice, reflex parcă al roiurilor de stele necunoscute care luau locul, noaptea, câmpiei

fără sfârşit. Ouă uriaşe apăreau între şosea şi sârma ghimpată, stoluri de struţi se luau la întrecere cu maşina pe paralele ameţitoare. Papagali verzi cârâiau în crengile copacilor de pe marginea drumurilor, lângă cuiburile lor ca nişte traiste atârnate de crengi. Dacă te aşezai pe iarbă, acolo unde dădeai de ea, riscai să-ţi intre pe sub piele un *bicho colorado*[47], greu de scos sau de ucis, a cărei ofensivă prin carnea piciorului îţi producea nişte mâncărimi tot atât de sălbatice şi inumane ca şi peisajul din care ieşiseră. Satele, puţinele pe care le-am vizitat în provincia Buenos Aires, mai întinsă decât România, aveau un aspect de orăşele nereuşite, cu străzi drepte care se întâlneau sau se urmăreau pe paralele şi perpendiculare, acoperite de praf înalt ca o iarbă cenuşie, pierdute într-o dimensiune situată dincolo de ordine, adică de cosmos, într-un haos care încerca să se facă om, cum spunea Blaga în „Avram Iancu". Şi câmpia asta era spaţiul cel mai civilizat din America, împreună cu vecinele Chile şi Uruguay. Dincolo de el, în sudul îngheţat, pampa se mărginea cu Ţara de Foc şi, dincolo de ea, se întindea continentul cel mai necunoscut de pe pământ: teritoriul de la Polul Sud; în timp ce, către Nord, începeau junglele, triburile necunoscute, căldurile cu şerpi, ape veninoase, fluvii mai mari decât mările, oameni înţepeniţi de zăpuşeală în epoca de piatră. Argentina, îmi dădeam seama din puţinul pe care-l cunoşteam, putea fi o speranţă pentru europenii dispuşi a se exila, fie din cauza neomeniei comuniste, fie din principiu. Ar fi putut deveni „al şaselea continent", aşa cum îl numea Alicia Eguren, directoarea unei reviste cu acelaşi nume care apărea pe atunci la Buenos Aires şi unde am colaborat cu destulă asiduitate. Însă ceva anunţător de tulburare plutea în aer, deşi regimul generalului Perón, favorabil exilaţilor anticomunişti, părea pus pe drum de reînnoire şi belşug.

În 1971, puţine luni înainte de întoarcerea lui Perón la Buenos Aires după ani de surghiun, întâi în Panamá, apoi în Spania, l-am cunoscut. Un prieten argentinian, fostul ministru

[47] *Trombicula autumnalis*, specie de acarian minuscul, parazit al animalelor şi al oamenilor.

peronist Antonio Cafiero, m-a convins, deşi înainte refuzasem invitaţii asemănătoare, pentru că socoteam că oamenii politici ai timpului meu nu-mi puteau aduce niciun progres în starea mea de atunci care era o disperată încercare de a mă perfecţiona, la care politica era destinată a nu participa în niciun fel. Însă Cafiero citise cărţi de-ale mele, pretindea că într-un viitor apropiat avea să aplice în Argentina ideile mele asupra colaborării dintre noua ştiinţă şi societate, aşa încât am mers să-l cunosc pe fostul şi viitorul preşedinte al Argentinei. Avea peste şaptezeci de ani, se ţinea bine, avea un fel de a vorbi tineresc şi convingător, părul vopsit ca să arate şi mai tânăr faţă de noua lui soţie, Isabel. Mi-a vorbit imediat de Nietzsche şi de lecturile lui filosofice, am discutat despre cărţile mele, şi-a adus aminte cu Cafiero de timpul când erau la putere, a vorbit aproape că numai el, într-un fel de încercare de a mă convinge (politicianul în faţa scriitorului) că era un om foarte cult, că făcuse mult pentru ţara lui, că o epocă de nouă fericire se apropia de Argentina, deoarece de întoarcerea lui nimeni nu mai avea vreo îndoială. Am stat mai bine de trei ore în biroul lui din Puerta de Hierro, unul din cartierele de vile cele mai elegante din Madrid. La ieşire, în *hall*, Isabel cobora de la etaj acompaniată de un bărbat ceva mai tânăr decât Perón: era López Rega, secretarul generalului şi viitor ministru în guvernul care avea să se formeze după întoarcerea din exil. Perón a ţinut să mă prezinte soţiei lui şi secretarului, despre care mi-a spus imediat că era un om foarte interesant, plin de calităţi şi de puteri deosebite, de pildă că ar fi fost în stare, numai dintr-o privire, să spună în ce lună m-am născut şi cărui semn zodiacal aparţineam. Am consimţit, amuzat. López Rega m-a privit cu ochi de mag, pătrunzători şi atotputernici şi a spus: – August. I-am răspuns că nu ghicise. – Aprilie. – Decembrie, a fost corectarea mea oarecum jenată, însă fidelă adevărului. Atmosfera devenise tulbure, Perón m-a luat amical de braţ, am salutat şi am ieşit în ploaia care începuse să cadă. În haină, fără umbrelă, Perón m-a condus până la maşina pe care o lăsasem în faţa casei, sub supravegherea poliţiei spaniole. Ne-am despărţit foarte

prieteneşte şi i-am urat întoarcere acasă, acelaşi lucru mi l-a urat şi el mie, însă se pare că nici el nici ai lui nu erau în bune relaţii cu viitorul, pentru că Perón s-a întors, în modul tragic pe care-l ştim, a guvernat foarte scurt timp o ţară stricată de terorism şi de demagogie, în timp ce eu am rămas mai departe de Madrid. Şi sunt ani de atunci.

Vreau să spun, revenind la paragraful anterior, că Argentina ar fi aflat în Perón şi în politica lui o soluţie, dacă, după moartea Evitei, în 1952, nu s-ar fi produs o schimbare dăunătoare în felul generalului de a guverna. E probabil că Evita să-i fost de mult ajutor, pentru că nu numai că era foarte frumoasă, dar şi pentru că mânuia demagogia cu mai mult talent decât el. I-am văzut odată, pe calle Florida, în plin centru, braţ la braţ, el îmbrăcat în civil, surâzător şi afabil aşa cum era în realitate, ea îmbrăcată într-o rochie de zână, albă, până la pământ deşi eram în plină zi, cu mâinile, urechile şi pieptul acoperite de bijuterii. Era tânără, blondă, avea un surâs cuceritor, plăcea enorm publicului acea apariţie de basm trecut la realitate, care devenise stilul ei de a guverna. Când apăreau amândoi în balcon, la Casa Rosada, mulţimea izbucnea în aplauze şi urlete care nu aveau nimica artificial. Erau iubiţi şi admiraţi, în special de lumea de jos, de lucrători, mai ales de acea mulţime de care uitaseră regimurile democratice. Toată lumea câştiga bine, aveau vacanţele plătite, pensii asigurate, zile de sărbătoare după fiecare manifestaţie, ţăranii abandonau câmpul şi veneau la oraş unde câştigau mai mult şi lucrau mai puţin, o industrie argentiniană începuse să fabrice automobile, avioane, maşini de cusut, umbra luminoasă a lui Rosas se întindea peste ţară, companiile străine, în special englezeşti şi americane, criticau şi protestau, clasele de sus strâmbau din nas, diminuate în privilegii, *peso* argentinian ajunsese să se coteze la bursă la egalitate cu francul elveţian. Însă amândouă personagiile, pline de bune intenţii, alunecau pe panta unei demagogii din ce în ce mai goale şi mai periculoase. În ziua când a murit Evita, s-au oprit din ordinul guvernului toate ceasurile la ora opt fără un sfert, cred, la aceeaşi oră

se oprea circulaţia în toate oraşele timp de un minut, în semn de doliu, mulţimea plângea în hohote alături de cadavrul expus la Ministerul Muncii, o numeau Santa Evita, pentru că fusese foarte generoasă cu cei săraci. A fost prea mult. Spectacolul nu mai convingea pe nimeni şi nici politica lui Perón. Nu se mai găsea carne, lucru de necrezut şi atât restaurantele cât şi măcelăriile nu aveau voie să o vândă miercurea şi vinerea, două zile pe săptămână fără carne erau greu de suportat pentru poporul cel mai carnivor din lume. A izbucnit apoi conflictul cu Biserica, a fost incendiată catedrala, apoi sediul de la Jockey Club, apoi ziarul *La Prensa*. Noi am plecat în februarie 1953, Perón a căzut un an mai târziu.

Din demagogie în demagogie, de dreapta sau de stânga, Argentina a ajuns o săracă ţară bogată, aşa cum, într-un fel, era şi România înainte de regimul actual, în care demagogia ia proporţiile unei minciuni universale.

Preocupat de poezie, am strâns într-un volum tot ce scrisesem în lagăr şi apoi în primii ani de exil, sub titlul *A murit un sfânt* şi l-am trimis lui Grigore Manoilescu care se stabilise la Valle Hermoso, lângă Códoba, în casa unui român „vechi", care avea plantaţii de meri la sud de Río Negro, făcuse avere şi ajunsese la sănătoasa concluzie că a fi Mecena e mai bine legat de veşnicie decât un cont în bancă. Cărţile apăreau cum puteau, a mea a ajuns repede la a doua ediţie, lucru rar în exil. Şi, tot pe atunci, am reuşit să găsesc bani ca să editez o primă *Antologie a poeţilor români în exil*, cu ajutorul fostului consul Constantin Enea, oltean din Moţăţei, aproape de Segarcea mea natală. Pe copertă am reprodus cerbul rănit care figura în paginile *Gândirii* desenat de pictorul Tonitza. Viaţa culturală românească începea să ia fiinţă, în această nouă condiţie scoasă din ţâţâni, însă bine prinsă în acel orizont şi stil care, după Blaga, implica o fidelitate peste spaţiu pentru orice cultură perfect configurată într-o anumită geografie. Noi duceam cu noi, ca nişte melci culturali, casa noastră originară, oriunde ne aflam răspândiţi pe suprafaţa pământului. Sub acest semn s-au născut cărţile mele de mai

târziu. O dată pe săptămână ne adunam, intelectualii coloniei române, la Domniţa Ileana acasă şi comentam evenimentele, în special noutatea sub care se desfăşura într-un fel viaţa spirituală a românilor, nu numai la Buenos Aires. Într-adevăr, majoritatea dintre noi ţineam de Biserica ortodoxă, însă mergeam la slujbă la Biserica Unită. Acelaşi lucru se întâmpla şi la Madrid sau la Roma, şi la Paris într-o măsură asemănătoare. Când, în 1952, s-a născut primul nostru copil, Domnica, am botezat-o la Uniţi, nu numai pentru că simpatiile mele tindeau, poate că de când trăisem la Assisi, către unirea celor două Biserici şi reîntoarcerea românilor la Biserica mamă, dar şi pentru că biserici ortodoxe la Buenos Aires nu erau decât cele ruseşti şi greceşti. Ecumenicitatea mea avea anumite limite, se pare. Cu anii am devenit tot mai convins de necesitatea unei întoarceri la Roma, pentru binele viitor al neamului românesc, strâns într-un cleşte slav şi de atâtea ori ameninţat în fiinţa lui spirituală şi naţională (în special lingvistică) de societatea slavo-ortodoxă din care am făcut parte fără voia noastră.

*

Nu-mi aduc aminte titlul, însă era o carte de Lecomte du Noüy[48] tradusă în spaniolă şi apărută la Buenos Aires, o carte fundamentală pentru mine pentru că mă iniţia în posibilitatea de a cunoaşte un nou aspect al lucrurilor prin perspectiva ştiinţei. Îmi dădeam seama că o apropiere de stilul ştiinţific al secolului XX nu implica neapărat pasiunea pentru matematică şi că apropierea de epistemologie nu era neapărat stânjenită de ignorarea geometriei, cum pretindea Platon. În plus, eseul biologului francez, care lucrase cu Alexis Carrel şi cu

[48] Pierre Lecomte du Noüy (1883-1947), matematician şi biofizician francez, mort în Statele Unite ale Americii. Autor al unor cărţi excelente de popularizare a ştiinţei, precum şi de filosofie a ştiinţei: *L'Homme devant la science (Omul în faţa ştiinţei)* (1939); *L'Avenir de l'esprit (Viitorul spiritului)* (1941); *L'Homme et sa destinée (Omul şi destinul său)* (1947) (n. C.B.).

Lindbergh, îmi deschidea o poartă către marele loc, bănuit dar nu cunoscut până atunci, în care, ca într-o pădure fermecată, știința se plimba cu religia de mână pe aceeași cărare. Cum se întâmplă întotdeauna, în cadrul a ceea ce Jung începuse să numească „principiul sincronicității", această împăcare, după secole de polemici absurde și inutile, coincidea în procesul propriei mele formații cu intrarea într-un Institut de Cibernologie, înființat la Buenos Aires de doctorul Carrillo, ministru al Sănătății, pe care-l cunoscusem prin mijlocirea lui Jorge Farías Gómez, persoană complexă, simpatică, inoperantă din punctul de vedere al activității literare sau filosofice, însă legată de multe activități de tot felul, un mare și activ instrument cultural, văr cu ministrul. Scopul noului Institut era acela de a ajunge la o expresie de pluridisciplinaritate. Mai erau doi români acolo: doctorul Cioc, pentru probleme de medicină, și Șerban Popp, pentru teme de economie; în plus, grupul era format de specialiști din toate clasele cunoașterii și de toate neamurile. Eu trebuia să mă ocup în special de teme literare și de filosofia istoriei. Printre lucrările pe care le-am făcut atunci a fost una, destul de voluminoasă, în care sintetizam doctrinele în legătură cu această specialitate, în special cu referințe la Spengler, Jaspers și Toynbee. *A Study of History*, a acestuia, tocmai începuse să apară în traducere spaniolă la Editura Emecé din Buenos Aires, unde publicasem o antologie a eseurilor lui Papini, intitulată *Descubrimientos espirituales*[49], un fel de istorie a omului alcătuită din articole ale marelui Florentin adunate într-o ordine cronologică și dând socoteală de o evoluție care începea cu Adam și termina cu Sartre, pe care Papini nu l-a iertat niciodată. Îmi aduc aminte că și în conversațiile noastre de la Florența îi dedica atacuri nemiloase,care s-au concretizat într-un pamflet, *una stroncatura* cum spunea el, apărută în *Ultima* și care, de altfel, încheia antologia mea. Această carte a avut, în plus, și un scop de împăciuire, pentru că Papini scrisese un articol foarte dur contra omului american de limbă spaniolă și

[49] Descoperiri spirituale (limba spaniolă).

fusese foarte atacat de intelectualii de pe întregul continent. Cred că în procesul de reluare a legăturilor și de continuare a influenței pe care Papini a avut-o asupra lumii spaniole și hispano-americane, antologia mea a jucat un rol important.

Îmi împărțeam deci activitățile între revistă și Institut, unde mă duceam după-masă, când, uneori, ministrul îmi trimitea mașina ca să mă ia, mă închideam într-un birou la Minister și îl ajutam să-și facă discursurile, informându-l în special pe teme de științe politice, sau filosofie și istorie. Era un om extrem de cultivat, profesor de neurochirurgie la Facultatea de Medicină, colaborator intim al lui Perón, un amestec vizibil de rase, între albă și indiană băștinașă – i se spunea de altfel *el negro Carrillo* cu mania argentinienilor de a da porecle de tot felul, legate mai ales de culoarea pielii, de grăsime sau slăbiciune sau de frumusețe sau urâțenie – mare, corpolent, vesel, săritor în idei ca o fiară spirituală, ținea foarte mult la mine, mă invita uneori la el acasă unde cred că se făcea cafeaua cea mai celebră din Buenos Aires. După căderea lui Perón s-a exilat în Brazilia, unde a și murit înainte de 1960. Se spunea că e cel mai bun specialist în chirurgia creierului din întreaga Americă de Sud, călătorise și studiase în Europa și cunoștea numele câtorva din medicii celebri din România, ca Babeș, Cantacuzino și Theohary.

În primăvara din 1952 am fost invitați de familia Glandard să petrecem o săptămână în vila pe care o închiriaseră la Chapadmalal, la sud de Mar del Plata, stațiunea maritimă cea mai cunoscută din Argentina, la patru sute de kilometri de capitală. Țărmul era înalt și faleza mai sălbatică și mai abruptă decât cea de la Eforie, plaja se întindea pe kilometri de-a lungul unei coaste unde, în acel început de martie care coincidea cu începutul toamnei, nu mai era nici țipenie, așa încât de foarte multe ori, când vremea nu îmbia la făcut baie, mă duceam singur la plajă, alergam pe nisipul neted, mă așezam în fața apelor înfuriate și polemizam cu destinul. Luasem cu mine cărțile lui Ovidiu, *Tristele* și *Ponticele*, pe care le reciteam cu un interes renovat de un fel de curiozitate aproape bolnăvicioasă: voiam să văd ce gândise și cum se

exprimase un poet care, ca şi mine, fusese exilat pe un ţărm îndepărtat, separat de tot ce iubise. Recitam versuri abia învăţate pe dinafară, aruncam în aer gânduri şi salutări pentru cei de acasă, pe care le încredinţam vântului care bătea spre Nord-Est şi aveam senzaţia că cineva, pe malul Pontului Euxin, îmi primea mesajul şi comunica cu mine. Parcă auzeam o voce cunoscută adusă de aripile vântului ca o sămânţă, ca un parfum, tocmai de acolo până la mine. Deseori nu mă puteam împiedica şi plângeam în vântul pustiu, alergam pe nisipul rece până cădeam de oboseală, mi se părea că sunt victima unei nedreptăţi universale care-şi concentrase asupra mea furiile ei diabolice. Abia după ce am scris *Dumnezeu s-a născut în exil* am înţeles că nu era aşa. Că alegerea venea de altundeva şi avea alt sens.

Oricum, în faţa acelei dezlănţuiri naturale de furtună şi ape am început să mă gândesc la o carte inspirată de tragedia poetului roman, cu atât mai mult cu cât în curând întreaga omenire civilizată avea să sărbătorească două mii de ani de la naşterea exilatului la Tomis. Pot spune acuma, în perspectiva unei concluzii, că Argentina mi-a dăruit, pe lângă cunoaşterea limbii spaniole, care avea să-mi devină substanţială, o îndrumare către interese culturale foarte noi pentru mine sau cel puţin abia încercate până atunci. În cadrul Institutului de Cibernologie m-am întâlnit cu epistemologia şi deci cu măsura ştiinţifică a lucrurilor, cu filosofia istoriei, cu istoria religiilor de care îmi vorbeau cărţile lui Mircea Eliade, pe care autorul mi le trimitea de la Paris, cât şi cu psihologia care, pentru mine, a însemnat de la început Carl-Gustav Jung şi nu Freud, graţie probabil tot contactului epistolar cu Eliade şi cu textele lui care duceau tot către psihologul elveţian. Ieşeam deci din prima mea formaţie românească, concentrată în literatură şi, fără să ştiu, cercetam orizonturi pluridisciplinare al căror înţeles îmi scăpa atunci, însă care, după stabilirea la Madrid şi mai ales după 1964, mi-au devenit adevărate izvoare de permanentă inspiraţie şi formaţiune. Cred că texte importante pentru mine au fost cărţile lui Spengler, Toynbee, Jaspers, Huntington, Huizinga, Alfred Weber, Lecomte du

Noüy, Gonzague de Reynold, Jung, Maritain, Blaga şi Eliade, dar şi ale poeţilor şi prozatorilor argentinieni şi americani în general (Eduardo Mallea, Bórges, Lugones, Gabriela Mistral etc.) şi, încetul cu încetul, ale scriitorilor spanioli, clasici sau moderni, Juan Ramón Jiménez, García Lorca, de care m-am desfăcut destul de repede, sau Ortega y Gasset, Eugenio d'Ors, Ramiro de Maeztu şi alţii. Însă abia la Madrid am înţeles ce însemna opera de cucerire a Spaniei şi care-i puteau fi şansele, unite cu şansele omului în general, într-un viitor, altfel, lipsit de supravieţuiri umane. Pe aceste dimensiuni mă readunam din cioburi.

Nu cred că aş putea spune: mă dezvoltam conform unui plan prestabilit şi conştient, ci supunându-mă fără voie nici conştiinţă unui *thymos* platonic, unui plan vital, cum avea să-i spună Adler, care ţinea de suflet şi nu de ADN, în cadrul căruia liberul arbitru făcea ce putea în numele unui echilibru psihosomatic a cărui existenţă nu mi-o pusesem încă la încercare, sau numai dintr-un punct de vedere de scurtă înălţime. Totul părea a fi o pregătire pentru ceva mai bun. Aveam uneori siguranţa că ştiu tot, că nu-mi mai rămânea nimica de învăţat, alteori că nu ştiam nimic, că n-aveam să termin niciodată. Curios şi poate că de neînţeles: în vreme ce limba spaniolă nu înlocuia în niciun fel nici italiana nici franceza, limba germană mi se ştergea încetul cu încetul de pe tăbliţa memoriei, în timp ce avea să crească, în acelaşi ritm, însă suind, admiraţia pentru literatura, muzica şi filosofia aceleiaşi limbi.

Poate că tot pe atunci am avut visul următor: mă aflam în cerdacul casei de la Bălţaţi, într-un sfârşit de noapte, într-un început de zi, întins pe un pat cu mai mulţi din familie. Vedeam foarte bine grădina din faţă aşa cum fusese în realitate, aşa cum o contemplasem adesea, în zorii zilei, vara când mă sculam devreme ca să mergem la vânătoare sau ca să sar în livadă şi să culeg struguri şi piersici încă ude şi reci de rouă, când dintr-o dată, înconjurată de o lumină mare, a apărut, pe bradul de sub cerdac, Sfânta Clara din Assisi. Imaginea era atât de limpede şi de convingătoare, încât părea reală, n-aveam deloc senzaţia că visez, am căzut în genunchi, cutremurat,

sfânta poate că mi-a spus ceva, apoi a dispărut în aceeaşi corolă strălucitoare, m-am trezit emoţionat, absolut sigur că totul fusese nu un vis, ci o apariţie adevărată. Aproape că tremuram, nu atât de emoţie cât de entuziasm, pentru că eram sigur că de atunci înainte trebuia să-mi schimb felul de a trăi, că aveam de urmat altă cale. Într-un cuvânt, că destinul meu fusese însemnat de o poruncă venită de dincolo şi că, în mine, nu mai era loc pentru niciun fel de îndoială. Am rămas în pat câtva timp, copleşit de visul care mă locuia ca o posesiune binecuvântată, aveam încă foarte clară în minte viziunea, atât de limpede şi de puternic desenată pe amintire încât şi acuma o pot reconstitui fără greutate. O voce însoţea viziunea. Din aerul înconjurător, dintr-o fiinţă invizibilă, cineva rostise: – Sancta Clara! În latineşte, ca totul să fie mai clar.

Tânjeam după Europa ca după un paradis pierdut. Asistasem la conferinţe ţinute de europeni celebri – Eugenio d'Ors, Gabriel Marcel, Gonzague de Reynold – care aduceau cu ei ceva din aerul care făcea posibilă creaţia, mărturiseau despre geniu, mă făceau să regret că emigrasem, cu tot pericolul care însemna să trăieşti la frontiera celeilalte Europe, ocupate de pericolul flămând al răului. Am primit într-o zi o scrisoare de la N.I. Herescu (îmi scriam cu el, cu Eliade, cu Al. Busuioceanu, cu Pamfil Şeicaru) în care mă ruga insistent să fac rost de o viză de intrare în Argentina pentru el şi Emil Cioran. Am umblat pe la Ministere, folosind prietenia cu Carrillo, le-am obţinut intrarea în Argentina, însă odată trecut pericolul, n-au mai venit. Era vorba de nişte alegeri în Franţa, ameninţătoare, în sensul că partidul comunist anunţa victorii zdrobitoare pe care, la ora adevărului, nu le-a avut. Am înţeles că orice pericol nu era în stare să mişte pe nimeni de pe unde reuşiseră să se aşeze, într-o problematică şi superficială descălecare, însă care le garanta o a doua naştere, la Paris, Roma, Madrid, Londra sau, fie ce o fi, în Europa liberă, ameninţată, însă strălucitoare de lumină. Ce mai aşteptam?

Când s-a născut Domnica, în 1952, o duceam în fiecare după-masă, când mă întorceam de la lucru, pe un vast maidan plin de ierburi care păreau o pădure. Traversam strada

Lacroze, mă pierdeam între case şi linia ferată şi intram în acel pustiu, mărginit de blocuri şi de trenuri în mişcare, şi mă vedeam undeva pe un câmp în România. Mirosea a pământ, a buruieni, striveam frunze cu parfum de Muntenie între degete, şi-i promiteam fetiţei, care nu împlinise un an şi nu înţelegea nimic din poveştile mele, că am s-o duc odată în Ţară, că am să-i arăt câmpia, dealurile, pădurile, casa cu cerdac, fântâna, livada, apusurile, că exista un loc pe lume atât de frumos şi de pur încât numai al nostru putea fi şi numai acolo merita să crească şi să trăiască. Vorbeam singur. Mă întorceam acasă, împingând căruţul, plin încă de propriile mele cuvinte, consolat numai de trecătorii care se opreau din drum, în oraşul cu fum şi înghesuială, ca să-mi spună ce fată frumoasă aveam. Primul cuvânt pe care l-a rostit, strângând în mâini marginea pătuţului din strada Teodoro García, puţin înainte de a pleca din nou, a fost: – Goethe! Niciodată n-o să ştim ce văd copiii înainte de a putea vorbi, în primele lor luni de viaţă, când probabil că păstrează foarte limpede în memorie imagini din lumea din care vin, din care le vine sufletul, şi cu care păstrează relaţii probabil foarte strânse, însă care, pe măsură ce se adaptează la lumea asta, se şterg fără urmă, până când, atunci când încep să exprime ceea ce simt şi ceea ce sunt, din anterioritatea lor nu mai rămâne nimic, decât o legătură onirică, tot mai ştearsă şi ea cu timpul.

Am început să plec în momentul în care Manuel Fraga Iribarne, pe atunci secretar al Institutului de Cultură Hispanică de la Madrid, colaborator la revista unde eu eram şef de redacţie, mi-a răspuns favorabil la o scrisoare în care ceream o bursă de studii la Madrid. M-am dus imediat la ambasadorul Spaniei la Buenos Aires, Manuel Aznar, care m-a primit foarte bine, mi-a acordat imediat viza pe care i-o ceream şi mi-a spus: – Spania e o ţară foarte curioasă, (*España es un país muy curioso, muy curioso*), însă ai să te descurci foarte bine acolo. Parcă era Papini, care abia mă cunoscuse şi-mi prevedea un viitor strălucit în romanul european. Oricum, mi-a dat o scrisoare de recomandare către compania spaniolă de navigaţie, unde am obţinut o cabină de clasa întâi pe jumătate

de preţ. Începutul, primele contacte cu Spania, păreau de bun augur. Motivul plecării – pentru că de fapt nu ne puteam plânge, eu câştigam foarte bine, munceam mult, însă nu ne lipsea nimica, fuseserăm nişte emigranţi cu noroc – era astma soţiei mele, provocată de umezeala locului. Între pampa şi masa enormă de ape ale lui Rio de La Plata, oraşul producea cred că cel mai mare procent de astmatici din lume şi, cu toate încercările medicale, nu aflaserăm nicio soluţie. Cineva ne spusese că la Madrid avea o clinică un medic celebru, Jiménez Díaz, şi pentru Spania am cerut viza, în disperare de cauză. A fost un alt zar aruncat cu noroc.

Mi-am dat seama din ce lume de oameni cumsecade plecam abia la port, unde au venit să-şi ia rămas bun de la noi aproape o sută de persoane, români şi argentinieni, prieteni vechi şi noi, o lume întreagă de prieteni, în compania cărora petrecusem acolo cinci ani din viaţă. Veniserăm doi şi plecam trei. Domnica împlinise de curând un an. Cu ea în braţe, vedeam cum vaporul se îndepărta de ţărm, trecea de-a lungul caselor înalte, al cheiurilor însorite, grupul de prieteni nu mai era decât o vagă fluturare de batiste, din nou ne îndreptam către altceva, o ţară nouă a cărei limbă, din fericire, o învăţasem pe malul oriental al continentului austral, de pe care mă întorceam acasă, vreau să spun în Europa, pregătit pentru alt ciclu sau pentru altă bătălie.

*

În Santa Cruz de Tenerife, la poştă în timp ce trimiteam o scrisoare, după mai bine de o săptămână pe mare, mi-am dat seama că mă aflam din nou în Europa. Timbrul pe care-l cumpărasem purta numele de *España* şi chipul generalului Franco. Pe stradă însă, o cămilă ducând o povară între cocoaşe îmi aducea aminte să insula ţinea geografic de Africa. Alexandru Ciorănescu îmi ieşise în întâmpinare pe vapor, apoi ne arătase oraşul, cu simpatia, înţelepciunea şi bunăvoinţa care fac parte din felul lui de a fi un erudit. Parcă lipsisem mult timp şi acuma mă întorceam acasă. Însă mai aveam încă patru zile de navigat. Într-una din ele telegraful ne-a

adus vestea morţii lui Stalin. A fost o izbucnire generală de bucurie. Credeam că o epocă malignă se terminase cu moartea tiranului diabolic şi poate, aveam să ne întoarcem în curând la Bucureşti. Luni de zile după aceea, presa aducea vestea câte unui omagiu. Diavolul fusese un înger pentru alţii, poetul Neruda printre ei, partidul avea grijă să creeze în jurul călăului popoarelor o atmosferă de sfinţenie laică, în timp ce poeţii din iesle nechezau în lacrimi pe mormântul celui ce îngropase, sub ruinele unei jumătăţi din Europa, Basarabii fără număr şi Bucovine înjumătăţite, din Extremul Orient până în inima pădurilor civilizate. A fost probabil perioada cea mai sinistră şi mai înjositoare din istoria literaturii politizate. Bocitoarele cu premii şi decoraţii dedicau poeme, articole, eseuri ştiinţifice celui ce, după ei, lăsase moştenire omenirii belşug, libertate, cultură, pedagogie, lealitate, vitejie, întorcând pe dos cuvintele în sensul pe care-l căpăta cu încetul vechiul concept de *Deus inversus*, care era definiţia cea mai corectă şi mai cuprinzătoare a diavolului.

Într-o dimineaţă, ridicând oblonul cabinei, am avut în faţa ochilor golful profund şi armonios de la Vigo, asemănător, însă pus pe nuanţe nordice, celui de la Bahía, în Brazilia, unde ne oprisem o după-amiază şi unde, ghidat de un adolescent care se chema Washington, pe o ploaie fină, parcă înţepenită în aerul cald, am dat de chipul fugar, însă foarte caracteristic, al unei ţări necunoscute, unde n-am mai avut niciodată ocazia să mă întorc. Casele, urcate pe faleză, deasupra cărora zburau corbi uriaşi, *los gallinazos* din romanele lui García Márquez, erau vopsite în culori vii, roşii, violete, verzi sau galbene, ca nişte curcubeie trase la ţărm, în timp ce pe străzi, în acea ultimă zi a carnavalului, dormeau negri întinşi la umbră sau la soare, beţi şi osteniţi după o săptămână de orgie dansatoare. Vigo, în schimb era liniştit, mărginit de o ceaţă ca de poveste, cu apele aproape nemişcate, aproape cenuşii, cu toate colinele din jur acoperite de copaci verzi, stejarii Celţilor, cu străzile mărginite de camelii uriaşe, înalte cât nişte salcâmi, cu un miros de port european, vreau să spun de vin, de fum, de ceaţă şi de miazănoapte, care mă făcea să

tremur de emoţie şi de speranţă. În prima noapte s-a întâmplat minunea: ajunsă pe un ţărm lipsit de umezeala australă, Olguţei i-a trecut astma. A fost ca o binecuvântare pe capul fiilor risipitori. Din tren, a doua zi, pe malul râului Miño, năvăleau pe ferestrele deschise, în acel 4 martie al regăsirii pământului pierdut, valuri de parfum de mimoze, pe care, ani mai târziu, aveam să-l reîntâlnesc în Portugalia. Parcă păcătuiserăm şi fuseserăm iertaţi.

VII. *Unde Spania se face tehnică a cunoaşterii*

Limba pe care o învăţasem la Buenos Aires se muta aici pe altă undă sonoră. Aceleaşi cuvinte compuneau altă melodie. Însă obsesia mea se mutase în altă planetă. Nu făceam decât să mă gândesc la Ovidiu.

Am tras la o pensiune, pe Gran Via, apoi am închiriat două camere cu acces la baie şi bucătărie, pe Calle Pedilla, în casă la Doña Aurora, unde am locuit din martie până în iunie, când ne-am mutat într-un apartament, mobilat ca vai de lume, pe Calle de la Ilustración, nu departe de palatul regal şi de Plaza de Oriente. Timp de şase luni am lucrat la revista *Cuadernos Hispanoamericanos*, condusă de Luis Rosales, în clădirea Institutului pentru Cultură Hispanică, însă bursa nu ne ajungea să trăim. Am găsit repede o cronică permanentă la săptămânalul *Mundo*, pe care-l conducea pe atunci gazetarul Vicente Gallegos, şi un post de şef al secţiei italiene, la Departamentul de Cultură Modernă, în Consiliul Superior de Cercetări Ştiinţifice, unde ne întâlneam în fiecare luni după-masă cu un grup de tineri, foarte vioi, cultivaţi şi abia ieşiţi din Facultăţi, spaniole şi străine. Aproape toţi au ajuns apoi miniştri, profesori universitari, înalţi demnitari în administraţie, diplomaţi. Păstrez şi acuma legăturile de prietenie cu ei. Şeful Departamentului era Rafael Calvo Serrer, membru în *Opus Dei*, care, încă de pe atunci, ducea o politică cu dublu sens. În timp ce unii lucrau cu guvernul şi îl sprijineau pe Franco, cum era López Rodó, scos de la Consiliul Superior,

unde am avut ocazia să-l văd de mai multe ori, şi numit ministru reformator al economiei spaniole, alţii, ca Rafael, începeau încă de pe atunci o activitate de opoziţie. Într-o zi m-a chemat în biroul lui şi mi-a spus că avea să publice un articol senzaţional în *Ecrits de Paris*, plin de critici la adresa şefului Statului. Mă întreba ce părere aveam. Îmi spunea: „– Din moment ce Franco se înţelege cu Statele Unite, aceasta înseamnă o deschidere către democraţie." Deci critica lui era un fel de a încerca marea cu degetul. Avea să vadă dacă într-adevăr Spania se îndrepta spre o epocă democratică sau avea să continue sub aceeaşi formulă politică de până atunci. I-am spus că prima măsură după apariţia articolului la Paris avea să fie îndepărtarea lui din Consiliu şi apoi desfiinţarea Departamentului de Cultură Modernă. Şi aşa a fost. Lui nu i s-a întâmplat nimic, însă bietul meu venit lunar s-a topit în toamna madrilenă. Nu am dus-o prea strălucit până în 1955. Timp de doi ani deci, scriam la *Mundo*, apoi la alte reviste şi ziare, cum erau *Estafeta Literaria* şi cotidianul catolic *Ya*, unde am colaborat aproape fără întrerupere până prin 1978. Prin Ministerul Informaţiilor şi al Turismului, unde se afla mereu câte un prieten în posturi de director general, cum au fost în special Florentino Pérez Embid şi Adolfo Muñoz Alonso, eram invitat să dau cicluri de conferinţe în provincie, destul de bine plătite ca să ne scoată din încurcătură pentru câteva luni. N-aveam bani niciodată şi trăiam din credite la băcănie, la brutărie, la cărbunar, la cofetărie. Când aveam bani, îi plăteam pe toţi. Niciodată, nimeni, nu mi-a cerut să plătesc datoria dacă cumva întârziam peste măsură, niciodată nu au refuzat să ne vândă pâine, zahăr sau cărbuni, chiar dacă lista crescuse în mod înspăimântător pentru mine, nu pentru ei. Strada era scurtă, prinsă între alte două străzi, puţin circulată, maşină avea unul singur dintre locuitorii ei, un scriitor de programe de la radio, aşa încât se crease un fel de atmosferă de intimitate şi amiciţie între toţi vecinii, cu care ne cunoşteam şi ne salutam.

Trăia încă Eugenio d'Ors, la care mergeam uneori, în casa lui din spatele primăriei, în Madridul vechi, însoţit de Alexandru Busuioceanu, cu care mă vedeam foarte des, deşi

întâlnirile noastre erau şedinţe de aprigi polemici care se prelungeau vara până către zori. Cinam la un restaurant cu grădină, apoi luam în lung străzile pustii, fără să ne dăm seama pe unde ne aflam, încleştaţi în lupte ideologice, filosofice sau literare. Eram două temperamente fără nicio asemănare între ele, însă aveam amândoi pasiunea poeziei. Aparţinuserăm grupării de la *Gândirea*, eram deci trei foşti gândirişti la Madrid, noi doi şi Aron Cotruş, cu care Busuioceanu se duşmănea de când fuasese numit consilier cultural la Madrid, post important şi rival celui pe care-l ocupa autorul lui *Horia*, ataşat de presă, numit cu ani înainte. Amândoi aveau foarte bune legături printre scriitori, oameni politici şi gazetari şi au făcut o foarte eficace propagandă pentru România în timpul războiului. Fostul ministru plenipotenţiar, N. Dimitrescu, rămăsese şi el la Madrid şi îşi avea intrările lui, mai spectaculoase însă mai puţin folositoare, în lumea aristocraţiei spaniole. Peste o sută de români locuiau pe atunci la Madrid şi ne întâlneam în fiecare duminică la biserica Salesienelor, de pe García Morato, unde făcea slujba părintele Alexandru Mircea, care mai târziu a plecat la Barcelona şi apoi la Palma de Mallorca şi a fost înlocuit de un preot spaniol, Orduna, care fusese prin România şi slujea în limba română. Grupurile se împărţeau cam în felul următor: dominau legionarii, care organizau structura administrativă şi politică a coloniei, alegeau un preşedinte după voia lor, alcătuind împreună un tot omogen şi bine condus; veneau apoi independenţii, cei care, dacă aderau la vreo grupare din exil sau la vreun partid tradiţional, nu erau nici mulţi, nici organizaţi; şi, în sfârşit, un mic grup în jurul prinţului Nicolae, cu Mihai Fotin Enescu şi cu Horia Stamatu. Ofiţeri români pe care prinţul îi plasase în armata spaniolă, fără drept de a avansa, însă purtând uniformă şi primind leafă, se aflau fie la Madrid, fie în Africa, la Ceuta sau Melilla, unde aproape toţi s-au însurat cu spaniole şi au fundat familii respectabile. Exista şi un grup de intelectuali, format din Aurel Răuţă, Ciril Luca Popovici şi George Uscătescu, în jurul revistei *Destin* care, în acele începuturi, şi-a avut rolul ei în cadrul exilului românesc, ca, ani mai târziu, în epoca de fier, sau Kali Yuga, a pribegiei, când au început să îmbătrânească entuziasmele şi să întinerească interesele, să cadă în colaboraţionism şi apoi să se stingă, *sans peine ni gloire*[50], înăbuşită de propria ei putreziciune.

Am dat primele conferinţe le Guadalajara, lângă Madrid, la Terrasa, nu departe de Barcelona, şi la Salamanca. Spania mi se părea vastă şi variată, ca peisaj, oameni şi arhitectură. Exista o linie foarte vizibilă care separa trecutul de prezent, în aspectul însuşi al oraşelor: clădiri noi, primării, seminare, Universităţi, blocuri de locuinţe, care lăsau în umbră, pe de o parte frumuseţea vibrantă de istorie a monumentelor gotice sau baroce, iar pe de alta ruina celor două secole, al XVIII-lea şi al XIX-lea în special, din care e făcută mare parte din imaginea pe care o au despre Spania celelalte popoare europene. Ultimii Habsburgi au fost, cu Carol al II-lea, zis „Vrăjitul", regii care au dus ţara către propria ei umbră, iar mai târziu Burbonii, începând cu Carol al III-lea, au despărţit-o de esenţa ei caracteristică şi au obligat-o să ocupe o zonă de imitaţie, de rit francez, din care nu s-a mai putut desface până în secolul XX. Poporul a fost părăsit, dat pe mâna unor clase directoare fără conştiinţă; o nobilime în descompunere, legată de carul mare francez şi chiar englez, un cler invadat de ideile enciclopediste, sau, dimpotrivă, înrădăcinat în tradiţii fără ieşire şi fără posibilităţi de renaştere, au îndepărtat Spania de ceea ce fusese în trecutul ei cel mai înalt. Războiul civil o readusese pe tărâmul realităţilor şi al posibilităţilor de renovare. Dacă ar fi învins stânga, s-ar fi produs acelaşi proces de vulgarizare şi robotizare care s-a întâmplat în România sau Polonia, ar fi devenit o ţară comunistă, mizerabilă, stăpânită de o minoritate dictatorială supusă Moscovei şi din tot ceea ce fusese n-ar mai fi rămas nimic, decât, poate, o dorinţă ascunsă de a se salva, imposibil de îndeplinit şi, cu încetul, imposibil chiar şi de visat. Însă a învins ceea ce se numeşte „dreapta", fel parţial de a defini lucrurile, pentru că atât Franco, cât şi doctrina lui José Antonio nu împlineau dorinţele politice

[50] Fără durere nici glorie – în limba franceză în text.

ale unei drepte adevărate. Grija pentru cei slabi şi nenorociţi a fost dominantă atât ca doctrină cât şi ca realizări. Iar religia catolică, aliată regimului prin ierarhia ei şi prin preoţimea de toate cinurile, a ajutat la crearea unui spirit de justiţie socială care fusese un fel de slogan în gura lui Perón, dar care, aici, se transformase în măsura cotidiană a lucrurilor.

Ceea ce era evident, alături de linia separatoare de care vorbeam mai sus, era veselia oamenilor de pe stradă, în contrast cu poveştile de groază pe care le-am auzit atunci, pe itinerariul conferinţelor mele care, cu timpul, au acoperit întreaga geografie peninsulară. În fiecare familie fuseseră morţi, fiecare îşi amintea de o istorie apropiată în care un frate sau un tată fuseseră schingiuiţi, ucişi, aruncaţi în prăpăstii, jefuiţi, aşa încât ceea ce pe atunci se numea „cruciada naţională", concept care îl înlocuia pe acela de război civil, răspunsese unei reacţiuni populare, ceea ce explica sfârşitul conflictului şi victoria celor care luptaseră în numele unor legi şi a unor tradiţii, pe care spiritul revoluţionar tindea să le transforme în literă moartă, demnă de a fi înlocuită, ca în România de azi, de jaful centralizat şi de crima în numele unei ideologii de măscărici asasini. Am avut impresia, în decursul acelor şapte ani trăiţi la Madrid, între 1953 şi 1960, că într-un fel reveneam la viaţă, după un straniu interludiu petrecut *undeva departe*, pe alt tărâm, poate că lucrurile în sine începeau să se calmeze, după tragedia războiului şi a perioadei oribile care i-a urmat. Popoarele îşi lingeau încă rănile, însă multe din ele se cicatrizaseră, pentru că altfel nu se poate. Izbucnise războiul din Coreea, China fusese dată pe mâna comunismului de aceleaşi forţe obscure care făcuseră din jumătate din Europa un teritoriu funebru, generalul MacArthur se lupta pe două fronturi, contra chinezilor pe de o parte şi contra guvernului de la Washington pe de alta. Era evident că, sub alt general, întreaga Coree ar fi fost aruncată dincolo de frontiera vieţii normale.

Însă în Spania tot acel freamăt de injustiţie, de cuvinte goale, de false transformări, de democraţii care începeau sub zidurile Kremlinului şi se terminau printre hoţomanii la putere

în Mexic sau prin alte părţi, nu ajungea, sau abia se făcea auzit, pentru că ţara, care trăise trei ani de război civil înverşunat şi distrugător, se ridica din ruine şi din sânge cu o putere de renaştere într-adevăr uimitoare. Cu câteva luni înainte de sosirea noastră la Madrid se ridicaseră ultimele cartele, cred că erau cele pentru zahăr, însă nimeni n-ar fi bănuit că, nu cu mulţi ani înainte, lumea ducea încă lipsă de pâine, de untdelemn şi de carne. Acuma totul se uitase, strada însăşi era martora unui optimism şi a unei bucurii care ajungeau uneori să devină contagioase. Era de ajuns să intri într-un local modest, pe strada Echegaray, plină de bodegi şi baruri, lipite unul de altul, ca să vezi tineri schiţând câte un pas de dans, cântând, glumind într-un stil foarte discret şi nobil, ca şi cum strada ar fi fost un salon. Vânzătorii din magazine erau la fel cu cei din Italia dinainte de război. Puteai ieşi noaptea, puteai să te întorci la trei sau la patru în zori, şi nimănui nu-i trecea prin cap că cineva l-ar fi putut ataca sau jefui. Oraşul părea scăldat în lumină, străzile din centru mişunau de lume până târziu după miezul nopţii, cinematografele de pe Gran Vía închideau după ora unu, apoi spectatorii umpleau cafeteriile şi barurile şi bucuria de a trăi dura până târziu. La ora nouă dimineaţa nu era nimeni pe străzi. Lucrul de dimineaţă, la birouri se termina la două şi jumătate sau trei, era reluat la cinci şi la şase. Se construiau case peste tot, şosele, hoteluri pe malul mării, începea era turismului spaniol, care avea să-l detroneze pe cel italian, la Benidorm şi la Marbella începea să vină lume din întreaga Europă. Unii, la început, aduceau în maşină cutii de conserve şi pesmeţi, pentru că ştiau din ziare că în Spania se moare de foame. Din România, până foarte târziu, când putea ieşi câte un biet turist, îşi lua cu el desaga cu de-ale gurii, iar când ajungea în Spania nu-şi putea crede ochilor. Era un belşug neostentativ, oarecum stânjenit, după anii de restricţii. Nimeni nu putea crede că nu e ameninţat, că nu vin miliţienii să-l ridice şi să-l execute sub copacii de la Casa de Campo, sau că putea coborî la băcănie sau la măcelărie ca să cumpere ce-i trăsnea prin cap. Agricultura lua o dezvoltare atât de mare, graţie introducerii tractoarelor în

masă şi graţie proprietăţii individuale (şi în România erau tractoare în masă, însă pământul era al Statului, deci singurul lucru pe care guvernul îl putea garanta era mizeria fără sfârşit), încât pentru prima oară în două secole Spania nu mai avea nevoie să importe grâu. Când munceau, când dormeau, n-am prea înţeles-o niciodată, pentru că aici se doarme puţin, se munceşte parcă dincolo de văzul lumii, în timp ce veselia şi petrecerea sunt mari spectacole de fiecare zi şi din fiecare noapte. Parcă moşteniseră ceva, o avere imensă care era a tuturor şi acuma nu făceau altceva decât să cheltuiască într-o permanentă înţelegere cu viaţa.

Mi-a plăcut de la început această *furia spagnola* cum o numeau italienii de pe vremuri, pentru că îşi desfăşura flamurile şi spadele dincolo de ideologii. Exista evident o filosofie de Stat, însă totul avea loc sub semnul tradiţiei, Spania a fost, timp de patru de decenii, o ţară condusă de tradiţii, unele foarte vechi, altele mai puţin, însă surprinse toate în flagrant delict de actualitate, într-un fel de luptă permanentă alături de esenţe şi împotriva unor utopii din care izbucnise ca o flacără rea însăşi fiinţa războiului civil. Cred că experienţa a fost, cel puţin pentru mine, grea de înţelesuri. Perioada aşa-zisă republicană, condusă de socialişti, după izgonirea regelui (după nişte alegeri măsluite, cum aveau să fie cele de la noi, din 1947), n-a avut un moment de pace, n-a atins niciodată un nivel de succes. A fost o continuă catastrofă revoluţionară, încărcată de toate păcatele şi defectele utopiei. Războiul civil nu a fost decât consecinţa imediată a acelei perioade de descompunere a tuturor valorilor şi înlocuire a lor cu teribile întoarceri pe dos în numele libertăţii, al egalităţii şi al fraternităţii, cu sclavia de masă, cu dominaţia unei minorităţi inculte şi sângeroase şi cu ura animalică, lupească şi tigroidă, din care a trebuit, la un moment dat, să ţâşnească o reacţiune. Au fost incendiate sute de biserici, jefuite şi distruse capodopere de artă, ucişi zeci de episcopi şi mii de preoţi şi călugări, zeci de mii de oameni de pe stradă. Iar după izbucnirea războiului, anormalitatea şi teroarea din aşa-zisa „zonă roşie" a contrastat fără încetare cu liniştea, echilibrul şi buna stare a „zonei

naţionale". Marele păcat intelectual, caracteristic unei pături culte din lumea întreagă, a fost confuzia pe care a făcut-o între libertate şi „zona roşie". Majoritatea scriitorilor şi a artiştilor occidentali i-au luat partea, unii au recunoscut eroarea, cum a fost Orwell, alţii nu, cum au fost Bernanos, Maritain şi alţi catolici care au fundat atunci o viziune creştină redusă, parţială şi neadevărată, din care avea să ia fiinţă mai târziu o stângă catolică, doctrinară şi politică, falsificatoare şi inactuală, origine a unei democraţii creştine care a tins întotdeauna către o împăcare cu marxismul. Îmi povestea odată un tânăr pe atunci student în Economie politică la Roma, Paul Constantinescu, cel de la „Şalul negru", cum a luat parte, timp de mai mulţi ani de-a-rândul, în casa unui profesor celebru, la întâlniri între democraţii creştini de frunte, cum erau Fanfani, La Pira şi alţii, care discutau asupra inevitabilei victorii a comunismului în lume. Cum, după părerea lor, nu exista nicio posibilitate de a-l înfrunta, singura atitudine posibilă era colaborarea. În ea s-au scufundat fără speranţă şi fără leac mii de preoţi şi călugări tineri, atât în Europa cât şi în Americi. Răul pe care l-au făcut oamenilor a fost şi este (pentru că atât Iezuiţii cât şi alte ordine importante din Biserică îşi continuă itinerariul în greşeală) nemărginit, de neînţeles decât prin prisma întunecată a perspectivei de mai sus.

În România dintre 1936-1939 era uşor de stabilit diferenţa între cele două zone. Toată lumea era de partea „naţionalilor" şi numai câţiva membri ai partidului comunist, mai mic decât un eres, cum ar fi spus Eminescu, au militat pentru „roşii". Îmi aduc aminte de bietul Constantin Lucreţia Vâlceanu, care studiase la Sava, şi care a plecat în Spania să militeze pentru libertate şi contra fascismului, ca apoi, în 1941, să lupte contra comunismului cu atâta eroism încât i s-a dat „Virtutea Militară". A fost ca un fel de Orwell, care, în loc să scrie o carte despre deziluzia lui cumplită, a preferat să-şi pună viaţa în pericol. Nu ştiu dacă mulţi, în alte ţări, au avut acest admirabil curaj, un fel de *feed-back* plin de riscuri personale şi de exemplaritate.

Există, aş putea spune, un realism creştin, care face erorile imposibile, uşor de detectat în oameni şi în gesturi, în curente şi în opere de artă. Heidegger spunea, într-o conferinţă din tinereţe, că teologia se poate împărţi în două: o teologie universitară, bazată pe filosofie, pe filologie, pe înalte studii biblice, atât de bogate în cărţi încât o bibliotecă nu i-ar fi de ajuns ca să o încapă; şi o „teologie a lui Iisus pe cruce", care nu are nevoie de volume, nici de comentarii, nici de catedre. Cine crede în consecinţele imediate ale Răstignirii, Învierea şi Urcarea la Cer, n-are ce să facă cu cealaltă teologie. Cred că şi printre scriitori şi artişti, ca să nu zic chiar şi printre preoţi, teologia lui Iisus pe cruce constituie o normă eficace, un fel miraculos de a schimba omul şi Istoria. Cine e creştin în mod autentic e creştin în toate, deci şi în comportamentul lui în contemporaneitate, adică în politică. Nu poţi fi comunist decât dacă eşti nu numai ateu, dar şi anticreştin, după cum nu poţi fi creştin decât fiind, în acelaşi timp, anticomunist visceral, cum se spune, în sensul de pasiune şi autenticitate, pentru că a milita contra comunismului nu e numai un capriciu intelectual ci şi un fel de a apăra pe oameni de cel mai mare rău care le poate cădea pe cap. Ce s-a întâmplat în România, după Yalta, care a fost una din trădările cele mai grave din Istorie, constituie o dovadă fără replică. Poporul român a fost cedat morţii iar comportarea partidului comunist în deceniile lui la putere, în România, configurează un fel de model informatic, uşor de reprodus într-un ordinator, pentru un genocid perfect planificat. Probabil că şi polonezii sunt supuşi aceluiaşi procedeu, însă pe o durată mai lungă în timp. Altfel nu sunt de înţeles suferinţele românilor, la Canal, în închisori, la Piteşti în special, în schingiuirea limbii, în şcoli, în lupta antireligioasă, în economia înadins prost organizată ca să facă loc la foamete lentă şi distrugătoare, la analfabetizarea tineretului, la anihilarea rasei şi a virtuţilor ei istorice, la prostituarea scriitorilor şi a artiştilor etc. Lista ar fi prea lungă şi cred că fiecare o poate completa după gustul şi povestea lui personală. Cred deci, şi o repet, ca lucrul să fie limpede, că în afara răspunderilor oamenilor politici comunişti,

dacă conceptul nu e cumva o contradicţie în termeni, intelectualii, nu atât în România unde nu aveau ce face nici alege, ci în Occidentul îndrăgostit de putreziciune şi decadenţă, sunt răspunzători de ceea ce se întâmplă în lumea secolului.

Dacă comparăm, cum e logic, pe cei buni cu cei răi, pe cei care au avut curajul să strige cu cei care au alunecat în laşitatea tăcerii, atunci lecţia devine dintr-o dată mai limpede ca lumina. Ştiu eu? Să-l comparăm pe Ezra Pound cu Pablo Neruda... Pe Picasso cu Braque... Pe Ernst Jünger cu Aragon... Pe Simone Weil cu Sartre...

Poate că paralelizarea Braque-Picasso ar fi revelatoare. Poate că nimeni n-a făcut-o cum trebuie, pentru că n-a venit încă timpul punerilor la punct şi al judecăţii din urmă. Dacă Braque evoluează către o cunoaştere esenţială, care nu îngăduie înşelăciuni şi nici parţializări, atunci ne dăm seama, urmărindu-l până în ultimele lui tablouri, cele patru sau cinci „Ateliere", unde o pasăre albă aşezată pe mobile ne vorbeşte de o întâlnire a pictorului cu misterul ultim, ca şi grandoarea cosmică din „L'oiseau dans son nid"[51], operă ultimă, capodoperă probabil a acestui mistic laic şi încă necunoscut, atunci ne dăm seama, zic, de importanţa pe care a avut-o în acest cubist întâlnirea cu necunoscutul. Mersul către esenţe, care e contemporan la cubişti ca şi la fenomenologi sau la fizicienii cuantici, a fost seducător şi hotărâtor la Braque. Nu şi la Picasso, unde convertirea la comunism a însemnat o ieşire din esenţă, o trădare a cubismului şi o situare a artistului pe marginea realităţii. „Guernica" e, în acest sens, elocventă. Un mers psihopatic şi somnambulic pe coama unui acoperiş înşelător. La capătul lui artistul a căzut în neant, n-a mai putut spune nimic. A pictat acelaşi porumbel sinistru, care voia să spună pace şi spunea: război, ură, distrugere; a corupt realitatea transformând un ghidon de bicicletă în coarne de taur, a falsificat mersul artistului, degradându-l la o permanentă traducere în limbaj politic a oricărui gest, culoare şi simbol. Cred că, dincolo de tapajul politic

[51] Pasărea în cuibul ei – limba franceză. Lucrarea se numeşte de fapt „Pasărea şi cuibul ei".

făcut în jurul lui Picasso, în special în legătură cu măiestria pentru proşti care e „Guernica", nu rămâne din el decât o parte din pictura premarxistă, perioada roză şi cea albastră. Restul e literatură de prost gust, privite lucrurile prin ochelarii fără lungă bătaie ai unei înţelegeri gazetăreşti; dincolo de ea ne întâlnim cu un proces de demonizare, care face parte din destinul secolului. Şi de la care nu s-a abătut nici chiar Salvator Dalí, deşi a fost duşman al lui Picasso, deşi s-a proclamat *católico romano y rumano*, deci a fost pe punctul să se apropie, prin românism, de sufletul lucrurilor. Drama lui Dalí a fost felul în care n-a vrut sau n-a putut să se împotrivească timpului, pentru că a lupta cu propriul său timp constituie un fel *sine qua non* al artistului de a fi autentic, de a nu-şi părăsi contemporanii. În romanul său, *Monsieur*, scriitorul englez Lawrence Durell dezvăluie parte din mister, fără să vorbească de Picasso bineînţeles, însă punând în lumină nişte fapte şi nişte personagii care scriu astfel istoria ascunsă a lumii. Dalí, din cauza poftei lui neţărmurite de bani (*avida dollars* era anagrama numelui lui, descoperită de Aragon dacă nu mă înşel), a terminat în acelaşi fel ca şi Picasso, deşi pe altă undă. E foarte uşor de recunoscut în el, mai puţin în pictură decât în literatură, trecerea lui spre satanizare. Îmi închipui că nu e uşor să rezişti.

*

Treceam printr-o fază de scriitor de nuvele. Nimic nu mă mai îndemna să scriu un roman, decât o nevoie profundă, un fel de foame sau de sete nedefinită, pe care o săturam scriind poeme sau povestiri, pentru că experienţa cu *Omul din neguri* îmi retezase toate elanurile. Cineva decretase la Milano că nu eram romancier, decretul provocase în mine un fel de şoc psihic şi simpla apropiere de cuvânt mă separa de ispită. Cred că în lungi nuvele ca „Pe un fir de întuneric" sau „Claviceps Purpurea" începeam să mă reapropii de mine însumi. Cam tot ce am scris în proză între 1953 şi 1956 au fost dări de seamă asupra condiţiei de exilat. Făceam schimburi de lecturi cu Horia Stamatu prin baruri şi cafenele fără public, unde ne întâlneam ca să discutăm ore la rând despre literatură şi politică, dar mai ales ca să ne citim unul altuia ultimele opere. Cu Busuioceanu era altfel, pentru că nu suporta decât să se audă pe sine însuşi. Îmi citea poeme, în română sau în spaniolă (publicase două volume care avuseseră destul succes de critică la Madrid) şi devenea extrem de interesant când îmi povestea despre materialul pe care-l aduna în secret (era un om foarte secretos, ciufut, susceptibil şi, în acelaşi timp, o nesecată fântână de amintiri) prin biblioteci cu scopul de a scrie într-o zi o carte – roman, monografie, studiu istoric – despre împăraţii romani de origine dacă. Teza lui era că, odată cucerită Dacia, ceea ce s-ar putea numi „dacitatea" nu se lăsase învinsă, inteligenţa învinşilor reuşise să-şi facă loc înspre posturile de conducere ale învingătorilor, astfel încât începură să apară împăraţi, ca Maximin Daia şi alţii, care de pe tronul împărăţiei nu duceau altă politică decât aceea de distrugere subtilă a imperiului, un fel de răzbunare ascunsă şi tăcută, care era, după el, cauza adevărată a căderii Romei, după o epocă de decadenţă provocată dinăuntru de dacii de la putere. Teză originală, însă greu de dovedit, dedusă din scrierile lui Lactanţiu şi ale altora, cronicari ai acelor vremuri tulburi şi nesigure, incerte din punctul de vedere al unei structurări întemeiate pe o filosofie a Istoriei credibilă. Oricum, jocul făcea să fie jucat şi îl încurajam cât puteam pe Busuioceanu în încercarea lui. Incertitudinea istorică se traducea într-o incertitudine literară, pentru că în acei ultimi ani din viaţă, fostul gândirist nu a reuşit să găsească formula necesară unei puneri în formă. Materialul s-a irosit după moartea lui, sau a fost donat unei biblioteci, poate că Virgil Ierunca ştie ceva despre el, pentru că i-a fost un fel de executor testamentar. Existau probleme grave în biografia lui Alexandru Busuioceanu, pe care mi le confesa uneori, în micul lui apartament din strada General Pardiñas, unde, înconjurat de cărţi şi tablouri, îşi ducea zilele într-o permanentă angustie, care-i venea din lipsa de bani, din faptul, mai ales, că suma pe care o mai avea nu mai coincidea cu anii pe care şi-i prevedea înainte. Se calma înghiţind zilnic o cantitate anormală de aspirine, cură care, după cum spuneau medicii, l-au dus la un fel de moarte

auto-anunţată. Studiind acelaşi timp pe Jiménez de Rada şi alţi istorici spanioli de la începutul Renaşterii, Busuioceanu descoperise câteva lucruri interesante pentru legătura care se putea face între Spania şi România, încă de la origini. Vizigoţii stăpâniseră Dacia timp de un secol şi jumătate, după retragerea armatelor romane, astfel încât, la sosirea lor în Peninsula Iberică, pe care au dominat-o până în secolul al VIII-lea, când au fost cotropiţi de arabi, au adus cu ei nu numai simboluri heraldice, ca jugul cu săgeţi, tipic dacic, pe care, la sfârşitul secolului al XVI-lea Nebrija l-a introdus în heraldica oficială spaniolă, şi Franco în însuşi steagul Spaniei naţionale, dar şi locuri ca Deva (oraş din Ţara Bascilor) sau Jeréz care ar fi putut veni de la Siret, mărturiseau o prezenţă getică, pe care vizigoţii înşişi o puneau în relief. Cum numele lor suna barbar, se pretindeau descendenţi direcţi din geţi şi nu din goţi (*getas, no godos*, cum spune Jiménez de Rada în cronica lui „De rebus Hispaniae"), adevărat montaj istoric care punea în relief prestigiul de care se bucurau strămoşii noştri în Europa, după vechile spuse ale lui Herodot. Nu numai atât, însă numele de Dacio îl găsim şi acum printre spanioli. Toate aceste amănunte, din care Iorga ar fi scris repede o carte, Busuioceanu le-a expus într-un eseu apărut în revista *Destin* şi le-a citit într-o şezătoare-întrunire la care luau parte scriitori spanioli, pe atunci foarte ataşaţi regimului, ca Luis Rosales, Lain Entralgo, Aranguren, Leopoldo Panèro, care, după 1975, s-au dovedit a fi fost antifranchişti de totdeauna. Ca şi în Italia după moartea lui Mussolini, intelectualii luau parte la acelaşi spectacol de trage-mă lele de sub pat. Din păcate, cartea pe care a tot pregătit-o n-a ajuns niciodată să devină o carte reală, spre paguba literelor româneşti şi a istoriografiei europene. Cred că tot pe atunci Busuioceanu colabora la o revistă de la UNESCO, dacă nu mă înşel *Archimedes* şi îşi scria cu poetul francez Pierre Emmanuel pe care îl traducea în spaniolă, cu foarte mare talent. Ce s-o fi întâmplat cu acele traduceri?

O temă care făcea parte din interiorul chinuit al acestui om era soţia lui, pe care o lăsase în Ţară când fusese numit la Madrid în 1942. Atât soţia cât şi fiica rămăseseră dincolo de

omenie, el nu mai avea veşti de la ele, încerca cu disperare să se pună în contact prin Minister şi ambasade, însă cred că foarte târziu, puţin înainte de a muri, a reuşit să stabilească un contact, astfel încât moştenirea lăsată în 1962 a putut să intre pe mâna fetei. Orgoliul şi un simţ ascuns al responsabilităţii îl împiedicau să-mi vorbească des de această problemă, atât de dureros înfiptă în carnea unui exilat, mai separat de Ţară decât exilaţii de pe timpul lui Ovidiu, însă de mai multe ori mi-a povestit drama care, şi ea peste celelalte, i-a scurtat viaţa până la urmă. Iar poezia scrisă în româneşte dezvăluia alte tragedii, grele de dus şi ele într-o spinare de scriitor, în timp ce poezia în spaniolă, cel puţin în ultimii ani, încerca o altfel de traducere, a celeilalte drame, ocultată pe cât se putea, disperare pe alt nivel, grea de remuşcări, îmi închipui, în cadrul unei situaţii internaţionale în care întâmplările, schimbările, sângerările, aveau şi ele o sursă, un nume, o greutate în răspundere. A fost un om greu de trăit.

Pe Aron Cotruş îl vedeam mai rar. Era un adevărat „simpaticone", un moţ jovial care atrăgea în jurul lui oameni de tot felul. Publicase un volum de versuri în spaniolă, după convertirea la catolicism şi fusese foarte elogiat de critică, atât Eugenio d'Ors cât şi Gerardo Diego scriseseră despre carte. Prin 1955, Cotruş, care rămăsese văduv în 1952, a emigrat în Statele Unite, unde se pare că a murit într-un fel de disperare fără alt leac decât în moarte, rupt de toate rădăcinile, *desţărat* cum spunea, inventând un cuvânt foarte frumos, tradus din spaniolă (*desterrado*), dacă între limbi atât de apropiate şi de aceeaşi origine se poate vorbi de traducere.

Alt personaj româno-madrilen era Pamfil Şeicaru. (Când sosiserăm la Madrid trăia încă Stelian Popescu, pe care l-a călcat o maşină câteva luni după aceea şi pe care l-am întâlnit de mai multe ori.) Cele mai mari ziare româneşti de dinainte de război, *Universul* şi *Curentul* erau reprezentate aici de foştii lor directori, care, bineînţeles, nu se suportau şi deci nici nu se vedeau. Venea uneori la noi, în Calle de la Ilustración, sau ne întâlneam la câte un restaurant împreună cu Busuioceanu şi stăteam de vorbă până foarte târziu. Avea o

memorie formidabilă, scrisese o carte care fusese publicată în spaniolă, *Pax americana, pax sovietica*, scria chiar pe la câte un ziar, însă verva lui, atât de celebră în Ţară, nu-şi găsise aici făgaşul cuvenit. Cred că aparţinea unui stil care-şi făcuse veacul. Mi-a citit odată un lung fragment dintr-un roman, scris ca la începutul secolului, compus din fraze complicate, din sentimente pseudo-romantice, din descrieri de peisagii care, înşirate pe kilometri de spaţiu, nu spuneau nimic. Gazetarul fusese mare într-o anumită împrejurare, definind anumite situaţii şi defecte româneşti, criticase democraţia de la noi şi spânzurase la capăt de coloane de foc oameni fără conştiinţă, însă crescuse şi el din acea plămădeală fără viitor şi fusese posibil numai graţie ei. A fost condeiul unei epoci, aşa cum, poate, într-alta, n-ar fi putut nicicum ieşi la suprafaţă. Mi-a propus într-o zi să mă numească redactor-şef la ziarul *Curentul*, care avea să apară în curând în România liberată. Cum am avut îndrăzneala să-l refuz, nu mi-a mai vorbit niciodată.

Pictorul Alexis Macedonski, unul din fiii poetului, trăia în Mallorca, de foarte mulţi ani. S-a mutat la Madrid după sosirea mea, ne-am văzut de câteva ori, alcătuia, împreună cu soţia şi cu fata, pictoriţă şi ea, o familie ciudată, demnă de pana unui romancier român dintre cele două războaie. Trăiau pe altă dimensiune, dispreţuiau materia – banii, casa, strada, contemporaneitatea – formau un fel de nucleu boem, care îşi trăgea substanţa din atmosfera casei Macedonski, marele poet, descins şi el din atâtea forme occidentale de a fi. Îmi povestea Pillat cum în casa lui Alexandru Macedonski, aflată undeva pe aproape de Precupeţii Noi, unde am locuit şi noi câtva timp, lângă întretăierea dintre Romană şi Dorobanţi, se adunau în fiecare săptămână poeţi admiratori şi căutători de admiraţie, cărora, după ce recitau un poem, Macedonski le făcea cadou câte o piatră preţioasă: pentru o capodoperă un briliant, pentru o operă remarcabilă un smarald, pentru una mai potrivită un rubin, şi aşa mai în jos. Bineînţeles pietrele nu erau decât sticle colorate, însă simbolismul acelei răsplate mi se pare încă plin de intenţii critice şi de dărnicie domnească. De altfel Macedonski, după câte îmi spunea Pillat, era

convins că se trage dintr-o familie regală care domnise cândva în Lituania. E curios cum, în 1931, am trimis o poezie la o revistă pe care o conducea un frate al poetului, Pavel, unde a şi apărut, spre marea mea surprindere şi satisfacţie.

Timp de patru sau cinci ani în şir mă întâlneam cel puţin o dată pe săptămână la o cafenea, „Cubasol", pe calle Silva, cu tânărul poet Jesús López Pacheco, ca să traducem împreună poeme italieneşti. Îl cunoscusem prin cei de la Institutul de Cultură Italiană, unde aveam prieteni şi unde mergeam des ca să vedem filme noi şi ca să împrumut cărţi de la biblioteca. Adunam astfel material pentru o *Antologie a poeziei italiene contemporane* care a şi apărut, în 1959, la Editura Guadarrama din Madrid, în anul în care Quasimodo a obţinut Premiul Nobel. Nu mai fusesem în Italia din 1948, însă păstrasem atât pasiunea pentru cultura ei, şi pentru peisajul în care crescusem către mine timp de mai bine de trei ani, cât şi dorinţa de a mă întoarce. Cum dorinţa de a mă întoarce în Ţară devenea tot mai iluzorie, Italia se substituia cu încetul imaginii interioare a patriei pierdute. Şi cred că şi acum joacă acelaşi rol tămăduitor. Am văzut odată la Institut un film cu Catherine Hepburn, care se petrecea la Veneţia şi, în tot timpul reprezentaţiei, trăiam fiecare fragment de stradă şi de lagună, eram acolo împreună cu protagoniştii, mă emoţionam nu pentru emoţiile lor, ci pentru ale mele. Bănuiesc că, pe deasupra oricărei senzaţii estetice, a fost filmul care m-a emoţionat cel mai mult, în lunga mea viaţă de amator de cinematograf, din motive, cum spuneam, pur şi simplu de trăire personală a unor imagini care mă readuceau acasă.

În iunie 1956, revista *Mundo* m-a trimis să fac o serie de reportagii în Italia. Aflând Institutul de călătoria mea, mi-a obţinut imediat o invitaţie oficială, aşa încât am călătorit pe socoteala guvernului italian în trenurile cele mai bune şi în hoteluri de lux, cu care nu mai eram demult obişnuit. M-am dus întâi la Florenţa, unde am participat, împreună cu câţiva prieteni spanioli, la un congres de editori europeni (începusem să lucrez la editura Taurus, unde conduceam agenţia literară a acesteia) şi am profitat ca să-l vizitez pe Comneni, care

se mutase într-un apartament lângă Ponte Vecchio, şi pe Bruno Nardini, care se însurase şi devenise editor. La congres m-am dus destul de rar, pentru că Nardini îmi împrumutase o bicicletă cu motor, un „Mosquito”, foarte uşoară şi rapidă, cu care cutreieram de dimineaţa până seara locurile pe care le cunoşteam tot atât de bine ca şi străzile şi pieţele din Râmnicu Sărat, poate chiar mai bine, pentru că erau mai îndelung frecventate. Urcam vâjâind până la Fiesole, străbăteam din nou centrul din vale ca să reiau strada către San Miniato şi Piazzale Michelangelo, era cald însă nu încă vară, aerul purta încă suflul lunii mai ca un înger pe buze, cupolele, turlele, acoperişurile văzute de departe îmi aduceau aminte de anul petrecut printre ele. Redescopeream cele două Florenţe: una, contemplată de pe cheiul râului, din dreptul Bibliotecii Naţionale, privind către deal şi către faţada de la San Miniato, era Florenţa gotică; cealaltă, dominată de cupola lui Brunelleschi, venea direct din Renaştere. Eram încă un om al Renaştrerii şi admiram acest centru al ei de unde plecaseră toate ideile şi capodoperele transformatoare, de la Masaccio până la Rafael. O lume de giganţi reformatori, aşa cum o vedea şi Papini. În zborul motocicletei, acompaniat de zbârnâitul riguros şi supus al motorului, retrăiam Florenţa într-un fel de miraculos şi rapid cinematograf. Bineînţeles, m-am dus să-l vizitez pe Papini. M-a primit în uşă Ana, nepoata lui. Ştiam că e bolnav, că suferise un atac cerebral şi că numai ea mai era în stare să înţeleagă cuvintele omului sfârşit imobilizat într-un fotoliu şi dictându-i în fiecare zi câte un articol, care apărea în *Corriere della Sera*, reprezentând pentru mine ultima scânteie a geniului muribund. Totuşi voiam să-i dau mâna, să-i spun eventual ceva, o ultimă ambasadă de recunoştinţă. Ana a deschis uşa către salon şi m-a oprit în prag. Poate că el ştia că eram acolo şi că-l priveam, poate că nu. Zăcea, nemişcat, profund schimbat, învins de neputinţa fizică, scufundat în nemişcare, cu faţa aproape de nerecunoscut, brăzdată de căderea bruscă a tuturor anilor vieţii peste el, ca o avalanşă neaşteptată. L-am contemplat câteva minute, mi-am luat în gând rămas bun de la el şi am plecat. Unul din idolii

adolescenţei mele era pe ducă, alţii zăceau în închisorile din Ţara jefuită de suflet, alţii muriseră, alţii, în sfârşit, se ridicau cu încetul la orizont, tot mai pieritori şi mai mărunţi, pentru că nu mai ştiam sau nu mai puteam umbla după idoli, poate că nici nu avusesem vreunul, niciodată, ci numai exemple etico-literare, pentru că nevoia mea de a crede nu făgăşuia după forma oamenilor şi nici după aceea a sufletelor lor, ci căuta un drum către mai sus, un „urcuş”, cum îl cântase V. Voiculescu, la capătul căruia oamenii nu aveau ce căuta. Oricum, Papini mă ajutase în acest greu, obositor, mereu renovator urcuş şi-i eram recunoscător din străfundul conştiinţei.

Într-o după-masă, ultima la Florenţa, m-am dus să-l cunosc pe părintele Vasile Cristea, din ordinul Asumpţioniştilor. Am dat de el şi am stat de vorbă, după ce mi-a luat motocicleta şi a băgat-o în biserică, ca să nu mi-o fure cineva. Un ardelean fără complicaţii, direct, accesibil, ca o carte deschisă, atât de pur în toată comportarea şi cuvântarea lui încât părea un sfânt din alte timpuri, tot atât de curat ca şi părintele Morariu. Conducea corul bisericii şi o droaie de copii din cartier învăţase româneşte şi cânta colinde şi cântece religioase în limba lui Eminescu. După câţiva ani de la acea vizită, Vaticanul l-a scos din biserica lui florentină şi din cor, şi l-a făcut episcop. Îmi aducea aminte, de câte ori îl revedeam la Paris, sau la Madrid, în mijlocul românilor, în veşmintele lui oficiale, de Papa Celestin al V-lea, pe care un conclav roman l-a scos dintr-o mânăstire, de pe lângă Sulmona lui Ovidiu, şi l-a aşezat pe tronul Sfântului Petru.

Am coborât după câteva zile spre Roma, apoi m-am dus la Napoli, unde aveam de vizitat, pentru *Mundo*, fabrica de maşini de scris Olivetti, apoi am luat vaporul şi am debarcat la Capri, unde nu mai fusesem din 1938. Am refăcut itinerariul de atunci, cu amintirea lui Titel Nasta lângă mine, iar seara am revenit în port, în aşteptarea vaporului. Era un timp ideal, o înserare calmă, nu prea mulţi turişti, culorile nu începuseră să se stingă încă sub zăpuşeala din iulie, mă simţeam în apele mele, m-am proptit în faţa unei vitrine, şi, dintr-o dată, în acea fericire venită din apă, din case şi din anotimp,

m-am simţit coborât în infern. Mă uitam în jurul meu şi nu înţelegeam. Mă aflam înconjurat de un grup de bărbaţi şi femei care vorbeau ruseşte. Am fost tentat să-mi fac loc cu violenţă printre ei şi să scap din asediul la care fusesem supus, mă simţeam cuprins de o teroare viscerală, parcă cineva mă mutase brusc în spaţiul de dincolo de Nistru, de dincolo de istorie, cu încetul mi-am revenit, dojenindu-mă în tăcere. Fusese o reacţiune din adânc, necontrolată, mă uitai în jurul meu şi, iarăşi, nu-mi puteam crede ochilor. Câteva femei prost îmbrăcate, între nişte bărbaţi costumaţi parcă pentru un bal de mizerabili, plângeau cu fruntea rezemată de vitrina încărcată de obiecte interzise. Era primul grup de turişti sovietici care vizita Italia, cu un vapor rusesc bineînţeles, persoane alese printre fidelii partidului, aşa cum aveam să fiu lămurit a doua zi citind ziarul. Nu aveau nici cu ce să se îmbrace mai ca lumea, deşi făceau parte din nomenklatură, şi nici cu ce să intre într-un magazin şi să cumpere o cravată sau o fustă. Bărbaţii stăteau nemişcaţi în amurgul spectaculos şi mediteranian, plin de lumină bună, de civilizaţie şi de bogăţie, nu scoteau o vorbă, nu făceau decât să se uite la nevestele lor care plângeau cu fruntea proptită în vitrina prohibită. Trebuie să spun că am fost mişcat până în fundul sufletului. Trecusem peste spaima pe care mi-o produsese ascultarea unei limbi aducătoare de imagini teribile, şi mă aflam dintr-odată împins către misterul revoluţiei, către explicaţia vizibilă a unei tragedii care, în acel moment, se încarna în faţa propriilor mei ochi în haine mizere, în pofte imposibil de satisfăcut, în acele lacrimi de femei care, cu toată prezenţa, îmi închipui, a unui comisar sau poliţist, sau chiar mai mulţi, care-i supravegheau pe turişti, nu puteau să nu-şi manifeste în acest fel penibil şi răscolitor sentimentele lor faţă de regim. Plângeau pentru tot ce pierduseră, pentru tot ce ştiau că nu aveau să mai recupereze vreodată, simplitatea bucuriei de a trăi, în acea piaţetă de la Capri în care îşi dădeau întâlnire normalul şi anormalul, plin de surâsuri şi de infinite subînţelesuri vitale cel dintâi, încărcat de necaz fundamental cel de-al doilea şi de un fel de patentă disperare de a fi.

După ce ne-am îmbarcat, am dat iar de ei, formau un grup aparte, purtau la capătul mâinilor, ca nişte prelungiri disperate, aparate fotografice pe care le îndreptau către portul care se îndepărta, apoi către ţărmul de la Sorrento, către orice le ieşea în cale şi putea da mărturie, odată întorşi în infernul lor de spaimă şi lipsuri, de paradisul cu care se întâlniseră o clipă.

*

1955 şi 1956 au fost ani foarte grei. Am fost scos din griji de două persoane, abia cunoscute, întâmplător, la Buenos Aires. Unul era un desenator, Jorge Jaquinandi, care abia compusese coperţile de la *Cartea Pribegiei*, editură pe care Grigore Manoilescu o crease la Córdoba, celălalt un evreu născut în Chile, Leonardo Rosenzweig, care se căsătorise puţin înainte de plecarea noastră din Argentina cu Florica Tomescu, cu care împărţisem un apartament în Buenos Aires timp de câteva luni, înainte de a ne muta în Colegiales. Într-o seară, în timp ce făceam coadă la un cinematograf pe Gran Via, i-am văzut năpustindu-se către noi pe Florica şi pe Leonardo, care devenise directorul hotelului Wellington din Madrid. Ne-am revăzut cu mare plăcere şi am consimţit, în faţa nevoilor noastre zilnice, să devin secretarul dirctorului la hotelul respectiv. Vorbeam mai multe limbi, fusesem diplomat, apariţia mea nu speria pe nimeni. Aveam o leafă destul de modestă care, înpreună cu ceea ce câştigam la *Mundo*, ne permitea să o scoatem la capăt. Intram la hotel înainte de ora nouă dimineaţa şi ieşeam de acolo după miezul nopţii, uneori mai devreme alteori mai târziu. Aveam masa de prânz gratis şi mâncam într-o sufragerie pentru personalul superior, împreună cu directorul şi cu cei de la recepţie, puteam consuma felurile cele mai speciale ale unui restaurant foarte cunoscut în Madrid, tot atât de celebru ca şi hotelul. Însă răspunderea era atât de mare, mai ales că Leonardo călătorea foarte des ca să aducă clienţi din restul Europei şi deci îi ţineam de fapt locul de director, încât după câteva săptămâni m-am îmbolnăvit de gastrită, o gastrită nervoasă probabil, de caracter

psihosomatic. Îmi dădeam seama, în timpul lipsei prietenului meu, că un hotel era ca un transatlantic, cu imensele instalaţii şi maşinării din subsoluri, calorifer, bucătărie, spălătorie, cu sălile de recepţie, barurile şi restaurantul de la parter, cu cele şase etaje de camere şi suite, cu mansardele pentru personalul de serviciu. Începeam ziua cu o inspecţie generală, apoi controlam lista sau menu-ul zilei de la restaurant şi îl iscăleam, apoi urmau defilări de persoane de tot felul, furnizori, clienţi nemulţumiţi, membri ai personalului; uneori, în timpul nopţii, eram chemat să rezolv probleme grave, un client care se îmbătase şi răcnea pe culoare, un balerin englez care încerca să transforme hotelul în bordel, o maşină care înceta să funcţioneze, un client bolnav care avea nevoie de doctor etc. Într-o dimineaţă, abia intrat la lucru, s-a desprins din tavan şi a căzut, cu un zgomot de sfârşit de ciclu, candelabrul de la intrare. Noroc că în acel moment nu intra nici nu ieşea nimeni din hotel. Cântărea câteva tone. Mă aflam într-o tensiune permanentă. Altădată, timp de câteva zile, a trebuit să-mi pierd vremea în bar ca să-l însoţesc pe Luis Bromfield, autorul unui roman care avusese mult succes înainte de război şi după care se făcuse un film, „Vin ploile". Cum se scula dimineaţa târziu, începea să bea şi avea nevoie de companie. Când a aflat, de la Leonardo, că eram scriitor, n-a mai vrut să se despartă de mine. Faptul că lucram la un hotel, în loc să iau Premiul Nobel sau Pulitzer, i se părea probabil foarte americănesc şi plin de viitor. Era amuzant, parcă mai mult pe partea de veselie alcoolică decât pe cea scriitoricească.

Proprietarul hotelului era Baltazar Ibán, un om simplu care abia ştia să scrie şi să citească, de prin León, care începuse cu un atelier de reparat biciclete, apoi trecuse la alte întreprinderi, şi ajunsese să aibă acest hotel, unul din cele mai elegante din Spania, o întreprindere de autobuze şi de transporturi interurbane, era reprezentant al unor mărci de automobile englezeşti, avea multe case şi apartamente, un alt hotel pe lângă Marbella, o fermă cu tauri pe lângă Madrid – un om enorm de bogat şi comunicativ, simpatic şi plin de simpatie faţă de mine. Trăia cu doña Julia, o femeie venită şi ea de

undeva de prin adâncimile misterioase ale Spaniei, în fundurile căreia omul simplu, chiar şi ţăranul şi aristocratul, îşi aflau puncte de întâlnire atât de susţinute, încât greu puteai distinge, într-o întrunire socială, pe unul de altul. În nicio altă ţară diferenţele între clase nu sunt mai şterse ca aici. Probabil datorită faptului că ţăranii s-au socotit întotdeauna drept nobili, în special din secolul al XVI-lea încoace, de când puritatea de sânge, după izgonirea evreilor şi a arabilor, juca un rol atât de important, într-o epocă în care amestecul între rase nu se făcuse decât la oraşe, în timp ce satele rămăseseră intacte. Lope de Vega, în teatrul lui, pune foarte bine în relief nobleţea ţăranului, care e întotdeauna salvat de intervenţia regelui, care, ca un *Deus ex machina* apare în momentul culminant, pedepseşte pe nobilul abuziv sau pe ofiţerul violent şi dă dreptate ţăranului, care nu încetează de a-şi proclama nobleţea de sânge. M-a frapat de la început la Madrid intimitatea foarte naturală dintre stăpâni şi servitori, felul simplu în care o marchiză sau soţia unui bancher se sărutau cu femeile din personalul de serviciu ori de câte ori plecau într-o călătorie sau felul în care stăteau de vorbă. Nu era niciun fel de aroganţă în atitudinea stăpânei şi niciun fel de umilinţă în aceea a bucătăresei sau a jupânesei. În acelaşi fel, în acele locuri în care pretutindeni în Europa limba e stricată sau caricaturizată, ca în pieţe şi în hale, la Paris de pildă, sau la Viena, în Spania, şi în special în Castilia vânzătoarele de zarzavaturi vorbesc tot atât de corect ca şi contesele, iar măcelarii de la munte, de aici, din satul unde scriu aceste pagini, la patruzeci de kilometri de Madrid, folosesc exact aceeaşi limbă ca un scriitor cult. Abia acuma, de când cu căderea în socialism, limbajul a început să fie maltratat, în special la oraşe, aşa cum maltratată este viaţa în general, care se prosteşte în sensul prostimii, e ca un fel de împingere oficială către mai prost, o deteriorare ideologică cu consecinţe în toate sensurile vieţii sociale şi culturale. Chiar şi raporturile între cei mai mari şi cei mai mici, între şefi şi funcţionari, s-au deteriorat într-un mod aş zice lamentabil, pentru că urmările acestei politici de degradare implică o descompunere, probabil tot atât de bine

plănuită ca şi genocidul în care a fost închisă România. E vorba de o trecere de la relaţii controlate de religie la controlul exercitat de instituţii şi idei profane.

Don Baltazar venea de jos, ca şi doña Julieta, cum i se spunea, însă era greu să ştii din ce lume vin. Nu bogăţia, ci cultura profundă, contactul cu Biserica şi cu folclorul, cu obiceiurile şi cu nobleţea de suflet a strămoşilor lucrau în ei ca o Universitate de bune moravuri. Oricum, se purtau foarte bine cu întregul personal şi deci şi cu mine. Din când în când, în câte o săptămână, le ceream voie să lipsesc două ore ca să pot da o conferinţă la Ateneu sau la Centrul de Cercetări Ştiinţifice şi-mi acordau încântaţi timpul de care aveam nevoie. Se simţeau măguliţi de prezenţa mea lângă ei. N-aveam nici duminică nici sâmbătă libere. Mă întrebam uneori, între un etaj şi altul, între bucătărie şi saloane, cam ce avea să-mi aducă viitorul în cale şi preferam să nu-mi aflu răspuns. Eram ca Cenuşăreasa. Mă zbăteam între două lumi, una a cărţilor mele princiare, de acasă, cealaltă a luptei cu o viaţă pentru care nu fusesem făcut. Ca să pot rezista, consacram acelei activităţi tot ce aveam mai bun. Şi eram literalmente sfârşit de oboseală. Parcă eram bolnav sau hipnotizat.

Într-o zi, în lipsa lui Leonardo, cu care mă înţelegeam foarte bine – era un om realmente foarte cumsecade şi înţelegător – a apărut don Baltazar în biroul meu şi mi-a spus, pe un ton foarte prietenos şi binevoitor: „– Sunt foarte mulţumit de dumneata, toată lumea aici te stimează şi te respectă. M-am hotărât, împreună cu Julita, să te facem subdirector al hotelului." Asta însemna pentru mine o leafă mult mai mare şi o carieră asigurată pentru viitor. I-am răspuns, la capătul unei viziuni imediate şi foarte clare care mă situa într-un superb post de director de hotel: „– Dragă don Baltazar, îţi mulţumesc din inimă pentru onoarea ce mi-o faci. Te rog să-mi primeşti demisia imediată." Bietul om a rămas trăsnit. M-a întrebat dacă nu eram mulţumit, dacă cineva îmi făcuse ceva, dacă mâncarea nu era pe placul meu, dacă voiam să ştiu dinainte leafa la care se gândise pentru mine. I-am spus că mi-era greu să-i explic, însă că hotărârea mea era definitivă şi ire-

mediabilă. N-am produs cred că niciodată în sufletul şi pe faţa cuiva o imagine a mirării, a surprizei şi a neînţelegerii atât de vizibilă şi de puternică.

Era greu să mă fi înţeles. Îmi era teamă să nu mă transform cu timpul într-un director de hotel şi să mă pierd ca scriitor. Nimic altceva. Însă cum să-l fac să înţeleagă un lucru atât de simplu pentru mine şi atât de complicat, îmi închipui, pentru el?

Acum un an a murit doña Julita, după ce murise don Baltazar, cu câţiva înainte. Cumsecădenia acestor oameni care nu avuseseră copii a fost fidelă ei însăşi până la sfârşit, pentru că au lăsat întreaga avere funcţionarilor şi personalului de serviciu de la hotel şi de la celelalte întreprinderi, organizând un fel de asociaţie între toţi, devenită după moartea lor proprietatea celor care munceau în ea, unii de la început, adică de zeci de ani de zile. Superb exemplu de comunicativitate în bunuri. Mă întreb însă dacă această asociaţie, ca toate închegările edificate pe colectiv, va rezista iluziei din care s-a născut. De fapt, ce importă e gestul în sine, pe care îl găsesc admirabil, în deplinătatea lui creştină şi spaniolă.

A doua mea îndeletnicire, tot atât de inedită pentru mine ca şi prima, a fost aceea de agent literar. A apărut într-o zi Jorge Jaquinandi care a adunat un mic grup de prieteni, în sala de sus a cofetăriei „La Mallorquina", în Puerta del Sol, şi ne-a propus să creăm o agenţie literară, compusă din patru naţionalităţi: Argentina, Columbia, Spania şi România şi care s-a chemat deci „ACER", al cărei director am fost numit pe loc. Timp de câteva luni, agenţia a funcţionat pe lângă Editura Taurus, apoi, având în vedere că intrările erau modeste, am rămas eu cu conducerea şi proprietatea ei. Astfel încât, din 1955 şi până în 1960, când am plecat la Paris, toate dimineţile scriam scrisori, ceream cărţi şi drepturi de autor în străinătate, mergeam pe la editurile din Madrid unde prezentam noutăţile apărute la Paris, în Italia sau în Germania, iar după-masă îmi vedeam de treburile mele, îmi scriam articolele, ţineam cronica literaturilor străine la cotidianul *Informaciones* şi întocmeam primul meu volum în limba spaniolă, *Presencia del mito*, care a apărut în 1956 la editura Escalicer,

pe care o conduceau pe atunci doi tineri admirabili şi care m-au ajutat mult într-o epocă în care banii străluceau prin absenţă, cum se spune aici. Mă refer la Manuel Benítez Sánchez Cortés şi Jesús Polanco, primul dispărut între timp în Argentina în urma unei istorii misterioase, al doilea ajuns de câţiva ani unul din marii manageri ai presei spaniole şi ai lumii editoriale, un adevărat geniu al finanţelor. Îi vedeam des, stăteam de vorbă, le dădeam sfaturi, le recomandam cărţi străine. Au publicat astfel ultimele două cărţi de articole ale lui Papini, romanul lui Abellio *Les yeux d'Ezechiel sont ouverts*[52] şi alte lucruri interesante. Le-am scris o prefaţă pentru o carte a lui Bargellini despre pictura florentină. Manuel Benítez inaugura pe atunci un teatru, apoi altul, avea un adevărat talent pentru astfel de întreprinderi, edita o colecţie unde apăreau toate piesele care se reprezentau la Madrid în decursul unui an, în volumaşe foarte ieftine şi bine răspândite. Maestrul editurii era academicianul, poetul şi autorul dramatic José María Pemán, cu care m-am împrietenit în acea epocă şi care, deşi locuia la Cádiz, conducea de fapt atât editura cât şi tipografia întreprinderii, vreau să spun că prezida sau exercita un fel de control mai degrabă ideologic sau religios asupra instituţiei. Era un conferenţiar extraordinar şi un gazetar de primă mână, unul din gazetarii cei mai originali, mai bogaţi în idei şi în vocabular, ai Europei dintre 1950 şi 1970. Articolele lui din *ABC*, conversaţiile lui închipuite cu un imaginar Seneca, înţelept ţăran andaluz, fac parte din amintirile mele cele mai strâns legate de propria mea formaţie gazetărească în limba spaniolă, meserie pe care şi acum o socotesc ca făcând parte din vocaţia mea cea mai bătăioasă şi autobiografic genuină. Acest fel de jurnalism cultural, pe care-l începusem în Ţară, îl continuasem în Italia şi în Argentina, a devenit la Madrid o artă de a scrie şi de a fi, mai ales aici, într-o ţară în care atât Unamuno, cât şi Ortega y Gasset sau Eugenio d'Ors, Pemán sau romancierii şi poeţii la modă făcuseră din acest gen o adevărată artă literară. Prin Pemán am

[52] Ochii lui Ezechiel sunt deschişi – în limba franceză în text.

intrat în legătură cu Manuel Cerezales, criticul literar si subdirectorul de la *Informaciones*, născut în Galicia, căsătorit cu romanciera Carmen Laforet, care obţinuse cel mai mare premiu pentru roman în Spania, „Premiul Nadal" pentru romanul ei *Nada*, tradus şi în româneşte. Iar prin Cerezales, care a scris o critică foarte favorabilă pentru *Presencia del mito*, am intrat în corespondenţă cu scriitorul Vicente Rico, tot din Galicia, care mi-a dat primele informaţii detaliate asupra Sfântului Vintilă, originar dintr-un sat de lângă Orense, Pungín, sfânt modest, anahoret din secolul al IX-lea, purtând un nume vizigotic şi a cărui viaţă şi activitate – se ocupa în special cu vindecarea miraculoasă a animalelor – mi-au lămurit originea numelui de Vintilă coborâtor din Suintila, devenit Vintilă cu modificarea şi evoluţia limbii şi cu înscăunarea castilianei, care a corespuns cu dispariţia germanei vorbite de vizigoţi. Cum aceştia stătuseră atâta timp pe la noi, numele de Vintilă, împreună cu alte influenţe (cum este *a iubi*, care vine din vizigotul *lieben*), a fost şi el împământenit în Dacia, încă o dovadă că populaţia nu a părăsit Ţara odată cu trupele lui Aurelian. Însă, cum vom vedea mai târziu, Vintilă a provocat o simpatică polemică atunci când a apărut la Paris *Journal d'un paysan du Danube*.

Eram încântat de acea descoperire, cu atât mai mult cu cât în România nu ştia nimeni de acea origine, nici chiar filologii care tindeau să afirme că prezenţa vizigotă nu lăsase urme de niciun fel la noi, nici chiar în topografie. Îmi aflasem o nouă legătură cu pământul pe care mă aruncase destinul, ca pe un mal ospitalier e adevărat, însă cu inima căruia aveam nevoie să mă unesc într-un fel sau într-altul ca să nu pier de singurătate, de dor şi de mânie.

În primăvara lui 1957 am călătorit la Paris. Era prima oară că veneam în Franţa. Am făcut o vizită lui Julien Green, însărcinat de revista *Indice* să-i fac un interviu. Când a aflat că nu mai fusesem pe acolo, mi-a spus: „– A veni pentru prima oară la Paris e într-adevăr un mare eveniment. Apoi a adăugat: – Ca să ai succes aici e nevoie să fii catolic, comunist sau român." Era ca un fel de premoniţiune. Nu i-am pus

prea multe întrebări pentru că n-am făcut decât să vorbesc eu. Nu ştiu ce mă apucase. Aveam senzaţia că acel om simpatic, distins şi inteligent ştia să asculte, iar eu simţeam că trebuia să comunic cuiva tot ce acumulasem în suflet de pe vremea când, la zece ani, începusem să învăţ franţuzeşte. Se stabilea un contact esenţial între un american de limbă franceză şi un român care avea să devină autor de romane scrise în aceeaşi limbă. Nu era nimic precis, însă întâlnirea a fost, cel puţin pentru mine, încântătoare, poate că într-un fel consolatoare, pentru că îmi deschidea un fel de fereastră către geniul limbii. I-am spus cum citisem în lagăr primele volume din *Jurnal*[53], cât îmi plăcuse *Le visionnaire*[54] şi cât găseam că semăna *La chute*[55] de Camus cu *Epaves*. Nu citise cartea lui Camus, ceea ce mi s-a părut ciudat şi revelator. Nu e nevoie să-i citeşti pe contemporani ca să fii un mare scriitor. Era ca un fel de declaraţie de anahoretism sau de disidenţă orgolioasă, la care am aderat şi eu mai târziu, nu numai pentru că îmi era imposibil să citesc totul, dar şi pentru că aproape totul era fără importanţă, rezultat al unei mode mai mult decât al unei dorinţe autentice de cunoaştere. Începeam să înţeleg că literatura putea fi mai mult decât o consacrare publică de mase sau de critică, ci cu totul altceva, sau poate că dimpotrivă o tehnică a cunoaşterii îndreptată adesea contra secolului, contra, deci, a celebrităţii superficiale, anihilatoare de cunoaştere. În orice caz, interviul meu cu Green a trebuit să devină o meditaţie asupra acelei vizite atât de importante pentru mine, aşa cum avea să fie, în 1969, interviul cu Ernst Jünger.

Tot atunci l-am cunoscut, în locuinţa lui de pe Mermoz, pe Raymond Abellio, al cărui roman, citit încă de pe când stăteam la Buenos Aires, mă impresionase din cale afară.

[53] Celebrul *Jurnal* al lui Julien Green a fost redactat în 19 volume (1919-1998).

[54] Vizionarul – în limba franceză în text. Julien Green (1900-1998), scriitor american de limbă franceză.

[55] Căderea – în limba franceză în text. Roman de Albert Camus (1956).

Mi-l recomandase şi mi-l împrumutase Titu Mihăilescu, care era lector de cărţi bune şi treierător de idei. Cartea mi-a deschis căi către alt fel de a scrie romane şi de a contempla pădurea contemporană, sau mai bine zis jungla după-războiului. Casa în care locuia pe atunci era o hardughie modestă de prin secolul trecut, nu departe totuşi de Champs-Elysées, făcând parte dintr-un Paris de care te apuca groaza dacă-l vedeai pe dinăuntru, aşa cum l-am văzut eu între 1960 şi 1964, când am avut norocul sau ghinionul să stau acolo. Abellio ocupa ceea ce se numea pe atunci *une chambre de bonne*, la ultimul etaj, cu closetul şi robinetul pe o sală, deci în comun. Abia după 1960 Parisul a început să se reînnoiască, la început numai faţadele, apoi chiar şi interioarele. La Madrid, în aceeaşi epocă, lumea trăia mult mai civilizat. În general, în Occident, abia după Al Doilea Război, marile metropole au încercat, uneori în van, să capete un acces cât de modest către civilizaţie. Mica burghezie, şi artiştii rataţi sau încă necelebri, preferau să-şi cumpere un automobil decât să-şi instaleze o cameră de baie. La Viena, între 1941 şi 1944, am putut lua contact cu aceeaşi falsă mizerie.

(Reiau aceste Memorii după ani de pauză. Azi suntem în 9 Mai 1991, deci după „revoluţia" din Ţară. Am dat întâmplător peste cele 243 de pagini ale dactiloscrisului căutând prin sertare altceva şi am rămas surprins recitindu-le. Cred că fac bine continuându-le, cu atât mai mult cu cât evenimentele de la 22 Decembrie 1989 încoace pun într-o lumină specială anii care mi-au trecut prin viaţă.)

Câtva timp după acest prim contact cu Abellio, scriitorul s-a mutat de nenumărate rânduri, iar, până la urmă, a revenit în sudul Franţei, la Vence, unde a şi murit. L-am reîntâlnit de multe ori, întotdeauna la Paris, ne-am scris destul de regulat într-un timp, am întrerupt relaţiile noastre fără niciun motiv, apoi le-am reluat; atât filosoful post-husserlian, cât şi romancierul nu au încetat o clipă de a mă pasiona. L-am considerat chiar drept unul din intelectualii cei mai străluciţi şi mai au-

tentici din acea Franţă a după-războiului în care pululau[56] pseudo-creaturile infernale, ca Jean-Paul Sartre, şi deveneau tot mai rari oamenii de talia lui Abellio. Era totuşi ceva în el care m-a ţinut departe. Pe de o parte, faptul că putuse să fie comunist în tinereţe, fapt care m-a împiedicat să intru în legătură cu alţi contemporani, pe de alta, un exces în esoterism care cădea în gnosticism sau direct în erezia catară. Tendinţa care apare destul de des, şi nu numai printre rânduri, în volumele lui de Memorii, în special în *Ma dernière mémoire* (vol.I, 1971). De fapt, singura lui carte care m-a fascinat a fost *Les yeux d'Ézéchiel sont ouverts*, în care a ştiut să analizeze cum trebuie, dintr-o perspectivă de deziluzionat, problema comunismului. Abia mai târziu am înţeles că şi sub acest aspect, fostul comunist încărca de calităţi, chiar şi atunci când le prezenta ca defecte, părţile de sinistră umbră ale partidului, din care, orice s-ar spune, peste câteva decenii nu va mai rămâne nimic demn de a fi menţionat în istorie, decât relaţiile lui cu nefastul şi cu crima de Stat. Deci, mă întreb acuma, ce l-a făcut pe Abellio să pună marxismul pe acelaşi nivel de forţă cu creştinismul şi cu literatura, cu marele roman al secolului al XX-lea, altceva decât faptul că aparţinuse în tinereţe acestei false *Weltanschauung*, golită azi de conţinut şi de orice fel de justificare etică sau politică. Poate că voi reveni.

Important pentru mine era faptul că venisem la Paris şi că luam contact cu oraşul care-mi apăruse de atâtea ori în vis şi de care-mi povestiseră mătuşile mele, Dodo mai târziu, capitala onirică a românilor de dinainte de 1939. Nu m-a zdruncinat din ţâţâni, nici nu m-a fermecat. Casele erau pe atunci negre de funingine şi de ceaţă, abia mai târziu, când Malraux a ajuns ministru, Parisul a început să se schimbe, cel puţin la faţă. Atât Notre-Dame, cât şi la Conciergerie, Luvrul sau Saint-Eustache păreau ferecate cu smoală, vechimea nu le mai stătea în arhitectură cât în sloiul care se depusese pe ele, în ritm de civilizaţie carboniferă, de-a lungul ultimei sute de ani, care anula, într-un fel, contactul cu adevărul din trecut. O

[56] Franţuzism, de la *pulluler* – a mişuna, a prolifera.

imagine destul de vie a decandenţei franceze de la Revoluţie încoace, dar mai ales de la intrarea în era tehnică de după monarhie şi Napoleon al treilea. Capitala, în murdăria ei superficială, simboliza tot restul. Când, în 1960, am dat de sufletul ascuns sub strălucitoare superficialităţi mondene şi politice, al presei, am înţeles cât de bine vorbeau despre prăbuşirea interioară acele faţade negre pe care Malraux în van le-a curăţat, pentru că răul atinsese de mult sufletul pietrei, iar poluarea politică otrăvise până şi edificiile gotice, vreau să spun prezenţa salvatoare a Bisericii.

De câte ori mă întorceam din străinătate, în acei ani în care Spania se refăcea cu succes din dezastrele războiului civil şi ale epidemiei socialiste care îl precedase, reluam cu ea un contact îmbătător de sinceritate. Totul mi se părea curat şi chiar şi pur, într-un fel etic care, pe atunci, se mărginea cu religiosul. Aici se respira aerul bun din alte timpuri. Era evident că, sub Franco, instituţiile care dominau, în modul cel mai vizibil – era de ajuns să deschizi ochii pe stradă, ca să-ţi dai seama – Armata şi Biserica, făcuseră din Spania o sucursală a propriului ei trecut. Nu se fura, nu se omora, nu se înjura, exista o eleganţă în gesturi şi în cuvinte care, la Toledo sau la Segovia, la Avila sau în cartierele vechi ale capitalei, părea extrasă din tablourile lui El Greco. Spania nu semăna cu nimic. Autorităţile nu te deranjau decât dacă erai comunist, păcat care, de multe ori, în cazuri de vinovăţie penală, se plătea cu capul. Nu se simţea nicio opresiune, pieţele erau pline, ca şi vitrinele, viaţa era mult mai ieftină decât în restul Europei, trenurile mergeau încet, nu existau autostrăzi, dar nici exaltarea marxistă care mânca inima Franţei şi a Italiei. Nimeni nu vorbea de politică, ci numai de literatură, de mâncare, de fotbal, de vacanţe, de casele pe care mulţi, chiar şi lucrătorii, şi le construiau sau şi le cumpărau la mare sau la munte. Apăruseră primele automobile SEAT, aşa zisele „şase sute" din care se mai văd şi acuma exemplare de şosea. Spaniolul, după două secole de rămas în urmă şi tot atâtea de războaie civile, se întorcea la civilizaţie şi la bunăstare, însă fără ostentaţia germanului, a italianului sau a francezului,

motorizaţi, încântaţi, invulnerabili în bogăţia lor de parveniţi progresişti, meritându-şi bogăţia, însă alergând către propria lor pierzanie sufletească. Deşi în Europa de atunci ţările europene din apus dădeau lumii buni romancieri şi buni poeţi, filme de mare succes universal, muzică şi pictură, ele oglindeau în obiceiuri şi în arhitectură o incertitudine interioară de care şi-a dat seama, cu o mare claritate şi un nu mai puţin mare curaj, prinţul Charles al Angliei, care nu de mult a luat atitudine împotriva unei arhitecturi care a deformat chipul Londrei şi al altor oraşe engleze de la 1945 încoace. S-a construit strâmb, din punct de vedere estetic, sau animic, după război, oraşele au fost deformate, schimonosite, urâţite. Arătau exact ca sufletele abia ieşite din marasmul belic. Germania s-a recuperat în mare parte, în ultimii zece sau cincisprezece ani, dărâmând ororile postbelice şi refăcând obrazul superb al vechii Germanii gotice sau renascimentale, cu o artă şi o înţelegere fără seamăn în Europa. Italia a căzut în cursa infamă a îmbogăţirii prin escrocherie, s-a lăsat dominată de mafia sub toate formele ei vizibile şi invizibile, a pocit toate periferiile, a izolat centrele, din fericire neatinse încă, înconjurându-le de o masă de construcţii fără formă, fără noimă, aproape că fără utilitate, molozuri încă în picioare, pe care le va dărâma într-o zi aliatul cel mai puternic al futurismului, care era un bun cutremur.

La Madrid, ca şi în tot restul Spaniei, arhitectura încerca să reia contactul cu marele trecut. Din păcate, ceea ce se construieşte de când cu socialiştii, din 1984, nu e decât o cădere în *misocalie.* Urâtul din ideologie şi din fundul psihic socialist pune stăpânire pe ţară. Ca şi în Italia, escrocheria a devenit o politică şi a înlocuit ideologia, fără niciun fel de avantaj pentru spanioli, deşi schimbul ar fi putut fi, totuşi, benefic.

În octombrie 1954 se născuse Cristina. Din păcate nu aveam bani ca să-mi duc familia la aer curat, în timpul verii. Rămâneam la Madrid. Căldura începea din mai. Soarele bătea din plin apartamentul nostru mansardat. Ieşeam către seară în *Plaza de España*, de care eram aproape. Nici de parcul

de la palatul regal şi nici de cel de la *Casa de Campo* nu eram deoparte aşa încât, odată cu căderea nopţii, ajungeau până în ferestrele noastre efluviile de răcoare şi de parfum de flori, uneori chiar, după vreo ploaie, mirosul puternic de răşină pe care-l răspândesc în aerul de la munte nişte plante care se numesc *jaras* şi care, în mai, înfloresc în desişurile de pini de la Escorial. Astfel, când mă trezeam din somn, în căldura lui Cuptor, mă vedeam plimbându-mă printr-o pădure, departe de zăpuşeala Madridului. Singurele noastre distracţii erau plimbările prin parcurile din apropiere, unde fetele se jucau cu alţi copii iar noi mâncam îngheţată de lapte şi de cafea, tipică verilor madrilene, *blanco y negro* cum se numeşte aici. Uneori ieşeam la câte o bodegă sau la un restaurant modest, împreună cu Stela şi cu Sony Candeleanu, singurii noştri prieteni înstăriţi, şi cu Horia Stamatu şi Mişu Enescu. Stăteam la chef până foarte târziu, în mijlocul veseliei care dădea Madridului de atunci un aspect de tărâm de pe altă lume. Ne învecinam, aş spune, cu un rest animic european. Din care nu a mai rămas nimic.

În vara lui 1957 am reuşit în sfârşit să închiriem parterul unei vile la Cercedilla, la şaizeci de kilometri de Madrid, la munte, unde am rămas până în septembrie. De fapt apartamentul era mai degrabă un subsol destul de încăpător, care dădea spre o grădină. Drept în faţa uşii se afla o masă de piatră, unde dimineaţa ne luam micul dejun. Ne însoţea Mercedes, care s-a măritat după plecarea noastră la Paris şi care a crescut amândouă fetele şi, de fapt, le-a învăţat spaniola, aşa cum ele o învăţaseră o seamă de cuvinte româneşti. Era o femeie blândă, tânără, modestă, cuviincioasă şi bine crescută. În fiecare după-masă, plecam cu Olguţa pe munţi, umblam până nu mai puteam, ajungeam uneori până în alte sate, coboram alergând printre pinii cu frunza rară, călcând acel pământ de pădure merdională, sec şi tomnatec încă din iunie, cu miros de răşină uscată, unde nu creşteau nici fragi, nici zmeură, nici afine. Numai la poalele pădurii, de-a lungul gardurilor şi al râurilor fără apă, se îmbulzeau către soare tufe imense de mure, jumătate cât la noi (îmi aminteam adesea de murele

uriaşe de la Pârâul Rece), în faţa cărora ne opream ca să ne aducem aminte. Uneori luam trenul şi ne duceam la Segovia sau la Ciudad Ducal. Ne întorceam seara, uneori noaptea, fetele se culcaseră şi Mercedes ne aştepta cu cina. Vecinii noştri de la etaj erau nişte italieni. El era comis voiajor şi călătorea prin toată Spania. Il signor Occhi. Guraliv şi foarte simpatic. Ea era spaniolă, liniştită, calmă, tronând pe un scaun de domnitoare peste o familie de opt copii, pe care-i dirija dintr-o privire, dintr-un gest. Cei mari îngrijeau de cei mici. Şi mai sus, în micul apartament dinspre şosea, locuia o pereche ciudată, tânără, care, o singură dată, ne-a invitat la ceai. Îşi spuneau veri primari, el era convalescent după o boală grea, noi eram siguri că era vorba de o pereche de îndrăgostiţi, poate chiar veri, veniţi la munte ca să fugă de familie, la capătul cine ştie cărei drame de care e plină istoria de fiecare zi, în toate nordurile şi sudurile lumii. Când fetele se deşteptau din somnul de după-masă, începeau să caute prin tufişurile de liliac caramele pe care le lăsa acolo, în fiecare zi, o pasăre măiastră, prietena copiilor de români în exil, pentru că ceilalţi copii n-aveau dreptul la astfel de cadou.

Mi-am petrecut toată vara gândind la romanul meu. Îmi era atât de groază să mă apuc de el, încât scriam poezii, câte două-trei pe zi. Era ca o justificare. Din acele poeme am alcătuit *Jurnal de copilărie*, care a apărut un an după aceea la Fundaţiile Regale de la Paris. Însă, încetul cu încetul, lecturile şi meditaţiile ovidiene alcătuiau în mine forma viitoare a cărţii. Adunasem o imensă bibliografie. În special la Nizet, la Paris găsisem cărţi destul de greu de procurat, iar în toamnă, odată întors la Madrid, am început să frecventez Biblioteca Naţională, al cărei fond reprezenta schimbul pe care Academia Română o făcea cu Academii şi Biblioteci europene înainte de război şi unde am dat peste cărţi de Iorga, Xenopol, Tafrali, Radu Vulpe şi alţi autori români. Însă cartea nu se lăsa începută.

Indice selectiv de nume

C

D

E

F

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

X

Z

CUPRINS

MEMORIILE UNUI FOST SĂGETĂTOR

Editura VREMEA
Str. Constantin Daniel, nr. 14
010631, sector 1,
Bucureşti

telefon 021.335.81.31
fax 0378.106.497
e-mail: office@edituravremea.ro
http://www.edituravremea.ro
http://edituravremea.blogspot.com

Pentru că 1944 m-a rănit mortal şi n-am să scot niciodată din carnea cea mai sensibilă a sufletului glonţul care m-a ajuns atunci şi mi-a făcut mai rău decât orice în viaţă. Din 1940, când, la Roma, am aflat de cedarea unei părţi din Transilvania şi până în 1944, când s-a întâmplat ce s-a întâmplat, deşi s-ar fi putut întâmpla altfel dacă românii de la guvern ar fi fost mai aproape de Mircea decât [de] Papură Vodă, n-am luat parte decât la înfrângeri. Ca un trup de om, trupul României zace de atunci pentru mine în poalele unei mame îndurerate (*Stabat mater dolorosa*), ca în *Pietatea* lui Michelangelo şi aşteaptă ca cineva să vină şi să-l învie. Cine? Când? Iată de ce îmi fac prezentul din trecut şi din viitor, acolo unde a fost şi va fi altfel.

Vintilă Horia

Am avut visul următor: mă aflam în cerdacul casei de la Bălţaţi, într-un sfârşit de noapte, într-un început de zi, întins pe un pat cu mai mulţi din familie. Vedeam foarte bine grădina din faţă aşa cum fusese în realitate, aşa cum o contemplasem adesea, în zorii zilei, vara când mă sculam devreme ca să mergem la vânătoare sau ca să sar în livadă şi să culeg struguri şi piersici încă ude şi reci de rouă, când dintr-o dată, înconjurată de o lumină mare, a apărut, pe bradul de sub cerdac, Sfânta Clara din Assisi. Imaginea era atât de limpede şi de convingătoare, încât părea reală, n-aveam deloc senzaţia că visez, am căzut în genunchi, cutremurat, sfânta poate că mi-a spus ceva, apoi a dispărut în aceeaşi corolă strălucitoare, m-am trezit emoţionat, absolut sigur că totul fusese nu un vis ci o apariţie adevărată. Aproape că tremuram, nu atât de emoţie cât de entuziasm, pentru că eram sigur că de atunci înainte trebuia să-mi schimb felul de a trăi, că aveam de urmat altă cale. Într-un cuvânt, că destinul meu fusese însemnat de o poruncă venită de dincolo şi că, în mine, nu mai era loc pentru niciun fel de îndoială. [...] O voce însoţea viziunea. Din aerul înconjurător, dintr-o fiinţă invizibilă, cineva rostise: – *Sancta Clara!* În latineşte, ca totul să fie mai clar.

Vintilă Horia

Am fost prieten apropiat cu Vintila Horia. M-a impresionat faptul că, deşi avea un nume cu rezonanţe balcanice, de fapt un nume aromân turcit, Caftangioglu, din considerente patriotice îşi luase ca pseudonim numele unui revoluţionar ardelean. Mi-a dat ca exemplu pe romancierul francez Stendhal, născut Henri Beyle care, într-un voiaj prin Germania, vizitase orăşelul cu acest nume. Acolo a ascultat o minunată muzică romantică luându-şi ca *nom de plume* numele acestuia, pe care apoi l-a consacrat. L-am întrebat odată pe Vintilă Horia dacă nu cumva suntem rude, dat fiind că bunica lui Trandafir Djuvara fusese născută Caftangioglu, dar n-am primit răspuns, deşi consider lucrul acesta mai mult decât probabil. Gasesc extraordinară descoperirea manuscrisului inedit al *Memoriilor unui fost Săgetător* şi publicarea lor sub îngrijirea prodigiosului Cristian Bădiliţă. De ce „fost Săgetător”? Pentru că, pe stil vechi, el se născuse în 18 decembrie 1915, aşadar în zodia Săgetătorului, iar pe stil nou a devenit Capricorn (31 decembrie). În cazul meu, născut în 18 August 1916 (Leu), am devenit prin trecerea la stilul nou, respectiv 31 August... Fecioară! Vintilă Horia era doar cu 8 luni mai vârstnic decâ mine. Ce spuneţi?

Neagu Djuvara

ISBN 978-973-645-732-6

editura Vremea

